

ქართული მეურელოგია

წიგნი მეორე

ნ. ტ. დ. გ.

განმ. I. ახალი საუნჯე: 1. აღწერა. 2. პეტრიწი და მისი ნაწერები (V). 3. სერაპიონ ზარზმელი (XLIV—LXIV). სამცხე-კლარჯეთის მოღვაწენი: ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი (1—46). სია ძველის საკუთარ სახელებისა (47). ანდრია მოციქ. მიმოსვლა (49). **განმ.** II. ჩემი შენიშვნები: მსკველი იყო და არა მსკვეილი. (54), ჰირკანია-ყუბა-ალანეთს გაიგზავნა მისიონერები და არა საქართ. აფხაზეთს (59), მარის „არქაუნის“ გამო (66), რა საჭირო იყო უნდილის მასალის გამოლაგება (77), ქართული ნამდვილიც ყალბად ჩნდება (80), „ივერიის“ გამო (82), ქართ. ენის „სემიტურობისა“ და სხ. კითხვების გამო (86), სკვითიაში მყოფი საქართველოში ყოფილა (102), ევსტათის წამებისა და უმეფობის გამო ისევ (108), დიდგვარიანი იყო და არა მღაბითთავანი (119), 100 და არა 8070 (121), ჯავახიშვილის ერთ წერილის გამო (123 . (დამატება). Греть объ эпохъ Тамары (133), О происхожденіи груз. классиковъ (148), Катабани (172), Тамара Вед. и Тамара греческая (174).

ტფილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი აზხ. „ზრომა“, რუსის ქუჩა, 3.

1909

ამ წიგნში პატივცემული მკითხველი ნახავს ახლად აღმოჩენილ კრებულის აღწერას, ფილოსოფოს იოანე პეტრიწის ნაწერების განხილვას, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება-მოქალაქეობას, ანდრია მოციქულის მიმოსვლას და მერე ჩვენს შენიშნევებს სხვა და სხვა კითხვების შესახებ და თვითონვე დააფასებს მთელს ამ მასალას, პირუთენელ მსჯავრს დასდებს მის საყურადღებოდ და საგულისხმიეროდ წარმოდგენილს კითხვებს საქართველოს წარსულიდამა მარტო თუ ქართულ—სომხურ ურთიერთობიდან საზოგადოდ. მხოლოდ „ჩვენი შენიშნვის“ დაფასების გასაადვილებლად მოვაგონებთ მკითხველს აკადემიკოს მარის დიდებულ მგონის აკაკისადმი მიმართულ სიტყვებს «Ученый перестал бы быть ученымъ съ момента, когда онъ рѣшилъ бы скрыть научную правду потому, что она, положимъ, оказалась бы вредною его сородичамъ, не говоря уже о томъ, что если и можетъ произойти вредъ, то не отъ правды, а отъ игнорированія ея» («Нов. Об.», 4892) და აგრეთვე რუსთაველის ნასიბრძნს „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნელლად . ჩვენს შენიშნევებს წავუძღვარეთ სწორეთ ეს საეპიგრაფო სიტყვები და აგრეთვე კიდევ, როგორც ყოველთვის, ლათინური მარად დაუქნობელი თქმულება—*Amicus Plato, sed magisque amica veritas.*

მ. ჯანაშვილი.

ახალი საუნჯე.

1. აღწერა საუნჯისა (ხელნაწერი № 69)

რამდენი ახალ-ახალი საუნჯე ჩნდება და რამდენი კიდევ გამოჩნდება!

შარშან ამდროს, ვასრულებდი-რა ჩემს შრომას— „ქართულ სახარების ტექსტი ურბნისის კოდექსისა და სხვა ძველ ქართულ ვარიანტებისა შედარებით ბერძნულ, ლათინურ და სომხურ თარგმანებისა“, მომიხდა იოანე პეტრიწის ნათარგმნ სახარების შესწავლა. ვათვალიერებდი-რა პეტრიწის ნამუშევარს, ერთს კრებულში მის „პროკლე დიადოხოსის“ ბოლოში ვნახე ცალკე წერილი, რომელიც მოგვითხრობდა დღემდის უცნობ სერაპიონ ზარზმელის და, საზოგადოდ, სამცხე-კლარჯეთის მოღვაწეების ცხოვრებას და, რახან ეს მოთხრობა ფრიად საყურადღებო აღმოჩნდა, ჩვენ იგი სრულად გადმოვწერეთ „ნაშრომში“ დასაბეჭდად და გზა და გზა თვით ხელნაწერიც, შეძლებისამებრ, საფუძვლიანად შევისწავლეთ (ჩემს Древлехранилище-სა (გამოც. 1898 წლ.) და თ. ყორღანიას კატალოგში (გამოც. 1902 წლ.) № 69-ისთვის ნაძღვენია მხოლოდ ორად-ორი სტრიქონი, ისიც სერაპიონის ვინაობის და ნამოქმედაჩის აღუნიშვნელად).

ჩვენი კრებული (30×20.3 სანტ.) ეკუთვნის საეკლ. მუზეუმს (№ 69), დაწერილია თეთრ და სქელ ქაღალდზე ლამაზის ხუცურით. მასში სულ 278 ფურცელია. 243 ფურცლამდე მიჰყვება თხზულება „პროკლე დიადოხოსი პლატონისური ფილოსოფოსისა კავშირნი ღუთის მეტყუპლებითნი“ და ამის შემდეგ ორ-სვეტად ბოლომდე მოთხრობა „ცხოვრება და მოქალაქობა ღმერთშემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისაჲ სერაპიონისი“. ყორღანიას მთელი კრებული შიაჩნია

მე-XIII საუკ. წიგნად, მაგრამ შეცდომაა: წიგნის ხელი მე-XVII საუკუნისაა. პირველ წერილის ბოლოში მხედრულ ასოებით ხვეულად გამოყვანილია: „შემოქმედელი“. ეს ცნობილი ხელია შემოქმედლის მიტრაპოლიტის იაკობ ღუმბაძისა. ამნაირივე მისი ხელი გვხვდება იქაურსავე კრებულ „ფუტყარში“ (მუზ. ხელნაწ. № 691, გვ. 516). იმავე ფურცელზე ტექსტის მიყოლებით: „დავათავე წიგნი ა. ა. (ხვეულად) არჩილ“. იმავე ხელით 217 ფურცლის აშიაზე: „ძალითა ღთისათა დავასრულე. ა“. კრებულის ბოლოში: „ღმერთო ყოველის მპყრობელო, წარმართე ყოველი საქმე მეფის პატრონის არჩილისა. ამინ“. აქ ყველგან იგულისხმება არჩილ მეფე, რომელიც კახეთსა და იმერეთში მეფობდა (გამეფდა 1664 წ.). რახან არჩილი გარდაიცვალა 1712 წ. და ღუმბაძე იაკობიც მაშინ ცოცხალი აღარ იყო (თ. ჟორდანიას, ქრონ. 1, გვ. 304), მათ ხელში მყოფი ჩვენი კრებულიც მანამდე გადაწერილი იქნებოდა.

პირველი წერილის გადაწერლები თავიანთ თავს ასე გვაცნობებენ: „ვიძამ დამისველა და გაირთო. დვთისათვის, გუვედრუბი წუგას ხუ ჭყოფო უღირსისა ზაქარაასთვის, უფაღხო ჩემნო“ (ფ. 57 ბ); „აჲ მე რა შწკე კელი წამიგდინა ამ ქადაღდმან“ (ფ. 68 ბ); „აღო, ცოდვილი მანამ თუფლისამ აბუღლიაშვილი ზაქარაამ შეიწყაღე“ (ფ. 126); „ვიდრე აქამომდე უღ უღირსმან მდღეღმა ზაქარაამ ვიდუაწე და აქათით ვიდრე დასასრულამდე ერისაგანმან ძმამან ჩემმან ზაზუნამან“ (ფ. 136). — მათ შესახებ სხვა ცნობა ჩვენ არსად შეგვხვდრია. საიდან იკუნენ და როდის, სახელდობრ, ცხოვრობდნენ, არ ვიცით.

სხვა მინაწერები:

დასწრისშივე სხვა და სხვა მხედრულ ხელით:

ა. ესე მომისხესება: ვოისტინი. (!)

ბ. სურვილით ვწხრეკ წიგნსა ამას:

გეტრუე, თუმცა მიტრფიალა
ღრმად მანიშებს ჰლატონ, სოგრატ,
ჰარმენიდც შორს მიფრიალა.

ესე ზრთავე დიდადოს
იოვანე *) მიგინას

(ღ) მათს აზრდისს ამზეებენ,
სრულად სმენად მიგინას.

გ. მოქენე: მონაჯი

ადმოსჩენი: დელილი: (?)

დ. (გადამწერის შენიშვნა): ვის არა აქუს თნებად სიბრძინ-
სა, ჰქაგს წიგნი ესე.

ე. (ო. 54, მხედრულად): დიდადოს ძღრმელობს, იოვანე *)
ჩემ კერძ მთქმელობს.

ვ. (ფ. 58, გადამწერის ხელით): სხელიონთა შინა მესმა სა-
ქმენი გულის კმის ერთად მოძუენებენი.

ზ. (ფ. 77, გადამწ. ხელი: წვეულ იუვენ... (ამოფხეკილია
სახელი) სული და კორტი, რამ კარგი მწერლის ჰკრივი სტრინიად
ამინ. მისმა ჯაგრმა შემიშალა.

ც (ფ. 85, გადამწ. ხ): გვედრები, შეშინდევით,
რატა ოდენ დაფაშვე;
ეს ბრწეინგავე მოედანი
კაღმის წვერით გაფაშვე.

თ (ფ. 111, გადამწ. ხ.): ჯმე, რამ ძინად საგულის ხმად!

ი (ფ. 126, გადამწ. ხ.): ჯ კავშირო, შენგან განსჯილ-
წამებულსა: რამ საჭირო ერთილხარ შენ!

ია (ფ. 132, გადამწ. ხ.): დიდება ედ შეუტყალებელსა სა-
მებასა წმიდასა, რომ მოგრი, კავშირო! ჯმე, კავშირო, შენგან
ტყულდ ქმინდსა და ედ განსუსტნებულსა!

იბ (ფ. 203, გადამწ. ხ.): აქა დედასა იურტკელი აკლდა.

ივ (ფ. 239, გადამწ. ხ. ასომთავრულით): იოვანე თილო-
ხოთი.

იდ (იქვე გადამწ. ხ.):... (ამოფხეკილია მთელი სტრიქონი)
ნუნ იმისგან დაგვაგლდა, იმდენიმე დუთისა და კელმწიფის წყა-
ლობად იმას დააკლდების!

*) იგულისხმება ი. პეტრიწი.

იე (ფ. 242, მხედ. ხ.): გრიგოლი დიდისა ღუთის მეტეველისა მიერ ივლიანეს განჭიკებასა შინა ვრცელად წარმოაქმუნელი ელინთ მეზღაპრობა.

(ეს „მეზღაპრობა“ ანუ თქმულება ბერძენთა ღმერთების შესახებ სრულად დაცულია მუზეუმის ხელნაწ. № 16).

ივ (ფ. 243, მხედ.): ქ. დაჯათაგუ: წიგნი: ესე: ა: ა: ა რ-ნ • დ.

იზ (იქვე, მხედრულად): „კითხვით დაჯათაგუ სმენითაჲმ ღუთათ კათოვებელმან უდარსმან, რომლისა კელა მხილველთაგან ივნობების (ხეუელად) შექმედელი იმდენი ენი ცხაფება, რამდენც დაკრია, თვარამ რაც თქვენ წიგნი გკითხათ, იგი ჩვენცა გვეჩხრიკა და ესეცა, მაგრამე სრულად სმენა ამისი შეუძლებელარს“ - იც ბოლოს, არჩილის ზემომოყვანილ მინაწერის შემდეგ არაბულად ორჯერ ლოცვა „წმიდაო ღმერთო“:

قدوس الله قدوس القوي قدوس
س الوي لا عوف الرحمن

მინაწერები და შენიშვნები ამით არ თავდება. ზოგი მათგან, როგორც ზევით აღნიშნულები თ და იზ, შეეხებიან პროკლეს „კავშირის“ შეგნების სიძნელეს. ერთი სწერს: „ძნობად გულის ხმის საყოფელი ხარ და ძნიადთა გულის კმის მყოფელი“. მეორე (277 ბ):

„ესე იგავითი არს ყოველთა ამპარტავანთა, რომელთა ვერ გულის კმა ჰყუეს ღუთისა, თუ ვითარ ჯერ არს სელა გზასა ღუთისასა სიმდაბლითა მით გამოლთქმელითა. ამისთვის დააღრმო ღმერთმან კაცთა მიერ ბრძენთა ამის სოფლისათა, რათა მსგავსთავე კაცთა სოფლის მოყუარეთა დაეყოსთ პირი და ვერ გულის კმა ყონ საიღუმლო ღუთისა და დაშთენ სოფლის საქმეთა შინა სულითა დასჯილნი“.

„კავშირის“ დიდის ყურადღებით მოპქევიან სხვებიც და აშიებსა თუ შიგ ჩადებულ ქაღალდებზე უწერიათ თვისი შენიშვნები, აუხსნიათ ესა თუ ის ადგილი და სიტყვა. სიტყვების ახსნა-განმარტება ეკუთვნის ქრისტეფორეს, მგონია, კათალიკოზ ქრისტეფორე ურღებეგაშვილს (1639—1660 წ.):

ერთს განმარტების ბოლოს თავის სახელს მღვდელმთავრულ ჯვარით ასრულებს. მის ახსნილ სიტყვებს ვბეჭდავთ ქვემო.

2. პირველ დიაღონს „კავშირ“ ჰეტრიწის თარგმნითა და განმარტებით. ჰეტრიწის აღზდა. ჰეტრიწი. ნოჰლატონიკნი. ჰეტრიწონელები. ჰეტრიწის ნაწერნი და თარგმანნი. ჰეტრიწის მოწაფენი და მიმდევარნი. ჰეტრიწის მივიწვევა შაზნელ დროს და მისი შესწავლის გაცხველება აღარძინების ხანას (XVII სუკ. გასულ—XVIII ს. 1-ელ ნახვევ.). ამ დროის ნატარქეიები და ჰეტრიწის „კავშირ“ „კავშირის“ მართლწერა. ტექსტობი ჰეტრიწის „კავშირიდამ“. მისი ბოლოსიტყვაობა. ქრისტეჟორე მამადმთავრის და საბას მიერ კავშირიდამ ამოღებულ სიტყვების განმარტება.

„კავშირ“ შეადგენს მჩვენებელი შინაარსისა, წინასიტყვაობა (1—2), შესავალი (2—6), ტექსტი (6—217) და ბოლოსიტყვაობა (217—343). მჩვენებლის ცხრილი გაყოფილია ათ სრედ და ყოველ სრეში ქართულ ასომთავრულებით ჩაწერილია, თუ „კავშირში“ სად და სად და რაზედ არის მსჯელობა. სრეებს ასეთი სათაურები აქვს:

- ა. მრავალ საქადგომას ერთისათჳს
- ბ. ზირველისა სხზღერისა და პირველისა უსზღეროსათჳს
- გ. საღმრთომას და ერთებრივისა რიცხვსამთჳს
- დ. სამღვდელ მყოფისამ პირველისამ არსებისათჳს
- ე. გონებისა და გონებათათჳს
- ვ. სულისა და სულთათჳს
- ზ. ზირველისა სხეულისა ცისა და ცის შორისათჳს
- ტ. ხატთა ხატის, ხატთა და იკავთამთჳს
- თ. მხალათა რიცხუთა ერთისა და სიმრავლისათჳს
- ი. სირამთა წარმითხზვისათჳს.

სრეებში ყველა რიცხვები ასომთავრულით ჩაწერილია. ამას მიჰყვება შენი შნეა ტექსტისავე ხელით: „რა ქუჭლით-

გან თანა შთამომავალ, არცა თარგმანთა და შთარგმნილთა მიერ რიგხუჭდი ესე საძიებელთა, არამედ ახლად ვისგანმე რამეჲ მოწოდებულ არიან, დაღათუ არავე სრულიად უგმარა არიან“.

ამ შენიშვნას მიჰყვება (ორ გვერდზე) წინასიტყვაობა.

შესავალის სათაური სინგურიით: „პროკლე დიადოხოსი ზლატონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი ღმრთის შეტყუებულებითნი“ (ამის „დაუბეჭდია ნ. მარს თავის „I. Петриук.“ 18—28 გვ.). აქ ავტორი მოიყვანს ცნობებს პროკლეს შესახებ, ხსნის სიტყვას „კავშირი“ და მოკლედ შეეხება წიგნის შინაარსს. შესავალის ბოლოს ამიაზე სინგურითვე და ტექსტის ხელთ ასეთი შენიშვნას:

„აჲ, რასა ვწერ ანუ რასა გვან ვმოქმედებ! გარნა გავწავიეს გუჭლთაგან თეოდოზ (თეოდოზ) და წარმოვსტყუებნავ ეოკელს ძალს ქრისტეს მიერ. ამის წიგნისგან წარწემდა სამგზის წყეული არიოზ და ამისგანვე განთლებულთა სამგზის მოიგეს ღმრთისშეტყუებულისა სხელი დიდთა ბრძენთა დიადოხი და დრიდორი და ვასილი და სხუთთადა ვითმე: შენ გონებამ განწმედილი მოიგე ღმრთისა მიმართ და საზღვარსა შამათა წმიდათასა ნუ კარდავჯდნები და არა საცთურ გეკმნეს“.

ტექსტის სათაური სინგურიითვე: „პროკლე დიადოხოსი ზლატონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი ღმრთის შეტყუებულებითნი. თავნი რას და ათ ერთნი“. (შირველი და უკანასკნელი თავუბის ნაწილი იხ. ნ. მარის იმავე თხზულებაში—გვ. 27—31).

პროკლეს შრომის ყოველ თავს მიჰყვება იოანე პეტრიწის განმარტება და შესწავება. პროკლეს ნათხზს ყველგან წინ შიავში (წერტილით მოხაზულობაში) უზის ასომთავრული პ, ხოლო იოანესას—ასომთავრულივე ი. ამ ასოების შესახებ პირველი თავის დასაწყისშივე (გვ. ნ ბ) შენიშნავა ტექსტისავე ხელით:

„შეისწავე, რამეთუ ესე წიგნი, კიმენ-სხელიოდ აღნაწერი, ამისთჳს თანა ჩართით დავწერეთ, რათა მწერალთა და მკითხველთა გაუადვილდეს და ვითა დედასა ეწერა, აგრე შეუცვალეჲდა და კვიწრია აქცა და რამედი პროკლესისა, შარი დაგუჯამს (თავსა

შეაჯი წითლთა შემოცუდი) და რამელი იოანესის, ი ნ ი: რათა რათავე ფილოსოფოსთა სიტყუაჲ თჳს-თჳს იცნობებოდეს“.

ტექსტში აქა-იქ აკლია მთელი სტრიქონები და ანუ სიტყვები (იხ გვ. 111, 112 და კიდევ ორგან-სამგან სხვაგან). აშეებზე ტექსტის ხელით მიწერილია თითქმის ყოველ თავისა და განმარტების სისწორივ: „შეისწავე“, „შუენიერი“, „ჩაიგემე“, „იხილე“ და სხ.

ბოლოსიტყვაობა იწყება 217 ფურცლიდამ. იგი მთლად ეკუთვნის პეტრიწის კალამს. მასში პეტრიწი ღვთისმეტყველურს კამათში შედის, ლაპარაკობს მოკაზმულ და მორათულ საუბრის შესახებ. ემდღურება თანამედროვეთ, რომ აზრი ვერ გაუგეს და სხ. ამის ნაწყვეტსაც ვბეჭდავთ ქვემო.

პ. პეტრიწის ენის „დაღრმავება“ ანუ სიმძიმე წარმოსდგა თვით „კავშირის“ „სიღრმით“. „კავშირის“ ავტორი პროკლე დიადოხოსი (V ს.) ნეოპლატონიკი იყო. ნეოპლატონიკნი ანუ პლატონისნი ეკუთვნოდნენ ალექსანდრიის ფილოსოფიურ სკოლას. ქრისტიანობის მიერ უკუგდებულ მითალოგიას იგინი არ უარჰყოფდნენ; პირიქით ძის თაიისებურ ვანჰარტებით მეცადინეობდნენ, იგი შეეწყოთ ბერძენთა და, საზოგადოდ, აღმოსავლეთის ფილოსოფოსების ნასიბრძმთან, დაედგინათ სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობა შესახებ მარად დაუქკნობელ ღმერთებისა, შესახებ სამარადისო შვენიერებისა და მსოფლიოს ნეტარებისა. მოთავე ამ მიმართულებისა იყო პლოტინი, მოწაფე ამმონიოს საკკისა. იგი ასწავლიდა, მთავარი საფუძველი და არსება ყოველის არსისა გონებით გამჰქვრეტელობაზე უწინ იცნობებისა სულიერ გამჰქვრეტელობით. პირველ ყოფილ სინათლის გამონაქვირი არისო ღვთაებრივი გონიერება, რომლისაგან გამოსჩქეფს ბუნების ყოველ ძალთა წყარო. კაცთა სულნი გამომდინარებენო ღვთაებრივ გონიერებისგან და ცდილობენ მასვე დაუბრუნდნენო. პლოტინის (III ს. ქრ. შ.) მიმყოლნი იყვნენ პორფირი, იამპლიხოხი, იელიანე იმპერატორი (361—363 წ.) და პროკლე დიადოხოსი, რომელიც ამბობდა, მე ვარო

უსაღიაროესი განმმართველი მსოფლიოს ყველა ფილოსოფოსებისა.

თვით პლატონი დასაბამად ყოველ არსისა სთვლიდა ღმერთს, მატერიას და აზრებს. არსებობენო მხოლოდ აზრები, პიროვნება კი მხოლოდ აჩრდილიაო. გრძნობა კუთვნილობაა პიროვნებისა, აზრები კი გონიერებისა. ზნეობრივობა, პოლიტიკა და ხელოვნება უნდა ემსახურებოდეს კეთილს, მშვენიერებას, სიმაართელს. არსებობსო სამი სული: გონიერი თავში, უგუნური—მუცელში, ფიცხი—გულში...

ამათმა სწავლამ გაიტაცა ჩვენი იოანე ჭიმჭიმელი. „კავშირში“ იგი სარგებლობს ბერძენთ ყველა ფილოსოფოსების ნაწერებით. იამელიხოსი, პლოტინი, პლატონი, სოკრატი, არისტოტელი, პორფირიოს და სხ. მისი საყვარელი ფილოსოფოსებია. ნეოპლატონისმა მოხიბლა ჩვენი დიდებული ქართველი. აღმოსავლეთ-დასავლეთის ფილოსოფია განსჯერტა ნეოპლატონიკთა თვალთხედით. მან დაჰბადა ჩვენში ახალი ფილოსოფიური მიმართულება და მისთვის, თითქმის მარტომ, შექმნა ახალი ენაც, ღრმა, მაგრამ პეტრიწული. იოანეს მსოფლომხედველობამ გაუადვილა ქართველებს გადმოწერგათ თვისს სამშობლოში აღმოსავლეთის, განსაკუთრებით—სპარსეთის, სამწერლო ყვაილებთან ერთად ბერძენთა, არაბთა და სხ. გონებრივი ნაღვაწ-ნაშრომი. ბევრის მხრივ იგი შეიქმნა წინამორბედად შავთელისა, ჩახრუხადესი, რუსთაველისა, თმოგველისა და სხ.

ვისი შვილი იყო პეტრიწი, არა სჩანს. ვიცით მხოლოდ მისი ძმის, მისებრ მოფილოსოფოსოს, სახელი პავლე. არ დარჩენილა აგრეთვე ცნობა შესახებ იმისა, თუ სად ისწავლეს მათ თავდაპირველად, საფიქრებელი კია მაშინდელ დროის საქართველოს ერთერთ სამეცნიერო კერიაში—პარზხალს, ოპიზას, ტაძრისს, ზარზმას და ანუ თუ სხვაგან, იყალთოსა, გრემსა თუ ბედია—ბიჭინტას და ანუ საზღვარ გარეთ. ათონსა, წმ. ქვეყანასა და ანუ თუ მაკედონიაში—პეტრიჩს. ეს ერთი კი ყველამ იცის, რომ იოანეს დავაშკაცებისას უმოღვაწისა

ამ პეტრიჩს და მისგან დარქმევეა პეტრიწი, პეტრიწონელი.

მონასტერი პეტრიჩი ღღესაც არსებობს მაკედონიაში, ფილიპოპოლიდამ 30 ვერსის მანძილზე, ჩეპელდერეს ხეობაში, დაბა ბოჩკოვოს (იხ. მის შესახებ იქიდგან გამოგზავნილი ცნობა „დროებაში“, 1878, № 153). „პეტრიჩ“ სლავიანური სახელია. ალბად წინად აქ იყო წმ. პეტრეს საყდარი, ან და ეს მამული ეკუთვნოდა ვინმე პეტრეს. პეტრიჩ-მა ქართველების გამოთქმაში მიიღო ფორმა პეტრიჩი=პეტრიწი.

აზრის მიხედვით პეტრიწი, ვით სლავიანური პეტრიჩი, ნიშნავს პეტრესეულს, პეტრესაგანს, ხოლო პეტრიწონელი (სლავ. პეტრიჩან-ილამ) ადგილის მაჩვენებელი სახელია. აგრე იწოდებოდნენ პეტრიჩის სხვა მამებიც, მაგ. დავით პეტრიწონელი, ნიკოლა პეტრიწონელი და სხ.

პეტრიჩის მონასტრის საფუძველი, ალბად, დაიღო იმ დროითგანვე, როდესაც უღუშობოს, რომანას და შემდეგ ათონს მოედგნენ ქართველთა მოღვაწენი. 1010 წელს აქ მოღვაწეობდნენ არსენი და დავით პეტრიწონელები, რომელთაც თარგმნეს ი. დამასკინი, ანასტასი სინელი, ნიკიტა სტოდირი, თომა იერუს., ფილოსოფოსი პსელლი და ევსტათი ნიკიელი. (Опись, 53). 1083 წელს აქვე მოღვაწეობდა დიდებული ქართველი გრიგოლ ბაკურაინისძე. მან აქ დააფუძნა სასულიერო სემინარიაც ქართველ ყრმათა აღსაზრდელად. ალბად, ამ საქმეში მას შეელოდა მისი ძმაც აბაზი ივინი ერთად იხსენებოან ათონის აღაპებში: „თუქს იანგარსა ქმ აღაპი არს გრიგოლ და აბაზ ბაკურაინისძეთაჲ. და ეოჟღითა გჳდსმოდგინებითა გარდაიკედებოადენ ძაღისკებრ მათისა შუგერსკედობისათურცა და ცოდვათა შენდობისა (ათონ. კრ., 225).

აბაზ ბაკურაინისძემვე ათონის ლავრას შესწირა ჯორები, ცხენები, სტავრაჲ და დრაპკანი სტამენონი ექუსთავი 500 (იქვე, გვ. 243).

გრიგოლ ბაკურაინისძეს დიდი თანამდებობა ებარა ბიზანტიაში. იგი იყო „სევასტოსი“, მთელის დასავლეთის „დომესტიკოსი“. ერთხანს მას ებარა აგრეთვე სარდლობა აღმოსავ-

ლეთის ლაშქრისა. აღპ-ასლანი რომ ანისს გარემოადგა, აქ მაშინ ქალაქის მმართველად ბიზანტიელთ მხრივ იყო ეს ჩვე-ნი გრ. ბაკურიანისძე (ვახუშტი, 2 შენ. ბაქრაძისა, გვ. 170).

გიორგი II (1072—1089) ცხოვრების დასასრულს ვკითხულობთ: „მოვიდა სარანგი ძალითა სულტანისათა... დიდი ძლევა მოსცა ლმერთმან გიორგის. წარვიდა მეფე გიორგი მამულსა თვისსა ტაოს და მოვიდა ბანას. ხოლო მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორვარი აღმოსავალისა გრიგოლი ბაკურიანისძე, რომელსა ჰქონდეს ოღთისნი, კარნუ-ქაღაჭი (=არზრუმი) და კარი (=ყარსი), და დიდად განიხარეს და განისვენეს; და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქვეყანა და განიყარნეს“ („ქართ. ცხ.“, 236).

ცნობილია აგრეთვე მეორე პეტრიწონელი—ნიკოლა, თანამედროვე ათონის ლავრის წინამძღვრის იოანესი (მე-XII საუკ. დამდეგს). ათონის ლავრის მე-141 ალაპი მისთვის დაწესებულია. „თუეს დეკენბერსა 3 დღესსწაუღს წმ. ნიკოლაოსისს განუწყესეთ საკსენებელი ნიკოლას პეტრიწონელსა მამას: მოგუცა ეკლესიისს საბურავად 6 პერპერატი და კუადად გამოგზავნა სსუაჲ ძ, და მოვიდა მონასტერს და მოგუცა პურასთვს დუკატი 3 და 3 ჯორნი ლაგამუნაგრითა, და კუადად მოსცა ეკლესიასჲე სსუაჲ დუკატი 12 და ტრიაკეფალი ახალი 6. ამისთვს დავაწყესეთ მე, მამამან იოანე და უოველთა ძმათა, რათა გუღსმოდგინედ გარდაიკლებოდის საკსენებელი მისი ნუკემინისცემითა ძმათაჲთა, და ვინ უგუდებელს ეოს, დმერთსა მან გასცეს მასუხი“.

იყო კიდევ ვინმე იეზუკიელი (1140 წლ. ახლო ხანს), რომელსაც ანტონი ასრე ამკობს: „იეზუკიელს ვიცნობთ თვისით სიტუთით, სსუას პეტრიწსა, სსუას დიდსა იოანესს, სსუას ანსენის, ორთაჲე თანასწორსა, უგნოდ გამოძიქმელს, საკრკედ ჰიიტიკოსს ლეთის პეტრეელ რიტორსს, ჰემმარიტს ფილოსოფოსს“.

დიად, აქ, ამ პეტრიქს მოღვაწეობდა ჩვენი ფილოსოფოსი იოანეჲ. მაშინდელ დროის სიბრძნისა და მეცნიერების უმათავრეს კერის სამეუფუეო ქალაქის კონსტანტინეპოლის,—საცა სწავლა მიიღო თვით გიორგი მთაწმინდელმაც,—სიახლოვემ

ერთის მხრივ და ბუნებრივ დიად ნიქმა, მეორეს მხრივ, მისცა შეძლება იოანეს ზედმიწევნით შეეგნო საქრისტიანო და საფილოსოფიო მეცნიერება, გადმოენერგა იგი სამშობლოშია და აქაც დაეწაფებინა მისთვის მრავალი თვისი მოწაფე და მიმდევარი. მისი ნამუშავეია:

1. მარკაზის სახარების თარგმანი ოქროპირისა. იწყება ასე: იოანემან ფილოსოფოსმან კიმქიმელმან ელადელთა კმისაგან სპანთ მოსახელედ კმად გარდამოილო თარგმანება წმიდისა ევანღელიისა. (მუზ. ხელნაწერი № 102).

2. ლუკას სახარების თარგმანი (16-ები 113 და 284). სათაური იგივეა, მაგრამ წინ უძღვის შემდეგი ცნობა:

ლუკა სდრმთო ანტიოქელი უკუშ^ტ ილო მოქალაქობით, ხოლო მკურნალი კელოვნებით და გარეშითა სიბრძნითა ფრიადი; არა ესე ხოლო, არამედ ებრაელებრიცა სწავლულებამ შეიკრია, მირაიწა ინტრუსალიმად, ოდეს იგი ოფუალიცა ჩუენი ასწავებდა, ჳინამცა იტყუან ვიეთანიშე ერთად სამეოცდაათოცანად მოციქულად. ამისთჳცა შესწავლუებებსა და მკურნეთითა აღდგომილისა ქრისტეს თანა მკაღყოფისა ელეზაბასთა. ხოლო ამადლდა რა ოფუალი და ჳრწმენა ჳვლეს, თანა მკაღ იქმნა მასსა. ვიტყუ უკუშ^ტ ჳვლესსა და შედგომილ მისსა, რომელმანცა აღჳსწერა სახარებამ თჳსი ფრიადათა კმალულებითა, ვითარცა თვით ცხად ჳყოეს შესავლთა შინა მისთა. ხოლო აღჳსწერა შემდგომად ათხუთმეტისა წლისა ამადლებისა ოფელისა და მიჳსწერს მას თეოფილეს ვისშე მიმართ სჯულიტიკოსისა, ნუ უკუშ^ტ და მთჳრისა, რამეთუ მტკიცეობამ მთაყართა და კელმწიფეთა მიმართ ითქმოდა, ვითარ იგი ჳვლევს იტყუს მთაყრისა ფესტოს მიმართ, ვითარმედ: „მტკიცეო ფესტოს“. ხოლო უფელი კაცი ლუთის მოყარე და სიწმიდით წინა განმწეობი ვნებათა ღუთის მოყარე არს მტკიცე, რომელი ნამდჳლჳე ღირს არს მისქელე უოფად სახარებისა.

3. კლიმაქსი (=კიბე) იოანე სინელისა, ლექსად და პროზად დაწერილი და ისრევე თარგმნილი პეტრიწისაგან (საეკლ. მუზ. № 342). იმავე სინელის საზოგადო „კლიმაქსი“ მოკლედ გადმოღებული ყოფილა მეათე საუკუნემდე და მერე

სრულად უთარგმნია იგი ეფთვიმი ათონელს († 1028 წ.) (სა-
ეკლ. მუზ. №-ები 167, 236 და სხ.).

4. პრაღა ლექსად პატივად იმ მსოფლიო წმიდანები-
ბისა, რომელნიც იხსენებიან სვინაქსარში ენკენისთვიდამ იან-
ვრამდე.

5. გალაზანი ყოველთა წმიდათანი (საეკლ. მუზ. № 290,
გვ. 239). სრული სათაური: გალობანი ყოველთა წმიდათანი,
თქუმულნი პეტრიწისაგან კურთხეულა-არსამდინ და კურთხეულ-
არს—აკურთხევდით—ადიდებდითი ძმისა მისი პავლესაგან.

ზღუაჲ მეწამული: ჟამთა და წელთა კელმწიფებათა ღმერთ-
მთავრობითთა მოქმედო ოჯახლო სამგუამოვნებით დიდებუ-
ლო, ხოლო ერთარსად თაყუანისცემულო, გუაცხოვენ ქნულ-
ნი შენნი აწცა მოწვენილნი დასაბამსა მოსრულის ჟამის მო-
ქცევისასა: ღირსი სვმეონ, მამა ანთიმოზ, ბაბილა, ზაქარია...
(ჩამოთვლილია თითქმის ყველა მსოფლიო წმიდანები და მერე)
სისხლი ყოველად წმიდის მფარველი სულთა ჩუენთაჲ.

6. ქართული გრამატიკა. ანტონი კათალიკოზი პეტრიწის
სთვლის გრამატიკასად. ბროსე პირდაპირ ამბობს, რომ ან-
ტონიზე უწინ ქართული გრამატიკა დასწერაო ფილოსოფოს
პეტრიწიმ. ამასვე იმეორებს შეგრენი (ა. ცაგარელი. О грамм.
литер. груз. языка, გვ. 106).

7. შესხმ თამარს მამისა (1156—1184) და პაპის დი-
მიტრისა (1125—1155) (იხ. მარიამ დედოფლის ქართლ. ცხ.).

გვ. 363: ვიწყო ამის თამრისა, სამგზის სანატრელისა და
სამებისაგან ოთხად თანა აღზავებისა. რომელი ეთეროან იქმნა
კელმწიფეთა შორის, რომლისა სახე და სახელი თვისისა ადგი-
ლისა მამა იქმნა გიორგი მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა,
რომელსა დავითცა ესვა ძედ ძესა დავითიანისასა, და აღმოსავ-
ლეთსა და კერძო ჩრდილოეთისა მეციხოვნისა და ზღუართა
დამდებლისა და ზღუათა ზღუამდინისა, რომლისა დიდებითა,
სიძენითა და გუარითა ცხორებისათა აღმოაჩენს იოგანე ფილო-
სოფოსის კიმქიმელისა შესხმა-მითხრება:

„დიმიტრისა მკნესა კლომათა შინა და მძლესა ბრძოლასა

შინა, ორ-ძეობადესა, რათა დავით და გიორგი, მარჩეველი ძისა უმცროსისა, მღარწველი მკიცხველი იქმნა ვითარ ისაკი იაკობისადმი, და ვედრებისა შემსმენელმან ღმერთმან დავითის დღეთა შემცირებითა სრულ ყო პირველ მამებისა და მამამან ძითურთ ძე ტკბილი, შემგუარი მამისა, აღამაღლა თავისა თანა და ძისა სწორად მოსაყდრედ გამოაჩინა მზე: ნათობთა შორის აღექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის, აქილევ, საბსონ და ნებროთ გმირთა შორის, სპანდიარ, თაჰმთა და სიანოშ გოლიათთა შორის, სოლომონ, სოკრატ და პლატონ ბრძენთა შორის“.

8. ფილსოფიუნი ნასიბინი (იგივე № 290, გვ. 254). სათაური: სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთაჲსა წინაჲსწარმეტყუელებად ჟამთა და შენებათა წელიწდისა მოწვევადთათჲს, თუ ვითარნი იყვნენ... (ჩამოთვლილია ზედნადებები და მერე) ძვრისა და ქუხილისა გამოცხადებაჲ. კვატნი იამბაკოღ თქუმულინი პეტრიწისაგან (ფ. 257 ბ) და მერე:

იანვარსა თუ იქუხნეს, იფქლისა და ღვინისა სავსებაჲ იყოს, თუ იძრას, სიკუდილი დიად იყოს.

ფებერვალსა თუ იქუხნეს, ყოვლისა კეთილის ნიშანი არს, თუ იძრას, ბრძოლანი ფიცხელნი იყვნენ და ცემაჲ მახვლთა.

მარტსა თუ იქუხნეს, იფქლისა და ღვინისა სავსებაჲ იყოს და თუ იძრას, ბრძოლანი იყვნენ, არეარე ლალვანი...

9. იასიფოს „ფაფისი“ ძველის-ძველი ვარიანტი (საეკლ. მუხ., № 675, ფ. 331, 34X28 სანტ). ებრაელთა ისტორიას შეეხება. „იუდებრიესა ძუელსიტყუაობისთჲს და პტოლომეოს ლალოჲსამან... მრავალნი ებრაელნი ეგვპტეს შთაამკუიდრნა და ძემან მისმან პტოლომეოს.. იუდელთა შჯულნი ელინთა ენად გარდაცვალნა“. დავით აღმაშენებლის დროს ეს თხზულება უკვე გავრცელებული ყოფილა საქართველოში. ამ მეფის ბიოგრაფი სწერს (გვ. 270): „დიდნი სახელოვანნი გამომეტყუელნი, ვიტყვი უკუტ უმბროზს, არისტოტელს ელინთა, ხოლო იოსიპოსს ებრაელსა: ერთმან ტროადელთა აქილეველთა შეამკვნა თხრობანი: თუ ვითარ აღამემონ, პარ-

ჟამო ანუ აქილეველი და ეკტონ, მერმეცა უდისეოს და ფირესტე ეკვეთნეს და ვინ ვის მძლე ექმნა; მეორემან ალექსანდრესი წარმოთქუნა მძლეობანი, სიმხნენი და ძლევაშემოსილობანი; ხოლო მესამემან ვესპასიანე ტიტოასმიერნი მეტომეთა თვისთა ზარნი, კირნი მისცნა აღწერასა“.

10. ნემესიოს ემეელის წიგნი (№ 2579 წ. კ. საზ.). სათაური: ნეტარისა მამისა ჩუენისა ნემესიოს ემეელ მთავარ ეპისკოპოსისა — ბუნებისათვის გაცისა თავთანად თქლმული.

ფინიკელთა ქალაქის ნემეზის ეპისკოპოსი ნემესიოს ცხოვრობდა მე-IV საუკ. გასულის ახლო ხანს. იგი ქრისტიანობას დიდის მოხერხებით შეუკავშირებს ნეოპლატონისმს.

11. ტომიკი არისტოტელისა

12. პერიერმინია არისტოტელისავე. ამ თხზულებას პეტრიწი ხშირად იხსენიებს „კავშირში“ და, სჩანს, მაზე აღრე გაღმოუღია, ან და წინათაც ყოფილა სხვათაგან თარგმნილი. იგი მას „პერიერმინიას“ ეძახის: „ვითარ გვსწავლია პერიერმინიისა“ საეკლ. მუზეუმში არის ერთი ცალი (№ 535), სათაურით „შემოკლებით ახსნა პერიარმენისის წიგნთა“ მის ბოლოში ბატონიშვილი თეიმურაზი საკუთარის ხელით სწერს: „საქართველს მეფის ძე თეიმურაზ ვიუჯ რა იერანს კელმწიფობასა ფათალიშაჰსასა ახას მირზას უკვე უბოძა ჯარი და ვიახელით ჩვენც თან, მეფის ძე ალექსანდრე და მეფის ძე თეიმურაზ. გამოგვლით თურა ია მარტს კბ წელსა ჩუდ (მთაგარე ზიდაჟია იუაკზ წელსა მას თავგობისას). ეს წიგნი თურანის ზღუდეს გარე ვსდგით რა, მუნ ტუკეს ვისძე ტუიდედს დედათაგანს გამოგვზაუნა, რომელიც რომ ტუილის ადამაჰმადხანის მოსვლის ჟამს ტუეკ ჰქმნილიყო“.

წიგნი ლამაზად გადაწერილია მე-XVIII საუკ. მთარგმნელს მოჰყავს ტექსტები და მერე მათს ახსნას მიაყოლებს. ენა და ფილოსოფიური ტერმინები პეტრიწონულია, გარდა თანდებულისა „თვის“, რომელიც აქა-იქ ანტონისებურად იხმარება. წიგნი შესდგება 33 თავისაგან და ყოველს ისევ ბერძნული სახელი ჰქვიან — პრაქსისი (ბერძნ. *praxis* — საქმე).

ეს „პერიიჩმინია“ სომხურს ენაზედ, ადრევე უთფილთა თარგმნილი ბერძნულიდამ, მაგრამ მასში არის არა-სომხური სიტყვითაჲს ანუ თაკუნ, რომლის ახსნა ეკუთრებათ სომხის მეცნიერებს. მხოლოდ ახლა ნ. მარჩა განმარტა მისი ნამდვილი მნიშვნელობა (Иоаннъ Петрицкій, გვ. 42, შენ.): ბერძნულში მის ადგილას უთფილთა მის, რომელიც ნიშნავს თავს და სომხურის ტიქსტის თაკუნიც მარჩს მიანნია ქართულ სიტყვად თავვი. ამას ჩვენ დავუმატებთ, რომ თაკუნ და იუფს მრ. რიცხვი (ინგ. თავ = თავვი = თავუ). ძველ ქართულ მწერლობაში, ხშირად, მრავლობითი რიცხვი მხოლოდით რიცხვის მაგიერ იხმარება. „პერიიჩმინია“ სომხურად თარგმნა დავით დავუმარცხებელმა (მე-VII სუჟი.) ეს ფილოსოფოსი, სამშობლოში ხელით შეურაცხუთფილი, საქართველოში გამოიქცა და, მასწავლებელია, რომ აქ მან ჰმთავა „პერიიჩმინია“ და მისგან თავის სომხურ თარგმანში შეიტანა ქართულ სიტყვას თაკუნ. ამ კითხვის გადაწყვეტაში ნ. მარჩა არ შედის, მხოლოდ კითხულობს: „მაგრამ რა მიხედვით დავით დავუმარცხებელი, უფრო სწორედ სომეხთა მთარგმნელი არისტოტელისა, სათვალსწინა მკაცრითად ხმარობს ამ სომხურისათვის უცნობ სიტყვას, ასე უახლოესად მონათესავეს ქართულისა?“.

13. კავშირი პროკლე დიადოხოსისა.

პროკლე ცაგარელი ამბობს (0 грамм. литер. груз. яз., გვ. 106) პეტრიწისვე ეკლეთნის თარგმანება დამასკინისა და პორფირისაო. შეეცდომაა. ეს თხზულებები ეკლეთნის სხვაიონანეს (ი. ტლიკისძეს).

როგორც ვხედავთ, იონანე კიმქიმელი დიდი მეცნიერი ყოფილა და მით მხოლოდ მოუხვეჭია სახელი ღვთიურ ფილოსოფოსისა. გრამატიკა, ღვთისმეტყველება, ფილოსოფია, ვარსკვლავთმრიცხველობა, პოეზია—ყველა ეს მას დაუმორჩილებია და თვითონაც დამორჩილებია მათ.

პეტრიწის კალმის ქვეშ ქართული ენა საკმაოდ გამოიქნა, გამარტივდა, გამდიდრდა. წინანდელი მრავალმეტყველება მოკლე და მორკმულ სიტყვაობაში ჩამოყალიბდა. აზრის მოკლედ გამოსათქმელ ხერხად მან სცნო მიმღეობა.

შეადარე სახარებათა ვარიანტების ტექსტი:

ბეჭდური:

ხოლო მთ მუესეუჲლად დაუ-
ტყენეს ბადენი მათნი და მის-
დეჲდეს მას (მარკ., 1, 18)

ურბნისისა:

და ოჯრად მათ, ხოლო მათ
მუესეუჲლად დაოჯტყენეს ზე-
ბეჲე მათად მათი ნაკუს შინს
მუშაგთა მისთა თანს და მის-
დეჲდეს მას (მარკ., 1, 20)

ქსნური:

მაშინ მოჲუკდა მას ერთი გან-
კეთრეჲული, ეგედრეჲოდა მას
და მუჲღნი დაიდგნა და ეტ-
ყოდა: ოჯრად, ეკუჲთუ ცინ-
დეჲს, ძალგიც განწმედაჲ ჩემი
(მარკ. 1, 40).

(ლუკ. 1, 31).

ბეჭდ. და აჲა ესერა შენ მუცლად იღო და ჰმუცჲ ძეჲ და უწოდე
ურბნ. და აჲა ესერა შენ მუცლადიღო და შვე ძს და უწოდინ

ქსნ. და აჲა ესერა შენ მიუდგე და შვე ძს და უწოდო

პეტრიწ. და აჲა იტრთო მუცელსა შინს და ჰმუცე ძეჲ და უწოდე

ბეჭდ.: შგნეო ღმრთის ბოჲუარეო თეოფილე (ლუკ. 1, 3)

ურბნ.: შგნეო ღუთისმოჲუარეო

ქსნ.: შგნეო ღუთისმოჲუარეო

პეტრ.: შტკიცეო თეოფილე.

აქ მომყავს პეტრიწის შესხმა-შექება ანტონის მიერ

აწ რა შეკვბე კლამსა, იოანნი, დამთრო შენმან ჩსენებისა
სურფილმან, შენდა ჰატოიო მწადს, მაგრა ღირსი სდა ვჰოჲომტა
სიციეჲ! უბრძნესო ბრძენთა შორის! ბზინგენ მარცვაღნი, რამეჲსი
ღართენ ღეჲქსთა განშავითარად, ეღვენ ღეჲქსები ძვირფას სჰეკალთ
უმჯობეს, ბრწინგენ სიტყუანი, ცობენ წერილნი შენნი, სამეარეო-

პეტრიწონული:

და მუესეუჲლად დამტყეჲებელ-
ნი ბადეთა მათთანი შუჲდეს
მას.

პეტრიწონული:

და მუესეუჲლად უწოდა მათ და,
დამტყეჲებლნი ზეჲებდესნი, მამი-
სა მათისა ნაკუს შინს მიხდურ-
თა თანს, ვიდოდის შედგომად
მისსა.

პეტრიწონული:

და მოჲიდა მისა კეთრფანი, მკე-
დრეჲული მისი, მუჲღდამდგეჲული
და შტყეჲული მისდამი, ვითარ-
მედ: ეკუჲთუ ცინდეჲს, ძალგიც
განწმედაჲ ჩემი.

ბენ. შენ ფილასოფოს სამართალ იზუღწოდე, ამაღ, რომე ანათუ
 ოდენ ნიფათნი იცნი განუოფით, არამედ მიზეზნიცა, ასტრონომოსებ
 ასტროლოგიათ ჭეშმარიტად კადმომცემი, დიოდოზოსებ პრაქლეზ
 განსაკვირვები, ვით იგი პლატონს ენაცვალა, ეგფურ შენ პლატონს
 ედიოდოზოსე დიკსად. მეტათრას თქმანი აზიიტიკე, აშარ აღამა-
 ზენ, ატტიკელთა ქართულებრ დაღუქსულ ჭეგენ, დრამატიკოსებ
 წიგნთ მთარგმნე მალაფურასად. შენ ეგელა ეს მოაქართულენ და
 ქართლი ჭქმენ ათინანი.

პეტრიწის მრავლად უნდა პყოლოდა მიმდევარნი, თანა-
 მოაზრენი. მართლაც, ამგვარნი იყვნენ, მაგალ., ეფრემ მცირე
 და ნეოპლატონიკი იოანე ტარიქისძე. ბესიკ გაბაშვილი ეფ-
 რემს პეტრიწის მოწაფედ სთვლის, ხოლო თვითონ ეფრემ მცი-
 რე თავისს მასწავლებლებად ასახელებს საბა თუხარელს და
 თავის მამას ეფრემ დიდს ოშკელს. „სვიმონ ლოტოთეტი“
 ბოლოში (პლ 90, გვ. 312—313) იგი სწერს ამას:

„ჩუენ ქართველთა შორის ძუნღნი იგი მოწამეთანი იუფენს,
 რომელნი იგი ვიდრე აქამომდეცა არიან და კულად ამის ახლისა
 მოწამეთას განცა ითარგმნენს მცირედნი, ვითარ იგი არს წმიდისა
 არტემი და კრიტელთა და ელეუთერისი, რომელნი უთარგმნიან
 წმიდასა მამასა ჩუენსა დავით ტბელსა *) და წმიდათა გიორგისა
 და თეოდორესი, და სსწაული წმიდისა თეოდორესი უთარგმნიან
 დიკსას ნეტარებისსა გიორგის მთაწმინდელსა **). ეგრეთვე სანა-
 ტრელს სტეფანეს სანანოხსძესა ***). უთარგმნიან სკიპთხუი დაუ-
 ჟდომელთა და ცხორება თეოტისტე ლეზეელისა და სხუნიცა,
 ხოლო მ ძღუარას მას და ჩუენ უოველთა მამასა და მნათობსა წმი-
 დასა მამასა ეფთვიმის ****) ღოდოთეტის შეკაცმულთაგან. ელეუმენ-
 ტოსი ოდენ უთარგმნიან და წმიდისა პრაქპოდესი, რამეთუ სსწათა

*) მეთერთმეტე საუკ. დაზღვს.

***) † 1066 წ. 29 ივნ.

****) † 1069 წ.

*****) † 1028 წ. 13 მაის.

წიგნთაგან უცალო იყო, რომელთა მიერ ყრუად განაშლიდნა ხათესა-
ვი ჩუესი.

ამათ წმიდათა მამათა მადლითა და კადნიერად ღუთის მამართ
მეოხებითა და ღოგციითა ბერისა ჩემისა საბამითა: მეცა სწულა-
ბელი და უდიდისი სახისაჲ და სხეელისაჲ ეფრემ მცირე და უნ-
დოჲ მონაზონი დირს მეო და არა გარე მიმაქცია წულობა აურაც-
ხელმან ღმერთისან მეოხებითა მშობელისა მისისაჲთა და ეოგულოთა
წმიდათაჲთა — მისლავად ფერკით თანა ზემოკესენებულისა ბერისა სა-
ბა თუხარელისა სულამს ძისათა, რომელმან ქრისტეს მიმსკავსე-
ბულითა სხიერებითა მიტურთა უამს სიუცბისა და სიჭაბუკისა ჩე-
მისასა: და სხუთათავე ქველის მოქმედებათა თანა ესეცა აწუნს ჩემ
ზუდა, რომელ ბერძულისცა წიგნთა კითხვისა სწავლაჲ იღუაწა ჩემ-
თაჲს. აღვიღსა შინა ჟეროვნად მომხავებელსა, რომელ არს მონას-
ტური წმიდისა სჲმუონ სჲკრეველო მოქმედისაჲ, რომლისა მეოხები-
თა და ფარვითა დედისა მისისა მართამსითა ვისწავუე რაჲმე. დაღა-
ცათუ არა შემსკავსებულად ღუაწლითა და წარსაკებულთა წმიდისა მის
ბერისათა, არამედ ყრუად უმეტესი ძადისა და მისწრაჲობისა ჩემი-
საჲ: და მასვე უამს ბრძანებითავე და წარსაკებულთა მისითა ვთარ-
გმენს ესე რაოდენნიმე საკითხავნი ღოღოთოტისა მეტაიურასთაგან:
რომელთა შინა უკუეთუ რაჲმე იბოების ჟეროვანა, ღუთისაჲ არს
მადლი კბე და წმიდათა ამათ ზემოკესენებულთა მამათა ჩუენთაჲ და
უბირატეს მათ ეოგულოთა ბერისა საბამსი, რომელი მექმნა უაყლად
ეოყლითურთ სიტყუათა და სჲქმითა, ღოგციითა და ბრძნებითა, და
კორციელისცა საკმრისა ფრთად წარგებითა ამს ეოგუელსა თანა და
უბირატეს ეოგულისა თანა დადგინებითა სთინოფსა მოწივისა მისისა
და ძამისა ჩემისა ეფრემ დიდისა ოშკელიისაჲთა, რომელი იგი მე-
ცნიერ იყო კითხვასა და გაგონებას ბერძულისასა და კეთილად სწავ-
ლულ ქართულთა სიტყუათა შეწეობილებასა: და ამით ორთათავე ორ-
კერძო ჳმარათებდა და განაგებდა საკლუდეუვნებასა ჩემსა და, რათა
მოკლედ ვთქუა, ეოგუელივე კეთილი ღუთისა მიერ და კაცთა მიერ
ჩემზედა მომავალი ბერისა საბამსი არს და სასუფილეიცა ღუთისა
მიერ მასვე აქენდინ: ხოლო ნაკლუდეუვნებისა და უსრულებისა მი-
ფიც არავინ არს სხუაჲ, თჯნიერ უდიდისებაჲ ჩემი და ტურთი ბრად-

თამ და არა სიძდაბლე გონებისა, რომელი უეუეთუმცა იგი ხალა
ოდენ მჭქენდა, კმა იყო აღმავსებელად ყოვლისა ნაკლულეკანებისა:.

„აწ უკუნე გვედრები სიწმიდესა თქვენსა, რომელნიცა მიემ-
თხზნოა წმიდას ამის წიგნსა. დოცვასა ჰყოფდით ბერის საბამსაჲს,
რომელი იყო მჭქსიკელი და მბრძანებელი საქმისაჲ. და მისთანაკუ
ბრდთა შენდობასა უთხოვდით ეფრემს დიდსა, რომელი იყო მმარ-
თებელი და განმტკებელი ნაკლულეკანებისაჲ. ჰქმ, გვედრები, ნუშტა
კუნბულ არიან ივინი სასოებისაგან, რაშეაუ ფრად დაშურეს ივინი
წიგნისა ამისაჲს. რამელთა მიერ მკეცინ აჯუალმან ჰოფნად წყა-
ლობაჲ დღესა მას განკითხვისაჲს ამინ:.

„ხოლო მე ვითარ ვიკადრო თხოვამ სასყიდლისაჲ, რომელსა
არა რაჲ მიიღეს საქმე მუშაკობისაჲ, კარნა აუ მოწილედ შეუდრე
თქვენსა სახიერებასა, რათა უსასუილდოდ წყალობა ჰქოთა ჩემოჲს.
და მოტკეპასაჲ თანა ცთომილისსა ითხოთ თანა წარკაჲდ სას-
კელსა კადნიერებისაჲს, და კუადა თანა წარკაჲს თანა ნატოყისსა
მოჩიჲებად განსრულებასა ნაკლულეკანებისაჲს: და ესე თუ ჰქოთა,
მოტკეს ოჯუალმან წყალობაჲ ოჯულისა მიერ, ესე იგი არს მამა-
მან ძისა მიერ. მომადლებითა თქვენდა სულისა წმიდასაჲს, რათა
თვენთ ქადაგ საქობასა გუამათსა და ერთარსა დუთეებისა. მისსა
დიდებაჲ აწ და ყოველთა საუკუნეთა მიმართ უკუნისამდე ამინ“ *).

*) ეს შენიშნვა ეფრემ მცირისა დაუბეჭდია ნ. მარსაც (I. Пет-
рицкий, გვ. 37), მაგრამ არა სრულად და საქმაო მეტ-ნაკლებობით და
არც სწორ თარგმნით აქა-იქ. ეს აიხსნება მით, რომ თვით მაროს ხელ-
ში არა ჰქონია დედანი, რომელიც. ალბად, აგრეთვე დაზიანებულიც
იყო. „მიმართის“ მაგიერ მაროს დაუბეჭდია მიერ(ი)თ, „ჩემისა“ უნდა,
„ჩვენისა“ დაუბეჭდია, აგრეთვე: წყალობა აურაცხელმან—წყალობაჲ
(—ბანი) აურაცხელნი. სხუათავე—სხუათავე ყოველთა, აჟუნა—იჩინა,
მომზავებელსა—მომზადებულსა, სათნოესა—სათნოესა და სარწმუნოესა,
მამისა ჩემისა ეფრემ დიდისა—მამისა ჩემისა ეფრემ, კაცთა მიერ—კაცთა,
მომავალი—მომა (მაც) ყოველი. ამისგამო თარგმანიც ზოგან შერყენილა:

მართით:

ლოცვითა ბერისა ჩუენისა საბამ-
სითა მეცა საწყალობელი და უღირ-
სი სახისა და სახელისაჲ ეფრემ მცი-

ტექსტ შიო:

ლოცვითა ბერისა ჩემისა საბამ-
სითა მეცა საწყალობელი და უღირ-
სი სახისაჲ და სახელისაჲ ეფრემ

ეფრემ მცირემ, რომელიც ცხოვრობდა დავით აღმაშენებლის დროს (1089—1125), კიდევ დაგვიტოვა რამდენიმე წიგნი, სახელდობრ: ა. წიგნი დიონიოს არიოპაგელისა, ბ. გრ. ლუთისმეტყველის ლავსაიკონი, გ. სჯულის კანონი, დ. თეოფილონ ისტორია, ე. მოქცევა საქართველოსა და სხ. ეფრემს ანტონი სთვლის იოანე პეტრიწის მოწაფედ. „იტყვის თვით ეფრემ მოძღვარ ყოფასა თვისად იოანესა საღმრთო ფილოსოფოსსა“. ეფრემ არისო, ამბობს ანტონი, რიტორი შვენიერ მოუბარი, მკობილ სიტყვათა გარდმომფენი, უცხო მესილოგიზმზე, მჰაექრი, განმსაზღვრი, მეექსიომე ბრძენი, საღმრთო ფილოსოფოსი, მან ისტორიკოსა ჩვენდა მოქცევისთვის და აფხაზთა (აფაზთა) მოქცევისა, თავისუფლება არხიებისკოპოსთ ავტოკეფალოსო ქმნა.

მის დროსვე მოღვაწეობდა ნეოპლატონიკი იოანე ტაიქსიძე. იგი ათონიდან რომ დაბრუნდა სამშობლოში, აქ გამართა სასწავლებელი ყრმათათვის. მისგან დაგვშთა: „დიალექტიკა“, „შეყვანილება“ (Исагорика) პორფირისა, „კატილორია“ დამსკელისა, საგალობელნი და სხ. ანტონით: „ტიპისძემან რიტორ იუბნა, შვენიერ იმქვერმეთქვა, აპიტიკა ლექსნი, შვენიერ თხზულნი, სწავლა განჰფინა, ქართველნი აღაყვანა“.

ამათზე მდარე არ იყო დიდი სახელმწიფო მოღვაწე არსენი აბაღის ძე ვანხაძე იეჰლთაქელი, მოძღვარ დავით აღმაშენებლისა, მეფისა ბრძნისა და კარგის მეფსალმუნისა: „არსენის

რე და უნდოა მონაზონი... ღირს-
მყო და არა გარემიმაქცია წყალო-
ბა (-ბანი?) აურაცხელნი ღმერთმან

Молитвами старца нашего Сав-
вы Богъ и отъ меня. жалкаго
и недостойнаго ни схины, ни
имени Ефрема Младшаго, не-
годнаго монаха, не отвратилъ
внечесныхъ милостей.

მცირე და უნდოა მონაზონი ღირს-
მყო და არა გარე მიმაქცია წყალო-
ბა აურაცხელმან ღმერთმან

Молитвою старца моего Са-
вы и меня, жалкаго и недостой-
наго схины и имени, Ефрема
Младшаго, и ненадежнаго мона-
ха, удостойлъ, а не от-
вратилъ, многа - милостивый
Богъ... прійти...

ფრასი ბრწყინვალე, შვენიერი, ალილორკა განსაკვირვო, მაღალი; არსენი აღმოაჩინებს დოღმატთა, ვერაეის ძალუძს დარღვევა ანუ უკუთქმა; არსენი სტენინავს ოქრო მუსიკთა კმათა; ღეთის-მეტყველება ამისი არს საქებელ, ფისიკა, კვალად ანატომია, ფილოსოფია, ხედვითი პრაქტიკათურთ გამოაჩინება, სილოგიზმი ჭეშმარიტ; არსენის მიერ ქმნილნი პიტიკა, შაირნი, დასდებელ სტიხნი ოქრო წახნაგებულნი, სპეკალთა შიერ ძვირფასთა მოოქვილნი“ (წყ. სიტყ.). ამან იყალთოსა და გრემში დააარსა აკადემიასებური სასწავლებლები. მათში, ალბად, იოანე პეტრიწის ნაშრომ-ნაღვაწსაც ასწავლიდნენ.

პეტრიწის მამებს დიდი ერთობა ჰქონდათ ათონის მოღვაწეებთან. ათონს ყოველ წლივ იგზავნებოდა მრავალი მოსწავლე, ბლომა ნაწილი ამათგან, ალბად, პეტრიწსაც ბინავდებოდა. დაასრულებდნენ რა აქ სწავლას, ივინი სამშობლოსვე უბრუნდებოდნენ. იყალთოსა, გრემსა და სხვა სასწავლებლებში მათთვის საშუაფო აღგილები გამოზადებულიყო, თუ არა და თვითონაც იარსებდნენ საკუთარ სკოლებს. ასე მოიქცა, მაგალ., ზემოხსენებული იოანე ტარიქისძე.

პეტრიწი არათუ მარტო საქართველოში იყო დიდი, არამედ სომხეთშიაც ფასი ჰქონდა მისს ნასიბრძნს. 1248 წელს პროკლეს „კავშირი“ პეტრიწის შენიშვნებითურთ ვინმე ქართველ მღვდელ-მონაზონ სვიმეონმა ქართულიდამ სომხურს ენაზე გადილო. მონასტერს, რომელშიაც მოღვაწეობდა ხსენებული ბერი, სომხები იხსენიებენ ქართველთა მონასტრად „ფლნძაჰანქ“ (ნ. მარრი).

პეტრიწის ბრწყინვალე ხანას მოჰყვა უბრწყინვალესი ხანა შოთა რუსთაველისა და ამას კი ზედ მოჰყვა შავ-ბნელი დრო მონგოლთ მოსევისა, რბევისა, ნგრევისა და ჟლეტისა. დიდი ხნობით მიივიწყა ქართველობამ თვისი წარჩინებული ფილოსოფოსი. საფილოსოფოსოდ აღარავის სცალოდა. ყველა, შექურვილი რუსთაველის გმირებივით, იბრძოდა უღმობელ მტერთან დასაცველად თვისის არსებისა, ენისა და სარწმუნოებისა. მხოლოდ უკანასკნელ აღორძინების ხანას, რო-

მელიც მოჰყვა მუხრან-ბატონების გამეფებას მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარს, სხვა მრავალ მივიწყებულ მოღვაწეთა გარდა მოიგონეს ჩვენი ფილოსოფოსიც და შეუდგნენ არათუ მის გადაწერას, არამედ შესწავლასაც. პირველი მაშინ ამ მხრივ იყო კახეთის მეფე მგოსანი და ეთნოგრაფოსი არჩილი (1664—1675), რომელიც 1678 წლიდან იმერეთშიაც მეფობდა რამდენიმე გზობას და მერე გადასახლდა რუსეთს 1681 წელს. ამ წლამდე, ალბად, მან იმერეთში ნახა ჩვენი პროკლეს „კავშირი“ და მის ტექსტის ბოლოს, როგორც ზევითაც იყო მოხსენებული, თვისის საკუთარის ხელით გამოიყვანა ხვეულად „არჩილ“ და სხვა მინაწერები. ალბად, ეს წიგნი მანამდე იყო გადაწერილი და ეკუთვნოდა გურიის მონასტერს შემოქმედს და აქედგან იაკობ შემოქმედელმა, რომელსაც აგრეთვე ხელი უწერია მაზე (იხ. ზემო), გამოუგზავნა გიორგი XI-ეს, რომელიც ქართლიდან გაძევების შემდეგ (1688 წ.) მოქმედებდა სამცხეში და, ებრძოდა-რა გურიელს (1711 წ.), მცირე ხანს იმერეთშიაც გამეფდა.

ამას გარდა, სწორეთ ამავე ხანს პეტრიწის მიერ ქმნილ „კავშირით“ სარგებლობდა დიდებული საბა ორბელიანი. იგი თავის უმთავრეს წყაროდ პეტრიწის ასახელებს, მისს „კავშირთა პროკლეს პლატონურითა დიალოზოსთა, არისტოტელის და პორფიროსის კატეგორიათა, ნემესიოს, ი. დამასკელის პლატონურის სიტყვის საქცევებს“ (ანდროძაგია, გვ. XXV) პეტრიწის და სხვა მამების ენის „საქცევები“ არა მათებრ ღვარჯნილად აღუწერია, არამედ საადვილოდ; რათა ისწაონ ენაჲ ქართული შესრულებული და განვრცლებული“ (იქვე.) იგი ასეთ ცნობასაც იძლევა პეტრიწის ენის შესახებ: „აქა იუწყე. პეტრიწი ქართულსა პლატონურისა წიგნებისაგან სიტყვაჲ რომელსამე ადგილსა მრთელი დაუწერია, რომელსამე ადგილსა ნაკლები და სხვაგან განკვეთილი და სხვაგან მეტი ერთი და იგივე სახელი, რომელი დაალრმობს წერილსა, ძნელ სასმენელ, შვენიერ და გემოან ჰყოფს“ (იქვე, XXVI). მოჰყავს მაგალითებიც: ახლოს (მრთელი), ახლოსრე (მეტი), ახ-

ლო (ნაკლები), ახს (ვანკვეთილი): მოვედ (მრთ), მოვედინ (მეტი), მოდი (ნაკლ.), მო (განკვ.); წარვედ—წარვედინ—წადი—წა. ათი ქარაგმაც პირდაპირ გადმოუწერია პროკლეს კავშირში შეტანილ პეტრიწის ბოლოსი ჟევაობიდან, რომელსაც ქვემო ვბეჭდავთ.

ასეა თუ ისე, ჩვენი „კავშირი“ ჯერხნობით ყველა ცნობილ ხელნაწერებზე უუძველეს ვარიანტად უნდა ჩაითვალოს (ნ. მარრის შესწავლილები ეკუთვნიან მე-XVIII საუკუნეს—1751, 1754 წლებს და ამაზე უფრო ნაგვიანვე დროს. იხ. „I. Петрицкий“, გვ. 14, შენ. 2). სიტყვით, ამ ხანს პეტრიწის შესწავლა გაცხოველებული ყოფილა სკოლებსა თუ კერძო ოჯახობაში. სწორეთ ამ დროს ანტონ კათალიკოზს ქება და შესხმა მიუძღვნია მისთვის თავის „წყობილსიტყვაობაში“ და ეს თვისი თხზულება მაშინდელ სკოლებისა და სემინარიებისთვის სახელმძღვანელოდ დაუდგვია საბას ლექსიკონითურთ.

მაგრამ აი უკუღმართობა! სწორეთ იმ დროსვე, როდესაც პეტრიწონელ ფილოსოფოსის „კავშირის“ შესწავლა გაცხოველებულიყო, მასზე ცნობებს სახელმძღვანელო ლექსიკონებიც კი გადმოიცემებოდენ, აღმოჩნდა ნაცარქექია (ამგვარებით და აგრეთვე ყალბისმქნელებითა და მიმთვისებლებით ღარიბი არ იყო მაშინ საქართველო!), რომელიც ამტკიცებს 1757 წელს)—ძველი „პროკლე დიადოხოსი“ დაკარგულიყო და ახლად სომხურიდან სხვა ვთარგმნეო.

ამ ახლად თარგმნილ „კავშირის“ რამდენიმე ცალს უჩვენებს ნ. მარრი (I. Петр., გვ. 9—11). ჩვენს მუზეუმშიაც ორი ცალია მისი (№ 184 და 237). ერთი (№ 184) გადაწერილია გერონტის მიერ 1799 წელს 11 აპრილს 1757 წლის ვარიანტით, მეორე (№ 237) ასრე ბოლოვდება: „გარდაპითარგმნია წიგნი ესე პროკლე დიადოხოსისა ჰლატონისურისა ფადოსოფოსის. კელითა ფილიპე მღვდლისათა სომეხთა ენათაგან ქართველთა ენათა ზედა ქდაქსა ტველისისასა ბრძანებითა ზემო ხსენებულთა შეფუთათა (!!). გლოცავ თქვენ, ძმანო, რათა მომითვლოთ მე ნაკლუდეგანება ჩემი, რამეთუ ფრიადითა შრომითა გარ-

დაშოკთარგმნეთ: ზირკულად, რამეთუ არა ვიყუა დირს ესე კითარა-
სა მსახურებისა მრავალთა ცოდვასა ჩემათს, შეორედ, მოხუცე-
ბულ ვიყუა და უძღურ თვალთა და გონებათა და ძალთაგან. ამას-
თს, რამეთუ ერკასის წლის ვიყავ. კელეფთაჲ ამისი იქმნა იან-
ვარსა ი, ქორანიკონს უმე ქრისტეს აქეთ ჩღნზ. აწ გაუდრება,
რომელნიცა შეემთფიუნეთ მარტინესა (!) ამას ანუ კარდაწერითა, ანუ
წერთითა, ანუ მოძღვრებითა შეიძინით რაჲმე, მეცა არ კვებულ-
მყოთ მოხსენებისაგან თქვენისა, რათა თქვენცა მოგისხენნეს ქრის-
ტემან ღმერთმან სასუფეველსა თსსა, რომელ არს კურთხეულ გუგ-
ნიისი უგუნისმდე ამინ. აღიწერა ქორანიკონს უსა და ივნისს იოჲ.

აქ რამდენიმე უხამსობაა: 1. „ზემოხსენებულითა მეფეთა
ბრძანებითაო“ და არც ერთი მეფე კი ზემოთ და არც ქვე-
მოთ არ არის ნახსენები; 2. მითარგმნიაო, სწერს და თავის
გვარს კი არ აცხადებს; 3. დავიწყეთ 10 იანვარს 1757 წელ-
სო და ბოლოში კი აღიწერა ქორანიკონს უნა ივნ. ით-სო
(=1763). ნუთუ შედარებით პაწია წიგნის თარგმნას მთელი
ექვსი (1757–1763) წელიწადი მოუნდა!

ჩენი მორცხვი „მთარგმნელი“ თავის გვარს ბოლოს და
ბოლოს აცხადებს. ნ. მარრისავე ვარიანტი იძლევა ასეთ ცნო-
ბას: „ახალი კავშირი ფილოსოფოსის დიადოხოსისავე და გან-
მარტება, ხოლო სომხურისაგან გადმოთარგმნილი მდივანბეგის
იოანე ორბელიანისაგან სხვათა შემწეობით“ (გვ. 9, შენ. 1).
არის კიდევ სხვა ვარიანტი 1757 წლ. 9 მარტისა. მისი გა-
დამწერი ისაკი იუწყება, რომ მიზეზად ამ წიგნის შედგენისა
შეიქმნაო ეპისკოპოსი ვარდაპეტი ავეტისი, ღრმად (!) მცოდ-
ნე ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველებისა და მდივანბეგ ორ-
ბელიანმა მისგან ისწავლაო ეს კავშირი (I. Пер., გვ. 10).

მაგრამ უმეტესად საკოჭმანოა თვით ამგვარ ახალ კავში-
რების წინასიტყვაობა, სრულიად იგივე ამგვარსავე სომხურ
ახალ კავშირში გარნისის ეფისკოპ. სვიმეონის რედაქციისა
(1651 წლ.). მუზეუმის ორთავე ხელნაწერში (№ 148 და 237)
ეს წინასიტყვაობა ასრე იკითხება: „სვიმონის კარნისა ეფისკო-
პოსისაგან განმარტებულეი წიგნი ზრაკლესა. ზირკულთა მთარგმნულ-

თა ჩვენთა, მოსკეს ვიტყვი და დაუითს და მოყვასთა ამათთა, რომელნიცა ათინურისა სწავლით იყვნენ განსწავლულნი, არა აქნდათ გარდამოთარგმნილი წიგნი ჰროკლესი, გინა განმარტებული. ნუ შუბი განმარტებულიცა იყო, არამედ უზრუნველობასა ტომისა ჩვენისა და უსწავლელობისა ტომისა ჩვენისაგან ნუ უკუშ მთარგმნელთა გარდა-
 მოთარგმნილი იხილეს-რა, რათა ჰორთიერისა და კატიდორითაგან, შე-
 შენა წიგნთაგან სულთასა შესაძლო არს სწავლად, რომელი რამცა
 წიგნსა ამას შინა არს, არა გარდამოთარგმნეს ესეცა. მით რამეთუ
 მასვე სიტყვასა აორკეცებს და ასმეცებს, ათხეკვებს, მერმელა
 ამრავალეცებს. რომელი სიმრავლე რამე იხილავების. გარნა სარგუ-
 ბელ მრავალი აქვს დამატებული ჰორთიერსა შინა და სხვათა, რომელთა
 ვერა ჰპოვებთ მათ შორის. რომელისა სარგებელი განგსკვრი-
 ტენ, ვისაჭირთვე ყოფად მხილველითა მხილველად ხილვამისი შე-
 წევნითა სეფითა დუთისათა და ოხითა ღოგვასა აქვენითათა, გარნა
 უწინარეს აქვს ჰირველი სიტყვა თვს თანა აღკისნიცა ჰამლიხოლის
 ეფისკოპოსისაგან (!!) რომლისამე და სხვისაგან თარგმანებული
 ჰირველსა სიტყვასა იასა. გარნა ძნელად შეგვიუყარებს ჩვენ მუნ ჰირ-
 ველსა სიტყვასა შინა მერმელა თარგმანებისაგანცა აქვს ხვანჯა ნაცნ-
 თა მით, რამეთუ ქართველთაგან არს თარგმანებული სომხურსა
 ენასა ზელა სვიმონისა რომლისამე ღვაწლმოყვარისა მღვდლი-
 საგან და თქმულთა ამისა მათეს მოწამედ წიგნი ესე, რომლისა არა
 არს შეუძლებელ ჰოგნად თქვენდა თვისისა ძველისა განმარტებთაურთ.
 რამეთუ უკანასკნელსა ჟამსა შინა თარგმანება ამისი და ნივთისაგერ
 აღნაშენისა ახალ მერმელა მრავალთა განმრავლეს განსახებითა უც-
 ნოსა სახელისათვს, რომელთაგან კელხებულ ვეჭმენ ამას ძაღისაჲნი
 ჩვენისა გარდამოცემად მძიებულთა ძაღისა ამის, რომლისა ზელა აღ-
 წერა არს ესე“.

ქართულიდამ სომხურად მთარგმნელად აქ ივულისხმება
 ზემოხსენებული სვიმონი, რომელმაც პროკლე დიადოხოს
 „კავშირი“ იოანე პეტრიწის შენიშვნებითურთ გადათარგმნა
 სომხურად 1248 წელს.

მარს თვით ეს სვიმონ ქართველიც სომხად მიაჩნია:
 ტომით სომეხი იქნებოდა და შჯულით მხოლოდ ხალკიდონი-

ტიო. რათა მერე? განა ტომითაც და სარწმუნოებითაც ქართველს არ შეეძლო ეთარგმნა სომეხთათვის? ძველი დროით განვე ქართველებს მონასტრები ქონდათ და მრევლი ჰყვანდათ ალაშკერტს, ყარსს, ანს და სხ., ისე, ვით დღეს სომეხებს აქვთ მონასტრები საქართველოში. თუ ამ ქართველმა სთარგმნა სომეხურად და ამ სომეხმა ქართულად, ნუთუ ამით პირველის სომეხ-ხალკიდონიტობა მტკიცდება და მეორის სომეხ-გრიგორიანობა? სულ სხვა იქნებოდა, თუ მთარგმნელის არა-ქართველობა მარსს დაემტკიცებინა არა მის სომეხ-ქალკიდონიტობით, არამედ თვით თარგმანის ენის შესწავლით: რაც უნდა სრული მკოდნე იყოს უცხოელი ქართულისა, ისეთის ენით ვერ დასწერს, როგორითაც დაწერილია, მაგ., ქართული საღმთო წერილის წიგნები, ან და თუნდ ეს ჩვენი „კავშირი“. ამიტომაც, ვიმეორებ, კავშირის სომეხურად მთარგმნელის ვინაობა მკვლევარმა უნდა დაამყაროს არა მის ქალკიდონიტობა-არაქალკიდონიტობაზე, არამედ თვით თარგმანის ენის თვისებაზე. საზოგადოდ, არათერში გადაჭარბება არ ვარგობს და მით უმეტეს მაშინ, როდესაც მკვლევარი ეხება ბედით დაწაგრულ ერთა ცხოვრებასა და მეზობლობას. აბა როგორ და რა საბუთების მიხედვით დაიჯერება, მაგალ., მტკიცება იმავე ნ. ი. მარრისა, რომ, ვითომ, ირაკლი მეორის დროს სომეხთა კულტურა ქართველებისაზე მაღლა იდგა, რადგან, ვითომ, შაჰაბაზისაგან ჯულაში (ჯულფას) გადასახლებულ სომეხებმა მე-XVII საუკ. გასულშივე შეუმსუბუქეს სომეხობას დაახლოვებოდნენ ევროპის აზრს. ნუთუ ამგვარი დაახლოვება უფრო აღრეული და უფრო ინტენსიური არ იყო სომეხთზე უფრო პოლიტიკურად თავისუფალ საქართველოში? თუ სომეხობას ჯულაში ტყეობამ გაუადვილა ევროპიის აზრთან დაახლოვება, ნუთუ დელლავალეს (1618 წ.), პაულინის (1626 წ.), პატრიარქების პაისის (1658 წ.), დოსითეოზის (1681 წ.), შარდენის (1673 წ.), არქანჯელოს და მრ. სხ. მოგზაურთა მოღვაწეობა თვით შუაგულს საქართველოში წინ ვერ წასწევდა მას ამ მხრივ? მაშ რაღასთვის იმართებოდა რომში ქართული ტიპოგრაფია (1626 წ.), რის-

თვის იბეჭდებოდა იქ ქართული წიგნები, რათ აწესებდნენ იქ ქართულ ენის კათედრას და მის მასწავლებლად რად ნიშნავდნენ „მთელს წინა აზიაში მეცნიერებითა და დიპლომატიკა-ელჩობით განთქმულს“ ქართველს ირბახს? პირიქით, მაშინდელს სომხეთში, მტერთა უდიერ მტარვალობის გამო ჩვენ ვერ ვხედავთ იმათ თანაბარს, რომელნიც სათავეში უდგანან ჩვენს კულტურას (არჩილ მეფე, დ. გურამიშვილი, ბესიკი, ანტონ კათალიკოზი, იაკობ დუმბაძე, ნ. ჩოლაყაისძე, მავალი აზიასა, ევროპასა, აფრიკას, ბრძენი, ღრამატიკოსი, რიტორ-ფილოსოფოსი, იერუსალიმის პატრიარქის თანამოადგილე, საბა ორბელიანი და მრ. სხ.). სომხების კულტურის „უმჯობესობას“ მათუნდ ისიც გვიხასიათებს, რომ აქ მოსულმა „ფილოსოფიისა და ღვთის მეტყველების ღრმად მცოდნე“ ეპისკოპოს ავეტისამ და „კავშირის“ ქართულად მთარგმნელ ტერ-ფილიპემ ისიც კი არ იცოდნენ, რას მთარგმნიდნენ ქართულად, ფილოსოფიას, თუ „მატიანეს“, ისიც არ იცოდნენ, რომ ამ „კავშირის“ წინასიტყვაობაში მოხსენებული ჰამელიზოსი ეპისკოპოსი იყო, თუ მე-III საუკუნის ფილოსოფოსი იამელიზოსი, და ძველი „კავშირის“ განმარტებანიც იმავე ჰამელიზოსს ეკუთვნოდნენ, თუ ქართველს იოანე პეტრიწის. ვიმეორებ, ქართველებზე უფრო კულტუროსან სომხების წარმომადგენლებმა ეპ. ავეტისამ და ტერ-ფილიპემ არ იცოდნენ, რომ თვით გარნისის ეპ. სვიმეონიც შეცდომაში შეყვანა მისს წინაპარს სხვა სვიმეონს, რომელსაც 1273 წლის ახლო ხანს „კავშირი“ იოანე პეტრიწის განმარტებიანად გადაეწერა სრულად, ხოლო წიგნისთვის კი ასრეთი ყალბი სათაური დაერთო: „ამელახოსისა, ბრძნისა და რიტორისა, ათონის ეპისკოპოსისა (!) განმარტებანი პროკლე დიაღობოსის აგრედ-წოდებულ ღვთისმეტყველებათა“.

ასრეთი უბედობა ეწია ჩვენს პეტრიწის და უარესი წილი ხედებოდა, თუ დროზედ არ მოსწრებოდა აკადემიკოსი ნ. ი. მარრი.

საქმე ის არის, რომ მამა დაშინანი ერთ თავის გამოკვლე-

ვაში ფიქრობდა, „კავშირის“ ქართულიდამ თარგმნამდე (1248 წლამდე) სომხებს თვითონაც უნდა ჰქონოდათ იგივე ბერძნულიდამ თარგმნილიო და ამ სომხურ ტექსტიდამ უნდა თარგმნილიყო თვით იგი ქართული დედანიო. ნ. მარმა ამ აზრის უსაფუძვლოება ცხადად დაამტკიცა ქართულ პეტრიწისეულ „კავშირისა“ და მის სომხურად თარგმნილ ტექსტების შედარებით (შედარებულია წინასიტყვაობა, 1-ლი და უკანასკნელი თავები. იხ. „I. Петриц.“, გვ. 14—31).

ჩვენ თვითონ მარის დაბეჭდილ ნაწყვეტებს შევუდარეთ ჩვენი ვარიანტის ბარი ადგილები და აღმოჩნდა მხოლოდ თითო-ორიგან განსხვავება. შეადარე:

№ 69

დიღთაჲ
წინათვე
წინამდებარე
იძულებათა
შესიტყუებათაჲსა
საქადაგოჲ
არა ერთისა
იგი ერთ
უზადოჲსა
ვითარ ცაჲ
გინა.. ნამდვლ
არა
პარმენიდი
ტევრად
დიღთაჲ
დამსკუეალოს
მას
მოიღოს
საყდარსა
საღთოჲსა
ესუა

„I. Петр.“

დიღთა 15,1
წინათვე 15,2
წინამდებარე 15,2
იძულებათა 15,7
შესიტყუებათაჲსა 15,8
საქადაგო 15,9
არა-ერთსა 15,10
იგინი ერთა 15,13
უზადოსა 15,16
ვითარცა ცაჲ 15,19
გინაჲ.. ნამდვილ 15,20
არაჲ 16,10
პარმენიდა 16,12
ტევრა 16,13
სიწლოსა ამა სიხშოჲსა 16,18
დამსკუეალოს 17,15
ამას 17,17
მოიღოს 18,5
საყდართა 18,6
საღთოჲსა ,, 7
ესეა 18,9

ჰრეკდა საყდართა
 მიერ საღთოჲსა
 ზესთა
 მის შორისთა

და
 ნაკუბრცხალთა
 გრძნობაჲთა
 ხედვათაჲ
 კეთილმეკელოვნეობაჲ
 აჰყვა
 განაცხადა და უდგმოჲ
 თარგმანებითა ნადენთა

სიტკვიოდ
 სიტკვიოჲ
 ყოველთა
 აირსა
 სიტყუსათა
 უწოდ
 რამეთუ
 რამცა
 სირაჲ
 დავსთინოთ
 კითხვსა
 იკითხვიდისო
 საკითხვისასა
 სათანადოჲ
 მოძღუართა
 ძგერა კმისა
 ჰქვიან
 შინასა (შნსა)
 ნოამთაჲ

ჰრეკდეს კართა 18,10
 საღთოჲსა მიერ 18,12
 ზენათა 18,15
 მისითა. რომელთაჲთა (რომელ-
 ნი მისთანა) 18,17

და შრეტასა 18,20
 ნაკვერცხალთა 19,1
 გრძნობა(დ)თა ,, 3
 ხედვათა 19,7
 კეთილმეკელოვნებაჲ 19,13
 აღჰყვა 19,24
 განაცხადა და უდგმო 20,23
 თარგმანებრთა (მ)ონადენთა
 21,1

სიტკვიოდ 21,8
 სიტკვიოჲ ,, 9
 ყოველთა პირველად 21,13
 და აირსა 21,21
 სიტყუსათა 21,22
 უწოდა 22,1
 რამეთუ პირველ 22,3
 რამცა 22,4
 სირა 22,6
 დავსძინოთ 22,12
 დაკითხვსა ,, ,,
 იკითხვდესო 22,16
 საკითხვისასა ,, 19
 სათანადოჲ და 22,21
 მოძღუართა 22,24
 ძგერაჲ კმისაჲ 23,9
 ჰქვიან 23,17
 შინა 23,21
 ნოამთა 24,3

ნოიტონ	ნოიტნი ,, 4
გაგონება	იგი გონება 24,8
იგი ელამოდი	იგი ოდეს ვ(3)ლამოდი 24,15
მივიწადები	მივიწადებ 24,18
შემოიკუას	შემოიკუას 25,7
გვარ	გუარ 25,8
გონებისადა და	გონებისადა 25,19
დიადოხოასი	დიადოხოასი ,, 34
იზიარების	ეზიარების 27,8
თითოეულსა	თითოეული ,, 19
დაკაზმულსა	დაკაზმულთა 28,16
და კუალად	კუალად 29,6
დაპლეინოს	დაპკაზმოს 29,18
და შთამოსრულ იქმნის საღმი	შთამოსრულ ნაქმნისადმი 30,4
კიდოვნებითა	კიდოვნებითი 30,20
სულთა და	სულთაჲ 30,21

„ამას ხედვასა“ წინ (I. Петр., გვ. 31) უძღვის სიტყვები:
 „ყოველი ნაწილებითი სული და შთამოსრულ იქმნის საღმი ყოველობით შთაშოიარსებს“.

თვით გარნისის ეპ. სვიმეონის მიერ ქმნილ „კავშირის“ სომხური ტექსტი და მისი ქართული პირი ჯერ არავის შეუდარებია ერთურთისთვის. ეს შედარება ადვილად დაგვანახებდა, თუ მღივანბეგ ორბელიანს რაოდენის სისწოროთ და სიშართლით უთარგმნია „კავშირი“ სომხურიდამ, დაგვანახებდა იმასაც, თუ თვით გარნისის ეპ. სვიმეონს მართლაც რაოდენად პეტრიწისაგან დამოუკიდებლად უთარგმნია და განუმარტავს პროკლე დიადოხოსი. სომხური ტექსტის უქონლობის გამო ჩვენ გარნისის ეპ. სვიმეონის „კავშირი“, თარგმნილი ქართულად 10 იანვ. 1757 წელს (№ 237), შევეუდარეთ თვით პეტრიწის „კავშირის“ ტექსტს და დავრწმუნდით, რომ 1757 წლ. ნასარქვეები, მიუხედავად მათ ფიცილისა, რომ ძველი ტექსტი დაკარგულიყო, დამყარებიან სწორეთ ამ ძველს ტექსტს. იგივე პეტრიწის მიერ შემოღებული საფილოსოფიო ტერმინი-

ნები, იგივე ფორმები, მხოლოდ იმ განსხვავებით კი: რომ სა-
ცა ვერ ვაუღიათ პროკლეის თუ პეტრიწის ნასიბრძნი, შეუ-
მოკლებიათ, გამოუტოვებიათ და დანარჩენი კი უფრო მლა-
ბიო ენით და, ხშირად, არეულ-დარეულად ვადმოულიათ. მე-
ტი რა მოეთხოვებოდათ, მე-XVIII საუკუნის ნაცარქექიებს, იმათ
სწორეთ, რომელნიც არათუ ძველებს ჰპარავდნენ და ურყე-
ნიდნენ თხზულებებს (ლარაძის „დილარიანი“, ნანუჩას -ვე-
ფხის-ტყაოსანი“), არამედ თავიანთ ცოცხალ თანამედროვე-
თაც. ამგვარი იყო, მაგ., იობი, რომლის შესახებ საბა განა-
გრძობს: „ჩვენს დროში აბილისში ცხყრობდა წინამძღვარი იობ,
კაცი ფრიად სწავლული, კარგი მოსაუბრე, მცოდნე და შკითხველი
ჟამისა და დავითისა, კარგი გამომთქმელი, საქები მკალობელი,
განთქმული მწერალი, დაუცხრომელი ღვთისმლოცველი, შეიდეგლის
მმარხველი და ტკიბილი შემურელი. როდესაც მე დავიწე შედგენა
ამ სიტყვისკონისა, იგი აძებდა და მკიცხავდა მე, ხოლო რა და-
ვასრულე, ჭიხს და მოწონა. მე ვათხოვე გადასწერად. მან გადას-
წერა, მაგრამ სადაც იყო ჩაწერილი ჩემი სახელი, ამოკლდა და მის-
გან გადაწერილში ჩაწერა თავისი სახელი, ვითომც მას შეეღვინოს.
მე ამით ფრიად გავფიქვდი: როგორ თუ ამისთანა სახელოვანმა კად-
მა არ იუკადრისა ესე? ნათქვამა: „ნუ მიუხდავ ბოროტისათვის
ბოროტით“ რადგან მან ჩემს შრომაში რა მოახსენა ჩემი სახელი
და ჩასწერა თვისა სახელი, ამისთვის მე ჩემს შრომაში შევატანე
ქება მისა. ამისათვისვე მე ვიჩივლე“. ჩვენი მდივანბეგიც, სჩანს,
ამ ჯურის კაცი ყოფილა!

ორიოდე სიტყვა ხელნაწერის მართლწერის შესახებაც.

ბოლო დრომდის ყველანი დარწმუნებულნი ვიყავით, რომ
ამგვარი ფორმები, ვით „თქუაჲ“, „გამოჩინებათა“, „დაბაჲ-
სა“, „აღვსებად“ და სხ. პირველად მე-XVIII საუკ. შემოი-
ღეს ანტონი კათალიკოზის ხელმადღვანელობითაო. ეს აზრი
შემცდარი გამოდგა. ამგვარივე მართლწერა გვხვდება მუზეუ-
მის ბევრს ხელნაწერში, რომელიც გადაწერილია ანტონის
ხანას რამდენიმე საუკუნით წინად. იგივე მართლწერაა, მაგ.,
ჩვენს „კავშირში“, სერაპიონის ცხოვრებაში, მე-XVI საუკ.

სახარებაში (№ 1031) და სხ. ძველს ათონურზედ უწინარეს დროის ძეგლებშიაც ერთნაირად არ იხმარება ა. ეს, ჩვენის ფიქრით, აიხსნება მით, რომ თვით საქართველოშიაც ყველგან ერთნაირად არ ყოფილა გავრცელებული ნახევარხმოვანი ბგერა ა, ისე არა, როგორც დღესაც. როდესაც საინგილო, ფშავ-ხევსურეთი, სვანეთი და სხ. უიშისოდ გზას ვერ მოდიან და ქართლ იმერეთში კი იგი უკვე საქჩრო არ არის. მაშასადამე, ა-ს არსებობა ზოგიერთ ხელნაწერში და არ არსებობა იმავე დროის სხვა ნაწერებში უნდა აიხსნებოდეს გადამწერის, ანუ მთარგმნელის პიროვნებით: სადაურიც იყო, იმ ადგილის კილოზე სწერდა. კერძოდ: ფორმებში დაბაჟა, გამოჩინებაჟ-თა, აღესებაჟ და სხ. არავითარი „უშგავსოება“ და უკანონობა, როგორც მარს ჰგონია, არ არის; პირიქით მათში შენახულა უუძველესი ნიმუშები ბრუნვისა სახელთა შეუცვლელად მათთვის დაბოლოებათა მიმატებით. შეადარე:

სახელ:	დაბაჟ	სახ. 2	დაბაჟ-მან
		ნათეს	„ -სა
		შემოკ.	„ -თა

ასრევე: გამოჩინებაჟ-სა, გამოჩინებაჟ-თა, აღესებაჟ-თა, აღესებაჟ-დ, ტყვეჟ-თა და სხ.

და რახან ენის აგებულების ძალით ხმოვანები (მეტადრე ა, ე, ო, უ) უფეოდ არ იხმარებოდენ, ამიტომ თვით ბრუნვების დაბოლოებანიც უიშისოდ არ ვარგობდნენ. ასრე წარმოსდგა მართლწერა: დაბაჟ—დაბაჟა—დაბაჟსაჟ ანუ შემოკლებულად: დაბა—დაბა-სი=დაბა—დაბ-ისა—დაბ-ისაჟ. შეადარე: I. სახელითა მამისაჟთა და ძისაჟთა და სულისა წმიდისაჟთა= II. სახელითა მამისაჟთა და ძისაჟთა და სულისა წმიდისაჟთა სულ თავდაპირველად კი უნდა ყოფილიყო: „სახელითა მამისაჟთა და ძესაჟთა და სულისა წმიდასაჟთა“.

ა ყველაზე მოკარბებით იხმარება „კავშირში“, ვფიქრობთ, იგი თვით პეტრიწიმ, ქართველ გრამატიკოსთა მამათმთავარმა, გააწყო თვისს „კავშირში“ და არა შემდეგი დროის გადამწე-

რებმა. შეადარე კიდევ მართლწერა მე XI საუკ. ხელნაწერისა № 142 *):

ე: ლაკვნთა (გვ. 32), უკვე 22, თქვეს 28, გამოვთქველსა 51, ვიტყვად 79, მეჯვარისაჲ 77.

დ: რიცხუჲ 16, წმიდაჲსაჲ 25, ეკლესიაჲსანი 26, სადუმლო 79 წმიდაჲსა 83, მლუჲძარე 84, ევლოგიაჲსა 87, ოქრუჲსასა 94, მყჲს 49, იხალეს 36, მშუჲდობაჲ 54, 65, თუჲთ 53, აქაჲთ 65, ეესჲს 95, სუჲმეონ 104, მივემთხუჲო 95, შიშჲთა 34.

ე=ო: ნოლასა 102, მოშაკსა 105, ოქრუჲსასა 94, ანტუნი 37, უცხუთა 18, ლოსკუმა 42, 55, ლუსკუმა 44, ქართოლად 105.

ნაწყვეტები ი. პეტრიწის განმარტებათაგან.

თავი ნ (ფ. 103 ბ): „რათა ჟამთა ებრ იყოს და იმოქმედოს ჟამთა ებრ“. ესე არს ესე: რომელსა არსებაჲ ჟამითი მოუგია და მოქმედებაჲ ჟამითივე აქუს და ვითარ ჟამი მარადის დენასაჲ და გარდადენასა შორის, ეგრეთვე ჟამის შორისიცა არსებაჲ დენასა და გარდადენასა შორის, რამეთუ რომელნიმე მოქმედებით ოდენ შორის დენასაჲ, ხოლო არსებითი იგივეობასა და მასვეობასა ზედა, ვითარცა სფეროჲთა და მნათთა, რამეთუ მოქმედებაჲ მარადის ასხუავდების, ხოლო არსებაჲ ჟიგივეობს. ხოლო რომელსამე არსებითცა და მოქმედებით დაუწყუპდელსა შორის დენასაჲ, ვითარ ყოველთა ხრწანდთაჲ ბუნებაჲ, ხოლო გონებითი სფეროჲ ზესთაჲ ძეს ამათ ყოველთა, რამეთუ საუკუნოჲ განჰზომს მას და ჰგიეს ლამპარასა შორის დაუესებელობისასა, არსებითაცა და ჟამითაჲ.

„რამეთუ იყოჲ და იყოსი განიყოფვიან ურთიერთას“, ესე

*) სვიმეონ მესვეტის დედის მართას ცხოვრება, თარგმნილი ბერძულიდამ მე-VII საუკ. დავითის მიერ, ხოლო გადაწერილი სვიმეონისავე ლავრაში თეოდორესაგან, იეზეკიელისა და ეფრემის თანამედროვისა (გვ. 105—106).

იგი არს: რამეთუ ჟამსა განჰყოფენ იუჲ და იუჲსი და საშუალ მათსა აწი, ვითარ ელლინე^რივ: ინ, ესტინ, ესტ . ამათ წარმოდგომაჲ გაყვეს ჟამისაჲ. რამეთუ სადაცა ჟამი ხელავს და ჟამითი მიდრეკაჲ ვერაჲ განველთოს საშსა ამას...

თავი კთ (ფ. 73): იტყოდა ებედოკლი, რამეთუ ბუნებითი ყოველი აღმკული დაიპყრასო და ხუდა სიყუარულსა, რომელ არს ერთობაჲ, ხოლო მზუტლავი ესე არსისაჲ, ვიტყვ გრძნობადსა, ძლევამან დაიპყრაო, ესე იგი არს, რამეთუ სადაცა ძლევაჲ, მუნცა წინა მწყოჲ და ბრძოლაჲ...

თავი მ (ფ. 88 ბ): ესე ნამდულ მყოფი და ნამდულ არსი ემთავრების და ეღმერთვის ყოველსა მყოფსაჲ და არსსა და ყოველსა წესსა და შეწყობასა და შუენიერებასა. მის შორისი წესი და შუენიერებაჲ და შეწყობაჲ, რამეთუ ყოველსა სწორსა მის შორისი სწორი და ყოველსა საზომსა მის შორისი საზომი, რამეთუ ერთისა მიერ მოიერთო...

თავი კჭ (ფ. 68 ბ): „ყოველი წარმომადარსებელი თვისისა არსებისადმი წარმოადარსებს მსგავსსა პირველ უმსგავსოებასა“, ესე არს ხედვაჲ ესე: რამეთუ ყოველი, რაცა აღიქმს და წარმოაყენებს არსებასა პირველ უმსგავსოებასა მსგავსთა წარმოაყენებს: რამეთუ არა თუ გარეთ აღიქმს ვითარ ნაკვლოვნებათა რათავე ვითარ ხუროჲ და მქედელი, არამედ შიგნით და ბუნებით, რამეთუ კაცსა კაცი უფრო მსგავს, ვიდრე დანასახი კაცისაჲ და ვგრეთვე სხუაჲთა ცხოველთაჲ და ერთსა ერთნი უფროჲ ეთათებიან და ღმერთსა ღმერთნი და ზესთა არსსა ზესთა არსნი და არსსა არსნი და გონებასა გონებანი და სულსა სულნი და ცასა მნათთა თხზულებაჲ და სფერონი მათნი, ვიდრელა ქმნისა და ხრწნის შორისნი ასონი და ყოველთა უშორეს და უმსგავსო... თუ უმეცრებამან ვის გაზიდნეს, ვითარ აფიანის ქმნილმან ჰუნემან და ლაძოდის წაყრად აღჯრთა ბუნებისა და წესისათაჲ...

თავი ჭ (ფ. 26 ბ): რაჲ არს სიკეთე ანუ რაჲ კეთილობაჲ? სიკეთე უკუპ არს წინაჲ ბქე და ეზოჲ კეთილობისა, ვითარცა სოკრატე ფედროსა შორის აღმოაჩინა: რამეთუ კე-

თილობად იტყვს პირველსა წყაროსა და ერთთაჲ წარმომადე-
ნებელსა ზესთასა გონებაჲთა მზესაჲ და ზესთ მარტივად დას-
დეს მას და სატრფოდ და საწყურად ნამდვლ მყოფისად. ხო-
ლო სიკეთესა გაჰყოფს მისგან და ახარისხებულსა საზომსა მის-
ცემს, ხოლო თაჲსა ზედა სიკეთისა ხარისხთაჲსა თვთ მას ერ-
თსა და კეთილობასა დააფუძნებს...

თ. ის¹ (ფ. 45 ბ): „ყოველი მიმცემი სხუათა აობისაჲ პირ-
ველ თვთ იგი არს მყოფო და ა“. გესმა, თუ ვითარ წარმოა-
ჩენს პირსა, იტყვს ყოველი მიმცემი სხუათა აობისა, ესე არს
ესე, რამეთუ აობაჲ თან განწვალებით მიიღო არაობისაგან.
რამეთუ თვთ იგი აობაჲ თვისსა მიზეზისაგან აქუს ყოველსა
მყოფსა, ხოლო ყოველი მიზეზი თან მისცემს თვისსა აობისა-
გან და ააებს წარმოებისაგან ა სა...

ხოლო აჲ რალაჲ განეყოფვის მყოფსა და არსსა, იხილე
მჭურეტმან, რამეთუ ოდეს არსი ანუ მყოფი სთქუა, მყის თა-
ნაჲვე გუარსა წარმოიყენებ ხედულისასა, რაჲც ხროაჲ იყოს
გაცდაჲ ხედვლი იგი. ხოლო ოდეს ოდენ აჲ ჰნიშნვიდეს მართ
ოდენ არაობისაგან გაჰყოფს და რეც თუ ა-თა შორის წარმო-
აჩენს, მაგრა უგუაროდ და პირ შეუპყრობელად და მერმე
უკუანახსლა ზედა დაჰრთავს ა-სა, ვითარმედ რაჲ ა-ო? და მი-
უგებ თან განელით, ვითარმედ ცეცხლი, აირი, ანუ გონებაჲ,
სული, გუარი მყოფთა ესე ფრიად სათანადო თან-თან გან-
ვლის სახედ განჰვშორდეთ *)...

თ. ლბ (ფ. 77): ტრფილებაჲ თვნიერ მსგავსებისა არ
ეგოს: რამეთუ არსადა ეტრფოს უმსგავსოჲ უმსგავსოსა. ვი-
ნაჲ იყოჲს პირველი მიზეზი მსგავსებაჲ უკუქცევისა და აღ-
ყვანებისა მიზეზთანაჲ თვსთა მიზეზთადმი...

სხოლოჲ იამგღისხჲსი (თავი რღა, ფ. 171): რამეთუ
არცა ყოველი ერთებრი გონებისა მიერ თან იზიარების და
კუალად არცა ყოველივე გონებაჲ, რომელცა სულისა მიერ
ზიარებული გონებაჲ იზიაროს სხეულთა მიერ საქიროდ. არა-

*) ეს ნაწივეტი საბას მოუქცეჲთა თავის ლექსიკონში ასო ა-ს ქვეშე.

მედ არიან ერთნი მხოლოდ ოდენ გონებისაგან ზიარებულნი და კუალად სხუანი ერთნი თან ზიარებულნი გონებისა მიერ და სულისა და სხეულთასა მხოლოდ და კუალად არიან უკუპ გონებანი თან ზიარებელნი...

„გაგშირის“ ბოჯოსიტევაობა (ფ. 236—239): მიზეზი აწ კუალად გარდმოღებად ჩემ მიერ წიგნისა ამის ესეობს: პირველ, რამეთუ განმრავლდეს გარდმომღებელნი და სხუასა აღუჩნდის სხუად, ვინა ესე დაუღევნელ იყო უსაზღვრობითა ვერსადა მიყვარებისათა და თუ სადათ შემთხუპოდა, ესე რომელნი და უმეცარ იყვნეს და რომელთამე გარემოხუპვითა დიდებითისა თნებისათა წარეცონა სამხილი უსწავლედლობისა, ვინა და ტომითთა შორის ჩუენთა არაობს, ვინცა ძალითისა სიტყვსა თან მემხილე და მერქუპ...

„თუ ვინ კეთილ მებქემან იხუპდრნეს სიტყუაანი ჩემნი, მიდმო უსაჯოს გულისკმის ყოფასა. ვპგონებ, რომელ არ დავიანო კერძო სამართლიე მოქმედთა, სადა უფროს ხოლო მადლითა სიყვარულისათა ვიწოდო მიერ, ხოლო თუ უსწავლედობაათა და შურთა ზედა დართვითა განმქნობილიყოს, ანუ და რეცა თუ სასწავლო და თუ სასწავლოდ იღირსებისცა წოდებდად, აპა და მოერეცოს ვითარ ენითა ჩუენსა ჩუპულარს წოდებდად, ვითარ წერა რამე და მსგავსი ნაწერთა, კითხვა უკანონო, წერა და უკანონოცა და უკელოვნო კითხვა, თუ არა, რომელარნიან ნაწილნი თქუმისანი, თუ რაე სახელი და რაე სიტყუაე და ამათვე თანა ვითარ შეწყობაე და მორთვა ენისა და ნაღები და სინანრე გარდაცემისა შეცვალეებისაებრ პირთასა არ მოიგოს და ამათ ყოველთა სანთლად დღე ლუთის მეტყუპტლებითთა ხედვისა და მაუკუდავებელი ნათელი გონებისა. და დართე კუალად მრავალ გამოცდილობაე ტომებთა შორისთა მსხუებათა განთვსულოთა მეფნეობაათა რწმუნებაათავე თანა, რამეთუ ამას არა მკირედი გულმეკემეობაე მოაქუს თვს შორის ვითარვე თან და მეწამვის არისტოტელი, იტყვს მეთქუპ ესთად, ვითარმედ „სასწალოთა ემხარკოსო“. ვთქუა კბბუკი ბრძნად, არამედ ცნობილად არლა: რამეთუ ცნობიერობაე გა-

მოცდილებაათაგან მიიღებს შეკრებაჲსა. ვინა თუ მე აწ ამათ ყოველთა მოუგ... მე კაცი დაეხუდი ლმობათა შორის ჩემთა და მამადი ტკივილთა შორის გონიერებისათა და არავე სარგ-ცეთა მომდოვრებისა ჩემისათა და არცა წამი სასუწნთა სულისა ჩემისათა, ვიდრემდის არა მომხედნა მე გონებთმან ცისკარმან დილადმი, რომელთა ბნელი უმეცრებათა არღ ენაცვალების. და აღვიშურვე ტომისათა გუართა ჩემთასა მე მიდმოობაჲ ენი-სა გაღექსებული და მესხუეი მდაბრიონთაგან... სათანაოდ მოქენეცა ვარ მძღუართა ენისათა არამედ მძღუარნი გა-ნიყოფვიან *) ანუ მახვლად, რომელ არს ოქსია ანუ და მძიმედ რომელარს ვარია, ანუ და გარე-მომრთხმელად, რომელარს პერისპომენი, ანუ და დასია, რომელარს წყნა-რად წარსაყლელი სიტყვა, ანუ და ფსილი, რომელ-არს წული, ანუ უკუსაქცეველი, რომელარს ტროფოს, ანუ თუ შემეკრველი, რომელარს უფენ, ანუ თუ და უპოდიასხო-ლი, რომელარს ქუტშე გამო მომყოფი, ანუ თუ წენტილი... აწ მოვიკენოთ ერთი და ანუ ორი სიტყუაჲ, რათა უცხადე ვყოთ... სათანადო გუტთანადების მძღუართა მიერი კელოპრო-ბაჲ, კითხვა და ნაკითხავისა გაგონებასაჲ შორის.

ვინა მემრჩობლთა და მრავალ მრჩობლეთა და ერთ ვითთა ლმობათაგან მიდმოვიბნეოდი, სენთა უცხოებათა და შურთა და ვერაგობათა საკუმილისაგან მექმე აწ ამის ჯამისა ქართველ-თა და ბერძენთა შორის: ქართველნი თანა დგომისა წილ და თქუმისა ესთა, ვითარმედ: „წმიდასა განგებასა ლუთისასა კა-ცი ტომისაგან ჩუენისა უწარმოებია კელოვნებათაგან სულითა დაკელოვნებული, ხოლო ხედვათაგან გონებისათა გაგონებე-ბული, ვინა თან დაუგეთ, ვაძლოთ ლმობაჲთა მისთა უნუ-გეშინისოდ ტკივილთა მისთა ვეწამონეთ და ფარულთა მისთა ცხადად ვემხარკნიეთ, რათა უცხოდ ბუნებისაგან წარმოარსე-ბულსა მსგავსი და ნაცვალნი მისი უშთინოდ, რამეთუ მედინი-სა ბუნებისა არს კაცი და ჟამია რღუტვისა მისისა:; უცნაუ-

*) იხ. საბას ლექსიკ., XXVII.

რობს“. არ ესთა, არა რა ვერ იგულ-ისხმავებს, ვითარმედ: ბრჭალ-სა ჩემსა უმზირდეს სასათრკოდ სულისა ჩემისად . ვინა ძვრ-თასაცა უძურეს ესე, რომელ ორითა იპყრობვოდეს: უმეცრე-ბითა პირველ მარტივად უმეცრებით სასწავლოთა და კულად მეორედ თვთ მის უმეცრებისა, ვითარ იტყვს სოკრატ, რამე-თუ: „ძნელ სენი, არამედ უფიცხეს უმეცრებაჲ სენისა“. ვი-ნა თუმცა მე რავე თან სიყუარული და შეწევნა მჩუბნებოდა მათგან, თანა ვხდე დგომასა ლუთისა განგებაჲთასა და თვთ მათ ხედვათა ვფუცავ სურვილსა, რომელ ენამცა ენისადა ვა-მეწყო და ხედვამცა ფილასოფოსთა განცდისა მეარისტოტე-ლურა და ლუთას მეტყუელებაჲ ნივთისაგან მიუხებელი წარ-მომეყენა.

არამედ აწ შეძლებისა ებრ და ცალისა ჩემისა აწცა ვი ღონო სწორადვე წყალობაჲთა ლუთისათა დავითის გამგონეო-ბისა და წყალობაჲთა და თანა დგომისა მინდობილმან, ვინა სხუათა ამათ ზემო კსენებულთა ესეცა დავითანა: რამეთუ ჩუბ-ულეებაჲ არს ჩუენდა ადვილთა და ჩუეულეებაჲთა სათარგმანო-თა შორის თხზვად და მორთვად ენისად. არამედ ძნელთა შო-რის გონებითა და ფილასოფოსთასა ყოველსა სილიტონესა და თან მიყოლასა ენისაებრსა ვემხარკები დადებად ვიდრე სადამ-ლის მეტიოა სილიტონითა დაშლა და ვნებაჲ გონებასა არ შე-ემთხუპოდის. რამეთუ ყოველი ჰაზრი ჩემი მათ შორის გონე-ბისა და ხედვისათჳს არს, ანუ-და სიტყუერებითი იყოს, გინა-და სწავლულებითი ანუ-და ბუნებითი და ლუთიმეტყუელები-თი, ვითავე ამათსა წინაჲთ ნემესს წიგნისა შეწყობაჲსა შინა მეხარკა“...

მამადმთავრის ქრისტეფორეს მიერ ახსნილი სიტყუები ცალკე ქალაღლის ნაჭრებზე.

სუმპერაზმა თანა-გასაკაღსა ქვან. იგივე საბას ლექს.: „სუმ-პერაზმა თან-გასაკაღი გვართა ურთიერთისა კიდურთა (I. კავშ.). — თვით ჩვენს ტექსტში (თ. იე): „სუპარაზმოდ, რამელ არს თან-გასაკაღი გუარულად“. (სიტყუერებრიუსა შორის ერთქმნაჲ გუარი-

სადა ჰბადავს მას ერთსა, ვითარ თანშესიტყუაჲსა შიგნის. რამეთუ სამი არიან ნაწილნი სულდოგ-აგიზმოსანი, რომელ არს თანშესიტყუაჲ. ვინაჲ ამას თანშესიტყუას სჯმპერაზმომად ერთ ჰყოფს და ერთის გუარ: რამეთუ სამთა მიერ საზღვართა უოკელი სულდოგ-მომად და ერთისა სჯმპერაზმომას, ვინაჲ საზღვარნი უკუჭ იმერენ ნაწილად, ხოლო სჯმპერაზმომად, რომელ არს თან-გასაკალი გუარულად, ხოლო უოკელი გუარი ერთი არს და განუკუჭთელი გ.)

ესთა (კავშ., აშიაზე, 191 ბ)—მეგრული სიტყვაა: ესრეთო ქართულად.—საბ. ლექს.: „ესთავე—ასრევე“. (კავშირში ხშირად იხმარება ესთა).

ემფასა—ვითამ თქმასა. —საბ. ლექს : ემფასანია—ესე არს ფუფუნებითგან მოუკლებელი კეთილი (კავშ. 14, 194). კავშირში (თ. რედ, ფ. 207 ბ): „წარმოაყენებს ეფასსა მგალითსა .

პრალმა—ვითამ რამე არს.—საბ. ლ.: „პრალმა—ქონება კეთილის გინა ბორჯატისა.

სტკქიონი—ასოთ ეწოდების (კავშ. 7).—საბ ლ.: „სტკქიაჲ=სტუქო—ესე არს ოთხთ კავშირთა აღნაქენნი“... კავშირში (თ. 7, ფ. 141 ბ): „სტკქიონი, რომელ არიან ასონი“. საბას ლ.: „ასო ელადელთა კმითა ჰქვიან კავშირთა. ამისთვის ფილოსოფოსთა მიერ ასონი სახელდებიან ცეცხლსა, ჰაერსა, წყალსა და მიწასა, ე. ი. ქვეყანასა, რამეთუ ვითარცა ასოთა დასხმითა აღმოიკითხვის სიტყვაჲ და სიტყვათაგან შეიქმნების წიგნი, ეგრეთვე ამა ოთხთა ასოთაგან (ცეცხლისა, ჰაერისა, წყლისა და მიწისაგან) შეიქმნადების სხეული და სხეულისაგან კაცი სრული. ხოლო ამა ოთხთა ასოთა კავშირად სახელსდებენ, ვინაითგან მით დაკავშირდებიან უოველნი ნივთნი“. თვით კავშირში (ფ. 3 ა): „სტკქიოჲ ეწოდების კავშირსა... ვითარცა ასოთა მიერ სახელსა, ხოლო სახელთა მიერ თქუმასა და კულად თქუმისაჲ მიერლა სიტყუასა, ვითარ გვსწავლია „პერიერმენისა“, რამეთუ უოველთა შედგმულთა მარტივნი უპირველეს ვითარ ოთხთა ამათ კავშირთა, ვიტყვ ცეცხლსა, აირსა, წყალსა და ქუეყანასა“.

ხალეპოა—ფიცხელი.—საბ. ლ.: „ხალეპოა—აეი“ (კავშ. 50). კავშირში (თ. ნ, ფ. 101 ბ): „ხალეპოა ესე, რომელ ჟამი არ ენაცვალეების ხრონოსა, არამედ კეროსა, ხოლო კეროა ნაწილ ოდენ არს ხრონოაჲსა“.

ორღანო—სადაც ორღანო სწერია. ესრეთ შეისწავე: ორღანო, ვითარცა არს ორღანო სულისა ძალნი (!) ესე კაკისა, ვითარცა გვაშის ორღანო კელი, ფეკი და სხვანი თვითეულნი ასონი, ვითარცა ხუროსა ვითარნი.

მეკულო—მოკუდავი (კავშ. მგ, მდ, მგ). საბ. ლ.: „მეკულო—მოკუდავი, თვით კავშირშიაც ეგრეა (თ. მგ—მგ).

არღი—აწ. მაგრამ არღი არ უნდაო, არტი უნდაო, რომელი არს „აწ“. საბ. ლ.: არღი—აწ (კავშირში).

ეტრფოს სიტყვებით, რომელარს ცნობითი და გულისკმის ყოფით (თ. ლთ).

სფერო—ცის სიმრგვლეს ქვიან (თ. იზ). საბ. ლ.: „სფერო, ესეარს სიმრგვლე ცათა“.

ნოიტო—ვითამ გონიერი. საბ. ლ.: „ნოეტნი—გასავგონი და ზესთა მდებარე“.

ანაქს—მფლობელი. საბ. ლ.: „ანაქსვი—ნივთნი აქსოვილნი (კავშ მ). კავშირში: „სამად განიყოფვის ანაქუსი არსთაჲ. შეისწავე: რამეთუ მხოლონი ნამდვილ მყოფისანი, რომელ არს პირველი აღმკული და პირველი არსებაჲ საღმრთოჲ და ზესთ არსი რიცხვ არს და პირველი საზღუდარი და პირველი უსაზღვრობაჲ. რამეთუ ამათ მიერ შედგა პირველი შედგმული და პირველი ანაქუსი, ნამდვილ მყოფი მის ერთისა მიერ, რომელი ზესთა ძეს ყოველსა შედგმასა და ნაწილთა მისთა“.

აფიანის—უჩინოსა ქვიან. საბ. ლ.: „აფიანი (28 კავშირში). საბას დაკლებული შეეუესია რედაქტორს რ. ერისთავს: „აფიანი—თუ უმეცრებამან განზიდნეს ვითარ აფიანის ქმნულმან ჰუნემან და ლამდეს აღვრსა ბუნებისასა წაყრად. (კავშირი).—ჩვენს კავშირში ცოტა განსხვავებით სწერია: „თუ უმეცრებამან ვის გაზიდნეს, ვითარ აფიანის ქმნილმან ჰუნემან და

ლამოდის წაყრად აღვრთა ბუნებისა და წესისათაჲ“ (თ. კს, ფ. 69).

კენტრო—ამას ქვიან, რომელსაცა ეტლზე მზე დგას, თუ სხვა რომელიმე მნათობი. - საბ. ლ.: „კენტროს—ღერძი (კავშ. 15). თვით კავშირში (თ. 15, ფ. 41 ბ): „უძრავ.. მის გუარისა, რომლისადცა იყოს, ვითარცა კენტროჲ თვისისა სფეროსად, ვინაჲ ესთა ჰჰოვო“.

პოლემორფად—ცისფერად. საბა: პოლემორფად—მრავალ სახედ (კავშ. 41). კავშირში (თ. მა, ფ. 91): „უმრავალძოდების და პოლემორფად ასწნდების, დაღათუ იყოს ერთი, ვითარ სამღდელონიცა შესამოსნი აღკაზმულ იყვნეს“.

სირა—რამელი ასხვებდეს ყოველთა წარმონარსთა ნათხზსა შორის სირასასა, რომელ არს უმსგავსოება. იუწყე, რომელ უმსგავსოებისა მიერ განსხვავდების ყოველი განსხვავებული. არამცა ეგოს სირა რიცხუთა, არცამცა სირა მყოფთ. ხოლო ვინათგან არს და ჰგიეს სიმრავლე სირათა შორის განსხვავებული ურთიერთისაგან უმსგავსებისა მიერ განმრავლებულ და განსხვავებულა, ხოლო შემოკლებულად იყოს გასაგონო. კავშირში (თ. კა, ფ. 53): არა ჰბაძავს პირველსა მიზეზსა მხოლოსა სირაჲსასა მით, რომელ უნაყოფოჲ, ხოლო ყოველი უნაყოფო უქმ, ხოლო ყოველი უქმი უმსგავსო ზესთ მექმისაჲ. და არცა სირაჲ ერთ იყოს ესე ესეარს, თუ მხოლოჲ სირაჲ არ მერმე და არცა მეშვე იყოს, არ ებაძვოს ერთსა ერთთასსაჲ. და არ მბაძვი მისი, პირველ, ვერცა წარმოობს, მეორედ, ვერცა ათვთებს რიცხუს შორის ერთთასა, მესად, ვერცა ურთიერთას ზარებასა მისცემს და თხზვასა. ხოლო რომელიცა სირაჲ სამისა ამისგან იყოს დაკლებულ, ვერსაღათ მოიგოს მყოფობაჲ და ვერცა დგომაჲ“.

პანი—არვის დღესასწაული არს. საბა: „პანა—ელღენტ ღმერთი“. კერპი მისი იყოვაცის სახით (ხელნ. № 16, გვ. 338).

აობა. აობა ზეით ძნიად რადმე შეიტყობა, თუ რა არს და ამ თავში განმარტა: არა ავობა არის, არამედ სხვა პირი აქვან. —საბას ლექსიკონში ნახე ა-ს ქვეშე.

ესტინი—არს, ესტე—იყოს.

მეტავატიკოსად—მიღმოცვალებით. საბ.: მეტავატიკოსად
—მიმოდაცვალებით.

საწუთრო—ამ თავის (თ. ოზ, ფ. 133 ბ) სიტყუას კმა-
რობს რუსთველი:

საწუთრო კაცსა ყოველსა
ვითა ტაროსი უხვდება,
ოდეს მზეა და ოდესმე
ცა რისხვით მოუქუხდება.—და შემდგომი, სხვა
აღარ მემუნასიბება.

უმდების—ყვაფილდების, აასფადფლოფდების.

აღლილუქია—ვითამ უროთიერთსა —საბა: „აღლილუქიაჲ
ესე იგი არს, ვითა იყო იგი პირველ იგივე შემდგომობით, ვი-
თარცა ნიადაგ და იგივეობაჲ (კავშ. 97, 121). კავშირში:
„თვნიერ მიზეზთასა მსგავსებაჲ შეუძლებელ. ხალო თუ უმი-
ზეზო დახედომით, არამედ რომელსა წესსა შორის იყოს ურ-
თიერთას აღლი ლუქიაჲ და ნიადაგ იგივეობაჲ არვინაჲ
იყოს დახედრებაჲ მის მიერ, ვინა მიიღებს ყოველნი სირასა
შორისნი გუამოვნებანი მყოფობითსა თვთოობაჲსა“ (თ. 97,
ფ. 144 ბ).

აპორკვად—ვერ მიძლიეს, ან განცვიფრებულვარ. საბა:
აპორკვია—გამოჩენილივით (კავშ, 27, 41). კავშირში (თ 41,
ფ. 94): „ამას ზედა განსქდა წვალებაჲ არისტოტელის და
ძუპლთა ლუთის მეტყუპლთაჲ. რამეთუ პლატონ და აღლო-
ფიმოს და ორფევს და ყოველნი ელეაჲთ ელეაჲთ გამონი, ვი-
თარ ბრძენი ელეატორენი და სხუანი ყოველნი პითალოროჲს
გამონი. ვითარ პარმენიდი და ზინონ არა აღრევენ გუართა
სხეულთა შორის, დაღათუ იყენენ წერილთა ნაწილისნი, არა-
მედ აპორკვად და ესე ვითა და ნაშარავანდედად ნათლად იტ-
ყვან, სხეულთა შორის ბრწყინავს“.

უმსგავსობასა—განწვალებად იტყვს. დასაბამთაგან. ესე
მყოფთა სირასა შორის იხილვების. საბა: „უმსგავსოსა და სხუ-
ბრობასა და ცვალებასა ცხად ჰყოფს“. კავშირში: „ტრფიალუ“

ბაჲ, თჳნიერ მსგავსებისა. არ ეგოს. რამეთუ არსადა ეტრფია-
ლა უმსგავსოჲ უმსგავსოსა (თ ლბ, ფ. 77).

თეთონგთა—კუა.

ენტელექიანი—მოუშლელობა. საბა: „ენტელექია—შე-
მასრულებელი.

ზოდია—ეტლი კავშირში (თ. ნ, ფ. 103): „ჟამი ვი-
თარ მოქცევი მზისაჲ: ამის ზოდიაჲსაგან ვიდრე ამისდადმდე
ესე ზომ და მოქცევი დიოხსი ამისდადმდე ესე ზომ, ვინაჲ ამათ
მოქცევთაჲ შორის მიდრგკაჲცა და ჟამი, რომელსა ენით ქარ-
თულთაჲ წელიწდად უწოდს“.

გადყონისებული—ვითამ დამთვრალი. საბა: გადვონისე-
ბული, ესე იგი არს სურვილით და ნებით გაერთებული (კავშ.
12, 13, 63). კავშირში (თ. ნ3, ფ. 121 ბ): „გამყონისებუ-
ლი ტრფიალებისა მიერ სურვილთა ერთისათა და წადნოჲს
მისდამი შემტრფალი და შეეყოფვის მის მიერ სულისაჲ და
გონებისაჲ და უკუდავ *იქმნების მის მიერ და აღრმთებს თჳს-
თა ზექონებათა ყოველთა მეკუდლოთა წესისა და ბუნებისაგან.

კრონოს და ზევს, დიაჲ და რეა გამოჩნდეს დასასრულსა
გონიერთასაჲ, ხოლო შეემეცნე, რომელ გონიერთა გონებით
სტეროჲ უზევდების, ვითარ საგონებოჲ და გასაგონი მათი და
თვით ქართულთაგა ესთა დაჳნიშნავს ლექსვაჲ, ვითარმედ გონიე-
რთაჲ“ (თ. 14, ფ. 39 ბ).

პერიპატოსი—გამომეტყველების და კელოვნების უარ-
ჯვეს ქმნისათჳს მზრუნავი. საბა: „პერიპატოჲ. პლატონ მას
უწოდს, რომელიცა ფილოსოფოსნი შევლენ არკადემიათა ში-
ნა ანუ ლევიკოსთა და ჰყოფენ მოყვასთა მიმართ ქცეულება-
სა სხელთა უმარჯვეს ქმნისათჳს გამომეტყველობასა გამო-
ბრწყინებულად, რამეთუ ვითარცა აქეს ორლანო საქმეთაცა
ეგრეთვე გამოაჩინნეს კელოვნებანი (კავშ. 18). კავშ. (თ. იპ,
ფ. 46 ბ): „უწოდეს პერი პატოს გამოთა, ვითარ მხედველთა
შუპნებითისა ოდენ სხელისათა“.

დასთომილი—ამცდარი. საბა: დასთომილი—დაცთომი-
ლი (კავშ. 121). კავშირში: „შემდგომთაგან ყოველთა არიან

ზესთ დასთომილ მიწთომასა, ვითარ მიზეზნი ყოველთანი“ (თ.) 121, ფ. 162). იგივე სიტყვა ინგილ.: „დასტომილი“. დასტა—ასცდა. დაესტ, დაჰსტ, დასტა. სტომა—ცთომა, ხვდომა; დასტა—ასცდა, არ მოხვდა; გასტო—გახვდა, ეყო.

იკანოჲ—კმაობა. საბა: „იკანო—კმა არს (კავშ., 41). კავშირში (თ. 40, ფ. 90): „ეტყჳს პარმენიდი სოკრატეს, ვითარმედ: „და აღმოსაჩენსაცაჲ მიზეზისა და მიზეზოანისასა უბრკულმაჲ ერთისათჳს, ვითარცა ვერ კმასა, რამეთუ იკანოჲ ყოველი კმა არს, ხოლო ესე ვერ იკანოჲ მის ზესთ კმისათჳს, ამისთჳს, რომელ ყოველსა მიზეზოანსაჲ მოაქჳს ხატი და თუთებაჲ მიზეზისაჲ“. მართლაც ბერძნული Ikanos ნიშნავს კმას, საკმოს.

ამელჳოპობობა—თვალთ ბნელობა. საბა: „ამელიოპობობა (!) თუ თუალთ ტკივნეულთა რა თუალთ მხედველობაჲ ვერა კეთილად იყოს და ნათელსა ერთსა შუქმრავლად ჰხედვიდეს და ხედვაში ურბიოდეს“. კავშირში (თ. 144, ფ. 179 ბ): „თუალ ტკივნეულნი ამელჳოპობობდენ რაჲ, მხესა აბრკობდენ თჳსთა სიბნელისა მიზეზთა“.

იმრი—გარემო, იმიერ-ამიერობა. საბა: „იმრ—იგურდიე“. კავშირში (თ. 8, ფ. 26): „ემდევერების ყოველი მწადი საწადსა და მეტრფე სატრფოსა თჳსსა, ვითარცა იმრსა და მეზესთაესა თჳსსა.. ყოველი მეტრფე სდევს თჳსსა სატრფოსა, რათა იკეთილოს და გაკეთდეს მისგან“.

აკმე—დასაკმაყოფილებელი. საბა: „აკმე, ესე არს ქამისაგან ჰირის მოსვლა, უწამლო და უყურნებელი, გინა ურგებელი (კავშ., 8). კავშირში (თ. 8, ფ. 27): „დაათრობსო მყოფოა ნექტართა მიერ, დაამტკიცებს აკმეთა მათთაჲ ამეროჲ ამეროსიათა და არცა ყოვლითურთ თან მიუღლებელ“.

პ. სერაპიონ კვიპრიანისძე ზარზმელი.

ზარზმა—ზარ ზმა. კონდაკოვის და სხ. აზრი საქართველას ხეროთ-მოძღვრების შესახებ. შიო მღვიმელის მანათე მიქელი. ოპიზა. მიქელის ჰარესი. მიქელის მანათე

ფის სერაპიონის ცხოვრება და მისი მოსვლა სამცხეს ფერისცვალების ხატით. სამნასტრო ადგილის ამარჩევა. გიორგი ჩორჩანელი, გიორგი მაწვევერელი, გ. ჩორჩანელის და ლატაგრი (თეკლა). მისი შვილები და ქმარი მირიანი. კელკოან ბერძენის მოწვევა ხუთადამ და ზარზმის შენება. რად ეწოდა ზარზმა. ზარზმის მამეობი. სერაპიონის ცხოვრების დამწერი ბასილი. მსუელელობა ზარზმა-შარესს შორის. ხურსიძეების შთამომავლობა. ხსოვნის დირსი სხელები. მიჯნაზორი-მაყ-ჩაზორი. ავარელი სხელები. ახალი ცნობები ზარზმაზე. მაწვევერელი. მოწმობა სვიმონ კათალიკოსის (IX—X საუკ.). ჰარხი და მისი მნიშვნელობა. ბურთა და ჰარხი შეარტული. ზანავი და მისი მონასტერი. სერაპიონის „ცხოვრების“ ენა. ჩვენი ძეგლის მნიშვნელობა

სერაპიონ კვიპრიანის ძე იყო ზარზმის მამუნებელი.

„ზარზმა“ ჩვენ ისევ 1904 წელს ავხსენით ზარზმად, ზარცემად (ვახუშტი, გეოგრ., გვ. 211). ჩვენს ახსნას ამართლებს სერაპიონის ცხოვრება. ვიდრე ვიტყოდეთ, როდის და როგორ ააშენა მან დიდებული ზარზმის ტაძარი, საჭიროა მოკლედ გავიცნოთ სახელოვან სპეციალისტის ნ. პ. კონდაკოვის აზრი საქართველოს საეკლესიო ნაშთების შესახებ.

„საქართველოს ნაშთები“, ამბობს კონდაკოვი თავისს „Древняя архитектура Грузии“—აში (გვ. 6—7, 45, 47—50), „არათუ თავის თავად ერთს რასმე მთელს შეადგენენ, არამედ იგინი არსებითადაც კავკასიის ყველა სხვა საეკლესიო ნაშთებზე უაღრესნი არიან. მართალია, ჩვენში დუბუას ზერეღეობის წყალობით საკმაოდ გამტკიცდა აზრი, რომ საქართველოს ხუროთმოძღვრება სრულად დამოკიდებულა და პირდაპირ წარმომდინარებს სომხურიდამო. ჯერ ერთი, რომ თვითონ დუბუაც მხოლოდ ცდილობს დაამტკიცოს ესრეთი აზრი შესახებ ქართულ ხუროთმოძღვრების სომხურიდამ მომდინარეობისა და ამასთანვე, ხშირად, თვითონაც ღალატობს თავისს აზრს. ასე, ამგვარ მსჯელობას იპასაც მიაყოლებს, რომ სომხეთ-

ში დამოუკიდებელი ხუროთმოძღვრება არსებობდაო და ისიც უუძველესიო! მაგრამ რა საცოდავ საბუთებით ამტკიცებს ამას! რომ ქართული ხუროთმოძღვრება იღებს სომხურ ხუროთმოძღვრების პირს, სჩანს იქიდგანო, ამბობს იგი (ღებუა), რომ ა) სომხეთში ხუროთმოძღვრება ყვაოდაო ძველადგანვე, ბ) მასში არისო ეკლესიები X XI საუკ, გ) სომხეთში არისო სახეები ქართულ ეკლესიებისა, მაგ, სიონი ატენის ხეობაში არისო ზედგამოჭრილი პირი სომეხთა ეკლესიის რიფსიმესიო (ვაპარშაპატს) და რადგან სიონი მე-X საუკუნისაა, რიფსიმესი უნდა იყოსო VI საუკუნისა და დ) სიონის მაშენებელი იყო სომეხი ბოგოსაო (!) თუ კი შემდეგაც ყველა ეს საბუთები სწორეც ყოფილიყო, მაინც, რადგან თვით სომხეთშიაც ეს ყაიდა უნდა გაჩენილიყო გარეშე გავლენით, ბუნებრავე იქნება წარმოვიდგინოთ ამ შემთხვევაში არა სესხება, არამედ საერთოდ შემუშავება ძირეულ ყაიდისა და ერთდროული ვანვითარება ხუროთ-მოძღვრებისა მონათესავე ქვეყნებში, რომელნიც დაახლოვებით ერთს ყოფაში არიან (თუმცა მთიანი მიწა საქართველოსი უფრო მეტად ხელშემწყობი იყო ხუროთ-მოძღვრების განვითარებისთვის, ვიდრე ბარი სომხეთი) და ერთსა და იმავე გავლენის ქვეშე. მაგრამ აღნიშნული მუხლები უმართლოა და ვერაზს ამტკიცებენ, ვინაითგან საქართველოში ხუროთმოძღვრება ძველადგანვე ყვაოდა. აქაც არის ეკლესიები X და XI საუკუნოებისა (ჩხოლოდ ბევრად უმეტესიც) და სომხის აღნიშნული ასლები (პროტოტიპები) ანუ ერთდროულად და ანუ ქართველებისაზე ხაგვიანევი. საზოგადო ცნებად გამხდარი „ქართული ხუროთმოძღვრება“ დაუბადნია გონიერს საზრისს, რომელსაც ნათლად დაუნახავს, რომ ნამდვილი ხუროთ-მოძღვრების ნაშთნი არსებობენ საკუთრივ საქართველოში. ჩვენ აზრად გვაქვს ვილაპარაკოთ საკუთრივ ქართულ ხუროთმოძღვრებაზე, როგორც მოვლენაზე ხელოვნების ისტორიისა“. შემდეგ ჩვენი ავტორი ქართულ ძველ ტაძრებს, მათ აშენების დროის მიხედვით, ასრე ანაწილებს:

მე-VIII და IX სსუკ.: ატენის სიონი, ჯაჭვის-საყდარი (მცხეთის ზიკდაზიბრ გორასზე) და ნაქალაქევი.

მე-X და XI ს.: ბაკრატის ტაძარი (ქუთაისში), ბუღია, მარტვილი, მოქვი, ღიხნი, ბაჭვინტა, ხოფი, ნიკორწმინდა, კაცხი, დრანდა, შემოქმედი, გელათი, სამთავისი, იკორთა, კაკისხევი, ერთაწმინდა, მამუბა, მანგლისი, მოწამეთა, ბეთანია, ზელათმოკვი, სტეფანწმინდა, საფარა, ზ ა რ ზ მ ა, ხონი, კარზამეთი, კუმურდო, აწუური და სხ.

ასრე ანაწილებდა ქართულ ეკლესიებს კონდაკოვი 1876 წელს და ერთის წლის ამის წინადა კი (1875 წ.) დ. ბაქრაძე იმავე ტაძრებს სხვანაირად ჰყოფდა, ასრე.

IV ს.: ბოდბე, ნაქალაქევი, ნეკრესი,

V ს.: ბოლნისის სიონი, ჭერეში, ჟალეთი, მეტეხი, (ტფილ.), ნიქოზი, ნინოწმინდა, სიონი (ტფ.).

VI ს. გარეჯა, ჯვარის-საყდარი, ზელაზენი, იესათო, მარტვილი, ნაქალაქევი, ნათლისმცემელი, ბიჭვინტა, თეხი, ულუმბო, ხირსა, შიომღვიმე

VII ს.: ანჩისხატი (ტფილ.), აწუური, ნიკორნა.

VIII ს.: არტანუჯის პეტრე-პავლე

IX ს.: აღაგურდი (კახ.), ბანა, ხახული,

X ს.: ბუღია, კუმურდო, ბაკრატის ტაძარი (ქუთ.), მარტვილი, მოქვი, საფანე, წყაროსთავი

XI ს.: ალუვი, ატენის სიონი, გელათი, დანახვისი, ზ ა რ ზ მ ა, ზელათმოკვი, იშხანი, კაცხი, ლომისა, მამუბა, მანგლისი, მთაწმინდა, ნიკორწმინდა, ოპიზა, სამთავისი, ღიხნი, წვიმეთი, ეოშხი

XII ს.: ახტალა, ბეთანია, ვარძია, იკორთა, კაბენი, თიღვი, უბე

XIII ს.: გუდარეხი,

XIV ს.: ძარი, ჭეღენჭინი, ჭუღები, მოწამეთი, ფიტარეთი, სამშვილდე, საფარა.

XV ს.: სვეტიცხოველი (მცხ.), რუისი, სამთავისი

XVI ს.: ვადე, ზარზმა (გურიაში), ღიხური, ლურჯმონასტერი, შუამთა,

XVII ს.: მკადისჯვარი, აირო,

XVIII ს.: ახანური, ქაშუეთი, უდაბნო (გურ.)

XIX ს.: მარტყოფი.

ორთავე ეს სიები სრული და უნაკლოლო არ არის. ზარ-
ზმის აშენებას აკუთვნებენ მე-XI საუკუნეს და აშენებული კია,
როგორც უსერაპიონოს ცხოვრებოდაც დაამტკიცა ე. თაყაი-
შვილმა, ამაზედ ბევრით უწინარეს დროს; ატენი, ვითომ იმა-
ვე მე-XI საუკუნისა, აშენებული ყოფილა მწმ წელზედაც წი-
ნა დროს. შუამთას სთელიან მე-XVII ს. ძეგლად, მაგრამ ყუ-
ოადლებას არ აქცევენ იქვე მყოფს ძველს შუამთას, რომელიც
უქმად ჰგია ახალ შუამთის აგების შემდეგ თინათინის მიერ
მე-XVI საუკუნეში.

საქართველოს საყდრები ჯერ სავსებით შესწავლილი არ
არის, საინგილოსკენ ჯერ სპეციალისტს ფეხი არ შეუდგამს,
დალისტნის დათუნასი, ჩანის თხაბჭერდისა, ყაბარდოს. ჯგრაისა
იმის მეტი ცნობა არ გვაქვს, რომ აშენებულნი არიან მე-VIII
საუკუნეში, მრავალი ნაშთი ზემოკახეთს (თიანეთ-თელავის მაზ-
რებში) არავის დაუთვალიერებია, მაგ., თუნდ შესანიშნავი
მონასტერი კვეტყრაი, ბევრი რამ გამოუძიებელი დარჩენილა
სხვაგანაც და ამიტომ ჩვენ ჯერ სრული წარმოდგენა არა
გვაქვს საქართველოს ხუროთ მოძღვრებაზე, ერთი შეგვიძლია
ვთქვათ მხოლოდ, რომ ეს ხუროთმოძღვრება გაჩნდა ადრევე,
ქრისტიანობის შემოღების დროიდანვე, როდესაც ეკლესიის
ასაშენებლად ოსტატები მოიწვიეს საბერძნეთიდან და ამ ოს-
ტატებმა ააშენეს ტაძრები სამცხეს (ერუშეთისა), სომხითს (მან-
გლისისა) და მცხეთას. უეკველია, ამათ ყაიდაზე და ამათ მა-
გვარი შენდებოდა შემდეგშიაც, მეფეებისგანა, თუ საბერძნე-
თიდან (კაპადოკია-შუამდინარითგან) მოსულ 12 მამათა და
მათ მოწაფეთაგან. ვისაც არ სჯერა გარეჯა მე-VI საუკ. ნაშ-
თიანო, უნდა დაამტკიცოს, რომ ეს მთლიან კლდეში გამო-
კვეთილი ქმნილება წმ. დავითს არ მოუღვაწინაო, ანდა ზედა-
ზენი და ბევრი სხვა ძველი დროის ნაშთნი არ არიანო. მაგრამ ამ
კითხვას საკმაო ნათელს ჰყენს თვით სერაპიონის ცხოვრებაც.

თუ რა დროს ცხოვრობდა ეს შესანიშნავი ქართველი სერაპიონ და, მაშასადამე, რა დროის ნაშთი უნდა იყოს მის მიერ აგებული ზარზმა, ამას ცხად ჰყოფს ის, რომ იგი ყოფილა მოწაფე მიქელ დიდისა, რომელი თვით ყოფილა მოწაფე შიო-ძღვიმეფისა. მაგრამ ვიდრე გამოვარკვევდეთ ამ კითხვას, ვთქვათ ჯერ ორიოდ სიტყვა თვით ამ მიქელისა და სერაპიონის და აგრეთვე ამ სერაპიონის ცხოვრების დამწერის შესახებ

სერაპიონი იყო კლარჯი (გვ. 4). მისს მამას ერქვა კვიპრიანე, დედის სახელი არ არის ნახსენები. ორთავე პატროსანი, მიწის-მოქმედნი და კეთილნი იყვნენო. მათ ჰყვანდათ სამი ვაჟი: უხუცესი (სახელი არ არის ნახსენები), სერაპიონი და იოვანე. ეს ჯერ უსუსური იყო, რომ დედა მოუკვდა და მის გაზრდაზე იზრუნა მამამ, მაგრამ ესეც მალე გარდაიცვალა, „სიბერითა კეთილითა განპოხებული“. უხუცესი შინ დარჩა და სერაპიონი და უმრწემესი ძმა იოვანე მიეზარნენ მიქელ პარეხელს.

აქ ავტორი გავაცნობს თვით მიქელსაც. ჯერ არს აქ გავიგოთ, თუ ვინ ააშენა დიდნი უდაბნონი და მონასტერნი. „დიდი უდაბნო ოპიზაჲ“ ააშენესო მონაზონებმა ამონამ, ანდრიამ, პეტრემ და მაკარიმ. ამის შემდეგ „მოვიდა მუნათ მიქელი და ააშენა ადგილსა კლდოანსა და უვალსა მცირე ვეუტერი და შესაკრებელი მცირეთა ძმათა—ჰარესი; მიქელ იყო „აღმაშენებელი, სასწაულთა და ნიშთა მოქმედი მალათა და დიდთა, მოწაფე დიდისა შიოჲსი საკვირველთ მოქმედისა, რომელი, ვითარცა მთიები განთიადისა ბრწიხჳიდა ქვეყანასა ქრახლასასა... მიქელს „მრავალნი აქუნდა მოწაფენი“, მათ შორის ბასილი და მარკელაოზ. სერაპიონიც ძმითურთ მათ შორის შეირაცხა. მერე მიქელისავე ბრძანებით „პატივითა მღვდლობისათა სრულიქმნა“. მისგან სწავლასა და სათნოებაში გაიწურთნენ და მანვე გამოგზავნა იგინი მონასტრის ასაშენებლად სამცხეში. თან მოასვენეს ხატი ფერისცვალებისა, გადმო-

იარეს მთა „ბერას ჯუარი“, ჩავიდნენ უტუკის კეცს, მერე ძინძე: წოდებულ ადგილით შევიდნენ მთათა სივიწროვეში და ერთ ველოვანზე დაიდგეს მცირე ტალავარი და შიგ ხატი დაასვენეს. თვალი მოჰკრა მათ ადგილობრივ მთავარმა გიორგი ჩორჩანელმა, რომელი მრავალთა ტაძართა და კარავთა იქცეოდა და რომლისა ტაძარნი შენ იყვნეს სანახებსა ჩაჩანისა და ზანავისა“ (გვ. 9).

რომ უთხრეს მას „დიდის და განთქმულის მიქელ პარეხელის მოწათენი არიანო“, თვითონ ნახა ივინი და სცნარა, რისთვისაც მოსულიყვნენ, მოიწონა მათი განზრახვა და უბრძანა, საცა ვსურთ, იქ ააშენეთ მონასტერიო. მათაც დაიარეს გარემემო ადგილები, ზოგან კლდეზე ჯვრები გამოაქანდაკეს, ზოგან მდინარე—ტბა—წისქვილები ნახეს, ამოირჩიეს ერთი ადგილი და ააშენეს მონასტერი იმავე გიორგი ჩორჩანელისა, გარდაბანელისა და სხ. დახმარებით. გიორგი ჩორჩანელის რჩევით ქვა მოიტანეს გაუქმებულ საყდრის შენობიდან, რომელიც იყო უშუას (გვ. 26). შიგ დაასვენეს ფერხცვალებას ხატი. მერე სენაკებიც აიშენეს. მათი შემწე ამ საქმეში იყო აგრეთვე გიორგი შაწკერკლი, რომელიც აღზრდილი იყო ოპიზას და აგრეთვე ესმინა მოძღვრება მიქელისა ჰარესს (გვ. 27).

შემდეგ უშეილოდ გარდაიცვალა გიორგი ჩორჩანელი და დაასაფლავეს ზანავის „შენიერს“ მონასტერში, რომლის შირკვალ ამშენებლად იყვნენ ამასხო და ქუაღია და მერმე თვით ჩორჩანელის და ჯატაფრი—თეკლას. გ. ჩორჩანელმა ყოველივე თვისი ქონება დაუტოვა თავის დის ლატაერი—თეკლას შვილებს:—სუღას, ბეშქესს და ლაკლას. მათი მამა, ქმარი თეკლასი, იყო დიდი მთავარი მირაანი, რომელიც იყო ძე ბეშქეს ფაჭლახუნდისა იაფანესი. ამ შეწირულობის თაობაზე ლაკლაკმა მკვლელობა ჩაიდინა (ცხადად არა ჩანს, თუ ვინ ჰოკლა: ერთგან „დიდი ძე“ სწერია და სხვაგან „დი სიძე“ (გვ. 40—41). ამისგამო დიდი არეულობა მოხდაო, მაგრამ მეოთხე წელს გიორგი შუარტყელმა მანყვერელობა მიიღო, დაიპყრა და დაამშვიდაო მთელი სამცხე.

თვით სერაპიონის ცხოვრება აუწერია მის ძმისწულს ბასილის (გვ. 43), რომელიც ერთხანს ზარზმის წინამძღვარიც ყოფილა (გვ. 44), სხვა მამასახლისების ამბავი კი, სჩანს, განუგარდებიათ სხვებს. მიქელის ცხოვრებაც, რომელიც იმედია, აგრეთვე სადმე გამოჩნდება, დაუწერიათ მისს მოწაფეებს (გვ. 6).

სერაპიონის შემდეგ ზარზმის წინამძღვრად იყვნენ მისი ძმისწული ბასილი (გვ. 43), გიორგი (გვ. 34, 41), მიქელ, ჰავლე ხუცესი (გვ. 43).

თუმცა ჩვენს ძეგლს არსად თარიღი არ უზის, მაგრამ მანც ადვილად შეგვიძლია გავიგოთ ზარზმის აშენების დრო თუ საუკუნე. ამბავი იწყება შიო მღვიმელიდან.

შიო მღვიმელი (მოვიდა 562 წელს)

მიქელ პარეხელი (მისი მოწაფე)

სერაპიონ (ამის მოწაფე)

ბასილი (სერაპ. ძმისწული)

გიორგი (სერაპიონისაგან მამასახლისი)

მიქელ (მამასახლისი)

ჰავლე ხუცესი (მამასახლისი).

შიო, მიქელი და სერაპიონ „სიბერიო განპოხებულნი“ გარდაიცვალნენ. ამიტომ, თითო თაობისთვის რომ დავდვათ 40 წელიწადი, (გრიგოლ ხანძოელმა 102 წელიწადი იცხოვრა — 760—862), მივიღებთ დროს შიოდამ ჰავლეს მამასახლისობამდე—880 წ. და სწორეთ ამ ხანში კი, ჰავლეს მამასახლისობაში, გაახლებულია ზარზმის ფერისცვალების ხატი, მოტანილი აქ სერაპიონის მიერ. მას აწერია ასომთავრულად:

„სახელითა ღთა შეიმოსა ხატი ესე შემწედა მთავრისა გიორგისა, ოჯჯალთა ფარსმან ერისთავისა, ივანესა, პეტრიკოსა, მირიანისა, ფერისა, სულასა ერისთავსა მათსა. ქ: მამა-

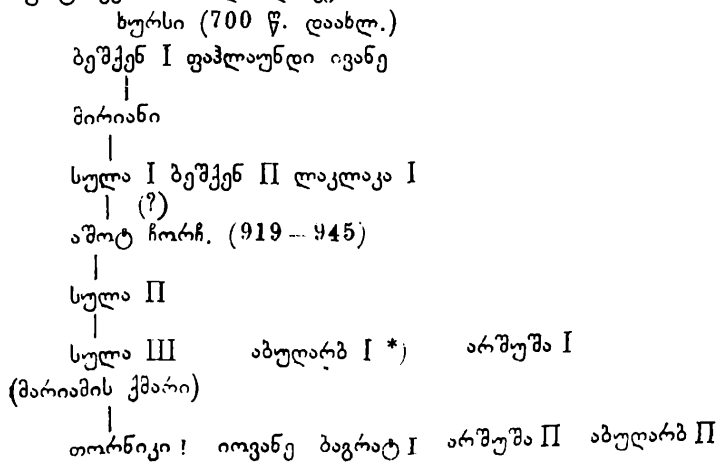
სახლისობასა ზავლესა ქორონიკონი იყო რვ*) (=888 წ.).

ჰავლე მამასახლისი თუ ჩვენი ჰავლე-ხუცესია და იგი თუ ჩანს ამ ხანს, თვით სერაპიონი ზარზმის აშენებას დაახლოვებით შეუდგებოდა არჩილის მეფობაში († 718 წ.). გიორგი ჩორჩანელი დიდ მთავრად არის მოხსენებული, მეფის ხსენება სერაპიონის ცხოვრებაში არ არის. ამას გარდა სერაპიონის თანაშემწედ მოხსენებულია გარბანელი; ეს, ალბად, არის ის გარდაბანელი, რომელმაც არჩილ მეფე დააბეზლა არაბთა მტარვალის წინაშე და მის გამო აწამეს იგი. ამას გარდა, ჯერ ხომ ისევე არჩილმა 8 სამთავროდ გაჰყო საქართველო და მერე იგი თვითონაც რომ მოკლეს (718 წ.), წინანდელზე უმეტეს იქმნეს სიმრავლე მთავართა ქვეყანასა ქართლისასა და შეერაათ ბრძოლა და იქმნეს მტერ ურთიერთას“ (ქართ. ცხ., 185). ამ ბრძოლაში, ალბად, ერთი პირი ჰქონდათ დიდს მთავრებს გიორგი ჩორჩანელსა და მის სძმე მირიანს. ბეშქენ ფაჰლავანდის იოვანეს ძეს. ამას გარდა, ამ დროს უცნობი არ იყვნენ სახელები ლატავრა, მირიან, ბეშქენ. ლატავრა იყო დასმობტ დიდისა (786—826). ბეშქენები ხშირად გვხვდებიან კორიდეთის (821 წლ.) სახარების მინაწერებში. თვით ზანავში „მუნეიერ“ მონასტრის ამშენებლის ქურდაის სახელიც წმინდა ქართულივითა: ასრე იწოდებოდა ზედაზნის მამა მე-IX საუკუნეში, მამა ჭარახის წინად (ქრონ. I, გვ. 74).

ფრიად საგულისხმოა აგრეთვე, რომ სერაპიონის ცხოვრების დიდი მთავარი გიორგი ჩორჩანელი არ არის ის შემდეგი დროის გიორგი ჩორჩანელი, რომელიც იხსენიება ათონის 1036—1045 წლის ალაპებში. ეს იყო სულასძე, ჰყვანდა ძმა ფარსმანი (=არსენი ათონის მამა) და აგრეთვე და, რომელიც ათონშივე მოღვაწეობდა (ათონ. კრებ., 225, 228, 243, 303, 344). იმას კი (სერაპ. ცხ. მოხსენებულს) არ დარჩა აიუც შვილი და არც ძმა და მთელი თვისი საცხოვრებელი, დედულ-

*) ეს წარწერა მოუპოვებია პატივცემულ ე. ს. თაყაიშვილს (Сбер. матер., გვ. 68).

მამული ჯანდერძა თავის დის თეკლას შვილებს—სულას, ბეშქენს და ლაკლაკას, ალბად, ამ დროსვე ძველ ჩორჩანელთა გვარი სრულიად მოისპო და გიორგი ჩორჩანელის დის ქმრის მირიანის გვარეულობაში გადავიდა თვით ჩორჩანელობაც. და ამ ახალ ჩორჩანელების გვარი კი იყო ხურსიძე, ანუ ხურციძე, და სწორედ ამ დროს, ე. ი. თეოდოსი III-ის იმპერატორობის (716—717 წ.) ჟამს და მერეც კალანთკატკაწი (გვ. 90; და მ. ქორენელი (გვ. 218) უჩვენებენ მთავარს ხურსი გარდაბანელს, ქართველთა მთავარს არშუშას და ივერთ მეფეს ანჩილს (ქორენ. გვ. 219). მართლაც, არშუშა, როგორც მოგვითხრობს VIII საუკუნის ისტორიკოსი ლეონტი მროველი, არჩილ მეფის († 718 წ.) თანამედროვე კურატპალატი იყო (იყო კიდევ სხვა არშუშა, მაგრამ იგი იყო ქართლის პატიაში 575—594 წლებში). სახელი სურსი გახედება მე-XI საუკუნეშიაც (სუბატის ქრ., გვ. 68). ხურციძეებს ძლიერი ციხე ჰქონდათ ჩორჩანს, რომელსაც ერქვა „ოქროს-ციხე“. ხურციძეების სია დაახლოვებით:

*) ამის ქალის ქმარი აბულარზი—(იოანე † 998 წ.) და ამის შვილი ევთვიმე ათონელი † 1028 წ. (იხ. ჩენი „ქართ. მატეანე“, გვ. 43).

(აბიას ქმარი) (ვარაზუაჩე)

მიქელ ჩორჩ. ჩოროლდი თორნიკი II
 ჩორჩ. პატრიკი და ბაგრატ პატრიკი.
 სულა II

გიორგი ჩორჩ. ფარსმან—არსენი (ათონის მამა 1035 წ.)

ივანე—ლაკლაკა და ძე მისი ფარსმან

ზაალ და ძე მისი არაბაჲ: „სულსა ხურციძესა ზაალს და მისსა შვილსა არაბასა შს ღწ. ურბნ. სახ. წარწერა, გვერდი 212). ეს არაბა გამოხატულია ზარზმის ტაძრის კედელზე სამ ქართველთან ერთად. აცვიათ ქართ. ტანისამოსი სხვა და სხვა ფერისა. არაბას სახელს ზოგნი შეცდომით არაშად კითხულობდნენ. თაყაი'შვილის ფოტოგრაფიაში არაბად სწორად ვიხილავთ ჩვენს ურბნისის სახარებაში, მისი მამის ზაალის სახელი კი დღემდის უცნობი იყო.

შოთა (შიო) და მისი ძე გაბრიელ წინამძღვარი.

ბევრნი ამბობენ, როგორც სჩანს ეფთვიმე თაყაი'შვილის გამოკვლევით (Сборн., вып. 35, გვ. 30—40), გამოხატული არიან ზარზმის კედლებზე. იქვე უნდა იყოს გამოხატულია უწინდელ მაშენებლებისაც, ვინაითგან სერაპიონის ცხოვრებაში აწერილია, თუ ვინ სად გამოხატეს და სად დამარხეს.

ფრიად საყურადღებოა, რომ ჩორჩანელებივე იყვნენ გიორგი მაწყვერელი, რომელმაც მთელი სამცხე დაიპყრა და დააწყნარაო (იხ. სერაპ. ცხ.), აგრეთვე სერაპიონ მაწყვერელი (1045 წ.) და თვით საქართველოს კათალიკოსი ეფთვიმიოსიც, როგორც ამტკიცებს იგივე მკვლევარი ე. თაყაი'შვილი. ეს ეფთვიმიოსი 1040 წელს ჯერ ისევ ზარზმის მამასახლისი ყოფილა. მისი დიდებული სახე გამოხატულია იმავე ზარზმის კედელზე (Сборн., вып. 35, გვ. 43), აგრეთვე ბაგრატ მეფისა და სერაპიონ მაწყვერელისაც ერთად (გვ. 29).

ბევრს, ფრიად ბევრს მოგვითხრობენ აქ აღნიშნული სახელები: ეფთვიმე თარგმანი—დაუშრეტელი ღვთისმეტყველება

—ენათმეცნიერება-ენამზეობა—შრომისმოყვარეობა—დაუძინებელი რულუნება, აფანიკი (იოვანე) —დიდება და ძლიერება საქართველოსი. ეს ის თორნიკია, რომელმაც იმპერიის მტერი ბარდა სკლიაროსი შემუსრა (971 წ.) და ამ გამარჯვების მოსაგონებლად, ალბად, ზარზმის სამრეკლოს ეგვეტერი ააშენა და ზედ წააწერა (იქვე, გვ. 19):

„სახელითა ლუთისათა და წმ. ლუთის მშობელისა მეოხებითა მე ივანე, ძემან სულაისამან, აღვაშენე წმ. ეგვეტერი მას ჟამსა, ოდეს საბერძნეთს გადგა სკლიაროსი, დავით კურაპალატი აღიდენ ღმერთმან! უშველა წმიდათა მეფეთა და ჩუენ ყოველნი ლაშქარს წარგვაელინა. სკლიაროსი გავაქციეთ მე მას ქვეყანას, რომელსა ჰქვიან ხარსანანი ადგილსა, რომელსა ჰქვიან სარვენისნი, მუნ ესუენა ტახტი“...

ყველა აღნიშნული ჩვენ ერთ დასკვნამდე მიგვიყვანს, სახელდობრ, რომ ზარზმა და მის გარეშემო ნაშენობა (ზანავი, ჩორჩანი) თუ VII—VIII საუკუნის ნაშთნი არ არიან, მათ ნანგრევებზე აღმოცენებულნი მაინც უნდა იყვნენ უსათუოდ და ისიც აღმოცენებულნი არა 1045 წელს, როგორც გადაქრით ამბობდნენ ბროსე და ბაქრაძე და სხ. ზარზმის აშენების შესახებ, არამედ, როგორც სწორედ გამოიძია ე. თაყაიშვილმაც, მკათე საუკუნის უწინარეს, ვინაითგან, კვლავ ვიმეორებ, თუ მისი ფერისცვალების ხატი 886 წელს გაახლებულია მეოთხე თუ მეხუთე (პავლეს) მამასახლისობაში, თვით ხატის შემზადება და ზარზმას მოსვენება რამდენიმე საუკუნით ამას წინად მოხდებოდა, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს VII საუკუნის დასასრულისა. და, რალა თქმა უნდა, ამით მხოლოდ აიხსნება, რომ ჩვენი ძველი კრინტს არა ძრავს შემდეგი დროის კლარჯეთ-აფხაზეთში მონასტრების აღმაშენებლის გრიგოლ ხანძოელის (დაიბადა 760 და გარდაიცვალა 862 წელს) შესახებ*).

*) ხანძოელის ცხოვრებაში იხსენიება მისი მეგობარი მიქელ, დამკვიდრებული ბერთის პარეზებში, მაგრამ ეს სხვა მიქელი უნდა იყოს,

აწუყუს*) ძველი დროითგანვე დიდი სახელი ჰქონდა ჩვენ-ში, ვინაითგან დაფუძნებული იყო იქ, საცა გადმოკემის მიხედვით, ანდრია მოციქულმა სასწაული მოახდინა, ერი დანათლა, ეპისკოპოსი დაუდგინა და ჩააბარა მას ღვთისმობლის სასწაულთ მოქმედი ხატი, რომლის გვერდით, თურმე, ვერ ჩაიარა ტფილისის მიმავალ იმპერატორ ირაკლიმ (629 წ.), ვიღრე არ მოვიდა და თაყვანი არა სცა ამ აწყურის ღვთისმშობელს. მე-XIII—IX საუკუნეში აწყური უკვე ფრიად განთქმული იყო. სვიმონ კათალიკოზი (826—876) თავის „იაკობის ჟამის წირვაში“ მოიხსენებს საქართველოს სამის მხრის სამს უპირველესს მიტროპოლიტს: მაწყვერელს, მანკაელს და ალაგრდელს და ბოლოსიტყვაობაში ასრე მიჰმართავს მაწყვერელს (მისი სიტყვები მომყავს აქ სრულად, ვინაითგან თვით თ. ყორღანის კატალოგშიაც (გვ. 87) უმართლოდ დაბეჭდილია):

„წმიდაო მღღელთმთავარო, პირუველად (პირველად) მაწყვერელო და რომელთაჲცა ღმერთმან ინებოს შემოსად შესამოსელსა ამას და ჟამის წირვად ამითვე ჟამისწირვითა, ღუთისა სიყუარულისათჳს მოიკსენეთ საწყალობელი სული ჩემი წმიდათა შინა სააღმულოთა თქუენტა სახელით სჳმონ კათალიკოზი, რათა თქუენტა მოგენიჳს მადლი და კურთხევაჲ ღუთისა მიერი ამენ. მე ქრისტეს მიერ სჳმონ ქართლისა კათალიკოზმან დაწყერე წმიდანი ესე ჟამისწირვანი სამღღელთ-მოდღუროდ საწირავად და შესამოსელი სრული, ვითა ხუდების, ფილონითა, ულარითა, გინგილითა, ენქერიითა, ანათორითა, მანდილითა, მუკლთა საგებელითა, კელთა საკოცე-

რადგან ა) შიომღვიმელის მოწაფის მიქელის დროითგან (VI საუკ.) ხანძოელამდე (760—862) ორი-სამი თაობის მანძილი მაინც არის, ბ) შიომღვიმელის მოწაფე მიქელი პარეხს მივიდა ოპიზიდამ და გრ. ხანძოელის მეგობარი კი მიჯნაზორით ხანძთას მივიდა და მერე ბერთას პარეხს (უდაბნოს) დაემკვიდრა.

*) აწყური ბორჯომის ხეობაშია. მისი დიდებული ტაძარი, საცა მაკურთხეველობდნენ მაწყვერლები, დღეს მთლად დანგრეულია. მის ქვებს სოფლები ეზიდებიან თავიანთ სახლების ასაგებად.

ლითა, ვითა მღღელ-თამოძღუარსა ხუდების, ყოველთა უკლე-
ბად შეეწირე და დავდევ“... (დანარჩენი დაკარგულა).

თუ რა ძალა ჰქონდა მაწყვერელს ჯერ ისევ სერაპიონის
ქამს, სჩანს იქიდან, რომ მას ერთხანს სასულიერო უფლებას-
თან ერთად სახორციელოც ეპყრა, ისე, ვით იგივე უფლებები
ეპყრა გლონოქორს მეხუთე საუკუნეში: ისტორიკოსი ლეონ-
ტი მროველი (VIII საუკ.) სწერს: „ესე შთაფარებისკამოსი გლო-
ნოქორ ერისთავადგა იყო ბარზაბოდ პიტიახშისაგან ქართლის და
ჰერეთს“ (გვ. 28). გიორგი მღღელმთავარმაც რომ აწყური
დაიპყრა, მერე ეკლთიდეა განგებაჲ სამცხისაჲ (გვ. 41).

საჭიროა, აქ ორიოდე სიტყვა ვთქვათ ზარზმის აღმაშენებ-
ლებისა და მიქელ პარეხელის დამოკიდებულების შესახებაც.

ეს დამოკიდებულება ანუ, უკეთ ვთქვათ, ერთობა გან-
მტკიცდა ჯერ ისევ მაშინ, როდესაც სერაპიონი და მისი ძმა
ივანე იზრდებოდნენ თავის მასწავლებლის მიქელის ლავრაში
ჰარხს. ეს მიქელი, შიომღვიმელის (VI საუკ.) მოწაფე მაშინ
ისე განთქმულ და გაბრწყინებულ იყო საქართველოს არე-
მარეზედ, რომ მის სახელის ხსენებაზედვე გიორგი ჩორჩანელ-
მა შეითვისა მისი მოწაფეები (გვ. 12).

ვიდრე ვიტყოდეთ, სად იყო ჰარხი, უნდა ვთქვათ, რას
ნიშნავს თვით ეს სიტყვა. ჰარხი სერაპიონის ცხოვრებაში ჰა-
რეხად მოხსენებულია და „პარეხი“ კი დღესაც ქართველ მთი-
ელებში იწოდება ფარეხად—ხარხად და საბათი კი იგი არის
„გამოქვაბული კლდე“ ცხერისა თუ სხვა საქონლის შესარე-
კად; პარხი სწორეთ ისეთი ქვაბია, როგორშიაც დაიბადა მაცხო-
ვარი. ამგვარს პარეხებში ბინავდებოდნენ პირველი ქრისტიანები
და საქრისტიანო სწავლის მქადაგებელნი მაშინ, როდესაც
ქრისტიანების დევნა-წამება ჯერ ისევ გაჩაღებული იყო. ან-
დრია რომ საქართველოსკენ მოდიოდა, ერთ ამგვარს ჰარეხს
ეწვია (ხელნაწ. № 161, გვ. 41 ბ).

ქართლის ცხოვრებით ჰარხ ტაოკლარჯეთშია (გვ. 50).

ბერძენთა მწერლები ბარხს (Barchon) უჩვენებენ იქ, საცა
ქართველთ მონასტერი ჰარხსადგია, ქოროხის მარცხენა ტოტზე,

რომელიც ჭანეთის მთებს გამოხდის. იქვე ნაჩვენებია ციხე ბარ-
ხიფ. ამ ციხის გასწვრივ, სწორედ ბერძენთ მწერლები (ადონც.,
გვ. 65), გორის ფერდობებზე არის პარეხები, საცაღამ-ღამე
დგებო საქონელი ყენას ჭანებისა და აქვე სძოვსო. მთებს
იქით ვაკეზე არის სოფელი ეენა (=ოყენა, საყენი ადგილი),
მერე ციხე სისილისი და მერე ჭანთავე სიმაგრენი სხიმაღანი-
ხი (ცხემღანი=ცხემორისი) და ჭანსაკი (ჭან-სახლი)?). ამ არე-
მარეზე ნაჩვენებია მიმავალ-მომავალ გზების სადგურები: Satala
(სა-ტალა—საყარაულო თუ სა-თალა—სათლე?), Caltiorissa
(კალთი-ორისი თუ!), Suissa (შუისა, ალბად შუაგზის სად-
გური), Garsanis (კარსანი მცხეთაშია), Oleoberda (ოლე ბერ-
თა?), Zimara (ძმურა; მეგრ. ჯიმა—ძმა), Solaresi (გორ-არე-
სი; მეგრ. გოლა მთა), Bubalia (ბუბალია?), Zellocopi (ზენ-ყო-
ფი?), Saba (სა-ბა, საბმი?), Hispa (სვ. (ლ)ისპე=(ლ ისიპ—მო-
საბრუნი, გზის საქცევი). ბარხი ნაჩვენებია ხარტაში, რომლის
მსგავსია „ხალდი“, „ხალტი“=ქვეყანა ხალდა, მახლობელად
ქალაქს ტრაპეზონთასა (ქართლის ცხოვრება, 219). უეჭვე-
ლია, ამავდ პარხ-ილამ დაერქმეოდა აქაურ ქედსაც თვისი სახელი
ზარხარი (ბერძ. პარიადრი) და აგრეთვე მონასტერ ჰარხასაც.

აქ საჭიროა დავისხომოთ, რომ პარხებს უდრის ბერძნუ-
ლი მანდრა—ბაკი, საზროზე ბინა, ქვაბი და მერე მონასტერი;
ამ მონასტერთა წინამძღვრებს დაერქვა არხი-მანდრიტი (თავდა-
პირველად ფარეხთ-მთავარი), მეპარეხე ანუ პარეხელი, როგორც
სერაპიონის ცხოვრებაშია).

530 წლის ახლო ხანს, როგორც იუწყება პროკოპი
(გვ. 77—78), ბერძნებმა დაიპყრეს ჭანეთი და მის შემდეგ
ყველა ჭანმა აღიარა ქრისტე. ამ დროებში, ალბად, აქედგან-
ვე შემოიარეს საქართველოში შუამდინარელ მამებმა და მათ
შორის შიოს მოწაფე მიქელ პარეხელმაც. მაშინ ოპიზა უნდა
აშენებული ყოფილიყო, ვინაითგან მიქელი უკვე აშენებულ
ოპიზილამ მოვიდა ჰარკეს (სერაპ. ცხ., 5).

გიორგი მაწყვერელი, „რომელი აღმოსცენდა კევისაგან
შუარტყლისა“, ოპიზის უდაბნოდამ რომ ავიდა ჰარკეს „დი-

ღისა მამისა მიქელისა“ (გვ. 27), მაშინ ამ მიქელს წერი-
ლით დაეხარებინა სერაპიონი და მისი ძმა, რომ გაეგო მათ-
გან, თუ როგორ და რა გააკეთეს სამცხეში.

იგინიც მოვიდნენ. სერაპიონმა უამბო ყოველივე შესა-
ხებ მის მიერ აშენებულ ზარზმისა, მთავრის გ. ჩორჩანელი-
სა და სხ., აუწყა აგრეთვე, რომ ჩვენს უდაბნოს ზარ-განკლი-
ლობისა გამო ვუწოდეთო ზარ-ზრმა. მიქელს აამა ყოველივე
მათ ნაქმარმა, დალოცა და გამოისტუმრა. სერაპიონმა და იო-
ვანემ ნახეს აგრეთვე თვისი უფროსი ძმაც და პერე გადმოი-
არეს არსიანის მთა, ჩამოვიდნენ ყველის-კეცს და ზარზმას ში-
ვიდნენ და ისევ განაგრძეს შენება. მიქელის მამასახლისობაში
ხუფათ წოდებულ ადგილიდამ „უფალთა ბრძანებით“ მოუ-
წოდეს „კელოვნებით განთქმულს“ ბერსქენს, თანაშემწედ დაუ-
ყენეს კალატოზი შუარტყლელი, „სარკუმელთაძდე ამოიყვა-
ნეს“ და აქ გამოხატეს თვით მიქელ და ორნი კალატოზნი
და რადგან აქამდის აშენებდნენ ძარღუა-სოფლელის საფასით,
ამიტომ გამოაქანდაკეს: „აქა დაილია საფასე ჩემი, სადა ესე-
რა მდგომარე ვარ და მიტვრთავს ჯუარი ქრისტესი“.

პარტხის ლავრასთან ერთად, ხშირად, იხსენიება ბერთას
უდაბნოც. ორივე ივერთა მფარველის ღვთისმშობლის საოხად
ყოფილა აშენებული. იგინი იხსენიებიან ბერთას სახარების მი-
ნაწერში. ანჩის მთავარეპისკოპოსი ქერობინი შირაქულე მ-
ბულს შლაზედ უყოფავს ბერთას და პარტხის ლავრებს (კონდა-
კოვის Опись, გვ. 46; კონდაკოვმა და ბაქრაძემ არ იციან
ადგილმდებარეობა პარტხისა. იქვე). ბერთისა და წყაროსთავის
ტყავზე დაწერილი სახარებები, ამბობს კონდაკოვი, „საყუ-
რადლებო მოწმად გვიჩნდებიან შესახებ საქართველოს ხელგ-
ნების თვით-არსებით უმაღლეს განვითარების მე-XI—XII საუკუნე-
ში ბიზანტიის საფუძველზე“ (იქვე, გვ. 45) ბერთის სახარე-
ბა მოუქედია ბეშქენ ოპიზელს. 963—964 წლებში მიქელ
მღვდელს, ბერთას აღზრდილს, შეუძენია პავლე მოციქულის
წიგნი (ქრ. 1, გვ. 171). სახელი „ბერთაჲ“ ნიშნავს საბერო

ადგილს, ვით „თუალთაჲ“ თვლების ადგილს, წიგნს, საბერძნეთაჲ, ბერძენთა სამშობლოს!

ბაიბურდი. ქოროხის სათავეზე მყოფ ბაიბერთის (ბაიბურთის) სახელის პირველ ნახევრის (ბაი-ბერთა) მიხედვით, ალბად, წარმოსდგა თვით თქმულობა შესახებ მიქელ პარეხელის მიერ ბაიას (ბაია=ბზა) ხმელ ტოტის დარგვა-განედლებისა (გვ. 29—40).

შუარტყელი, როგორც სჩანს სერაპიონის ცხოვრებიდამ, აქვე უნდა ყოფილიყო, ზარზმა-ოპიზის გზაზედ. ისტორიკოსი აბუსერიძე—ტბელი სწერს (ქრ., 2, გვ. 118), ბოლოკბასილიმ რომ განიზრახა ეკლესიის აშენება, წავიდაო ოპიზას, იქ ნახა მონაზონი სტეფანე, მას გამოართო მისი კარაული და უღელი ხარი, დაბრუნდა და შეუდგა საქმეს. ამ დროს გამოჩნდნენ ხვარაზმელები, რომელთაც ტფილისი გააოხრესო და სამცხის ერი ყველა აქარას გაიქცა, გარდა იოსებისა და მის ოჯახისა, რომელნიც შუარტყელს დარჩნენო შუარტყელივე იყო გიორგი მაწყვერელი და აგრეთვე ზარზმის ვალატოზი.

ზანაფი, საცა შვენიერს მონასტერში დაიმარხა გიორგი ჩორჩანელი, არის ხეობაში, მდ. ზანაფრეილის კიდეზე. აქვე უჩვენებენ ნექსს, რომელიც, უთუოთ ის ნექვია, საცა გრ. ხანძოელის მეგობარ ქრისტეფორემ ააშენა მონასტერი. 1060 წელს ბაგრატ IV გიორგი მთაწმინდელს მიუძღვნა „შვენიერნი ლავრანი შატბერდი კლარჯეთისა და ნექვი ქართლისა“ (ათონის კრებული, გვ. 320). „ზანაფი“ ჩვენს მატთანე ქართლის ცხოვრებაში იხსენიების ადრევე. ისტორიკოსი ლეონტი მროველი ამბობს: აღექსანდრე მაკედონელის დროს მოვიდნენ ქალდეველთაგან გამოძევებულნი ჰონნი და მცხეთის მამასახლისის ნებართვით ზანაფს დამკვიდრდნენო (გვ. 3). ქართლის ცხოვრება კი გვაუწყებს (გვ. 25): ნაბუქედურასარმა იერუსალიმი რომ წარმოტყვენა (588 წ. ქრ. წ.), იქიდგან გამოიქცნენ ურიანი და ზანაფს დამკვიდრდნენო. ეს გამოქცეულები ჩვენ მიგვაჩნია იმ ქართველებად, იმ ურ ქალდეზად, ანუ ივირ-ქალდეზად (ურია=სვ. ვირია), რომელნიც

ქართ. ცხოვრების გადმოცემის მიხედვით გაეყვნენ ჰაოსს და ვან-არარატისა და შუამდინარის არე-მარედგან ჩრდილოეთისკენ წამოვიდნენ. ამასთანავე ამათ გადმოსახლებას ვუტოლებთ ბირიან (=ვირიან=იბირიან) აბაშთა ისტორიულ გადმოსახლებას ნაციონალურ ღმერთების გა—გაიმ—არმაზ და ზადენითურთ. ეს ბირიანები, დაიპყრობდნენ რა მთელს საქართველოს, თავისს სახელს მიაკუთვნებდნენ. ყველა ქართლოსიანებს, თვით იმ თობელ—ტიბრანებსაც, რომელნიც, ფლავიოსის მოწმობით, პირველ საუკუნეში უკვე იკრებოდნენ იწოდებოდნენ:—რაიმე დიდს, უჩვეულებრივო შემთხვევას შეეძლო ადგილობრივ მკვიდრთა ისტორიულ სახელის შეცვლა და ამგვარ შემთხვევად კი არ შეიძლება არ ჩავთვალოთ 5110 კომლ ბირიან (იბირიან)—აბაშ-გუგუხაჯის გადმოსახლება და თვისი იბირობის გავრცელება მთელს საქართველოს თესლ-ტომზე ამ პირით იმპირამდის, ალაზნის შესართავიდან ჭოროხის სათავემდე. სახელი ზანავი, ჩვენის ფიქრით, სრულად ჰყარავს თავდაპირვანდელს ჟანავს, რომელიც შემდეგში იქცა ჯანავად (ჟანავი შვილი=ჯანა შვილი).

ყველა ამ მარადსახსოვარ ადგილების, მეტადრე ზარზმა-ჩორჩანის არემარეს დაწვრილებითი აღწერა სერაპიონის ცხოვრების კვალდაკვალ მიყოლით. დავითმია საქართველოს წარსულის მკვლევარის და ზარზმა სამცხის ნაფლის ე. ს. თაყაი-შვილისთვის. მხოლოდ ჩვენ აქ კიდევ ორიოდ სიტყვას ვიტყვით ჩვენის ძეგლის ენის შესახებ.

მასში (1 ერპ. ცხ.) გვხვდება: ჰქუა—ჰრქუა, განსაცთელსა—განსაცდელსა, ყოფით რე. მრჯუნით და სხ. ამგვარი სიტყვები, დღესაც თითქმის ეგრევე იხმარებიან იმერეთში, უმეტესად სამეგრელოსა და სვანეთში. ზოგიერთი სიტყვა თუ ფრაზა მერმენდელ ავტორს თავისებურად გადუქეთებია და აქა-იქ ნამდვილი აზრის გაგება სჭირს. საზოგადოდ კი მთელს „ცხოვრებას“ ატყვია უუძველეს დროის ნაწარმოებთა გამოსკნულობა, მეტადრე მასში მოყვანილ საღმთო წერილის ტექსტებს.

თავისთავად ცხადია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენს ახალს ძეგლს საქართველოს წარსულის შესასწავლად. ეს და ბოლო დროინდელი აღმოჩენილობანი (შატბერდის კრებული და სხ.) ერთნაირად და სრულიად თანახმად ქართლის ცხოვრებისა გვიხატავენ საქართველოს დიდებულ წარსულს, მისს კულტურულს აღმატებულებას კავკასიაში, მისს ხელმწიფებრივს მპყრობელობასა და მფლობელობას ორ ზღვას შუა; ქოროხისა და მტკვრის სათავეებიდამ ბერდუჯამდე და შერე მტკვრის გაყოლება ხილხალამდე (საუდოშია) და კავკასიონამდე. ჩვენ აქ აღარ ვიხსენიებთ ქოროხს იქითურ მიჯნებს ტრაპიზონამდე და ღლისამდე, ვინაითგან აქაურობა თუმცა დასახლებული იყო ქართველთა გვარ-ტომით, მაგრამ კოლხიდის მეფეებს აქეთ საქართველოს ხელმწიფობაში აღარ იყო, აგრეთვე აღმოსავლეთის მხრივ თუმცა საქართველოს (ივერიის) კლასიკური მწერლები კასპიის ზღვამდე მისწევენ, მაგრამ აქამდე ქართველები შეიძლება ყოფილიყვნენ ისტორიის წინა დროს და ისტორიულში კი საქართველო ეთნოგრაფიულად უწევდა მხოლოდ ხილხალამდე, ხოლო ხელმწიფებრივ, ხშირად, მაგალ. ოქროს ხანას, თვით კასპიამდეც, მტკვარ-არეზის შესართავიდან დარუბანდამდე.

ჩვენი ძეგლი, ერთი უუძველესთაგანი თვისის შინაარსით, ცხადად გვიჩვენებს მკიდრო კავშირს და სარწმუნოებრივს ერთობას ქვემო-ქართლს (აღმ. საქართ.) და ზემო-ქართლს (მესხეთ-კლარჯ.). შორის (შიომღვიმელი—მიქელ პარტხელი—სერაპიონ ზარზმელი—ქართლი—სამცხე—კლარჯეთი) და მერე ამას ერთობას იმერეთ-აფხაზეთის ქრისტიანობასთან: აქ, თავკვერ, არსენის მონასტერთან (ქრონ., I, გვ. 342) დასადგურებულ მაქსიმ-აღმსარებელის († 13 აგვ. 666 წ.) აღსარებამ მკვიდრად და საუკუნოდ განამტკიცა სრულიად ივერიის ეკლესიის მთლიანობა და ამ ეკლესიის შინაგანი ერთობა მას აქეთ აღარ დარღვეულა, არ დარღვეულა მაშინაც კი, როდესაც დედაქალაქ მცხეთას გამოეყოფებოდნენ ხოლმე ესა თუ ის კუთხეები, ვინაითგან ამ დროსაც კი მის გამოყოფილ ნაწილებს დედაქალაქთან

აკავშირებდა ერთობა ენისა, მწერლობისა და ტრადიციებისა, და ეს ტრადიციები კი, რაღა თქმა უნდა, შემუშავდა სრულიად თანახმად საბერძნეთის მართლმადიდებლობისა: იმპერატორები, რომელთა მფარველობის ქვეშ იყო საქართველო 298 წლითგან, უგზავნიდნენ მას მღვდლებს და ხუროთმოძღვრებს და მის შვილებს მფარველობას უწევდნენ წმ ქვეყანაში, საცა IV—VI საუკ. აგრეთვე მოეფინა ქართველთა ტაძრები და სამლოცველოები. დაფუძნდა-რა საქართველოს საყდარი 324 წელს და მიიღო-რა მან სიკვარჯლის წყარო—ქალის ხელით სახარება ბერძნული და ჯვარი ვაზისა, ავითონაც სრული სიკვარჯლით შეუდგა მაცხოვრის მცნებათა ასრულებას: მოქცევისავე წლებში ბერძნებმა აუშენეს სამა ტაძარი (ერუშეთს (მესხეთში), მანგლისს და მცხეთას) და ამ სამების ყაიდაზე კი მერე მან თვითონ შექმნა თვისი ქართული საქრისტიანო ხუროთმოძღვრება. დიდებული საყდრები აუგო თვისს 40 ეპისკოპოსს, მონასტრები როგორც საქართველოში მოღვაწე ბერებს (V—VI ს.), ისე საქართველოს გარეთ წმ. ქვეყანასა (V—VI ს.), დაღისტანს, ჩაჩანს (830 წ.), ყაბარღოს, საყდრები ისეთ მქადაგებლებს, ვითარიც იყო თავკვერს (იმერეთში) არსენის ტაძარში მოღვაწე მაქსიმე აღმსარებელი (VII ს.) და სხ. ნინოს სიკვარჯლზე აღმოცენებული საყდარი ისეთი ძლიერი და მკვიდრი შეიქმნა, რომ 750 წელს აქდა იყო თითქმის ერთადერთი შეურყეველი კანდელი მართლმადიდებელ სარწმუნოებისა და ამ კანდლის შუქს მოჰყვანდა აქეთ იოანე, რომ ხელდასხმულიყო გუთთა ეპისკოპოსად საქართველოს კათალიკოზის მიერ.

ჯერ ამის მეტს ვერას ვიტყვით ჩვენის ძეგლის მნიშვნელობის შესახებ. რადგან შესაძლებელი იყო ამისთანა ძეგლი დამალულიყო, ისიც ჩვენს ხელში მყოფ წიგნში არა ერთ და ორ წელიწადს, ამიტომ ვიმედოვნებთ კიდევ ბევრი ახალი საუნჯეც გამოჩნდება, მაგალ., თუნდ ამ სერაპიონის მასწავლებლის მიქელის ცხოვრება, აგრეთვე საქართველოს უდიდეს მეფის ბაგრატ მესამის მიერ შედგენილი მატანე „აფხაზთა ცხოვ-

რება“, კვლავ ცხოვრებანი ტაოს კურატპალატის და მეფეთ
 მეფის დავით დიდისა, ბერაის, მიქელ მოდრეკილის, დიდის
 სარდლების თორნიკის და იოანე მარუშიძის, მერე კიდევ მოქა-
 ლაქობანი ეფრემ დიდის და ეფრემ მცირის, არსენი იბადის ძე
 ვაჩნაძის (იყალთოელის), მერმე ცხოვრებანივე „ვეფხისტყაოს-
 ნის“, „აბდულმესიანის“, „თამარიანის“, „ამირან-დარეჯან-
 ნიანის“ ავქსონების და სხვათა და სხვათა. ყველა ეს ციხე ტაძ-
 რების ეპიგრაფიულ მასალითურთ რომ მიემატება არსებულს,
 მაშინ მხოლოდ შეგვეძლება, სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ
 ჩვენს ისეც დიადს პოლიტიკურს და კულტურულს წარსულ-
 ზე, მაშინ მხოლოდ შეგვეძლება ჯერჩინებულად დავაფასოთ
 ჩვენთა წინაპართა მიერ მოქირნახებული მრთელი ნარჩევი ხვა-
 ვი, ნაშრომი.

მ. ჯანაშვილი.

სამცხე-კლარჯეთის მოღვაწენი.

ოკტომბერსა კთ ცხორებაჲ და მოქალაქებაჲ ღმერთ შექმასილისა
ნეტარისა მამისა ჩუენისაჲ სერაპიონისი. გუგუერთხენ მამაჲ.

შრიად უკუც შუენიერისა და მრავალ საწადელისა და 244
საღუთოჲსა ქებისა და ბრწყინვალედ შესხმისა ღირსარინ მო-
ყუარენი ღუთისანი და აღმასრულებელნი საღუთოთა მცნებაჲ-
თა მისთანნი: რამეთუ თავადი მეუფე და ღმერთი ჩუენი ჰნატრის
მათ ბრძანებაჲთა შინა სახარებისათა, იტყოდის რაჲ: „ნეტარ იყ- მათე, 5.
ვენენ გლახაკნი სულითა“ და შემდგომითი შემდგომად სხუანი იგი
ყოველნი ნეტარებაჲნი. ხოლო დასასრულსა, ვითარცა ნიქსა
რასმე და გკრგვნსა ბრწყინვალესა წინა უყოფს და სასყიდ-
ლად შრომათა მიჰმადლებს და ეტყვს: „გიხაროდენ და მხია- მათე, 5.
რულ იყვენით, რამეთუ სასყიდელი თქუენი დიდ ცათა შინა“.
და სხუასა აღვიღსა იტყვს: „ამას ჴედა ნუ გიხარის, რამეთუ
სულნი ბოროტნი დაგემორჩილებიან, არამედ გიხაროდენ, რა- ლუკა,
მეთუ სახელები თქუენი აღწერილ არს ცათა შინა“. და კუა- 10,20
ლად მამაჲ ღ'ჲ დავით იტყვს ამისთვის: „განიხაროს გულმან ფს. 15.
ჩემმან და გალობდა ენა ჩემი და ვითარ „მხიარულთა ყოველ-
თა მკვდრობაჲ შენდამი არს. ხოლო ესე სიხარული მოიწევის
საღუთოჲსა მისგან ნეტარებისა, რომელსა იგივე წინაჲსწარმეტ-
ყუელი დასაბამსა || ფსალმუნთასა დასწერს ნეტარებაჲსა კაცისა- 240 ბ.
სა, „რომელი არა ვალს გზასა უღმრთოთასა“ ღ'კ'დ „ნეტარარინ
უბიწონი გზასა მავალნი შჯულოსაჲ ო'ლისა“ და ყოველად ბრძნი-
სა მამისა ყოველად ბრძენი ქე სოლომონ იტყვს: „ნეტარარს იგავ. 3,
კაცი, რომელმან მოიგო გონიერებაჲ და მოკუდავმან, რო-
მელმან ჰოვა მეცნიერებაჲ“, ხოლო ოქრო აედონი ეკლესიისა

- 1,4 პავლე კმობს: „გიხაროდენ მარადის ორისა მიერ“ და კუალად გეტყვი გიხაროდენ, რამეთუ სარწმუნოებაჲ თქუენი სამარადისოსა ნეტარებაჲსა მოგატყუბს თქუენ და ამით სასოებოთა განმტკიცებულთა ძუძლისა და ახლისა სჯულისა წმიდათა ისწავეს მოთმინებაჲ და სარწმუნოებით რბიოდეს გკრგვნსა მას ზეცისა ჩინებისასა, ვითარცა იგივე პავლე, პირი ქრისტესი, იტყვის: „რამეთუ არს სარწმუნოებაჲ მოსავთა მისთა ძალ საქმეთა,
- 1—2 მამხილებელ არა ხილულთა, რამეთუ ამას შინა იწაშნეს მოხუცებულნი“ ძუძლსა და ახალსა შინა საღმრთოდ განბრწყინებულნი, რამეთუ ვითარცა იგი ერთისა მისგან მდიდრად აღმომდინარისა წყაროსა მრავალნი ირწყუებიან მტილნ და სამოთხენი და სიმრავლე ნერგთა თვთო სახეთა მადლისა მისგან და ნიჭისა საღმრთოსა, ეგრეთვე მოეფინების ყოველთა თითოეულად განფენა მადლთა, ვითარცა იგივე პავლე კმობს: „განფენანი მადლთანი და თესლად თესლადი ენათა“ და კუალად იტყვის: „პირველად მოციქულნი, მწყემსნი და მოძღვარნი და მამანი || დაეწესნეს, რამეთუ შემდგომითი შემდგომად არა დააკლებს მადლი სულისა აღმოშობაჲდ შეილთა მათ ემბაზისათა,
- 18,19 ვითარცა იგი სიტყუელა მტყუელი, ვითარმედ: „მოიმოწაყენით ყოველნი წარმართნი და ნათელ სცემდით სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“ და „აჰა ესერა მე თქუენთანა ვარ“ და შემდგომი, და სხვა: „აღორძინდით და განმრავლდით და განავსეთ ქუეყანაჲ“. და კუალად მოციქულნი იტყვის:
- ქ. 1,22 „იესოჲ ქრისტე გუშინ და დღეს და იგი თავადი უკუნისამდე,“
- 13,8 რომელმან აწცა აღმოაბრწყინე ვითარცა რაჲ ელვა ცისკროვნება, ახალთა ამთ მნათობთა ახალსა სამყაროსა წმიდისა ეკლესიისა, რათა, ვითარცა მთიები, ბრწყინვიდენ პირსა ყოვლისა სოფლისასა და ბაძვად საღუთოდ მოქალაქობისა გულსა ყოველთა მოსწრაფეთასა, რამეთუ აჰა ესერა ჯერჩინებითა ღუთისაჲთა ჟამთაცა ჩუენთა იხილვნეს ახლნი მნათობნი და მოძღვარნი და მასწავლელნი, ვითარცა ძუძლსა შინა ელია და იოანე და შემდგომად პავლე თებელი და დიდი ანტონი, მაკარი, ეფთჳმი, საბა და გერასიმე და რად გკვმს თვთოეულ

ლად წარმოთქემა ყოველნი მსგავსნი და მობაძენი მათნი, რომელთა ვლეს მოსწრაფებით იწროა და საჭირველი გზაჲ, მიმყენებელი ზეცისა ქალაქად, რომლისა ხუროთ მოძღუარად შემოქმედ ღმერთი არს.

ხოლო იტყვან ვიეთნიმე, ვითარმედ: „ეთაჲ ამათ ჩუენთა არღარა ვის || კელეწიფების მსგავსებაჲ პირველთა მამათა, რა- 245 მეთუ განგებითა რათმე საღუთოჲთა მიფარულარს.“ არამედ შენ ისმინე გულსმოდგინედ, საყუარელო, რომლისათჳს აწ სიტყუაჲ წარმართებულარს. რამეთუ ყოვლითურთ მსგავს იქმნა ამათ წმიდათა მამათა ყოვლად ბრწყინვალე და ზეცისა ჩინების ღირსი ყოვლად წმიდაჲ მამაჲ და მოძღუარი ნეტარი სერაჲპი. ონ, გარნა ვიტყოდით ზოგს რაჲმე შეკრებულთა ცხორებისა მისისათა აღწერით მოთხრობაჲდ და საღუთოთა სძენის მოყუარისა სიწმიდისა თქუენისა მოკსენებად, ჳ პატროსანო ჲ საღუთოო კრებულო და მწყობრ მდგომობით მიმსგავსებულნო ზეცისა დასთანო, რომელნი მკვდრ ჩინებულ ხართ ტალავართა ნამუშავეთა მისთა, მღღელნო და მამანო უდაბნოსა დიდისა ზარზმისანო. რომელთა წილ კეთილ გხოდა (!) დიდი ესე მნათობი მამაჲ მამათა, მოძღუარი და მასწავლელი, რათა გუჴსმოდინ სწავლანი და საღუთონი საქმენი და შრომანი მისნი და ვადიდებდეთ მამასა ზეცათასა, ვითარცა იგი ონი იტყვს, ვითარმედ: „ესრეთ ბრწყინვედინ ნათელი თქუენი წინაშე კაც- მათე, თა. რათა იხილნენ საქმენი თქუენნი კეთილნი“ და შემდგომნი.

ხოლო ჯერარს ჩუენდა, ძმანო, რათა ჩუენცა ძალისაებრი ვაჩინოთ ბაძეა დიდისა მის მოძღუარისაჲ და მწყემსისა, და აწ გულისკმის ყოფა და ბაძეაჲ დიდისა მოძღუარისა და მწყემსისაჲ და აწ გულსმოდგინედ || და შრომის მოყუარებით ვისმინოთ 245 მკირე ესე სიტყუაჲ მიერი გამოხატეაჲ ვრცელისა მის ფრიად საწადელისა ცხორებისა მისისა და აწინდელისა აქა შემოკრებისაჲ.

ხოლო კრემლით ვევედრები სიყუარულსა თქუენსა ყოვლად უღირსი ესე, რათა თანა ლმობილ იქმნეთ უძლე-

რებისა ჩემისა მოცემად სიტყუაჲ ღირსი აღებასა პირისა ჩემისასა სიტყუსა მიერ უსიტყუთა სიტყვერ მყოფელისა და უძლურთა განმადლიერებელისა, რამეთუ იწყებს სიტყუაჲ დასაბამსა ცხორებისა მისისასა.

15
7,1 მსე ნეტარი და ყოვლად ქებული სერაპიონ აღმოსცენდა ქუეყანასა კჳარჯუთისასა, მშობელთაგან ღირსთა და პატიოსნებით და ლიტონად ცხორებულთა, რომელნი შრომით და ქუეყნის მოქმედებით იზარდებოდეს და ნაშრომისაგან მათისა მდიდრად ზრდიდეს გლახაკთა და ძალისაებრსა მისცემდეს უღონოთა კელის აპყრობასა და სიმშვიდით და სიმდაბლით იყოფოდეს მსგავსად საწუნაჲსწარმეტყულოსა სიტყუსა: „ვის მივხედნე, გარნა მშუდსა და მდაბალსა“ და შემდგომი. ხოლო მამასა ამის ნეტარისასა ეწოდებოდა კჳამბრანე, ხოლო სახელსა დედისა მისისასა უმეცარ ვართ არა თუ სახე ბოროტებისა რაჲსათვისმე, არამედ ჟამთაგან დაფარვისა თვის, რამეთუ რომელმან ესე ვითარი გამოიღო ნაყოფი, ვერ ეგების მისი უშუპრებით და უნდოდ წარწყმედაჲ, ვითარცა ოციკა
7,1 80იტყოდა: „ვერ კელიწიფების ხესა კეთილისა ნაყოფისა ხენეშისა გამოღებად“. ესრეთ დედაჲ ამისი ჭნეტარისა სახელმოუკსენებელად დაიფარა სოფლით.

12,9 რამეთუ ნათლად რაჲ გამოიყვანა წმიდაჲ ესე ნაყოფი ორთათანა ძმათა მისთა, რომელი ერთი იგი უხუცეს იყო და ერთი უმრწემეს, რომლისა კსენებაჲ მრავალ გზის ეგულებს სიტყუაჲსა. რამეთუ შენა რაჲ სამნი ესე ნაშობნი და განიხარა შეილთ სხმისაგან, ვითარცა შეფსალმუნე დასწერს: „დედაჲ შეილთა ზედა სახარულევანი ნათლად გამომჟუანებელი მართი ნათლად წარვლად მიიცვალა.“

ხოლო უმრწემესი ძე იოანე დაშთა ყოვლად უსრული და ენა ბრგვენლი; იგი უკუტ აზარდა მამამან მისმან კჳარბანე, ვითარცა შეჰგავს მამასა შეილთ მოყუარესა. არამედ შემდგომად არა მრავალთა წელთა აღესრულა მამაცა ამათ ნეტართაჲ და წინაშე ლუთისა მიიცვალა სიბერიითა კეთილითა განპოხებული, და დაშთეს სამნივე იგი ყრმანი მსგავსად ზაბი-

ლოენისა ყრმათა, აღსა მას შინა სიგლახაკისასა შეთხეულნი. ხოლო აქა ეგულების სიტყუაჲსა მცირედ წიაღსლვა სხუად მიმართ, რათა უმეტეს გამოჩნდეს კეთილთა მათ ნერგთა ნაყოფთ მცენარებაჲ და ამისსა შემდგომად კუალად არა ოდენ ასწილ, არამედ უმეტესცა რტო განრთხმით გარდაფენილებაჲ ოცდა ათეულად, სამოცეულად || და ასეულად, რათა დასას- 247 რულოსა თბრობისასა გულისკმაჰყოთ, თუ ვითარი ტკბილი და შუცნიერი დამწიფდა ტევანი მათისა მის მოძღურებისა ნამუშავეთაჲ

არამედ აწ ჯერარს ჩუენდა, რათა დიდთა მათ თჳს უდაბნოთა და მონასტერთა მოვიკსენოთ, თუ ვინა იქმნა შენება მათი, ანუ ვინ იყვნეს მაშენებელნი იგი: პ'დ სული იგი და მადლი საღრმთოჲ და მერმე მის მიერ აღძრულნი წმიდანი იგი მამანი, რამეთუ აღეშენა რაჲ წმიდაჲ და დიდი უდაბნო ოხიზაჲ მონაზონთა მიერ, რომელთა ეწოდებოდა ამხა, ახღრია, ჰეტრუ და შაკარო, ხოლო ამისსა შემდგომად მოვიდა მუნით და აღაშენა უწყებითა საღრმთოჲთა მცირე ეგუტერი და შესაკრებელი მცირეთა ძმათა ადგილსა კლდოანსა და უვალსაჲ კაცთაგან, რომელსა ჰარეს უწოდიან. ხოლო ესე სიტყუაჲ მათა მიერ მოვალს ჩუენდა, რამეთუ მიჰქედ იყო აღმაშენებელი, სასწაულთა და ნიშთა მოქმედი მაღალთა და დიდთაჲ, რომელი იყო მოწაფე დიდისა შიოჲსი საკვრველთ მოქმედისაჲ, რომელი, ვითარცა მთიები განთიადისა, ბრწყინვიდა ქუეყანასა ქართლისასა.

ამისა ნეტარისა მიქელის მიმართ წარემართა ყოვლად ბრძენი სერაპიონ, რომელსა თანა ჰყვა ძმა მცირე ჰასაკითა, რამეთუ დიდსა მიქელს, ვითარცა რაჲ მამასა სულთასა და მზრდელსა ობოლთასა შეჰვედრა თავი თჳსი. ხოლო ნეტარსა მას სხუანიცა მრავალნი აქუნდეს მოწაფენი || სრულნი და 247 ბრწყინვალენი სათნოებითა, ვითარცა დიდსა ანტონის ილარიონ და მაკარი. ეგრეთვე მიქელს ბასილი და მარკელოზ. და მათ თანა შევედრა ნეტარი სერაპიონ თანა ძმითურთ და თანა აღრაცხილყენა დასსა მოწაფეთასა. ხოლო უხუცესი იგი

ძმაჲ წესითა მსოფლიოჲთა და მპყრობელ იქმნა მამულსა სამკვდრებელსა და იგივე შეიტკბო ტალანტი მოლუაწებაჲ უცხოთა და გლახაკთაჲ. ამისსა შემდგომად მორაიწია ჟამი, წმიდაჲ მამა ჩუენი, ვითარცა ღირსი, ბრძანებითა მიქელისითა პატივითა მღდელობისათა სრულიქმნა და ღირსებით მსახურ საღმრთოსა საკურთხეველისა.

და ამან ყოვლად განთქუმულმან და დიდთა ნიშთა მოქმედმან მიქელ აღზარდნა და სრულებად სათნოებისა აღიყვანნა იგინი, ვინაცა ხედვიდეს საღუთოჲსა მას მოქალაქობასა მისსა და მდინარეთა უმდიდრესთა სწავლათა და ნიშთ, და სასწაულთა დიდთა მის მიერ აღსრულებულთა, რომელნი შემდგომად სიკუდილისა მისისა აღწერეს მარჯუთა მისთა. ამას რაჲ ყოველსა ხედვიდეს წმიდანი იგი, ვითარცა მაგალითთა კეთილთა შთახედიდეს მაგავსად კელოვანთა მხატვართა და მის მიერთა მადლთა მოღებითა აშენებდეს საფუძველსა ზედა სწავლათა მისთასა არა თივასა ლერწამსა, არამედ ოქროსა, ვეცხლსა და თუალთა ანთრაკთა, ხოლო მის მიერ შეყუარებულ იყვნეს, ვითარცა კეთილად მიმღებელნი სწავლათა მისთანი ამისი. ესე ვითარითა საქმითა აღასრულეს ჟამი მრავალი წინაშე მისსა და ყოვლითურთ მობაძავ მისსა იქმნეს. ხოლო ჩუენდა ჯერარს, რათა ნეშტი თხრობისა გულს მოდგინებით ვისმინოთ, თუ ვითარ მოიწივნეს სანახებთა ქუეყანისა სამცხისთა. ესერა ვსთქუათ. რამეთუ იყო რაჲ დიდი იგი მამა და მოძღუარი მიქელ მდგომარე. ლოცვასა ღამისასა, განკვრეგებაჲ რაჲმე დაეცა და აღიტაცა ზეცად და იხილა ვინმე ვითარცა მღდელმშუპნიერად შემოსილი და ეტყოდა მას, რათა მის მიერ განსწავლულნი იგი მოწაფენი მყის წარავლინეს ქუეყანად სამცხისა, რომელ არიან სერაპიონ და იოანე, და უჩუენებდა ნიშთა რათმე და სახეთა, თუ: „რონიელსა მივიდენ ადგილსა, პოონ, მივიდენ რა, სასწაული იგი და მიერ კელყონ აღშენებაჲ მონასტრისა და შეკრიბნეს მას შინასულნი მრავალნი სადიდებულად ღუთისა და მეუფისა ყოველთაჲსა.“ და ესე ჩუენებაჲ აქამომდე იყავნ.

ხოლო მორავეო გონებასა წმიდა იგი, რომელსა მრავალნი ეხილენეს ნიშნი საღრმთოანი, და მოუწოდა წმიდათა მათ და შექმუნებულთა პირითა ჰრქუა სერაპიონს: „საყუარელო შეილო და ქრისტეს მიერ ძმაო სერაპიონ, ფრიად მძიმედ აღმიჩნდა ბრძანებაჲ ესე, რამეთუ ფრიადცა უყუარს სულსა თანა ზრდილობაჲ და უფროსლა, რომელნი საღუთოჲთა სიყუარულთაჲ შეკრულ იყვნენ. აწ ვინაჲთაგან საღრმთოჲ არს ბრძანებაჲ ესე, რათა განხვდეს ამიერ და აღაშენოსულთ სამზრუნველოჲ, სადა იგი გიჟუნოს შენ ღმერთმან.“ ხოლო მას, ესმა რაჲ წმიდისა მიერ, დაფარდა ფერკთა თანა მისთა და მყოვარ ჟამ უკმოდ მდებარე იყო. ხოლო წმიდამან უპყრაჲ კელი, აღადგინა და ეტყოდა: „გულპყრობილ იყავ, შეილო, რამეთუ შეუძლებელ არს ბრძანებაჲსა საღუთოსა მცირედცა წინა განწყობაჲ და ესეცა ბრძანებაჲვე არს, რათა რომელი გეტყოდა ჯუარისა ოდენ მარტოდ ტვირთვასა, იგივე გეტყვს, რათა ცხოველი ხატი განკაცებისა მისისა იტვირთო და ეგრეთ განხვდეთ, რათა აღრაჲ აშენოთ წმიდაჲ ეკლესია, მას შინა აღმართოთ იგი, თაყვანისაგემელად და სენთა და უძლურთა განმდევნელად, და სულთა მრავალთა გამოსაქსნელად.

ესე ვითარი რაჲ მრავალი ესმა წმიდასა მას, სიტყუსა წილკრემლთა სიმრავლე გარდამოადინა და ჰრქუა: „უკუეთუ სათნო არს, მამაო, წე შენსა, ევედრე ღმერთსა ჩემთვის, რათა არა განმაშოროს წმიდასა კრებულსა შენსა და მარადის ხილვად წმიდასა პირსა შენსა“. ხოლო მან მიუგო და ჰრქუა, რომელ „არა დააკლდე საღუთოსა გვრგვინსა მორჩილთასა, ამიერ დააკადენ სიტყვს გებანი და მზა ყავ თაჲი შენი სლვად გზათა და თანა მოგზაურ შენდა ყავ ძმა შენი იოანე და ორნი ძმათა ამათგანნი“. ხოლო აუწყნა ნიშნი **II** რამე მის აღგოლისანი, რათა აღვილოდ იცნან აღვილნი იგი, რომლისა აღშენებად ბრძანება მოელო.

და ესერა ჰრქუა, ვითარმედ: „უწყოდეთ, შეილონო, რამეთუ სულთა მრავალთა მიზეზ ექმნეს ცხოვრებად საუკუნოდ, რათა ვითარცა იტყვს მოციქული: „კმასა მას თანა საყვრისასა

მრავალთა თანა, შენ ძლით ცხოვნებულთა, წარმოუდგე მეუფსა.

მსე ვითარნი რაჲ სიტყუანი ესმნეს წმიდისა მისგან, არღარაჲ იკადრა წინა განწყობაჲ, არამედ შეურდა ცრემლით და მოწოდელ შეიტკბნეს ურთიერთას წმიდათა მათ და ეგრეთვე მსგავსად ყოველნი ძმანი და ლოცვაჲ წმიდისა საგზალ თვისსა ყვეს.

ხოლო წარმოემართნეს რაჲ, მათ თანა ეტკრთა ცხოველი ხატი ფერისცვალებისა თანა შემწედ და სასოდ ყოველთა ქრისტეანეთა. ხოლო სლვასა მას მათსა. ვითარცა სამეუფოთა პალატთა, უქირველად ვიდოდეს, ვიდრემდის მოიწინეს მათსა მას, ვითარცა სიმაღლესა ცისასა აღძრულნი, და დადგეს ადგილსა მას, რომელსა ბერძან ჭუარჩი ეწოდების. ხოლო წმიდამან მან ვითარცა თითითა უჩუენა მათ ადგილი იგი, სადა ეგულებოდა აღშენებაჲ მონასტრისა. და ვითარცა შთამოვიდეს დასასრულსა მას კევრისასა, რომელ არს უტეჯს, მოვიდეს ადგილსა რასმე ძინძელ სახელდებულსა, განისმტურეს რამე და განიცადეს და იხილეს, რამეთუ უდაბნო იყო და შეცვულ ტყეთა და კევთა, და შეიყუარეს იგი ძმათა მათ. ხოლო წმიდაჲ იგი ეტყოდა, ვითარმედ: „არა არიან სასწაულნი იგი ადგილსა ამას, რომელი გვბრძანა წარმომგზავნელმან მიძლუარმან ჩუენმან“. ხოლო ეგრეთცა კელ ყვეს და იწყეს შენებაჲდ მცირე ტალავარი და ადგილი რამე მონასტრისა და დაყვენეს მუნ არა მცირედნი დღენი.

ხოლო ეუწყა რაჲ ოკუაქსა მის დაბნისასა. ვითარმედ უცხოთა ვიეთმე მონაზონთა ჰნებაჲს ადგილისა მის აღშენებად მონასტერი. ხოლო მათ არა ინებეს. რამეთუ იყვნეს ყოველითურთ მკაცებრივ, უწირავ და ბოროტ: რამეთუ არა ინებეს კურთხევა წმიდათა მათგან. ამისთვის ზედა მიეტევენეს მათ და ვითარცა იგი წერილ არს კაცთა მათ თვის გერგესეველთა, ვითარმედ ა, 4, 29 „მოიყვანეს ქრისტე წუპრამდე მის მთისა, რომელსა ზედა ქალაქი მათი დაშენებულიყო,“ ეგრეთვე წმიდანი ესე პირამდე მის მღინარისა, ოომელ არს აღმოსავალთ ადგილსა მას, და

წილმოვლეს რაჲ მდინარე იგი და მოვიდეს დასავალით მისსა ვითარ ორ მილიონ, აღვილთა ყოვლად ტყეთა და უვალთა კაცთა მიერ და მიმორავიდოდეს ქირით და შრომით ადგილთა მათ ვიწროთა, პოვეს ნიშები და სასწაულები უწყებულნი დიდისა მისგან მოძღურისა, და განიხარეს დიდითა სიხარულითა.

და გულსავესებით მეცნიერ იქმნეს, ვითარმედ არა ცუდ და ამაო || არს. გზა იგი საქიროებით სლვისა მათისა. და იხილეს რაჲმე ბორცვ მცირე, უმაღლესი სხუათა მათ ადგილთა, და აღმოსავალით ბორცუსა მას წყალი აღმომცენარე, მდინარი და შუბნიერი, რომელი იგი გულსავესე ჰყოფდა წადილსა მას მგზავრობისასა. ხოლო მიმოგანმისტურეს და იხილეს და არა იპოვა ადგილი ველოანი და ფართოებით შემწყნარებელი მათი, და უბრძანა წმიდამან მან, რათა საშუალ წყაროსა მას და ბორცუსა მოიქმნას ადგილი და აღეშენოს მცირე ტალავარი, რომელი ექმნა მათ შემწყნარებელ უცხოებისა მათისა, და რათა ცხოველ იგი ხატი მას შინა თაყვანის იცემებოდის მათ მიერ.

ხოლო ჩუენ აქა წარემართოთ სიტყუაჲ და განცხადებულად წარმოუჩინოთ სიყუარულსა თქუენსა, თუ ვითარ იყო ადგილისა მის წარმართებაჲ, ანუ ვინ იყო კაცი იგი, რომელმან ყოველივე, ვითარცა ლუთისა მიერითა ბრძანებითა, კეთილად წარუმართა მათ.

რამეთუ იყო ვინმე მთავარი დიდი და წარჩინებული ქუეყანასა ამას, რომელი ყოველთა ჰმატდა სიმდიდრითა და სიმრავლითა ერთა და აგარაკათათა, რომლისა სიერცე საზღვართ ვრცელ და მრავალ იყო და არა თუ ქვეყნიერთა და ქუეყნეთრეთაგან მდიდროდა, არამედ ლუთის მსახურებით ცხორებულთა ცა ყოველთა ერეოდა და, ვითარცა იობისთვის წერილარს, ქეშმა-როტ, მართალ და უბრალო || ესე ვითარი ესე კაცი იყოფოდა და მრავალთა ტაძართა და კარავთა იქცეოდა, რომელსა სახელი ეწოდა გიორგი, მეორედ ჩაჩანჯუა, რომლისა ტაძარი შინ იყენეს სანახებსა ჩაჩანჯასა და ჴანჯვისთა.

ხოლო უმრავლესთა ქამთა ინადირობნ იგი ადგილთა მათ ცხროქა წოდებულთა, რამეთუ იყო მუნ სიმრავლე თხათა და სხუათა ნადირთა ველურთა და არეთა მათ ეშენა სახლი, რომელ ოდესმე ეწიის ღამე, სადგურ ყვიან მათ შინა სიბნელისა თჳს ღამისა და უვალობისა და სიკუშოსაჲ ტყეთასა.

ღა იყო რაქამს დიაბანაკეს წმიდათა მათ ადგილსა მას ზემოაქსენებულსა და ქმნეს მახლოზელად ბორცვსა მის, და ალაგზნეს ცეცხლი და ვითარცა აქდა კუამლი დიდ ძალი. ხოლო ვითარცა იხილა გიორგი მორწქუნემან, იყო რაჲ მდევარ ნადირთა, განკვრდა ფრიად და ჰრქუა წინაშე მდგომელთა: „ვინა არს ადგილსა იმას სიკუშო კუამლისა, ანუ თუ ვის რად უკმს ცეცხლი? უკუეთუ ვინმე ეძიებს ნადირთა, რად კადნიერ და ურცხვინო ქმნილარს? დაღათუ სხუაჲ საჭირო რაჲ ვის უკმს, ჩუენ ვითარ არა მეცნიერვართ?“ არამედ ვერა ვინ მისცა პასუხი.

შინაცა მყის უბრძანა ერთსა ვისმე მონათაგანსა: „და წარვედ მსწრაფლ, -ჰრქუა, და ზედა მიწვევით ცან ძალი საქმისაჲ ამის და მაუწყე ჩუენ, თუ რამე არს სახილავი ესე?“ ხოლო წარვიდა მყის ყრმა იგი და ჭირითდა შრომით მიჰყვა კუამლსა მის ცეცხლისასა. ხოლო ვითარცა მიიწია მუნ, იხილა ტალავარი იგი და კაცნი შემოსილნი ხალენებითა უცხოჲთა მეულაბნოეთაჲთა. განჰკრთა უკუც კაცი იგი, ხოლო იგინიცა განკვრდეს. და მივლინებული იგი ჰკითხვიდა ვინაობასა ანუ რაჲმე არიან საქმენი მათნი, რომელნი ესე ვითარითა სიგლახაკითა იხილვებიან და ესე ვითარსა ამას უღვწსა ადგილსა იხილვებიან.

ხოლო მათცა მიუგეს და ჰრქუეს: „და, საყუარელო, შენ უკუც ვინ ხარ ანუ რად ვიკმს ზედა მიწვევით ცნობაჲ ჩუენისა ვითარებისა?“ და კაცი იგი ეტყოდა: „მთავრისა ვარ მე დიდისა, რომლისა სახელი გიორგი, რომლისა მიერ მოვივლინე მე, რამეთუ დაუკვრდა ესე ვითარსა ამას ადგილსა კუალი ცეცხლისა და ყოვლად ყოფაჲ კაცისა“. ხოლო წმიდასა მას ვითარცა ესმა, რამეთუ მთავარი არს და ოჯვალი ადგილთა მათ, გამოიკითხა

გამოწულილვით ყოველი საქმე მისი და ვითარცა ცნაჲ ზედა მიწვენით, ვითარმედ ოჯფალი არს მათ ადგილთა და მპყრობელ ყოველთა მათ სანახებთაჲ,

მეყსეულად იწყოა წმიდამან სერაჲიონ და მყის წარმოუთხრა პირველითგან ვიდრე მუნ ჟამამდე, თუ რომლისა მიზეზისა თვს მოიწინეს ადგილსა მას და ვითარად ეგულეების აღშენებაჲ მონასტრისა და ესეცა შესძინა, ვითარმედ: „ბრძანება II არს საღმრთოჲ და მოწაფენი ვართ ნიშთა და სასწაულთა მიერ განბრწყინებულისა მიქელ ჰარკხელისანი“.

251 ზ

და ვითარცა ესმა ესე ყოველი კაცსა მას და რაჲ იგი იხილა, ყოველი მიუთხრა დიდსა მას მთავარსა და ყოველთა წინაშე მდგომელთა, ხოლო იგინი მთავრითურთ შიშმან და განკვრევაბამან შეიპყრნა და საოცარ რამე ჰგონეს საქმე იგი. ხოლო კაცი იგი ეტყოდა მათ, ვითარმედ: „კაცნი მინახვიან ყოველად კორცითა მყოფნი, ხატითა და სახითა მონაზონთათა და არა საოცრად, არამედ ცხადად“.

ხოლო განთენნა რაჲ, კუალად უბრძანა მთავარმან ორთა საკუთართა თვსთა და გონებითაცა ფრთხილთა, რათა ზედა მიწვენით ცნან ყოველივე. ხოლო წარმოვიდეს კაცი იგი, და ვითარცა მოიწინეს წინაშე წმიდისა მის მამისა და იხილნა იგინი და გულისკმა ყო, რამეთუ მთავარნი არიან და საკუთარნი დიდისა მის მთავრისანი, მიეგება და მოწილედ მოიკითხნა წმიდამან მან, და წინაშე ხატსა წარავლინნა, და თაყვანისცეს რა, და იკურთხნეს და განიხარეს დიდად ფრიად, მაშინ ჰრქუეს მთავართა მათ წმიდასა სერაპიონს და სხუათა მათ ძმათაჲ: „ვჰმადლობთ ღმერთსა, წმიდანო მეუფენო, რომელმან ჟამთა ამათ მოხედვა ყო ჩუენ ზედა და ქუეყანასაჲ ზედა გვჩუენნა კაცი ზეცისანი, ხოლო აწ გულსავეს გუყუენით ჩუენ, თუ რომლისა თვს ჯერ იჩინა სიწმიდემან მან მოსლვა უღვაწთა ამათ და უვალთა ადგილთა“.

მაშინ წმიდამან მამამან სერაპიონ სახე ჰატოისნისა ჯუარისაჲ გამო'ახა და სულთ ითქუნა სიღრმით სულისათ და ესრეთ ჰრქუა მათ: „ჩუენ, ზ საყუარელნო, დაღაცათუ

252

კოდვილ ვართ, კაცნი ვართ ქრისტიანენი და გურწამს ქრისტე ღმერთი, ჩუენისა ცხორებისა თვს განკაცებული და მოველით აღდგომასა ყოველთასა და წმიდათა თვს განმზადებულსა ნეტარებასა, რომელ არას ვიტყვთ გარეგან ჰეშმარიტებისაჲ,

რამეთუ მოწათენი ვართ დიდისა მის და განთქმულისა მიქელ პარხელისანი და ბრძანებითა საღმრთოჲთა მის მიერ წარმოვლენილნი და რათა აღვიღსა ამას აღვაშენოთ შესაკრებელი ცხოვართა პირმეტყუპლთა“. და ყოველივე წარმოუთხრა შემდგომითი შემდგომად. ხოლო მათ, ვითარცა გულის კმა ყვეს, რამეთუ ჰეშმარიტარიან სიტყუაჲნი მათნი, სახელი დიდისა მის მოძღურისა ესმა, თაყუანის სცეს ხატსა მას ცხოველსა და წმიდანი იგი მოიკითხნეს და წარემართნეს და მიიწინეს, რათა წინაშე გიორგი ღუთის მსახურისა ყოველივე ხილული და სმენილი წარმოუთხრეს. ხოლო მას. ესმა რაჲ, ვითარმედ მოწათენი მიქელისნი არიან, ირწმუნა ჰეშმარიტებაჲ სიტყუაჲთა მათთა, და განიხარაჲ და წარვიდა სახიდ თვსსა და სურვიელ იყო ხილვასა მათსა.

ხოლო შემდგომად სამისა დღისა უბრძანა, რათა მზა ყვნენ გზანი, მიმყვანებელნი აღვიღსა მას, რომელსაცა იყენეს წმიდანი იგი. და აღეკაზმა II და აღილო მკირედი რამე ვკლოგიაჲ, რომელი შეეტყუპბოდა კაცთა მათ მეუღაბნოეთა, და მისთანაჲ წარიყუანა ხუცესნიცა საცეცხურ-საკუმეველეებითა და წარავლინნა წინათ მკვრცხლ მეაღნ, რათა განმზადებდენ გზათა. და მირაიწინეს აღვიღსა მას, რომელსა წმიდანი იგი იყენეს, ხოლო ცნეს რაჲ წმიდათა მათ, და მყის წინა მიეგებნეს მთავარსა და, სადა იგი წყარო, განვიდეს აღვიღსა მას. ვინაცა გარდაკდა საკედარსა და შეუვრდა ხატსა მას ცხოველსა, და ეგრეთვე წმიდანი იგი მოიკითხნა და იკურთხა მათ მიერ.

მაშინ მიუგო მთავარმან მამათა მათ ნეტართა და მდუღარითა სულითა ეტყოდა: „და ვმადლობ ღმერთსა და მეუფესა, ჰ წმიდანნო, რომელმან არა უგულვებელს ყო უღირ-

სებაჲ ჩუენი და დღეთა შინა ჩემთა ყო ჩემ თანაჲ სასწაული. რომელმან აწ ღირსყო ყოვლად არა ღირსი ესე პირველად თაყვანისცემად ცხოველსა ხატსა მისსა და მერმე წმიდათა პირთა თქუენთა“.

ხოლო სანატრელი სერაპიონ აღივსო სულითა წმიდითა და მსგავსად მდინარისა აღმოადინებდა თაფლმწითოლოვართა მითენითა სწავლათა საღუთოთა და, ვითარცა მდინარე ედემისა, აღმოუწყაროდა ოქრო ნაკადულით პირით მისით, რომლისა თვსცა განკვრდა მთავარი იგი და ყოველნი წინაშემდგომნი, რომლისა თვსცა შეურდეს || ფერკთა მისთა და ეტყოდის ვითარცა ერთი მოციქულთაგანი: „ქრისტემან მოგაველინა. აწ უკუც ჯერისაებრსაჲ ყოფად გვბრძანებდი, მამაო“.

253

და წმიდათა მათ ძალისაებრსა ჰქუეს არა ყოვნებად საღუთოსა ბრძანებასა, ვითარცა: „ჯერარს ადგილსა ამას აღშენებად მონასტერი შესაკრებელად სულთა ღუთის მოყუარეთა“. ხოლო მთავარი იგი შეუერდა მათ და ეტყოდა: „გვედრები, ზ წმიდანო, ნუ დაამძიმებთ ჩემ ზედა სათხოველსა, რამეთუ აჰა ესერა ხედავთ, ვითარ ყოველითურთ უქმ და უღვაწ არს ადგილი ესე და ყოვლად უღონოდ გხედავთქუენ მსგავსად მოციქულთა, ხოლო ვინათგან ღმერთსა მოღუაწედ ჩემდა მოუგლინებიეთ, საქმენი ესე, რომელთა იტყვთ, თვნიერ ჩემსა არს, წარემართებიან; აწ უკუც არს ადგილი, რომელი მარჯუც არს და მომზავებელ ამათ საქმეთა, ვინაცა ბრძანენ სიწმიდემან თქუენმან, რათა მუნ აღვაშენოთ მონასტერი. რამეთუ აჰა შეუძლებელარს ყოვლად, რასაცა ეგე ვითარისა საქმელი“.

ხოლო წმიდაჲ იგი ეტყოდა მას: „ღმერთმან, რომელმან უბრძანა მოსეს კუბრთხითა განჰებაჲ ზღვსა და კუალად უღაბნოს კლდისაგან უღალისა აღმოცენებად წყალი და მოღუბაჲსა საზრდელიასა უწყება მანანა ერსა, ვინა იგივე არს აქაცა, რომელმან ძნელოვანნი ადვილ ყვენს და ჯერჩინებითა შენითა და შეწვევითა || საღუთოჲთა, ხოლო შეუძლებელ არს. რათამცა ბრძანებაჲსა საღუთოსა წინა განვეწყვენით და ადგი-

153

ლი ესე სხუად ვცვალეთ რამეთუ ნიშნი და უწყებანი ადგილ-
სა ამას უწამებენ“. ხოლო მთავარმან ეგებისა ესე, ჰრქუა:
„მამაო, რათა კაცმან ნეფსით თავი ქირთა მისცეს და უკუა-
ნაესქნელ მოკიხულ და მაშურალ იპოოს ცუდად“.

ხოლო წმიდაჲ იგი ეტყოდა: „გონიერად ისმინე, მთა-
ვარო, იგავი ესე, რამეთუ მარგალიტნი და თუალნი პატრიო-
სანნი მიმოგანბნეულ რაჲ იყვნენ თანაჲ აღრევით მიწასა,
არა ესრეთ ბრწყინვენ წინაშე თვალებსა ხილვის მოყუარე-
თასა. ვითარ იგი რაჲმს გამოიკურვნენ და განმწმდენ და ოქ-
რო თხზულებით შეიწყენენ კეთილთა მიერ მჭედელთა მაშინ-
და გამოჩნდეს ბრწყინვალეობაჲ მათი და იქოს მუშაკი და შუბ-
ნიერებაჲ მათი.“

მგრეთვე ადგილი ესე, რაჲმს კელყონ კელოვანთა მუ-
შაკთა, მაშინ იხილოს თუალმან მხილველთამან შუბნიერებაჲ
ადგილისა ამის. ვინაცა ნუ გუაიძულე დატევებად ადგი-
ლისა ამის და სხუად წუალეობაჲდ, რამეთუ ესე ვერ ეგების
ჩუენ მიერ.

ესე რაჲ ესმა მთავარსა, თავი მოიდრიკა და დადუმნა. ამის-
სა შემდგომად აღდგა, ილოცა და ჰრქუა მათ: „ლოცვა ყავთ
ჩუენთჳს, წმიდანო, რამეთუ მე არა მშურს ადგილი ესე, ხო-
ლო სხუად თანა ლმობაჲ და შეწვნა ყოვლად შეუძლებელარს.
და მოჰგუარეს მას საკედარი და წარვიდა, და ეტყოდა და
ჰრქუა წმიდათჳს მათ: „არა თურე ღირს ვიყავ ლოცვასა თქუენ-
სა“ და წარვიდა მწუხარე. და ვითარცა მივიდა მდინარესა მას,
წინაშე მათსა მყოფსა, და იხილა მცირე რამე კლდე, და გარ-
დაკდა მას ზედა და დაჯდა, და მოუწოდა ერთსა ყრმათავან-
სა და ჰრქუა მას: „მივედ, ძმაო, და არქუ წმიდათა მათ, რა-
თა მოვიდენ ადგილსა ამას. ხოლო ვითარცა წარგზავნა იგი,
ჰქუა თჳსთა საკუთართა: „ვინათგან არა ინებეს წმიდათა მათ
ადგილთა მას ზედა ნავთასა, რათამცა მუნ გუბშენა უდაბნო
დიდი და მაღალი, აწ უკუბ რაჲ ჯერარს ყოფად?“ ხოლო
მათ ჰრქუეს, რათა არა დავაბრკოლოთ გულს მოდგინებაჲ
მათი.“

ხოლო მთავარმან ჰრქუა: საღმრთოაჲსა ძალისა განუგებელად არა არს საქმე ესე კაცთაგან, ამისთვისკა ჯერარს, რათა ძალისაებრი ვაჩუბნოთ შეწევნა.

ღა მოიწინეს წმიდანი იგი ადგილსა მას. და კუალადცა ეტყოდა მათ მთავარი იგი: „გვედრები, წმიდანო ლუთისანო, რათა ერთი მომადლო მე, რამეთუ არიან ადგილნი მრავალნი და კეთილნი და ნაშენებითა ლონიერნი და იხილნეთ იგინი, და უკუეთუ დიდად მოაშუნდეს სულსა თქუენსა, აჰა ადგილნი და შესავალნი და ყოველი საკმარი უხუცბით“.

ხოლო ნეტარმან სერაპიონ კუალადცა ჰრქუა: „მსგავსად მოციქულისა ვიტყოდ: უკუეთუმცა ანგელოზი მახარებდა გარე-
შემისსა, რომელი გუბხარა, არა გურწამს“. მაშინ გიორგი მო-
უწუდა ვისმე ქაბუკსა ასაკითა, რომელ არს ძალითა, და ჰრქუა:
„შვილო საყუარელო, გზა ჰყევ წმიდათა ამათ და ხვალე განთიადითგან ვიდრე მწუხრამდე შემოწერით შემოვლონ, მიმიცემიეს მათდა, ვინათგან ადგილსა ამას წადიერ არიან; და უკუეთუ ვინმე აზროს დამახრწეველი მათდა უცხოებისა თჳს, ყოველთავე აუწყე, ვითარმედ თავის უფლებით და ნებისა ებრ აშენებენ მონასტერსა საბრძანებელსა შინა ჩუენსა“.

ხოლო წმიდათა მათ მამათა ეტყოდა: „გულუპრობილი იყვენით, ვითარმედ ყოველითა ძალითა თანა შემწე თქუენდა ვარ მე და მზრუნველ, და არავინ წინა აღმდგომ ჩუენდა არს ადგილთა ამათ, რომელთა გეგულები დაპრობად, ხოლო შემდგომად სამისა დღისა კუალად გიხილნე ოუფალსა თუ ენბოს“. ვინა წმადათა მათ განიხარეს ფრიად და მადლობაჲ აღუარეს, და მთავარი იგი კლდესა მას ზედა განათიეს. და ესეცა სიტყუაჲ ქეშმარიტარს მოწევენული ჩუენდა, ვითარმედ ხილვა ანგელოზისა იხილა დამესა ამას, რომელი განძლიერებდა მას და გულსმოდგინებით შრომად უბრძანებდა, რომლისა თჳსკა შექდგომად ორისა დღისა შექმნა ორნი ჯუარნი წმიდამან მან კელითა თჳსითა და კლდესა მას ზედა აღმართა სახელსა ზედა წმიდათა მთავარ ანგელოზთასა. ხოლო უკუანაჲსკენელ მკირე ეგუტერიცა აღეშენა, რამეთუ ნიშნი და კურნებაჲნი

254

255

სნეულთანი იქმნებოდეს საღუთოსაგან მადლის წმიდათა მათ მთავარ ანგელოზთასა.

ხოლო ჩუენ კუალად აღვიდეთ პირველსავე სიტყუასა და ძალისა ებრ ვიპყრათ წესი თხრობისა. რამეთუ განრა ათი-ეს ღამე იგი და მზე აღმობრწყინდებოდა, აღდგა წმიდაჲ იგი და ძმა მისი იოანე და ერთი ძმათა მათგანი, რომელთა რიცხვ ექუს იყო, და წარემართნეს ქაბუკსა მას თანა სამნი იგი და სამნი დაეტევნეს ადგილსა მას. ხოლო იწყეს სლვად პირსა მის მდინარისასა დასავალით კერძო და ვითარ ვლეს, მიიწინეს შესაკრებელსა ორთა მათ წყალთასა. ხოლო იყო მუნ წისკვლ, სახლი რამე შესაკრებელსა მას შუა წყალთასა, რომელსა სამო ეწოდებოდა. და ამას შინა იყენეს კაცნი რამე უკეთურნი, ყოვლად მკეცებრივნი, ვითარცა ადგილისა უკაცოსა და უცხოისანი.

ღა ვითარცა მივიწინით ადგილსა მას, მაშინ ქაბუკი იგი მოძღუარი ჩუენი გუტყოდა: „წმიდანო ღუთისანო, სათ გნებავს სლვა?“ ხოლო ჩუენ გუბნება, რამეთუ გარე შეწვრით შემოვლოთ სიმგრგულე მათ ადგილთა, ვინა პირისანხრით ვიქცეთ თანა აღყოლად ერთისა მის მდინარისა. ხოლო გვხილნეს რაჲ კაცთა მის დაბაწისკვლისათა, იწყეს ყენებად ჩუენდა და, ვითარცა კოფნი, წინა რბიოდეს. ხოლო ქაბუკი იგი აყენებდა მათ და რისხვით უთქუმიდა. რომელთაცა მიექცა წმიდაჲ იგი და რისხვით ეტყოდა წინაჲსწარმეტყველებით: „გინილე უღთოჲ აღმაღლებული ნაძუთამდე ლიბანისათა და თანა წავჰყედ და არა იპოვა ადგილი მისი“.

ხოლო შენ იხილე საყუარელო, თუ ვითარ საღუთო სულთა სავსე იყო წმიდაჲ ესე, ანუ თუ რასალა მოასწავებდა კაცთა მათ თვს სიტყვთა მით საწინაჲსწარმეტყუელოთა, არამედ შემდგომად მცირედისა მოოკრებაჲსა და სრულიად უჩინო ყოფასა ადგილისაგან მათისა, რომელი იგი შემდგომად მცირედისა დრო მეც, საყუარელო, და სიტყუამან წარმოგიჩინოს. ხოლო აწ პირველსავე შევეხნეთ თქუმად. რამეთუ აღვჰყევით პირსა მის მდინარისასა და მივიწინით კევსა რასმე ღრმასა და ულაღსა,

რომელსა გოჯუძის ეწოდების, და ფრიად ძლით შევე-
დით მას შინა, ვინაცა სიკუშოსა მისგან მყოვარ ეამ ვერლარა
ვიხილეთ ცაჲ ანუ მზისა შარავანდელი, რომლისა თვსცა ჭი-
რით და შრომით დაყოვნებულთა, ვითარცა სიზრქით აღ-
მურისათ ანუ სიღრმით უყისათ აღმოშობილნი აღვედით რაჲ
თავსა მის კვეისასა და ვიკილნეთ მცირენი რამე ყანობირნი
და მცირე დაბაჲ, და მყის მიერ მოგუტგებაჲ კაცი ვინმე კე-
თილი მკოვანი და მოწილედ მოიკითხვიდა წმიდასა მას და
აწუჟვდა, რათა მცირედ განისუწნოს შრომისა მისგან. 256

რამეთუ განსმენილიყო მოსლვა ჩუენი ყოველთაჲ მათ სანა-
ხებთა და გუკითხვიდა კაცი იგი, თუ რად გკუმს უგზოთა და უვა-
ლთაჲ ადგილთა სლვა, ხოლო ჭაბუკმან მან იცნა იგი და ყო-
ველივე საქმე ჩუენი ზედა მიწვენით მიუთხრა. და ვითარცა
მრავალგზის გუტვედრებოდა კაცი იგი, რათა ღამესა მას სა-
ვანე ვყოთ სახლსა მისსა, ხოლო წმიდამან მან მადლობით მი-
ითვალა კეთილი იგი გონებაჲ მისი, და ჰკითხა სახელი და
ჰქუა, ვითომედ: „შეუძლებელარს არა მისლვა ჩუენი ადგილსა
მას დროსსა“. და კაცი იგი ეტყოდა: „სახელი ჩემი ია, ხოლო
დაყოვნებულ თქუენდა ადგილსა მას მისლვაჲ, რომელსა ეტ-
ყვთ“. ვინა წმიდაჲ იგი ეტყოდა: „საყუარელო ძმო ია, შრომა
თავს იღევ ღუთისა თვს და მცირედ თანა მოგზაურ მექმენ ჩუენ“.
ხოლო მოიდეს მცირედ პური და მარილი და ყველი და რა-
მელთა ენებაჲ, ჰამეს. ხოლო წმიდასა მას ყოვლადარა რაჲსა
გემო უხილავს. ხოლო კაცი იგი ია თანა მოგზაურ გუტქმენ
ჩუენ და წარვემართენით აღმოსავალით კერძო და ვილოდეთ
ქედთა რამე მაღალთა, ტყიანთა და ლოდოანთა, და ვითარცა
აღვედით უმაღლესთა ადგილთა, და ჰკითხა მას კაცსა წმიდა-
მან მან: „საყუარელო ია, რაჲ ეწოდების ადგილსა ამას?“ ხო-
ლო იგი ეტყოდა, რამეთუ „არს ესე შესაკრებელი ნადირთა
ველისათა და ბაკთა ეწოდების“. ხოლო წმიდამან მან აღიღო 256 ბ
კელითა თვისითა ორთოხნი რკინისა და გამოქანდაკნა ჯუარნი

ლოდთა რათმე ზედა დიდ-დიდთა, რომელნი იგი იხილვებიან ვიდრე დღენდვად დღემდე.

ძუალად მიიხილა წმიდამან და იხილა ადმოსავალით კერძო ქედსა ზედა მას ტბაჲ, აღრეული ლალითა, რომელი იგი სახედ მწვრისა იხილვებოდა, და გვკვრდა ჩუენ ფრიად და ვკითხეთ კაცსა მას, „რაჲ არს ადგილი ესე უცხოსა ამის წყლისა?“ ხოლო ია მომიგო ჩუენ: „ესე არს ტბაჲ მღრვე ყოვლად-ვე, რომელსა ეწოდების სათაჲვე, და არს ამას შინა სიმრავლე თაკუთა, სხუათა ნადირთა და დედა შფოთთა და ბრძოლათა. რამეთუ ჟამსა ამას აქა იხილვებიან მღვევარნი ნადირთანი, შეკრებულნი თვთოეულთა სანახებთანი და ურთიერთს მღვევარნი საქმეთა უჯეროთანი, რომელნი კლვადცა მზა არიან თვთოეულისა“. და ვითარცა წარვემართენით ტბისა მის მიმართ, და კაცი იგი ია შეურდა წმიდასა და ღუთისა მადლობასა აღუარებდა ხილვისა თვს ჩუენისა და ესრეთ გუბტყოდა, რათა ყოვლადვე უბრძანებდეთ, უკუეთუ რაჲ გუწნებოს მის მიერ.

ხოლო წმიდამან ჰრქუა მას: „ნუ წარხუალ ჯერეთ, ძმაო, რამეთუ ქაბუკი ესეცა უმეცარ არს ადგილთა ამათ“. და ია ეტყოდა: „ქრისტემან მომმადლოს, რათა მარადის ვიყოფოდე სიწმიდისა თქუენისა თანა, მამაო“. და ვითარცა შთავედით პირსა მის ტბისასა, ვკითხეთ კაცსა მას ჟამი დღისა ხოლო მან მომიგო: „მწუხარარს და მიდრეკილ დღე“. ხოლო წმიდამან მან მიუგო: „რაჲ არს იმიერით ქედთა ამათ ტყიანთა? ანუ სიმალღე დიდისა ამის მთისა, რომელ არს ზემოთ ჩუენსა?“ და მან მიუგო: „მთა ესე მალალი არს თავი ყოველთა ამათ ქედთა, რომელსა. ჰკვჯან თავი შეშათა, რამეთუ თავი არს ყოველთა ამათ მალნართა. ამისთვს შეშის თავ ეწოდების და უვალ კაცთა და პირუტყუთა სიმალლისა თვს მისისა. ხოლო წინათ ჩუენსა არიან ადგილნი მცირედ კაცრიელნი და აწ ვინათგან მოსწრაფე ხართ, რათა ადგილსა მას დროსასა მიხვდეთ, არა ჯერ არს ყოვნებაჲდ, რათა არა უჟამოდ გეწიოს ღამე“. ვინაცა ენებაჲ წმიდასა მას, რათა ტბაჲ იგი მრჯუნით წარ-

ვლათ და წარვიდეთ ღელეთა მიერ, რომელნი იყვნეს წინაშე ჩუენსა. და ვითარცა ვიდოდეთ, აჰა ესერა მოვიდეს ვინმე კაცი უკეთურნი, რომელნი გუტყოდეს, რათა დავაცადოთ სლვა კერძოთა მათ, რომელთა ჩიგუტმართა, რამეთუ გუტყოდეს, რათა დავაცადოთ, რამეთუ ესამი არსო ნადირთაჲ, რომელნი მოვლენ ტბაჲსა ამას. რამეთუ მზა არიან მონადირენი აღვილთა ამათ, რათა არა იქმნას ცთომამათი თქუენ მიერ; და არა გვტევენს რაჲ თურთით წარსლვად კერძოთა მათ.

და ქაბუკი იგი მოძღუარი ჩუენი ძლიერად წინა აღუდ- 257 გებოდა მათ და არა იყო მათ თანა სმენა, არამედ გარე უკუ-მოგუაქცინეს და პირი იგი ზღვსა მის დასავალით წიაღვლეთ, მოვედით თავსა შთასავალისა მის ქედისასა, რომელ არა იყო ყოვლად კული მგზავრობისა და არცა გზა. ხოლო კაცი იგი ია გვჩუენებდა მცირესა რასმე დაბაჲსა და სახელსდებდა კაცსა სახელოანსა და კეთილსა, რომელსა ეწოდა გაჩანელი. და გუტყოდა: „მივედით აღვილსა იმას ამის იწროსაჲ მიერ გზისა, და კაცმან მან აღვილად მიგიყვანნეს აღვილსა მას, სადათ იქმნა წიაღსლვა თქუენი განთიად“.

არამედ, საყუარელნო ძმანო და გულს მოდგინედ სმენის მოყუარენო მამანო, უმეტესად ჯერარს ჩუენდა, რათა ვისმენდეთ საკრველთა ამათ საქმეთა და ვადიდებდეთ ღმერთსა, რომელმან ესე ვითარი მოგუმაღლა ჩუენ მამაჲ და მოძღუარი. და ვითარცა მოვედით აღვილსა მას, რომელსა ბაბეკენ უწოდიან, და ვიხილეთ მცირე ველი აღვილსა მას ბაბეხა წოდებულსა, და გვთხრა ჩუენ ია ყოველივე კაცისა მისთვის გარბაჲნელისა.

მაშინ ია შეუერდა წმიდასა მას და მოწილედ მოიკითხნა, ხოლო წმიდამან მან ჯუარი დასწერა და ეტყოდა მას: „ღმერთმან მოგავოს ნაცვალი მგზავრობისა შენისა, ძმანო! ხოლო გეტყვ შენ, რამეთუ აღრე იხილო მისაგებელი კაცთა მათ 258 ბოროტთა და შფოთის მოყუარეთა“, ხოლო ვითარცა იგი განგუტმო რა და წარმოვიდა, ჩუენ შთამოვედით შთასაქანელსა

მას, ვითარცა წყალთასა, და ვითარ მივედით დაბასა მას, აჰა ესერა ზემო კაცი იგი კსენებული მივიდოდა სახედ თვსად ორთა თანა ძეთა მისთა, და ვითარცა გვხილნა ჩუენ ესე ვითარით არაძთმე სახითა, განჰკრთა და მოწილედ განგვკითხვიდა და განგვხილვიდა ჩუენ, და ვითარ ცნა, ვითარმედ ივინი არიან, რომელნი მოსრულ არიან ადგილთა ამათ აღშენებად მონასტრისა და იხილა რაჲ, ვითარ იგი არღარა იყო ჩუენ თანა სახე სამოსელთა ჩუენთა და ყოვლითურთ დაბძარულ იყვნეს ასონი ჩუენნი, მაშინ ცრემლით მოეხვა და ამბორს უყოფდა ფერკთა მის წმიდათასა, და ესრეთ, იხილა რაჲ წმიდამან მან კაცი იგი, ეტყოდა: „საყუარელო და ქრისტეს მიერ ძმაო გაჩაზნელო, აწ აჰა ესერა მცირედ თანა ღმობით შეეწიე მგზავრობაჲსა ჩუენსა და რათა წარგვძლუც ვიდრე მდინარემდე, რომელ არს ჩრდილოთ ჩუენსა“. ხოლო იგი გულს მოდგინედ და ცრემლით ეტყოდა, ვითარმედ: „არა ვგების ვეგე, ზ წმიდაო ღუთისაო, რამეთუ ესერა დასლვასა მზისასა ღმერთმან მოგვიყვანა ცოდვილასა მონისა თქუენისა, და ვხედავ წყლულებასა ფერკთა თქუენთასა || და რათა მცირედ განისუცნოთ მაშურალობისაგან მგზავრობისა თქუენისა და რათა ზედა მიწვენით ვცნა, უკუეთუ რაჲ არს ესოდენი ესე მღულარებაჲ სულისა თქუენისა, რომელ ესრეთ გაძულა დადებად სული უღადთა ამათ და უვალთა გზათა სლვად . წმიდამან ჰრქუა მას: „შეუძლებელარს ჩემგან, რათამცა არა მივედით ადგილსა მას განჩინებულსა“. ხოლო შერბიოდა შინა კაცი იგი

4, 26 და კუალად გამოვიდა თანა მეუღლითურთ მსგავსად სარფთელისა და სომანიტელისა შეუვრდეს ფერკთა წმიდისათა და ვითარ ვერ არწმუნეს, მაშინ ქაბუკი იგი მძღუარი ჩუენი შეურდა ძმასა მისსა იოანეს და ეტყოდა: „აჰა ესერაჲ, არა დაშთომილარს სული ჩუენ თანა, დავემოჩილნეთ კაცთა ამას, რამეთუ არღარაჲ არს ჟამი სლვისა“.

10, 12 ხოლო წმიდაჲ იგი ეტყოდა: რომელმან იგი გაბაონს ისო ნავესსა დაუყენა მზე და კუალად წმიდასა მას ბერსა პესარიონს, ამანვე და ჩუენცა ღირსმყენეს მზესა ამასთანა ხილ-

ვად და თაყუანისცემად წმიდასა ხატსა მისსა“. მაშინ წარმო-
უძღუა კაცი იგი და წარმორაემართნეს, ჰაბუკმან მან ჰრქუა
წმიდათა მათ: „ლოცვა ყავთ ჩემთვის, წმიდანო, რამეთუ ხვა-
ლე ინებოს თუ ღმერთმან შევემთხვო წმიდათა ფერკთა თქუენ-
თა“. || ვინაჲცა ესე განგებულებით იქმნა, თანა ეწამოს იგი დი- 259
დებულსა მას სასწაულსაჲ, რომელსა შემდგომად მცირედისა ეკუ-
ლვების სიტყვსა წარმოთქუმა. და ვითარცა წარმოვედით,
იპოვა წინაშე ჩუენსა გზა რამე იწრო და ძნიად საჭირველი,
ხოლო გარბაჲსუჲს უბრძანა ძესა თვისსა, რათა თანა გზა
მყვეს ვიდრე პირამდე მდინარისა, რომელსა შთავედით რაჲ,
და აღმავალნი კუალად გვხილნეს ძმათა მათ, მოგულტგებნეს.
ხოლო შენ, საყუარელო, განიხილელა საკრველი ესე, რა-
მეთუ რაჲმს კაცისა მისგან წარმოვედით და ვიდრე მოსლვა-
მდე ჩუენდა კუალად ეგო ადგილსა მას სიტყვსაებრ წმიდისა,
რომელი ესე გვკუირდა, და ვადიდებდით ღმერთსა მადიდებელ-
თა მისთა.

ხოლო გვხილნეს რაჲ ძმათა მუნ მყოფთა, ცრემლოოდეს
ჩუენ ზედა, რამეთუ სამოსელი ჩუენი ყოვლად არღარა იყო
და ფერკნი ჩუენნი დაჯეჯკილ და დაბძარულ იყვნეს. დამცი-
რედ რამე ნუგეშინის ვიციით საზრდელი, რომელი პოვა მათ
თანა. ხოლო განთენდა რაჲ, შევეწირენით ლოცვანი. და
მოილო წმიდამან მან კელითა თვისითა შეშაჲ, და ვითარცა
პირველ ვთქუთ, და შექმნნა ჯუარნი და აღმართნა სახელსა
ზედა წმიდათა მთავარ ანჯელოზთასა. და ვითარცა იყო ჟამი
სამეშისა, ვილოცვედით რაჲ ადგილსა მას. და აჰა ესერა კაცი
იგი გარბაჲსუდა || და ჰაბუკი იგი მძღუარი ჩუენი და ორნი 259
კაცნი უცხონი და მოიწინეს სწრაფით ჩუენდა. ხოლო ჩუენ,
ვიხილენით რაჲ, განვიხარეთ და იგინი იყვნეს შეპყრობილ
შიშითა რაჲთმე დიდითა, და კაცნი იგი უცხონი, ვითარცა
მკუდარნი ხილვითა. ხოლო ჩუენ ვიკითხვედით მიზეზსა, თუ
რასათვის სულთქუმით და ექვთ მოიწინეს იგინი, ანუ ვინ
არიან კაცნი იგი, რომელნი სახედ მკუდართა უკმო და უსიტყუ
არიან.

ხოლო იწყო თხრობად გაჩხაჯნეჲმან და ჰრქუა წმიდა-
თაჲ მათ: „რათჲმს იგი წარმოხუპდით თქუენ და ჰაბუკი ესე
იყო ფრიად მაშურალ, და იყო ღამე, და მივიღეთ საზრდე-
ლი, და გვკვრდაჲ ფრიადი სიმენე თქუენი, და ვაღიღეთ ღმერ-
თი და დავიძინეთ. ხოლო განრადთენა, წინაშე თქუენ წარმო-
სლვად ვემზადებოდით, აჰა ესერა იქმნა ძრვა და ოხრაჲ რად-
მე, ვითარცა ქარისა, და განკვრდით ფრიად, და შემდგომად
მცირედისა მოვიდეს კაცნი ესე, ვითარცა ესე ზედავთ, და
ძლით იწყეს სიტყუად და ვითარცა ვკითხევდით, თუ რამე იყო
კმაჲ ესე და ძრვაჲ? ხოლო ამით მოგვგეს და გურქუსს,
რამეთუ: „განიბო კლდე იგი, რომელი იყო დასავალით ტბი-
სა მის, და წარვიდეს წყალნი იგი მრღვენ, და ჩუენ, რო-
მელნი ვიპოენით გარემოს ადგილისა მის, განვიბნიენით ძლი-
ერისა მისგან || ზარისა და შთამოვედით კაცისა ამის, რამე-
თუ მეცნიერ იყო ჩუენდა“ და ვითარცა იგინი ამას იტ-
ყოდეს, მოწამედ სიტყუათა მათთა იხილევბოდა მდინარე იგი,
რამეთუ არღარა იტევდეს ადგილნი თჳსნი, რამეთუ ყოვლით
კერძო გარდაეცა მრღვე, ვითარცა მწვრე.

რომლისა თჳსცა განკვრევბადმან შეგვკყრნა ყოველნი.
ხოლო ჰაბუკი იგი ეტყოდა წმიდასა მას: „აჰა ესერა ვზედავ,
რამეთუ სიტყუანი შენნი საქმე არიან, ვინა მაკსოვს ვუშინ-
დელი იგი: ეჲმს იგი უბრძანებდით კაცსა მას, რომელი თანა
მოგზაურ გუსქმნა ვიდრე ტბამდგე სმთაჲკჳს, ვითარმედ ად-
რე იხილო მისაგებელი კაცთა ამით შუოთის მოყუარეთა და
კუალად კაცთა მათ, რომელნი იგი შესაკრებელსა მას წყალ-
თასა წინა რბიოდეს, ვითარცა ეშმაკეულნი. რამეთუ ვჰგო-
ნებ, რომელ არცაღა თუ კუალი იპოოს ადგილისა მის. ხო-
ლო ვითარცა დასცხრა მდინარისა მის დიდროაჲ, ვკანთ
ჰეშმარიტი, ვითარმედ: ადგილი იგი ტბისაჲ იხილევბის ველად
ლოდოანად, ხოლო ადგილი იგი წისქვლ სახლთა კუალად
წარლუნნილ და უჩინო“.

ამისსა შემდგომად შეურდა წმიდასა ჰაბუკი იგი და
მიილო ლოცვა და ჰრქუა: „უფალსა თუ ენებოს, ადრე გი-

ხილნე. ხოლო უკუეთუ რაჲ გნებავს მთავრისა მიერ, მიბრძა-
ნეთ, რამეთუ მასცა ჰნებავს ხილვა თქუენი აღრე“ . და წმიდა-
მან || ჰრქუა: „თჳნიერ საღუთოსა კურთხევისა არა რაჲს მკადრე 260 ბ
ვართ წინაშე მისსა, რამეთუ თვთ უმჯობესად უწყის ყოველი,
სიტყუსაებრ სოლომონისა: „ყურნი ბრძნისანი მარადის მზა
არიან საღმრთოთა სიტყუათა . და წარვიდა ჭაბუკი იგი და
ჩუენ დავშით ადგილსავე მას.

ხოლო მირაიწია ჭაბუკი იგი წინაშე მთავრისა და ყოვე-
ლივე წარმოუთხრა შემდგომითი შემდგომად და რომელთა ეს-
მა განჰკვრევებით დაეცა, განჰკდა და აღიდებდეს ღმერთსა.

მაშინ ღუთის მსახური იგი შიშითა და სიხარული-
თაჲ აღივსო და წარეწართა ხილვად სასწაულთაჲ მათ და ნი-
შთა და ყოველნი საბრძანებელნი მისნი მისთანა და გარე-
მო სანახებნი მათ არეთანი, რომელთაცა ასმოდა დიდი ესე
საკვრველებაჲ, და მყის კრებული დიდ, რომელი შეკრბა ად-
გილსა მას, სადა იგი იყვნეს წმიდანი იგი. და ვითარცა მო-
ვიდა მთავარი, ამბორს უყო ხატსა მას ცხოველსა და ჴევრ-
დომით მოიკითხნა იგინი , და განკვრევებით იკითხვდაჲ სასწა-
ულთა მათ თჳს. და ყოველივე ზედა მიწევნით ცნაჲ კაცთა
მათ მიერ, რომელნი მას წარველინეს, ვითარ ადგილი ტბისა
მის ველოან ქმნილ არს და შესაკრებელი იგი წყალთა დაფა-
რულიყო ქვშათა მიერ და ლოდთა, რომელსა კაცნი იგი, ჰი-
რისა მისგან განრომილნი, თვთ წარმოიტყოდის. ხოლო მო-
ვიდეს || მღუდელნი და მონაზონნი თითოეულთა მათგან ად- 261
გილთა და სიხარულით მოიკითხვიდეს წმიდათა მათ და სხუა-
ნიცაჲ მონაზონნი მრავალნი შემოკრბეს, და ადგილისა მის-
გან მის მდინარის კიდისა, ლოკვით და ლიტან ით ადგილსა
მას პირველ ესენებულთა ბორცუსა აღვედით და ბრძანებითა
მთავრისათა მოიქმნა ადგილი იგი და ველოან იქმნა, დასხუა-
ნიცა ბთავარნი მოიწინეს გარემოთა ადგილთანნი და თვთოეუ-
ლი უთხრობდეს წმიდათა მათ სამარჯუცსა სამონასტრესა ად-
გილთასა და კაცთა იგი, რომელ პირველ იოტნა ძანძელ
წოდებულისა მისგან ადგილისა, მოწილედ შეუვრდებოდა და

აწუპვდა, რათა მუნ აშენებდენ. რომელსაცა მიუგო წმიდამან და ჰრქუა: „სულსა შინა უკეთურსა შიში ლუთისაჲ არა
 1, 7, 8 დაემკვდრების, არცა ჯერ იყო მარგალიტსა დასხმად წინაშე
 ლორთა, რამეთუ ბრმაცა თანა წარჰყდების ოქროსა მის წინაშე
 მღებაჲრესა. არამედ შენდობაჲ იყავნ პირველი ცთობა
 შენი. ხოლო ჩუენ ნუ ვინ გუაიძულებს სხვად ცვალებად
 ადგილისაჲ“.

ობ. 8,6 ხოლო ყოველი იგი კრებული დიდად განსთქუმიდეს: „ესე
 21 სასწაულნი თანა მოდგამ არიან მოსეს მიერ ქმნილთა მათ
 განპებასა ზღვასა და კლდისაგან აღმოცენებასა წყლისასა და
 კუალად კიდობნისა მიერ განპებასა იორდანისასა, და კუა-
 2 ლად გრიგოლის მიერ საკვრველთ || მოქმედისა განკმობასა მის
 ტბისასა, რომელი იყო მიზეზ მტრობისა მის ძმათსა. ეგრეთვე
 ტბაჲ ესე მიზეზი შფოთთა და კაცის კლვათა განკმა წმი-
 დათა მათ მიერ“.

ხოლო წმიდაჲ იგი, ვითარცა იყო უცხო ზუაობისაგან, მიუგო და ჰრქუა მათ: „ნუ ჰგონებთ, მთავარნო და ერნო, თუმცა ჩუენითა რაჲთმე ძალითა ქმნილ იყვნეს სასწაულნი ესე, არამედ რამეთუ აღიდა ხატი პირველისა თვისისა ქრისტემან ღმერთმან, რათა თქუენ გრწმენეს, ვითარმედ არა ტყუილ და ამაო არიან საქმენი ესე, რომელთა თქუენ ხედავთ“.

მიერთვან ეწოდა სახელი, შემსგავსებული საქმეთა, ადგილსა მას: რამეთუ ეწოდა ზარზმა ერთა მათგან, რომელნი ზარითა და შიშითა მიუთხრობელითა შეპყრობილ იყვნეს. ხოლო ლოცვით და გალობით განათიეს ღამე იგი და განთიად მოაკითხნეს წმიდანი იგი და სიხარულით წარვიდეს სახიდ თვისსა.

ხოლო ღუთის მსახური გიორგი დაშთა მათ თანა და უბრძანა. რათა მოიძიონ ადგილისა და ჰნებაეს აღშენებაჲდ ეკლესიაჲ და მისცნა საკმარნი უხუტბით და წარვიდოდა რაჲ, უბრძანაჲ კუალადცა მოსლუა. მიერთვან იწყეს ძიებაჲდ ადგილსა, სადა უშენონ ღმერთსა სადიდებელად ეკლესია. ხოლო წმიდასა მას ენებაჲ, რათა ბორცუსა მას ზედა უმაღლეს-

სა აღაშენა || ეკლესიაჲ. და ძმაჲ მისი იოანე და სხუანი ძმანი 262
 ეტყოდეს: „ნუ, წმიდაო მამაო, ადგილსა ამას, რამეთუ მაღალ
 და ცივ არს და ძმანი ესე შიშუებულ და გლახაკ“. რომლისა-
 თვისცა იქმნა ცილობაჲ შორის მათსა და ვითარცა იგი გედე- მსაჯ.
 ონ საწუმისი დაღვა გამოცდად საქმეთა და კუალად დიდმან
 თუგდესა ნაკშირთა მიერ მოიძია ადგილი, სადა აღაშენოს მო-
 ნასტერი, ეგრეთვე ამათ ნეტართა ყვეს: რამეთუ აღავსნეს ორ-
 ნი კანდელნი სწორითა ზეთითა და დადგნეს ადგილთა მათ
 ცილობისათა. რამეთუ იყო მცირე დღევე სამზრით ადგილსა
 მას უმაღლესსა. და კანდელი იოვანესი დაღვა მუნ თვთ იო-
 ვანე, ხოლო ბორცუსა მას ზედაჲ წმიდამან სერაპიონ.

და ორნივე დადგეს ლოცვად. ხოლო ვითარცა გან-
 თენა, იხილვა დავსებულად კანდელი იგი სურამიანისა, ხო-
 ლო კანდელი იგი იოვანესი ბრწყინვიდა ვიდრე შუა სამ-
 ხრამდე. რამეთუ ესე განგებულებაჲ იყო საღუთოჲ, რათა არა
 სწრაფით, არამედ ფრიად შუბნიერად ჟამსა თვისსა აღეშენოს
 საყდარი მაღალსა მას ადგილსა.

ესე რაჲ იხილეს, ყოველთა დაამტკიცეს, რათა მუნ იწ-
 ყონ შენებაჲდ ეკლესიისა. ხოლო წმიდამან მან ჰრქუა ძმასა
 თვისსა თაფლ მწოთლოვართა მით ენითა: „მამა იოვანე, ღმერ-
 თმან გაჩუპნა საკვრველი ესე დიდებული, რამეთუ იხილნა || ნა- 262
 კლულეფანებაჲ გონებისა შენისა, ხოლო ესე უწყოდე ვითარ-
 მედ შემდგომად მცირედისა ადგილსა ამას აღეშენოს საყდა-
 რი ფრიად შუბნიერი“.

და შგჰკაზმეს ადგილი იგი. და შეემატებოდა რიცხუსა
 ძმათსა, რამეთუ მოიზიდვიდა სახელ განთქმულობაჲ კაცისა
 მის ღუთისა და სახედ მდინარისა ირწყვებოდეს რეპილთა მათ
 სიტყუათა მისთაგან. რამეთუ კაცი იგი პირველ ესენებული
 გარბანელი და ორნი იგი ძმანი, რომელნი დანთქმასა ტბისა
 განერნეს, იკურთხნეს მონაზონად კელითაჲ მის წმიდისათა.
 ვინათგან ახალსა ამას მოსეს ებრძანა ახლისა ისრაელისა წინა
 მძღლრებაჲ, ამის თვის უკმდეს თანა შემწედ საქმესა მის კარ-
 ვისა ახალნი ბესელიეფლ და ელიობ, რამეთუ არა თუ ნისლსა გამრ.
 36-

შევიდა და ფიცარნი ქვისანი მოიხუნა, რომელსა შჯული და მცნებანი წერილ იყვნეს, არამედ თვთ იგი აღმწერელი მათი გონებითა მოაქუნდა, რომელი მასვე მოსეს ნაპრაღსა კლდისასა დაფარულსა ეტყოდა: „მე ვარ, რომელი იგი ვარ“. და მთასა ზედა თაბორსა მოსეს და ელიასთანა ზრახვიდა თავთა მათ თანა მოწაფეთასა, ესე აქა კორცითა გამოსახული მკართა ზედა ეტკრთა და თაყუანის საცემელად მორწმუნეთა აღმართა. რომლისა თვსცა იწყეს შენებად ეკლესიისა და დადვეს საფუძველი ადგილსა მას, რომელი იოანე გამოარჩია. || ხოლო საჭირო იქმნა შენებად მისი, რამეთუ ქვანი მათ ადგილთანი ტყეთაგან დაფარულიყვნეს, ვინაცა წყლისაგან რაჲსმე ღონიერობდეს და უშუპრსა რასმე ქუასა მუნით გამოიღებდეს, ხოლო იყვნეს ზუროთ მოძღუარ და ზედა მდგომელ საქმისა მის გარანჯელი და ორნი იგი ძმანი. ხოლო განითქუა რაჲ, ვითარმედ ესე ვითარნი ესე კაცი ესრეთ აღაშენებენ ეკლესიასა, იწყეს სახედ მდინარისა მოსლევად საქმესა მას ეკლესიისასა და არა იპოვა რაჲ თურთით ქვა და ჭირით და შრომით მდინარისა მისგან მოიღებდეს.

შინაცა კუალად მოვიდა მუნ ღუთის მსახური იგი გიორგი და განიცადა ყოველი საქმე მათი და იურვოდა, რათამცა კეთილად აღეშენა ეკლესია იგი; და მოუკდა გულსა და ჰრქუა წმიდათა მათ: „ქრისტეს ზიერ განბრძნობილნოჲ მამანო, უკუეთუ სთნავს სიწმიდესა თქუენსა, არს ადგილი ერთი, სადა ეკლესია მისი დაცემულარს ძრვისაგან, აწ უკუეთუ ჰბრძნოთ, ადვილარს, რათა იგი მოვილოთ“. ხოლო ცნეს რაჲ წმიდათა მათ, რამეთუ უკად მდებარე არს ეკლესია იგი, ბრძანეს, რათა სწრაფით კელყონ საქმესა მას.

და იწყეს მოღებად მეყსეულად, რაოდენი ეკმარებოდა ეკლესიისა მისთვის. და იცნობებიან ქვანი იგი ზოგს რაჲმე კუთხთა მიერ და კამარაჲთა. ხოლო არს სახელი ადგილისა მის უმწაჲ, რომელი შორავს || ათორმეტ ბილიონ. ხოლო შემდგომად სამისა წლისა სრულ იქმნა ეკლესიაჲ და შეიმკო ყოველითა განგებითა, რომელი შეჰგვანდა ეჲსა მას, და აღმართეს

მასშინა ცხოველს მყოფელი ხატი ფერისცვალებისა და ამის-
სა შემდგომად სენაკებიცა იშენეს ძმათა. და შემოკრბა კრებულნი
დიდ ძალი ძმათა, რამეთუ მადლი სულისა და სახელ გან-
თქმულებად კაცისა მის ლუთისაჲ მოიზიდვიდა ყოველთა, რა-
მეთუ იტყვს ოვეალი, ვითარმედ: „სადაცა იყენენ ორნი, გინა მათ.. 18
საინი შეკრებულ სახელისა ჩემისათვის, მუნ ვარ მე მათ შო-
რის, რაოდენ ჟფროს მრავალთაჲ თანა შეკრებულთა ლუ-
თის მსახურებისათვის. ხოლო ლუთის-მსახურმან გიორგი მის-
ცნა ყოველნი საკმარნი: ჯორები და კარაულები და რაჲოდენ-
ნი რაჲ უკმა სიმრავლესა ძმათასა. ხოლო წმიდამან მან გა-
ნაჩინა წესნი და კანონნი საეკლესიონი, რომლისა მიერ ირ-
წყებოდეს საღუთოჲთა მადლითა. ვინაცა სოფლებნიცა მისცნა
კაცმან მან ლუთისამან გიორგი, ვიდრემდის მოსწრაფე იყო, რა-
თა ყოველივე ადგილია მისთვის წარაგოს ხოლო მრავალთა
იწყეს მიბაძვებად მისსა და, ვითარცა პირველ კარავსა მოსეს-
სა თვალთა და მარგალიტთა და სხუათაცა მათ ნივთთა აღ-
შენებისა თვის კარვისა, ვგრეთვე სახელ ძალისაებრ აჩუენებ-
დეს შესაწირავსა ახლისა ამის კარვისა, რომელარს ეკლესიაჲ
ქრისტესი.

ხოლო აქა სხუა იცვალეების ლექსი სიტყვსა უსაკუთრე- 264
სად თქუმად სასწაულთა წმიდისა ამის კაცისათა და რათა
ცხოვრებაჲცა ლუთის მსახურისა გიორგისი უმეტეს გამოცხად-
დეს. ხოლო მოკუტხობრა ესე არა თუ უჩინოთა ვიეთმე მიერ
კაცთა, არამედ ფრიადცა საჩინოთა ჯა ბრწყინვალეთა. ვიტ-
ყვსთ უკუტ გიორგის ებისკოპოსსა მწყვერედსა, რომელი იგი
აღმოსცენდა ევესაგან შუარტყელისა მშობელთაგან წარჩინე-
ბულთა და ლუთის მოშიშთა, ხოლო აღიზარდა იგი გან-
თქმულსა მას უდაბნოსა აზიასა, რამეთუ იტყოდა ღმერთშე-
მოსილი იგი უტყუტლითა მით პირითა, ვითარმედ: „ვიყავ რაჲ
უდაბნოსა აზიასისსა, საყოფელსა წმიდისაჲ წინამორბედისა
ნათლის მცემელისასა,

და მიერ აღვედ დიდისა მამისაჲ მიქელისსა და ვიყავ
რაჲ წინაშე მისსა, მაშინ წარავლინნა მიქელ ორნი მოწაფე-

თა მისთავანნი და მიუწერა ებისტოლენ სერაპიონს და ძმასა მისსა იოჯანეს მსწრათლ მისლვად წინაშე მისსა, რამეთუ იცოდა ჟამი განსვლისა თვისისა, რათა იხილენენ ურთიერთას და რათა ზედა მიწვენით ცნას, თუ ვითარ იქმნა შენებაჲ ზეცით უწყებულისა მის ადგილისა.

ხოლო იგი, ვითარცა იყო ბრძანებაჲსა მოძღუროისა მორჩილ, მსწრათლ მოვიდა თვისით ძმითურთ, რომელსა სხუანიცა მრავალნი ძმანი ჰყვეს. და ვითარცა იხილეს ურთიერთას დიდმან II მიქელ და სერაპიონ, განიშუტს, ვითარცა შეჭავეს, მხიარულებით ცრემლთა თანა აღძრვით ჰმადლობდეს ღმერთსა. და მიიღეს კურთხევაჲ ყოველთა ძმათა ურთიერთას. და ვითარცა გარდაკდეს ორნი ღღენი და განვისუსნეთ, მესამესა ღღესა იწყო დიდმან მიქელ და გამოჰკითხა წარმართებაჲ და ვითარებაჲ ადგილისა მის, ანუ თუ ვინ იყო თანა შემწე და მოღუაწე მათდა.

ხოლო ნეტარმან სერაპიონ იწყო პირველითგან და ყოველი წარმოუთხრა და ვითარ თანა შემწე მათდა იქმნა დიდი იგი მთავარი გიორგი წორჩხელი და ყოველივე მათ ზედა მოწვევული და ვითარ ადგილსა მას ორძის სიმრავლენ ძმათა და სასწაულთა მათ თვის დიდთა, განკობისა თვის ტბისა და კაცთა მათ თვის ურჩთა დაფარვისა და ყოველივე, რაჲცა იქმნა შემდგომითი შემდგომად. ვინა განიხარა წმიდამან მან და მადლი მისცა ღმერთსა და აკურთხა კურთხეული იგი კაცი გიორგი წორჩხელი, და თუ ვითარ შემსგავსებული სახელი ეწოდა ჰარხმა ერთა მიერ, სასწაულთა საკვრველთა ზარგანკდილთა. ესე ყოველი რაჲ ესმა წმიდასა მას, იხარებდა სულითა.

ამისსა შემდგომად მოუწოდა მამამან მიქელ კელორსა და ჰრქუა, რათა მზა ყოს სერი. მერმე წართქუნეს განწიხებულნი ფსალმუნნი ჟამისა ცხრაჲ ჟამისასა, და დასხდეს სერობაჲდ და იწდიეს ღვინო და სულიერი და კორციელი სიხარული განზავეს. მაშინ წმიდამან მამამან, დიდთა ნიშთა და სასწაულთა მიერ ბრწყინვალემან მიქელ მიხედა ნეტარსა სერაპიონს და ჰრქუა: „ჰ, საყუარელო შვილო და ძმაო სერაპიონ,

მრწამს ქეშმარიტად ღუთისაჲ სასწაულთა მათთვის შენ მიერ აღსრულებულთა, ანუ თუ ვითარ იყოს წარმართებაჲ ადგილისა მის გულსავეს ვიქმნე, უკუეთუ ესე იქმნეს“.

ხოლო განგებითა საღუთოჲთა იყო კედელსა ეკლესიისა-სა რტო ბაჲაჲსაჲ მრავალ ჟამეული და აღილო კელითა თვისითა მამამან მიქელ და მისცა წმიდასა სერაპიონს და ჰქუაჲ: „შვილო, დაჰნერგე ესე მახლობელად ეკლესიისა და უკუეთუ განედლდეს, უწყოდე ქეშმარიტად, რამეთუ ნაყოფიერებაჲ არს ადგილისა მის, წარვედ და გულსმოდგინედ აშენებდი“. ვინაცა განკრვებამან შეიპყრნა ყოველნი მუნ მსხდომარენი და ჰრქუეს ურთიერთას: „არა დიდარს ორთავე ამათ მიერ სიდიდე სასწაულისაჲ“.

ხოლო ყოვლად უცხო იგი ზუაობისაგან შეურდა წმიდასა მას და ეტყოდა: „წმიდაო ღუთისაო, წინაშე შენსა არა რაჲ შეუძლებელარს, რამეთუ კელმწიფებაჲ მოგიღებინეს მთათაცა ცვალებამდე“. და გამოულო კელთა მისთა და დაჰნერგა ქუეყანასა, ხოლო შემდგომად მცირედისა განედლდა და რტო გარდაფენით ქადაგებდა დიდებულსა მას სასწაულსა. და ვითარცა იხილეს ყოველთა, განკრდეს და აღიდებდეს ღმერთსა.

და ვითარცა განისმა სასწაული ესე გარემოთა მათ უდაბნოთა, ყოველნი განჰკრთეს და მისცეს დიდებაჲ || ღმერთსა 265 და მოქმედსა საკრველეებათასა. ხოლო შეუდგა სასწაული სასწაულსა, რომელსა ეგულების თქუმაჲ და კუალად ქცევა საზღვართავე თვსთა სიტყვსა.

რამეთუ ვიდრელა იყვნეს ესრეთ ჟამ რაოდენშე მხიარულნი სულითა, შუბბითა და ყოველნი აღივსებოდეს საღუთოჲთა მადლითა, ხოლო დღესა ერთსა ილოცვიდეს რაჲ ჟამსა სამ ჟამისასა და აჲ ესერა დაეცა განკრვებაჲ წმიდასა მას და მყოვარ ჟამ დგა განკრფრებული. ამისსა შემდგომად, ვითარცა რომლისაგან ღრმისა განღკძებულმან, მიხენდა ნეტარსა სერაპიონს და ჰქუა: „ისწრაფე, ძმაო, და წარვედ ადგილთა ნამუშავეთა შენთა, რამეთუ შფოთნი რაჲმე შემთხუპვად არიან ჟამ რაოდენშე. ხოლო თუ უნდეს ღმერთსა, ადრე იქმნას

განქარვებამ მათი. გარნა მე ვერლა მიხილო ოდესცა სოფელსა ამას, რამეთუ აღრე წარვალ ამიერ. ხოლო შეკრებასა მას ყოველთასა ნებითა ღუთისაჲთა გიხილო მხიარული და ბრწყინვალე, ვითარცა რაჲ მუშაკი კეთილი სასყიდლითა განმდიდრებული. ხოლო ძმა შენი იოვანე მივედინ ადგილსა სხუასა, რომელი, ისწაოს რაჲ, შენებასა მისსა მოსწრაფედ თანა მზრუნველ ექმნას კაცთა მათ, რომელნი პოვნეს ადგილსა მას, რომელსა „მონასტერი აშენოს“ და მისცა მას სასწაული რაჲ და ნიში, რომელსა ეგულებდა მისლვა იოანეს. ხოლო ესე ვითარი რაჲ ტკბილი ანდრძი წარმოთქუა და ყოველი ყოფადი წინასწარმოუსწავა და წარგზავნა ცრემლითა აღსავსენი და უფროსდა, რამეთუ არა ესვიდეს კუალად ხილვასა მისსა.

ხოლო მოიწინეს რაჲ დიდსა მას უდაბნოსა კლარჯეთისსა ოზიზას, მოგენეს მათ მამანი და სურვილით მოწილედ მოიკითხნეს და შემსგავსებული პატივი წინა უყუეს. და ვითარცა დაყუნეს ღღენი რავდენნიმე, ხოლო ვითარცა იყო წმიდაჲ იგი მდაბალ და აღუზავებელ. ტკბილითა და დაშნითა კელითაჲ იხილვებოდა მდგომარედ ხუროთა თანა საეკლესიოთა, რამეთუ იყო სხუათავე თანა სათნოებაჲთა მეცნიერ სჯულთა საეკლესიოთა, და ფრიად შემკულ წესითა ხუცობისათა. ვინა იხილა ვინმე იგი ესე ვითარითა სახითა ზევემან და სილადითა შეპყრობილმან, იწყო გმობად წმიდისა მის და იტყოდა: „აჲა დიდი და განთქმული სერაპიონი, ვითარცა უსიტყუ და უკმო იხილვების და რაჲთურთით ესე ვითართა პატივთა ყოვლად არა ღირსარს ესე“. ამას რაჲ იტყოდა შურითა საეშმაკოთა აღსავსე იგი.

მჰა საკვრველებათა შენთა ქრისტე, რამეთუ სიტყუაჲ წინასწარმეტყუელისა სრულიქმნა, რომელი იტყვს: „ონ მიაგოს უსჯულოებაჲ მათი“ და კუალად „იყავნ ენა მზაკუარი, მეტყუელი მართლისა თვს უსჯულოებაჲსა“. ხოლო ვითარცა მდგომარე იყვნეს ეკლესიას, მყის წინაშე ყოველთასა დაცვა კაცი იგი უკმოდ მდებარე და გარდამოაგლო ენაჲ განსივებული, საშინელთა პეროოდა და გორვიდა. მაშინ განკვრევაჲ-

მან შეიპყრნა ყოველნი იგი დასნი მგალობელთანი. ხოლო რომელთა ესმოდა კაცისა მისგან გმობაჲ იგი წმიდისა თვის, ურთიერთას იტყოდეს: „ნუ უკუპ მის მიერ მოიწია მსწრაფლი ესე მხილვებაჲ“. ხოლო კაცი იგი მოვეგო გონებაჲსა და გულის კმაყო კთომილებაჲ თვისი. დაღაცათუ ენითა ვერ მეტყუებდა, არამედ ეგრეთცა შეურდა მწყობრსა მას მამათასა და წინაშე მათსა აღიარა კთომილებაჲ თვისი. ხოლო ყოველნი იგი შეურდეს წმიდასაჲ მას, რათა მიუტეოს ცოდვა იგი. და იგი ესრეთ ეტყოდა მათ: „კრებულო წმიდაო და მწყობრო რჩეულო, ნუ იყოფინ, თუმცა ჩემ ძლით რაჲ შეჰმბხუტოდა ძმასაჲ ამას. არამედ სიტყვსაებრ იაკობ მოციქულისა თანა გუაც ძმათ მოყუარებით, რათა ყოველთა ულოცოთ და ოწ ყოს ღობინებაჲ უძღურისა ამის“. ხოლო ყოველნი იგი უმეტეს შეურდეს წმიდასაჲ ამას: „მიუტევე, წმიდაო ღუთისაო, და შეიწყალე საწყალობელი ესე“. ხოლო წმიდა იგი ეტყოდა: „აჰა, და მეცა მზა ვარ თქუენთანა“ და მოიდრიკნა მუკლნი და თქუა:

„**ოკვფალო** იესოჲ, ძეო ღუთისა ჰამისაო, რომელი მოხუცდ სოფლად მოძიებად შეეტომილთა, ვითარცა იგი სიტყვთა აღატყუპ ყრუ იგი და უტყუ, ეგრეთვე მეუფტო ოკვფალო მარკ ღმერთო, განკურნე ყრმაცა ესე, რომელ შესცთა სივერაგითა ეშმაკისათა“. და ვითარცა ესე თქუა, მყის დასცხრა ფრიადი იგი სასტიკებაჲ ენისა მისისა და კუალად ეგო ადგილსავე თვისსა. და რომელთა იხილეს, განკვრვებულნი აღიდებდეს ღმერთსა.

და განითქუა სასწაული ესე ყოველთა შორის და იტყოდეს: „რომელმან იგი რტო ბაჲაჲსაჲ განკმელი ფურკლის მშობლად გამოაჩინა მსგავსად განკმელისა მის კილისა, რომელი იგი განკურნა ოკვფალმან და აპრონის მიერ განედლებურიცხლისა მის კუწრათხიხა და კუალად ხისა მის, რომელი მიყრდნობითა დიდისა მოწამისა **სარაფამშისითა** განედლდა და მყის ნაყოფიერ იქმნა, და კუალად აკრაკანტელთა ნათელმან გრგოლი, ამათ სასწაულთა არა რაჲთ უღარეს არიან აწ აღსრულე-

ე,
2

ბულნი ესე წმიდისა სკაპიონის მიერ. რამეთუ იტყვს ოჯფა-
ლი: „რომელსა მე ვპრწმენე, უმეტესი ჩემსა ქმნეს“. და სა-
კვრველ არს ღმერთი წმიდათა შორის მისთა. ამათ და ამათ
ვითართა ურთიერთას იტყოდეს ყოველნი იგი და აღიდებდეს
ღმერთსა.

ამიერ კუალად ვიპყრათ ნეშტი იგი თბრობისა და პირ-
ველსავე სიტყუასა აღვიდეთ. და ვითარცა ესე სასწაულნი იქ-
მნეს წმიდისა მის მიერ აღგილთაჲ მათ, რომელთა აღზრდილ-
ლა იყო და წინაშე მოძღურისა, რომელი იყო თავ და წარ-
მართებაჲ ყოველთა საქმეთა მისთა, და ძმაცა იგი მათი უხუ-
ცესი, რომელი პირველ ვაკენეთ, იხილეს და სურვილით
მოიკითხეს და თანა ექცეოდა ყოველსა მას მუნ ყოფასა შინა
მათსა.

ხოლო იჯმნეს წმიდათა მათ უდაბნოსა მისგან და მოი-
კითხნეს წმიდანი იგი მამანი და წარვიდეს და ვითარცა გარ-
დაეღეს მთა იგი ახსიან წოდებულიდა მივიდეს კეესა ; ვულის-
სა, ხოლო იქმნა რამე მუნცა ნაკლულეგანებისა სრულყოფად
და ვითარცა იქმნა დაწყნარებაჲ შფოთთა მათ და დღითი დღე
შეეძინებოდა წარმატებაჲ მონასტრისა მის და ძმაცა მისი იო-
ვანე ზედაჲს ზედა მოვალნ და იკურთხევიან მის მიერ და ისწავ-
ლინ ყოველსა, რაჲცა აკლდა მის მიერ შენებულსა მას მო-
ნასტერსა. ხოლო ესე წესი დაუდევს თავთა თვისთაჲ ნეტართა
მათ: რამეთუ ლოცვასა ღამისასა კელგანპყრობით დღიან დასსა
თანა მგალობელთასა, ხოლო მოეახლის რაჲ ცისკარი, განე-
შორნიან ვითარ ქვის სატყორცველ ოდენ და მყუდროებით და
კრემლით შესწირვიდიან ვედრებაჲთა, რათა ამითცა ემსგავ-
სნენ თვისსა მეუფსსა. და ესრეთ დღითი დღე შესძინებდეს ტა-
ლანტსა, რათა მიართუან აღნადგნებითურთ განმყოფელსა მის
მადლთასა.

მსრეთ რაჲ შუა წარკდა სიმრავლე წელთა და სიბერი-
თა კვთილითა განპოხნეს და ფუფუნებულ და ჩჩვლ იქმნეს
საღუთოჲთა ცნობითა.

ღა იყო ამისსაჲ შემდგომად გარდაიცვალა დაცა იგი კო-

ორგისი თუგლხ. და დაშთეს საზნივე იგი ძენი მისნი და წარგ-
ბართა უფლოებთა მათი და იკურთხა თესლი მათი, ვითარცა
აბრაჰამისი და იაკობისი.

ზარნა აწ ჯერს არს, ძმანო, რათაა გულის მოდგინედ ვი-
სმინოთ აწ თქმული ესე, და, გესმოდნი' რაა დასაბაამი და აღ-
სასრული ნეტარისა ამის ცხორებისა, გიკვრდეს და აღიდუბ-
დეთ ღმერთსა.

რამეთუ მახლობელ რაა იქმნა სოფლით წარსლვისა და
მწუხრებისაგან სიხარულა მისლვისა, მოუწოდა კრებულსა მას
ძმათასა და ჰქუა: „ძმანო და მამანო, რამეთუ მე ესერა რა-
თა მოციქულისაებრ ვიტყვადი: „სრბაა აღსრულებულ არს და ბ ტიმ., 4.
ხარწმუნობაა და მიმარხავს“, ხოლო ეტყვი (!) არა თუ ზუაობი-
თა, არამედ ვესავე, რამეთუ ამიერითგან მიმელის მე სიმართლისა
იგი გვრგვნი, არა მე, არამედ ყოველთა, რომელთა შეიყუა-
რეს გამოჩინებაა მისი; რამეთუ ესრეთ მზა არიან გვრგვნი
მოყუარეთა თვს მისთა, ვითარცა თვთ თავადი იტყვს: „მო-
ვედით ჩემდა ყოველნი მაშურაჲლნი და ტვრთ მძიმენი და მე მათ., 11,
განგისუნო თქუენ“. „ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშვდ ვარ და 28—29
მდაბაჲლ გულითა“. ხოლო თქუენ, შევლნო, ისწავეთ მეტ-
ყუელისა: „შეიყუარე ოვთალი ღმერთი შენი ყოვლითა გუ მათ., 22,
ლითა შენითა და ყოვლითა სულითა და გონებითა და მო- 37—39
ყუასი, ვითარცა თავი თვისი“ და კუალაც იტყვს: „უკეთუ
გინდეს რათა გიყონ კაცთა, ეგრეთ ჰყოფლით თქუენ მათდა მათ., 7, 12
მიმართ და ამათ მცნებათადა ყოველი საჯულ და წინაჲსწარ-
მეტყუელნი დამოკიდებულარიან“. და „ამით ცნან ყოველთა, იოან., 13, 35
ვითარმედ მოწაფენი ჩემნი ხართ, უკეთუ იყუარებოდით ურ-
თიერთას“. ხოლო თქუენ, ძმანო, დამარხეთ ყოვლისა ჰირვე-
ლად სიყუარული ღუთისა და მოყუისისა, ვითარცა თავი სჯული-
სა დაა წინაჲსწარმეტყუელისა და მარადის ილოკვედით, რათა
არა შეხვდეთ განსაცთელსა, რამეთუ ლოცვა მიმახლებელი
არს ღუთისაჲ და ბქე სასუფეველისა შემაერთებელი ანგელოზ-
თა და დამცემელი ეშმაკთაჲ.

რამეთუ წმიდათა და ღმერთ შემოსილთა მამათა ლოცვა თქუეს საქურველად, მარხვა ზღუდედ და წმიდანი კრემლნი საბანელად, ხოლო მორჩილება წამებად, რომელი ესე ღუაწლით შემოსილთა მოწამეთა თანა დაუთხვევლად სისხლთა გვრგვინოსან ჰყოფს კაცსა“.

მსე ყითარი მრავალი წარმოუთხრა წმიდამან მან ოქრო ნაკადულით პირით მისით მოწაფეთა თვსთა, და კუალად ჰქუა: „მე, ძმანო, აჰა ესერა წარვალ შემდგომად მცირედთა დღეთა, ხოლო თქუენ იძიეთ მამა და წინამოძღუარი, რომელი შემძლებელ იყოს მწყსად თქუენდა, ვითარცა შეილთა ღა მშათა“. ხოლო ყოველნი იგი აღვსებულნი კრემლითა ტიროდეს ფრიად და არავინ მოუგო ტირილისა მისგან ფრიადისა და მორაგენეს თავთა თვსთა, მიუგეს ესრეთ და ჰქუეს: „ჩუენ, მამაო, ვინათგან ობოლ ვიქმნებთ ტკბილისა და ყოვლად მოწყალისა მამისაგან, არა უწყით, რაჲ მიგიგოთ“. და წმიდამან ჰქუა: „ვინათგან, შეილნო, არას მითხრობთ, მე გლახკა თანა მაც, რათა მევე ვიტყოდი ჯერისაებრ“. და იყო ვინმე მღვდელთაგანი, კაცი კეთილითა სათნოებითა ბრწყინვალე და ტკბილი სიტყვთა და საქმითა, სახელით გიორგი. ამას მოუწოდა წმიდამან და ჰქუა: „მ საყუარელო შეილო გიორგი, რამეთუ წილ კეთილ ხუცადრებულარს შენდა, რათა შემდგომად ჩემსა სამწყსო ესე ქრისტესი, ვითარცა მამამან სულთ მოყუარემან, კეთილად დამწყსო და ვითა შეჰგავს შეილთა მამის მოყუარეთა, შეუდგენ კმასა შენსა“.

მსე სიტყუანი რაჲ ესმნეს გიორგის, აღვსებული კრემლითა ეტყოდა: „მძიმე არს, მ წმიდაო, დადებად ბეჭთაჲ ჩემთა ტურთი ძნად სატურთაფი და გევედრები, რათა შენდობაჲ ჰყო და არლარა მიბძანო კუალადცა“. ხოლო წმიდაჲ იგი ეტყოდა: „არა მე, არამედ ქრისტე გვბრძანებს ჩემმიერ“. და სიტყვთა ამით დაარწმუნა წინა მოძღრობაჲ ძმათა მათ. რომლისა თვსცა ყოველთა მათ განიხარეს, რამეთუ მსგავსადვე მისსა ხედვიდა ყოველი იგი კრებული. და შეჰვედრა სამწყსო იგი თვისი გიორგის და განუჩინა ყოველნი, რაოდენი უკმდეს მნე-

ნი ეკლესიისანი და განაწყო კრებული იგი განგებითა სალუ-
თოთა და ფრიად შუბნიერთა. ვინაცა დღესა მეშვდესა ყო-
ველთა ამათ საქმეთასა მკირედ რამე დასნეულდა და მიწვა
ცხედრად.

ხოლო დღესა მეხუთესა აღდგა, ვითარცა ახალ განქა-
ბული და მიიწია წმიდად საკურთხეველად და შეემთხვა წმიდა-
სა ტრაპეზსა და განმაცხოველებელსა ხატსა ქრისტეს კაცებისა-
სა. და ჟბძანა, რათა აზიარონ კორცსა და სისხლსა ქრისტესსა
და დაიბეჭდა საუფლოჲ ჯუარი და მოაკითხა თითოეულად
სიმრავლე იგი ძმათა და ჰქუა: „ილოცეთ ჩემთვის, ძმანო, და
ცხონდით, რამეთუ ამიერთგან არღარა მახილოთ სოფელსა
ამას“. და წარვიდა და მიიწია ცხედრად ეამსა მეექუსესა და
მეცხრესა ეამსა შეჰვედრა სული თვისი კელთა ღუთისათა, რომ-
ლისა სურვიელ იყო მარადის ხოლო არა მკირედ იგლოვეს
მამათა ლავრისათა ჯერისაებრ და ცრემლით.

მაშინ მოვრდა ძმა მისი იოანე, რამეთუ უწყებულ იყო
სულისაგან, ვითარცა ღრუბლითა აღტაცებული, და შე-
მოკრბაჲ სიმრავლე გარემოთა მონასტერთა და სოფელთაჲ.
ხოლო მოვიდა ღმერთშემოსილი გიორგი მწუჟეგელთა ჯუართა
ყოველთა თანა მწყობრთა ეკლესიისათა, და ესეცა ვთქუათ, 269
რამეთუ მწყობრნი ანგელოზთანი კრებულსა თანა ყოველთა
წმიდათასა შეერთებულნი მოიწინეს, ვითარცა თანა მოკარვი-
სა და თანა მოსაგრისა მათისა და ყოველთა და ყოველთა
ადიტყუპლნეს კელნ სიხარულითა და ზეცას აღიყუანეს
ყოვლად სანატრელნი იგი სული მისი და ზეცისნი გამმზია-
რულებულნი აღიდებდეს ღმერთსა, ხოლო ქუეყანისნი, გუამი-
სა მის წმიდისა შეხებითა სენთა და საღმობაჲთაგან კსნილნი,
მადლობაჲსა და თაყუანისცემასა შესწირვიდეს, და ჯეროვნი-
თა გალობითა და სანთელთა სიმრავლითა და საკუმეველთა
სულნელებითა შემურეს და დადვეს საფლავსა, რომელი იგი
თვთ შეეშადა მას აღმოსავალით საკურთხეველისა, რათა
დღითი დღე ხილვითა მისითა იკსენებდეს სიკუდილსაჲ, რო-
მელი იგი სამარადისოდ წინაშე თვალთა აქუნდა. და ესრეთ

სრულ ყვეს წესი იგი სამკუდროა. და მრავალნი ჟამსა მას დაფლვისა მისისასა მრავალ ფერთა სენთაგან განიკურნნეს. რათა ყოველთა უწყოდინ, ვითარმედ სიკუდილისაცა ცხოველ არს და ილუწის სარწმუნოებით შევედრებულთა. ხოლო სიმრავლე სასწაულთა მისთა ვერცა თუ გონებათაგან მისაწომელ არს. გარნა კერძო რაამე და მცირედი მოვიკსენოთ და მერმე დუმილი მიესცეთ სიტყუასაჲ.

ჴერეთ ცხედარსავე აქუნდა მრავალ მოლუაწე იგი გუამი წმიდისა მის: და აჰა ესერა მოიწია კაცი ვინმე ყოველად განკმელი, რომელი ფრიად რაამე სასტიკებით განიკრებოდა. ტკივილისა სიმძაფრითა: რამეთუ სისხლი წარსდიოდა სარცხვენელსა მისსა და კმობდა კმითა უშუპრითა. და ვითარცა მყის მოიწია, მოეხვა მოწილედ ცხედარსა მისსა და აჰა ესერა: "კაცი იგი იქმნა, ვითარცა მკუდარი და მესყულაჲდ სახილველად ყოველთა ასოსა მას თესლმცენარესა წარსცვეს ორნი ქვანი, განსაკთომელნი სიდიდითა და იქმნა კაცი იგი ყოველად მრთელ, ვითარმცა არა რაჲ შეემთხულოდა ვნებაჲ იგი და ყოველთა, რომელთაჲ იხილეს, აღიღეს ღმერთი, მადიდებელი წმიდათა მისთაჲ.

შინაცა ჟამსა მას მოიწია სიმრავლე თითოსახეთა სნეულთა და ყოველნი განიკურნებოდეს და აღიდებდეს ღმერთსა. ხოლო შემდგომად დაფლვისა მისისა და მიწად მიფარვისა ვიდრე დღენდელად დღემდე მიუწოდებელ აოიან ნიშნი და ძალინი მის მიერ აღსრულებულნი თითოეულთა ზედა სნეულთა და კაცობრივისა ენისა მიერ შეუძლებელარს წარმოთქმა და აღწერა ყოველთა მათ სასწაულთა, რომელნი იგი სარწმუნოთა კაცთა მიერ ფიცით მოგვთხრნეს ჩუენ. ხოლო ჩუენტა ამათ ჟამთა ხილულნი და სმენილი ვითარ მიუთხრათ სიყუარულსა თქუენსა, რამეთუ უშორველად ფშვს მადლი ნაწილთა მისთა სარწმუნოებით შეედრებულთა თვს, რომელი იგი მარადის აღსრულების სადიდებელად ღუთისა.

ხოლო ამიერითგან მოვიკსენოთ, თუ ვითარსა მადლსა ღირს ქმნულიყო წინააღმართუელებისა. რამეთუ აჰა ესერა

ვეზლების სიტყუაჲსა მოკსენებაჲდ სიტყუა იგი, რაჟამს ჰქუა ძმასა თვისსა იოანეს, ვითარმედ. „ჟამთა ბორცუსა ამას ზედა აღეშენოს ეკლესია ფრიად შუბნიერი“. რამეთუ აჰა ჟამი იგი წინაჲსწარმეტყუელებისა მოიწიაჲ!

რამეთუ ვიდრეღა იგი ცოცხალ იყო, წმიდაჲ ესე ყოველთა მიერ საყუარელ და ყოველთა მეგობარ იყო და მოძღუარ. რომლისა თვისცა დაემოწათა წმიდასა ამას კაცი ვინმე ყოველად უცნაური, და იყო კაცი იგი ადგილისაგან მცირისა, რომელსა ძარღუას სოფელ ეწოდების, და დღითი დღე მოვიდის კაცი იგი და ეტყოდა წმიდაჲსა მას, ვითარმედ: „მაკურთხე, მამაო, წმიდითა კელითა შენითა და შემრთე წმიდასა კრებულსა შენსა“. ხოლო იგი აყენებდა ჟამად, რათა უფროს გამოჩნდეს საკრველი მისითა მით ერისკაცად მიმყოვრებითა, ხოლო იგი ეტყოდა: „მაკურთხე, მამაო, და მიიღე მცირე ევლოგიაჲ და წარაგე საშენებელაჲდ ზონასტრისა“. ხოლო იგი კუალიადცა უბრძანებდა, რათა დროყოს და თვთ მოვალს ჟამი, რომელსა იქმნეს მონაზონ და ევლოგია, რომელ განგვიზადებებს, ფრიად რაჲმე ეკმაროს. ხოლო ვითარცა მოიწია ჟამი და მიიცვალა წმიდაჲ იგი, მოიწია მესამე დღე მიცვალებისა მისისა და დაიდვა წმიდაჲ იგი პირველ კსენებულსა მას საფლავსა, რომელი თვთ ეშენა აღმოსავალით საკრთხეველსა, დამართებით საკრუმელსაჲ.

და მოვიდა კაცი იგი, ვითარცა ვთქუთ, დღესა მესამესა მიცვალებისა მისისა, და იტირა ფრიად და წმიდასა მას ეშჯოდა, ვითარცა ცხოველსა, არა კელითა მისითა აღკუტცისათვის მისისა, რომლისათვისცა იტყოდა, ვითარმედ არა განეშოროს საფლავსა, ვიდრემდის არა მონაზონ იქმნეს და ევლოგიაცა იგი დადვას ადგილსა მას სამარხოსა მისისასა. და ვითარცაჲ ესრეთ მღულარე იყო კაცი იგი, მაშინ უბრძანა მამასახლისმან მნეთა ეკლესიისათა, რათა მოიღონ სამკარი და კუნკული და აღკუტცონ კაცი იგი. ხოლო მათ მსწრაფელ შეუდგინეს საქმე სიტყუაჲსა და აღკუტცეს კაცი იგი და აღასრულეს მის ზედა ყოველი წესი მონაზონთა.

და ვითარცა წარვიდა კაცი იგი სოფლად თვისსა, იცნეს იგი კაცთა და მეგობართა და განჰკრთეს, იხილეს რაჲ უცხოთა სამოსლითა შემოსილი, და ენებაჲ კულად ერისაგან ყოფაჲ და, ვითარცა ვერ შეუძლეს მორჩილებაჲ მისი, უთხრეს ესე უფალსა მისთა, რამეთუ იყო კაცი იგი საკმარ და მსრბოლ გზათა შორთა. ხოლო კაცმან მან, ვითარცა აგრძნა ვითარმედ არა უტყვევებენ ნებისაებრ მისისა, მაშინ აღიღო ევლოგია იგი და რაჲოდენი რაჲ ეძლო სახლით თვისით და სივლტოლა იკუძმია.

შინაცა დევნა უყვეს უკანა მისსა და შეწევნითა მის წმიდისათა ვერ ეწინეს და ვითარცა შევიდა კაცი იგი მონასტრად და მდევარნიცა იგი უკანა მისსა და ვითარცა ენებაჲ, რათა შეიპყრან და წარუღონ რაჲ იგი აქუნდა, და მიიწია კაცი იგი დამართებით სარკუმელსა ეკლესიისასა და შეაგდო, რაჲ იგი აქუნდა კელთ საკოცელსა შინა გამოკრულ. და ესრეთ უღონო რაჲ იქმნეს მდევარნი იგი, ევედრნეს წინამძღუარსა გიორგის, რათა განეხუნენ კარნი ეკლესიისანი და რათა წმიდასა მას იაყუანისცენ და მათცა იხილონ, რაჲ იგი შეეწირა ევლოგიაჲ კაცსა მას.

მაჲ განგებულებაჲ საღუთო და რათა ცნან ყოველთა, ვითარმედ იიცვალდებისაცა ძალუც წმიდასა მას ქმნად, რაჲცა ენებოს: და ვითარცა განეხუნეს კარნი და შევიდეს წმიდაჲ განგებულებით, რამეთუ აჲა ესერაჲ მოეგებნეს კაცნი ვინმე მონაზონნი და ჰქუეს: „კეთილად მოხუბდით, საღუთონო მუშაკნო ქრისტეს ვენაიკისანო, რამეთუ ბრძანებულარს, რათა ადგილთა ამათ თქუენ მიერ აღეშენოს მონასტერი, რომელსა ჩუენცა ვიქირვით და მოგელით თქუენ, ვითარცა უწყებულნი რამეთუ აქაცა თქუენვე ხართ წინამძღუარ და მასწავლელ საქმეთა ამათ“. და უჩუენეს ადგილი, რომელსა ზედა იხილვნეს ნიშნი იგი ბრძანებისა ებრ დიდისა მოციქულისა — და უბრძანა წმიდამან სერაპიონ ძმასა თვისსა, რათა გულსმოდგინედ იწყოს და აღაშენოს მონასტერი ბრძანებისა ებრ წმიდისა მის.

რომლითა თვისცა საქმე ესე ფრიად შეუძნდა იოანეს,

გარნა ვერ მკადრე იქმნა წინა განწყობად ორთავე მთბრძანებაჲსა, არამედ ესე ხოლო ჰქუა სერაპიონს: „უკუეთუ ჯერ არს, რათა ჟამითით ვიხილვიდე საღუთოსა პირსა თქუენსა, მზა ვარ მე აღსრულებად ბრძანებაჲთა შენთა“, ხოლო წმიდამან უბრძანა: „ყოვლადვე ხილვად ურთიერთას“. და აღეშენა მონასტერი იგი ბრძანებისა ვბრ დიდისა მის მოძღუორისა და შეამკო ყოვლითა სამკაულითა, ვითარცა შეჰგუანდა, და უწოდა სახელი სეხნაჲ თვისი, რამეთუ იაჲსე წმიდაჲ ეწოდების ადგილსა მას. მოვიდოდა ჟამითი ჟამად ძმისა თვისისა თანა და ისწავებენ ყოველსავე განგებაჲსა მონასტრისისა.

არამედ აქა ნეშტი სიტყვსა წინა უკმოვცვალეთ, რამეთუ შეეხავა სიტყუაჲ სიტყუაჲსა და ვერღარა განვეყავთ აღშენებაჲ იგი მონასტრისა, რომელი სახელად იაჲსესა აღეშენა.

და ვითარცა წარვიდა მიერ წმიდაჲ სერაპიონ და მოვიდა თვსთა მათ თანა კრებულთა და ყოველნი მიეგებნენ სიხარულით და მოიკითხეს სურვილით და მოიხილნა იგინი და რაჲოდენი რაჲ ეშენა ახალთა მათ ხუროთ მოძღუარსა და ვითარ სიმრავლე ძმათა სიმრავლედ დიდად აღწევნულად, ესე ყოველი რაჲ იხილა, განმხიარულებული ჰმადლობდა ღმერთსა.

ხოლო აქა ეგულებინ სიტყუაჲსა კუალად ქცევა სხუად მიმართ. რამეთუ მიუთხრეს ღმერთ შემოსილსა მამსა სერაპიონს სიკუდილი დიდისა მის მთავრისა გიორგისი, რომელი იყო აღმაშენებელი ადგილისა მის. ესე რაჲ ესმა, ვითარცა შეჰგუანდა, დიდად იგლოვა, ცრმლოოდა, ვითარცა მკსნელი ლაზარეს ზედა. და უმეტეს, რომელ არა თანა დახუდა სიკუდილსა მისსა. ვინაცა ჰქუა იკონომოსსა და ხოცესთა და ძმათა ყოველთა, რათა ხვალის დღე მივიდნენ საფლავად მისსა ადგილსა მას ზანჯაისსა, სადა იგი მონასტერი შუტნიერი შენარს, რომლისა იგი იყვნეს პირველნი აღმაშენებელნი ამაჲსა და ქჷრდიჲ, ხოლო აწ კუალად და გიორგისი, რომელი იყო ცოლი დიდისაჲ მთავრისა შირაზისი, ძისა ბეჰქენ ბაქლაუნდისა იაჲსესა. ხოლო გიორგი შეილთაგან ოკერ და უქმ იყო, რამეთუ ორნი შეილ-

ნი სიჩხოებასავე შინა წარსრულიყვნეს და შემდგომად მათსა დედაცა, ნათლად გამომყუანებელი მათი, მიიცვალა და სხვსა მუელსა შეერთებამ არა ოდეს თავს იღვა და, ვითარცა ვთქვთ, გარდარაჲიცვალა ყოვლად კურთხეული იგი გიორგი, ყოველსავე, რაჲცა აქუნდა, და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისი დასა მისსა შევედრა და შეიღოა მისთა საკუთრებით განუთვსა, რომელთა ეწოდა სეკლა, ბეშქენ და ლაკლაკი. ხოლო ვითარცა ვთქვთ, მივიდა წმიდა იგი საფლავსა ზედა მისსა მოწილედ და თანა ღმობით იტირა, და ვითარცა ჯერიყო. მოაკითხა და ნუგეშინისცა დასა მისსა ლატაგრის, რომელსა უკუანასკნელ აკეკა ეწოდა.

და კურთხევითა საღუთოთა აკურთხნა სამნივე იგი ყრმანი. მსგავსად სამთა ყრმათა აბრამიანთა. მერმე მოიღო ანდერძი დიდისა მის მთავრისა გიორგისი და წარიკითხნა აღსავსემან ცრემლითა და ილოცა მისთვს და აკურთხა კურთხეული იგი კაცი, რამეთუ მღიღრაჲდ მიეცა ყოველივე უხუცბით: აგარაკნი თავის უფლებით და საქონელი მრავალ ფერი და სიმრავლე საკედართა და მრუწყულთა და სასოებით შევედრა სული წმიდისა მის კაცისა. და ამას შინა გარდაკდეს წელი და აორძნდებოდა და წარმეტებოდა ადგილი იგი ფრიად.

ხოლო მოვიწიენით რაჲ სიტყუაჲსა ამას, ჯერარს გულისკმის ყოფითრე სმენა. თუ ვითართა მადლთა ღირს ქმულ იყო დიდი იგი მამა შიქეჲ. რამეთუ აჰა ადგილი იგი, რომელი უწინაჲ წარმეტყუელა ნეტარსა სერაპიონს, ვითარმედ: „შეთონი და განსატოელნი შემთხუცვად არიან ადგილსა მას ნამუშავევსა შენსა“. აჰა ესერა წარმოვთქუათ:

და ვითარცა იყო დიდსა დაწყნარებამაჲსა და მშვიდობასა შინა ადგილი იგი შემდგომად გარდაცვალებისა დიდისა მთავრისაჲ გიორგისსა, და კეთილად წარმეტებოდა ყოველი საბრძანებელი მისი, რომელი დაეტევა დისა მისისა თეკლასა და შეიღოა მისთადა. ვინაჲ ბირებითა ეშმაკისათა იქმნა უწესო ამბოხი, რამეთუ მოკლა ლაკლაკმას დისი ძე თვისი, რამეთუ მძლავრებით ეტყოდა, ვითარმედ: „ნაწილუც მამულსა თანა

თქუენსა დასა ამას თქუენსა, ვინათვან თქუენცა ღედისა მიერ გაქუს“. რომლისა თვისცა განმრავლდეს სიტყუს გებადნი ურთიერთას, და ესრეთ მოკლადი სიძე თვისი. და ესრავ ესრეთ იქმნა, ვანგრძელდა საქმე ესე სამწელ.

ხოლო წელსა მეოთხესა ამათ საქმეთასა განაბრწყინვა ღმერთმან დიდი იგი მღდელთ მოძღუარი გიორგი შუარტყელი, რომელმან დაიპყრა საყდარი აწყურასა, რამეთუ არა ჯგრიყო ცხედარსა ქრისტე დაფარვა სანთლისა.

მათ.

და კელთ იღვა რაჲ განგებაჲ სამცხისა, დააწყნარა ყოველი საბრძანებელი თვისი, ვითარცა წეს იყო, და დაიპყრა ყოველი მამული და ეკლესიანი პირველთა მათ მეშუოთეთანი. ხოლო ადგილი იგი ზარზმად წოდებული ეგო უძრავად ყოვლადვე შეწყენითა ღუთისათა და მადლითა სასწაულთა მიერ ნიშებ შემოსილისა მამისა სერაპიონისითა. და ვითარცა ვარ- 273 დაკდა წელიწადი შჯად აღთვალული, დასცბრეს და დადუმნეს ყოველნივე შფოთნი და უწყესობადნი წმიდისა ამის მღდელთ მოძღურისა გიორგის მიერ. ხოლო ყოველთა ამათ საქმეთა სიმრავლისათაჲ მეტყუპლი პირი და ენა დიდსავე თანა გიორგის მაწყურელსა იყო ნეტარიცა მამა სერაპიონ.

ვინაცა ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი პირველ ებისკოპოსობისა და უკუანასკნელ ეხილვნეს, მომიტხრნეს პირმან მან უტყუველმან, გიორგის ვიტყვ მაწყურელსა, ვითარ იგი ბაჲასაჲ რტოჲ განედლდა და ვითარ ეშმაკისა ბირებითა ცთუნებული იგი ზუავი და აშპარტავანი ენა განკურნა, რამეთუ ყოველთავე თვთ მხილველ ქმნილიყო.

ხოლო აწ კუალად აღვედინ სიტყუაჲ ჩუენი პირველ დაწყებულთა სიტყუათა: შემდგომითი შემდგომად ეკლესიად და აღვიდეს საკურთხეველად და იძიეს რაჲ იგი ცხადად შევრდომილიყო სახილველად ყოველთა და არღარა იპოვა მათ მიერ. და შიშმან და განკვრვებამან შეიპყრნა ყოველნი და აღიდებდეს ღმერთსა.

ხოლო ვითარცა წარკდეს წელნი მრავალნი და წინამძღუარი გიორგი გარდაიცვალა, რომლისა მონაცვალედ დაუ-

გა მიქელ ვინში, რომელსა გიორგივე ამცნო, ვითარმედ: „იწყეთ შენებაჲდ ეკლესიისა ბრძანებისა ებრ მამისა სერაპიონისსა და ნურარას ზრუნავ წარსაგებელთათჳს, რამეთუ ჩუენებით მეუწყა წმიდისა მიერ, ვითარმედ ევლოგია იგი, რომელ მოილო კაცმან მან, იგი დამარბულარს ქუეშე კერძო ჯუარისა, რომელი იყო თავით კერძო წმიდისა მის, აღმოიღეთ იგი და მიეცით ყოველთა მუშაკთა და კაცი იგი კეთილი ყავთ განმგე ყოვლისა, ვითარცა იგი ჩემ მიერცა განმგებელ იყო ყოველთა საქიროთა საშახურთა მონასტრისასა“

და ამის მიქელის ზე იწყეს ეკლესია იგი, წინაჲსწარ გამოსახული წმიდისა მიერ, თუც იენისსა ოთხსა, დღესა ხუთშაბათსა. რამეთუ ეკლოგენებით განთქმულსა კაცსა მოუწოდა მიქელ ქუეყანისაგან პერძენთასა, ადგილისაგან ხუფაი წოდებულისა, ბრძანებითა უფალთათა. რომელსა თანა შემწედ აქუნდა გალტოზ სახელით შუარტელელი. და ესე ორნივე იყუნეს მოძღუარ და მოსწავლელ სიმრავლესა მუშაკთასა. და ვითარცა უწყოდა მამამან მიქელ უწყებითა მამისათა გიორგისითა, ძებნა ევლოგიაჲ იგი: რამეთუ მივიდეს მღვდელნი სახარებითა და სანთლებითა საკუდველთა თანა და თვთ კაცი იგი, მომღებელი ევლოგიისა მის, და ვითარცა წარიკითხეს სახარებაჲ იონანეს

1.1 თავისა „პირველითგან იყო სიტყუაჲ და მოიდრიკნეს მუკლნი და ევედრნეს წიკასა სერაპიონს და გარდაუსვენეს ჯუარი იგი, ვითარცა უწყებულოყო მამისა გიორგისდა, ევა საკვრველებათაჲ შენთა ქრ-სტე, რამეთუ იპოვა ყოვლად წუღძრველად ბეჭედი, რომელი იხილა რაჲ კაცმან მან, განკვრდა და ყოველთა მადლობაჲ მისცეს ღმერთსა და წმიდასა სერაპიონს ხოლო იკითხეს კაცისა მის მიერ რიცხვ ოქროსაჲ და ვითარებაჲ. ხოლო მან ჰქუა: „ოქრო ეგრე არს: ოქროსაგან თლილისა და წმიდისა, სახითა პირველთა მეფეთაჲთა, ხოლო რიცხვთ იყო ბეჭედსა ამას შინა დრაჰკანი სამასი ხუთითურთ. და ვითარცა განჰქსნეს მანდილი, რომელსა შინა გამოკრულ იქნა, და იპოვა, ვითარცა პირველ ეთქვა კაცსა მას. და იწყეს შენებაჲდ გულს მოდგინედ და ყვეს კაცი იგი განმგებელ არა

თუ ვალატოზთა, არამედ ძმათაცა იკონომოსობაჲ ერწმუნა. და ესრეთ წარემართა შენებაჲ იგი ეკლესიისა, ვინაცაჲ საფუძველით და ხარისთაჲთგან(!) იღუწიდა კაცი იგი ყოველთა მუშაკთა, თწნიერ სანოვაგეთასა.

ღა ვითარცა აღეშენა შტოთურთ ვიდრე სარკუმელთამდის, დაილია ოქრო იგი კაცისა მის, სადა იგი გამოქანდაკებით ქადაგებს, ვითარმედ: „აქა დაილია საფასე ჩემი, სადა ესერა მდგომარე ვარ და მიტვრთავს ჯუარი ქრისტესი“.

ღა იყო ვითარ გასრულდა სარკუმლამდე, გამოხატეს თვთ მიქელაჲ ორთა მათ თანა ვალატოზთა ზედა სარკუმელსა აღმოსავალისასა. ხოლო მადლი წმიდისა მარადის ზოსცემდე(ს) წარსაგებელსათა(!), რამეთუ სახედ მდინარისა შემოსდიოდეს საკმარნი. და აღეშენა ვიდრე სამკურუმდე მამობაჲსა მიქელისსა და დაუტევა ცხორებაჲ ესე და წარვიდა ოვფლისა. ამისსა შემდგომად დაიდგინა მონაცვალედ მისსა ჰაჲჟე ვინმე ხუცესი, კაცი წამებული ყოვლისა მიერ ერისა. ვინაცაჲ ამან 275 პირველვე სრულ ყო ეკლესია და შეამკო ყოველითა სამკაულითა და აღმართეს მას შინა ჯატა ფერისცვალებისა. და აკურთხეს ყოველითა კურთხევითა მამობაჲსა შინა ჰაჲლესსა და კაცი იგი, მომღებელი ევლოჯიისა, სიბერითა კეთილითა განპოხებული და, წარვიდა ოვფლისა. და ესე აქამომდე იყავნ. ხოლო ჩუენ შემდგომად ამისი სხუაჲცა მოვიკენოთ და ვგრეთ დავიბეჭდოთ სიტყუასა.

რამეთუ თვთ დასწერს ბასილი, რომელმან ცხორებაჲ ესე წმიდისა აღწერა, და იტყვს, ვითარმედ: -მე ბასილი, მშასწული წმიდისა სერაპიონისი, უნარჩევესი ყოველთა მოწესეთა. შემდგომად ჟამთა მიკვალეებისა მისისათაჲ მოვიწიე ზედა წმიდასა სამარხოსა მისსა და ვიხილე ყოვლად ბრწყინვალედ და კეთილად ყოველივე ნამუშავევი მათი და განვიშუ და განვიხარე. ხოლო რაჟამს ვიხილე საფლავი მისი ადგილსა ფარულსა, რომელსა ყოველნი უძღურნი მიიღებდეს დღითი დღედსა კურნებაჲსა,

ამისთვისცა ბრძანებთა უფალთათა კელ ვყავ და შევკ-

75 2

მზადე ლარნაკი ქვისა და აღვადე საფლავსა მისსა, რომლისა მიერ გამოკდა სული სულნელებისაჲ მიუწდომელისა და ყოველნი აღვიესენით მადლითა და საკვრველებათაგან, მაშინ ქმნილთა, ვადიდეთ ღმერთი, რამეთუ მრავალნი უძლურნი შეჩაჩენნეს წმიდათა მათ ძუალთა მისთა, მრავალნი სენნი დაიკნინეს და განმხიარულებულნი მიიქცეოდეს და აღიდებდეს ღმერთსა საკვრველებათასა.

„ღა სანთელთა სიმრავლითა და მადიდებელთა მგალობელთათა დავსხენით ლარნაკსა შინა ახალსა და აღვმართეთ მას ზედა ჯუარი საკელსა ზედა წინამარბუჯისა საჩინოსა შტოსა ახლისა ეკლესიისა და განვაჩინეთ, რათა ერთი მღვდელთაგანი შესწირვიდეს მას შინა მსხუტპრპოსა საუფლოსა. ხოლო განვაწესეთ საქსენებელი წმიდისა ამის გალობითა დაჲ შესხმითა სულიერითა და ღამის თევითა დღესასწაულობითა ოკდონხ რსა ოკდა ცხრასა და შემდგომად ჟამსა მის წირვისასა სულიერსა თანა შეუბაჲდ კორციელთა სანოვავეთა მიერ მდიდრად და უხვებით, რათა ორკერძოვე მხიარულთა ვადიდოთ ღმერთი, რომელი აღიდებს წმიდათა მისთა.

„ხოლო ჩუენ კულად ერთიღა მივსცეთ სასწაულთა მისთაგანი თხრობასა და მერმე შევევედრნეთ ნავთსაყუდელსა მკუდრო დუმილისასა: რამეთუ ვითარცა ოდენ გუტდგა ლარნაკი იგი წმიდისა და გალობაჲ იყო პირსა შინა ყოველთასა,

აჲა ესერა მოიწია კაცი, რომელსა მრავლით ჟამითგან ელმოდა თუალი მარჯუტნე, რამეთუ ნათლისაგან სრულიად დაკლებულიყო, ხოლო ფრიადი იგი ტკივილი ცხად ჰყოფდა ერთისა მისცა დაბრმობაჲსა. და ვითარცა ვიხილეთ, ყოველთა გუტლმოდა ყოველთა მისთანა. ხოლო იყო კაცი იგი დაბისაგან ბოხლა წოდებულისა. და ვითარცა მოიწია კაცი იგი, შეუტრდა ლარნაკსა წმიდისასა და ვიხილეთ ყოველთა საკვრველებაჲ დიდი, რამეთუ ყოველად მრთულად იპოვა მყის კაცი იგი და ყოველთა ვადიდეთ ღმერთი, რომელი ყოველადვე იქმს დღითი დღე ლარნაკსა ზედა მისსა წმიდისა ძალთა და სასწაულთაჲ. ხოლო ამისსა შემდგომად ბასილი მიითვალა წინა-

6

მძლურობაა, რომელმან იგი კეთილად აღუაწა ეს ამოცანა და როდენმე ადგილი იგი ნამუშავევი მამის ძმისა თვისისა.

ბრამედ ჩუენ გლახაკთა და უსწავლელთა შენდავე მივა-
ქციოთ სიტყუაჲ ჩუენი, ზ მამაო მამათაო, დიდო მოღუაწუო
ყოველთაო, ვითარცა იგი პირველ ჩუენსა, ეგრეთვე შემდგო-
მითი შემდგომად, აწცა ჩუენ უძლურთა და უღირსთა შველად
შენდა სახელდებულთა ნუ ოდეს დამივიწყებ და ნუცა გარე
უქუნაქცევ მეოხებაად და ლუწად განმზადებულსა პირსა შენ-
სა სიმრავლისათვის ცოდვათა ჩუენთასა, ხოლო ჩუენ რაჲ
შესხმა მიგიძლუნათ, რამეთუ უზეშთაეს კაცთა ბუნებისა არს
ბრწყინვალებით წარმატებაჲ ცხორებისა შენისა. ვინაცა შე-
ნისავე მოღუაწებისაჲ სიტყუათა შეეწირავთ შენდა, ვედრები-
თა შეგივრდები, რათაჲ მეოხებითა შენითა ჰყო ლხინებაჲ შე-
ცოდებაჲთა ჩუენთაჲ. ზ ანგელოზთა თანა მზრახვალო, სამეპი
სა წმიდისა სარწმუნოო მონაო, რომელმან ასწილად აღაორ-
ძინე ტალანტი, რწმუნებული შენდა, ზ უძლურთა მკურნალო,
ქირვეულთა შემწეო, დელვა გუბმულთა ნავთსაყუდელო, გლა- 276 ზ
ხაკთა სიმდიდრეო, უცხოთა და მოგზაურთა ნუგეშინისმცემე-
ლო, მოღუაწეთა სამკაულო, მონაზონთა რჩეულებაჲო, მამა-
თა სიქადულო, წინამძღუართა დიდო მნათობრა და ყოველთა
შენდა მოღვთაღვითა ნავთსაყუდელო უღელვოო, ხოლო
მორჩილთა საღუთოჲსა შურისა მასწავლელო, მამათა დიდე-
ბაო, და რათაჲ მოკლედ ვთქუათ: ზ ყოველისა სახელისა და
საქმისა კეთილისა ღირსო, შეიწირენ ჩემ მიერნი სათნოებათა
შენთა სიტყუთ გასახვანი, უღირსთაგან ბაგეთა აღმოთქმულნი.
და ვითარცა ხარ მონა ღუთისა სიტყუსა, მიემსგავსე ქრისტესა
მეუფესა, რომელმან იგი ქურივისა წულნი მითუაღნა და ნუ მარკ., 12,
გარემიიქცევ აღაბაჲსტრსა უღირსთა ბაგეთასა, ვითარცა ქრი- 12; 14, 8
სტემან მემავისა პის, და სავანე ყავ ჩუენ თანა, ზ წმიდაო, ვი-
თარცა უფალმან სახლსა ზაქესსა, და მიკსნენ ჩუენ ლოცვითა ლუკ., 19, 5
შენითა ყოველთაგან მტერისა მანქანებაჲთა და ვითარცა სო-
ფელსა ამას წმიდისა მოძღურებისა შენისა. მოწაფედ წოდე-
ბულ ვართ.

მგრეთვე ზიარმყვენ მერმესა მას უკუანასკნელსა დღესა დიდებით მოსლვასა მეუფისასა დგომად მახლობელად შენსა ყოველთაჲ თანა წმიდათა მარჯუენით ოჯფლისა და ლუთისა უღირსნი ესე მოწათენი შენნი, სამკზის სანატრელო მამაო წმიდაო სერაპიონ, მეოხებითა წმიდისაჲ ლუთის მშობელსათა და მადლითა და ლოცვითა შენითა და წმიდათა მოკიქულთა და წინაჲსწარმეტყუელთა და მოწამეთათა და ყოველად ქებულთა მღღელთ მოძღუართათა და მამათათა,

რათა ღირს ვიქმნეთ უღირსნი ესე სმენად ეპასა მას ზატიკობისასა წმიდათა ანგელოზთა თანა, რომელნი სამწმდაირსობით ადიდებენ სამებაჲსა ერთარსებაჲსა, რომელსა შუპნის ყოველი დიდებაჲ, პატივი და თაყუანისცემა აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე. ამინ.

გვ.	2,	სტრ.	19	სიტყუეჲ	სიტყუაჲ
"	4	"	13	კვიპრიანე	კპკრიანე
"	"	"	20	ნაყოფი	ნაშობი
"	"	"	30	ნეტაროაჲ	ნატართაჲ
"	6	"	2	ტალანტი	ტალანტი:—
"	"	"	10	სწაველთა	სწაველათა
"	"	"	19	ამისი.	. ამისი
"	7	"	30	და ესერა	და ესეცა
"	8	"	1	მეუფესა	მეუფესა
"	"	"	5	მოწილედ	მოწილედ
"	9	"	15	ტალაფარი	ტალაფარი
"	11	"	14	მინახვიან	მინახვან
"	"	"	23	მოიკითხნა	მოიკითხნაჲ
"	"	"	28	ზეცისანი	ზეცისნი
"	12	"	7	ბრძანებითა	ბრძანებითა
"	"	"	22	ველოგიაჲ	ველოგიაჲ
"	13	"	14	ვითარცა	ვითარცაჲ
"	"	"	23	ვინაცა	ვინაცაჲ
"	"	"	29	აღმოცენებად	აღმოცენებად
"	14	"	2	ეგებისა	: ,,ეგებისა
"	"	"	3	„მამაო	მამაო
"	"	"	5	მთავარო	ჰ მთავარო

პვ. 14 სტრ.	16 წულეზაად	ცალეზაად
„ 15 „	1 ჰრქუა:	ჰრქუა: „
„ „ „	3 შეწევნა.	შეწევნა.“
„ „ „	4 და	და ვითარცა
„ „ „	7 იხილნეთ	იხილნათ
„ „ „	17 დამხრწვეელი	დამხრწვეელ
„ „ „	19 მონასტერსა	მონასტერსა:
„ „ „	20 ეტუდა	ეტუდაა
„ „ „	24 გიზილნე	გიზილნე,
„ 16 „	17 გუტნება	გუტნება:
„ „ „	16 იხილე	იხილე.
„ 17 „	6 ვიკილნეთ	ვიკილნეთ
„ 18 „	22 დღისა	დღისა.
„ 21 „	5 თანა	რათა(?)
„ „ „	7 ეგულეების	ეგულეების
„ „ „	18 კილისა	კელისა

ამასხო 39	19, 20, 21, 22, 26
ამონა ოპიზის აღმაშ. ნ	გედეონის საწუმისი 25
ანდრია ოპიზის აღმაშ. ნ	გერასიმე 2
ანტონი დიდი 2	გიორგი ჩორჩანელი 9, 27,
არსიანი 32	28, 32, 39, 40
აწყური 41	გიორგი მაწყვერელი 27, 35.
ბაკთა 17	41.
ბაჟაჟ 29, 31, 40	გიორგი ზანავის მამასახლისი
ბასილი მიქელ პარეხ. მო-	34
წაფე 5	ელია 2
ბასილი სერაპ. ცხოვ. ამწერ.	ეფუჟი 2
43 44, 45	ზანავი 9, 39
ბაჰლაუნდი მირიანის მამა 39	ზარზმა=ზარ — ზმა 3, 9, 24,
ბეშქენ ბაჰლაუნდი (იგივე)	28, 41
ბეშქენ მირიანის ძე 40	ზარზმის მხატვრობა, წარწე-
ბერას ჯუარი 8	რები 43
გალატოზი 42	თაკვი 18
გარბანელი = გარბანელი	თევდოსი დიდი 25

თეკლა (ლატავრი) 33, 40
ია 17
ილარიონ ანტონ დიდის მო-
წათე 5
იოანე სერაპ. ძმა 4
იოანე ბაპლაუნდი—ბეშქენ 40
იოანე წმიდაჲ 39
კლარჯეთი 4
კვპრიანე სერაპ. ძმა 4
ლაკლაკი მირიანის ძე 40, 41
ლარნაკი 44
მაკარი ოპოზის აღმაშენებე-
ლი 5
მაკარი 2, 5
მამები ზარზმისა 34, 41—43
მარკელაოზ მიქელ პარახე-
ლის მოწათე 5
მაწუვერელი გიორგი 27,
35, 41
მთავარანგელოზის ეგუტერი
15
მიქელ პარახელი 5, 11, 12,
27, 40
მიქელ ზარზმის მამასახლისი
42, 43
მირიანი, სიძე გიორგი ჩორ-
ჩანელისა—39, 40
მოწათენი მიქელ პარახელი-
სა 5—6
ორთოხი რკინისა 17
ოპიზა 5, 27, 30
პავლე თებელი 2
პავლე ზარზმის მამასახ. 43

პარეხი 5
პეტრე ოპიზის აღმაშენ. 5
საბა 2
სათაკვე 18, 21
სამცხე 6, 41
სამძო 16
სერაპიონ 3...
სულა მირიანის ძე 40
ტაძარნი ჩორჩანისა და ზანა-
ვისა 9, 39
ტბა სათაკვე 18, 22, 24
უმწაჲ 26
უტყჳ 8
ფერისცვალების ხატი 8, 9,
27, 43
ქურდია ზანავის მონასტრის
აღმაშენებელი 39
ყველისკევი 32
შეშათა 18
შიო მღვიმელი 5
შუარტყლი 27
შუარტყლელი 41
შუარტყლელი გალატონი 42
ჩორჩანელი (იხილ. გიორგი
ჩორჩანელი)
ძარღუა სოფელი 37
ძინძე 8, 23
ძე გარბანელისა 21
წისკვილი 16, 22
ხარლამპი მოწამე 31
ხუფა 42
ხუფადგან გამოწვეული კე-
ლოვანი ბერძენი 42

ანდრია მოციქულის მიმოხველა.

ხელნაწერში (№ 161) სულ 203 ფურცელია. გადაწერილია მთავარ-ეფისკოპოსის რომანოზის მიერ მოსკოვს 1738 წელს (ფ. 159). ეს რომანოზი იყო ერისთავიშვილი და გარეჯაში აღიზარდა. ჩვენს ხელნაწერში ანდრიას ცხოვრება ახალი ვარიანტია.

დასაწყისი თავილამ სიტყვამდე „და უმეტესად საკვირველ“ (სამოთხე, 24—27, სტრ. 26) არ არის, მის მაგიერ ეს სიტყვებია (ფ. 35):

თუესა ნოენბერსა ლ წმიდისა მოციქულისა ანდრიასი, გუაკურთხენ მამაო.

ოდეს ამალდა ოკფალი ჩუენი და ღმერთი იესოვ ქრისტე ზეცად, მაშინ აღთქმა იგი სულისა წმიდისაჲ აღასრულეს წმიდათა მოციქულთა და განეთესნეს და წარვიდეს ყოველთა ქალაქთა და დაბად მიმართ შეწვენითა || მამისათა და ძისა და წმიდისაჲ სულისათა“.

შემდეგ ამას, როგორც სამოთხეში, მიჰყვება „და უმეტესად საკვირველ“ ..., მაგრამ დიდის განსხვავებით. შეადარე:

სამოთხე

ნოვიდეს სინოპედ, ქალაქად პონტოესა, ზღვის კიდედ (გვ. 27)

მაშინ ნეტარმან პეტრე აღიყვანა გაიოზ და რომელნიმე ძმათაგანი, წარვიდა დასავლეთის მხარეს, არამედ ნეტარი ანდრეა და მატათა და სხუანი მოწამენი შეუდგენ ვზასა აღმოსავლეთისასა ქალაქსა მისონთასა ნდებარესა ზღვის კიდესა პონტოესასა. ნეტარი დაადგრა სახლსა შინა ერთისა ჰრიისასა სახელით დომენტი. მოციქული მოწაჟეთათურთ ნუთავიდა შესაკრებელსა ჰურისასა... (28)

№ 161

მივიდეს სინოპედ ქალაქად, ჰინდოსა ზღვის კიდედ (35 ბ)

... წარიყვანა გაიოს და სხუანი ძმანი და წარემართა დასავლისა კერძოთაჲ, ხოლო ღმერთშემოსილმან ანდრია მატათა მისთანა და სხუათა მოწაჟეთა მიმართა აღმოსავლისა ქვეყანათა და მიიწია მისონელთა ქალაქსა, რომელი იგი არს ზღვის კიდესა პონტოსსა. და დივიანა კაცისა ვისამე სახლსა ებრაელისსა სახელით დომენტიოზ. და იყო ქალაქი იგი ნაცოლიერ ფრიად ზეთის-

ხილითა და ყოვლითავე ხითა და საესე იეფობითა ნაცოფთაგან ქუყანისათა და თევზთაგან ზღვისათაა შერავიდა მოციქული მოწაფეთა თანა ქალაქსა მას, აღვიდა დღესა შაბათსა შესაკრებელსა ჰურითათსა... (36).

თვთ დაბრუნდა სახიდ თვსად მოწაფეთა თურთ, რომელთა სახელნი ესე არს: თადეოს, მატათა, ტირიკოს და ასტაქე, ევვოდოს, სვმონ და ალაპიტოს და დომეტი (29)

თავადი მისთანა მყოფით მოწაფითურთ შევიდა სავანედ. რომელნი იყვნეს რიცხვით რვანი. რომელთა სახელები ესე არს: თადეოზ და მატათა, ტვკიკოს და ასტაქე, ევვოდოს და სვმონ, ალაპიტოს და დომენტი (37)

...მაშინ ეპყრა რომთა მეფობა. ტიბერის კეისარი და გაიოზ და კლავდი არავის აყენებდეს აღსაარებად სახელსა ქრისტესსა (30)

... ტიბერიოს კეისარი და გაიოს და კლავდი... (38)

შემდეგ № 161-ში (ვე. 38 ბ)

ესრეთ ქადაგებდა და ასწავებდა ნეტარი ანდრია. და მრავალნი ქალაქნი და დაბნეები ჰონტოსს განანათლა და სარწმუნოებასა ოვფლისასა დაამტკიცნა.

ხოლო იყო სრბა ქადაგებისა მისისა დაუცხრომელ, რამეთუ მადლი სულისა წმიდისაა განაძლიერებდა მას. და მივიდოდა ქალაქითი ქალაქად და სოფლითი სოფლად და ასწავებდა სიტყუასა მას საღრმითოსაა.

მიიწია უკუტ ქალაქად ტრავპუნონად, რომელ არს სოფელსა მეგრეთოსასა. სადა იგი დაყო ჟამი მცირედი და იხილა უგუნუებაჲ პირუტყუბრივი მკვდრთა შორის მის ქალაქისათა. განვიდა მიერ და შევიდა ქუეყანასა ქართლისასა ნიგლას და კლარჯეთს და არტაშან-კოლას, სადა იგი დაყო ჟამი ფრიადი და მრავალნი განანათლნა სიტყვითა მოძღვრებისა მისისათა. და შეწირნა ოვფლისაა წმინდისა ნათლის ღებისაა მიერ.

მიერ წარვლნა ქუეყანანი ჰართასანა, რომელარს სომხითი და აღვიდა იერუსალიმად (39).

• ...ხოლო მას ჟამსა, ვითარცა აღესრულა დღესასწაული მარტკლიისა, ანდრია პეტრესთანა ძმისა თვისისა და იოანე ზე-ბედესი და ფილიპე ათორმეტთაგანი და ბართლომეოზ და ფილიპე შვიდთა დიაკონთაგანი განვიდეს ანტიოქიას ქალაქსა ასურეთისასა, რომელსა ეწოდებინ ღუთისაჲ ქალაქი. სადა იგი დაშთა პეტრე და აკურთხა მარკიანე და ზაგრატ ეფესკოპოსად სიკილიას და წარგზავნა მუნ... ხოლო სხუანი მოციქულნი წარემართნეს ქალაქითი ქალაქად განფენად სიტყუასა. და ფილიპე ათორმეტთაგანი ბართლომეოსითურთ ზემო ფრიგიას, ჯუკიას და ზილიდას დაადგრეს. ხოლო ფილიპე შვიდთაგანი, რომელმან საჭურისსა მას კანდაკეს ნათელსცა, შთავიდა ეკსარჩას პალესტინისასა და მუნ ქადაგებდა. ხოლო ანდრია და იოვანე ავიდეს ეგვიპტო ქალაქად და ასწავებდეს სიტყუასა ცხორებისასა. მუნ ეჩუენა ოვფალი ჩუენი იესოვ ქრისტე ნეტარსა ანდრიას და პრქუა: „მსწრაფლ წარვედ სოფელთა ბითვინისისთა ... ქუეყანაცა გუთყთისა მიგელის შენ“... და წარემართა ეფფესკოთ მოწაფეთა თვსთა თანა... ჯაგდაიკას ქალაქსა ფრიგიისასა და მიერ მიიწია ოდისო ქალაქად სოფელსა მესიისასა... შვეიდა ნიკიას (40—41). ხოლო მასვე გზასა ზედა იყო სხუაჲ პარები (41 ბ, სამოთხ. 32).

.. ნიკიაით... მიიწია ნიკომიდია ქალაქად... აღკდა ნავსა მოციქული და აღვლო მდინარე დიდი ჰართენი და მიიწია სოფელ-ქალაქად, რომელსა უწოდიან ზარაკა (43=34)...

განანათლნა რაჲ მკვდრნი ხარაკისნი.. წარვიდა მიერ და მიიწია სინხჳე ქალაქად და პოენა მუნ მცირენი მოწაფენი, რომელნი იგი პირველ მის მიერ განათლებულ იყენეს (43=34).

და მიიწია ტრახეზუნტას ქალაქსა მას მკვრეფთასა .. მიერ წარვიდა ნუაკესარჩას... მიიწია სამუსაქუელთა დიდსა მას ქალაქსა, რომელ იგი არს საზღვარსა მას ჰართთასს, რომელ არიან სომეხნი, სადა იგი მკვდრიყო ერი მრავალი, სომეხთა და ბერძენთა, ყოველნი კერპთმსახურნი (44 ბ=35).

სამუსატით წარემართა და აღვიდა იერუსალიმად, რათა ყოს პასექი. . . შემდგომად მარტკლიისა განვიდა კუალად... და იყვენს მის თანა მოგზაური სიმონ კანხეფი და მატათა და თა-

დეოზ. მიიწინეს უკუც ედესე ქალაქად, სადა იგი დაშთა თადე-
ოზ აგგაროზ მთავრისა თანა... ხოლო დიდებული ანდრია სხუათა
მათთანა მოვიდოდეს ქალაქითი ქალაქად და სოფლითი სოფლად,
ასწავლიდეს ერთა და იქმოდეს სასწაულთა და ესრეთ მიიწი-
ნეს ქუეყანასა ქართლისასა და წარვლეს ტოიოსა(!) კერძი ქუე-
ყანა და ვიდრე მდინარემდე ქოროხადმდე ყოველი იგი სოფ-
ლები მის კერძისა მოვლეს და დაუცადებლად ქადაგებდეს სა-
ხელსა ლუთისასა და ესრეთ ქადაგებითა მიიწინეს სვანეთისა
ქუეყანასა. ხოლო მას ქუეყანასა მთავრობდა დღეთა მათ დე-
დაკაცი ვინმე მთავარი, რომელსაცა რწმენა ქადაგებაჲ მოცი-
ქულთა. და მატათა სხვათა თანა მოწაფეთა დაშთა მათ კერძო-
თა, ხოლო დიდი ანდრია სიმონითურთ შევიდა ქუეყანასა ოვ-
სეთისასა და მიიწია ქალაქად, რომელსა ეწოდებოდა ფოსტა-
ფთრა, სადა იგი დიდნი სასწაულნი ქმნეს და მრავალნი ერნი
მოაქცინეს და განანათლნეს.

მიერ წარვიდეს და შევიდეს ქუეყანასა აფხაზეთისსა და
სუბასტე ქალაქად მივიდეს, რომელსა აწ ეწოდების ცხუმი. და
უქადაგეს სიტყუაჲ ლ'ჲ და მრავალთა შეიწყნარეს

და მუნ დაუტევა ნეტარმან ანდრია სიმონ კანანელი
სხუათა თანა მოწაფეთა და თავადი ჯაქეთისა ქუტყანად აღვი-
და. ხოლო კაცი მის ქუეყანისანი ჯიქნი იყვნეს კაცი ფიც-
ხელნი გულითა და საქმეთა შინა ბოროტთა განფრდილნი.
ურწმუნონი და უძღებნი. რომელთა არა შეიწყნარეს ქადაგე-
ბა მოციქულისაჲ, არამედ ენება მოკლვა მისი, ხოლო მადლო-
მან ლუთისამან დაიცვა. და იხილა რაჲ მოუდრეკლოდაჲ მა-
თი და პირუტყუსბრივი გონებაჲ, დაუტევენა და წარვიდა (ამის-
თვისცა ვიდრე აქამომდე ურწმუნოებასა შინა არიან)

მიერ წარემართა მოციქული ქრისტესი და მიიწია ქუე-
ყანასა, რომელსა რკვიან ზემო სუიდაჲ, რომელი იგი აწ აღ-
ოკრდა. ხოლო მუნ მყოფთა კაცთა სიხარულით შეიწყნარეს
ქადაგება მოციქულისა და რწმენა ოვფალი იესოჲ ქრისტე.

მერმე წარემართა ნეტარი ანდრია და მივიდა ბოსფორო
ქალაქად, რომელი იგი არს კიდესა ეგქსინო ზღვისასა მახლობე-

ლად ქუეყანასა ტაფროგუთასა, რომელ არიან თურქ შაწენაენა. და დიდისა მის ტბისა, რომელსა მეტო ეწოდების, სადა იგი არს ლუსკუმა, რომელსა ზედა სწერია სახელი სიმონ მოშურნისა. ხოლო სიმონ კანანელისა საფლავი არს ნაკაზს ქალაქსა, შორის აფხაზეთისა და ჯიქეთისა.

შევიდა რაჲ ნეტარი ანდრია ბოსიკორა ქალაქსა, იწყო ქადაგებად სახელსა ქრისტესსა და მრავალნი მოიმოწაფნა...

მიერ წარვიდა ქალაქად თევდოსიად, რომელი იყო მახლობელად ბოსფოროსა და იყო მუნ მთავარი სახელით სავრამატი. და იყო ქალაქი იგი დიდი და ერი ფრიადი მკვდრ იყო მას შინა, ხოლო აწ სრულიად მოოკრებულარს და უკაცრულ და მცირედთა ოდენ რწმენა მუნ.

დაუტევნა იგინი და მივიდა ქერსოფნეოს, ქალაქსა გუთეთისასა, რომელსა შინა მკვდრ იყვნეს კაცნი ურჯუენი და ურწმუნონი... კუალად მიიქცა ბოსიკორადგე და აღვდა ნავსა გუთეთსა და წიადვლო ზღვაჲ პონტოსა და მიიწია სინოპე ქალაქად...

სიტყვა ჭინდი (ზემო გვ. 49, სტრ. 17) ხშირად იხმარება უდაბნოს მაგიერ (იხ. „ჩენი შწერლობა“, გვ. 17). ამას გარდა, საქართველოში მყოფი წმ. ნინო თავის თავს ინდოეთს მყოფად სთვლიდა. მას ეკითხებოდნენ: „ვითარ იტყვი, ვითარმედ ტყვე ვარიმე ანუ ვითარცა ჰინდოეთს თუ“? (ახ. ვარ., გვ. 2).

განყოფილება II.

ნკმთა შენიშნეები.

VII *)

შსკაველი იყო და არა შესკავილი.

1901 წელს ნ. მარტმა დასწერა გამოკვლევა „სომეხ-ქართველთა ფილოლოგიის კითხვათა ერთობის შესახებ“ (Кавк. Вѣстн., 1902, № 3). მანამდისაც ყველამ კარგად იცოდა ამ ერთობის საჭიროება და მნიშვნელობა და, ვიტყვი ცხადად, არა თუ მარტო სომეხთა და ქართველთ საფილ. კითხ. ერთობის საჭიროება, არამედ მთელის კავკასიონის და ჩრდილოეთ მცირე-აზიის ხალხებისაც საერთოდ. მაგრამ ისიც ნათლად წარმოედგინა ყველას, რომ ამ შიშველ საქმისთვის ცოდნაზე უმეტეს საჭირო იყო მიუკერძოებლობა, მიუღღამლობა, უტენდენციო კვლევა-ძიება, რათა ყველასთვის მიწყულიყო კუთვნილი მისი, რათა არ მიჩქმალულიყო განსაკუთრებული ნამოქმედარი ერთისა და არ გაზვიადებულიყო საქმე მეორისა. ეს, სამწუხაროდ, მართლდებოდა. სომეხთა და ქართველთ საფილ. კითხვათა ერთობა, რომელსაც შევხაროდით სულით და გულით, მიუკერძოებლობას ვერ იჩენს: მისი ადებტები მოწინააღმდეგე აზრს ვერ ითმენენ, მართლმსაჯულობის სასწორს, ხშირად, ატარტმანებენ, ცალკერძ ხრიან... ერთი რომ ქართველ-სომეხთა მისადევრის ერებს, რომელთა სახელს დაბოლოებად აქვს ხე, ქართველ თესლოტომად ჰხადის, მეორე აქაურ ხალხებს და მათ შორის არა მცირე ქართველობასაც სომხად სთვლის მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი-ნი ოდესღაც მათს საადმინისტრაციო ერთეულობაში მოემ-

*) წინა წერილები იხ. „საქართ.“ №-ები, 3, 5, 8, „ერთობა“ № 1 და „ნიაი“ № 8.

წყვედია მოსეულს მტერსა თუ სარწმუნოებრივს ინტერესებს. რალა თქმა უნდა, ვერც ხი ამტკიცებს ვისიმე ქართველობას, რადგან არის მრავალი არა ქართველი ერი ხი ზედვე დაბოლოებულ სახელით, ვით კალმუხი, ყუმუხი, ხოზანიხი, ხუნდახი, ჰსხი და სხ., და ვერც პოლიტიკურ ადმინისტრაციული შედგენილობა რომლისამე სახელმწიფოსი ანუ თუ სარწმუნოებრივი ერთობა ნიშანია თვით ამა იუ იმ სახელმწიფოს მოსახლეთა ერთ თესლ-ტომობისა თუ ერთ ჩამომავლობისა. განა სასაცილო არ იქნება, მთელი ქრისტიანობა ერთ ნაციონალ გამოვაცხადოთ, ან და ყოველი მაჰმადიანობა ერთ გვარტომად ჩავთვალოთ. განა უმეტესად სასაცილო არ იქნება, თუ, მაგალ., რომის იმპერია ერთი ნაციის სახელმწიფოდ ჩავთვალოთ, ან და თუნდ იმპერია ფარაონებისა, ყაენებისა, ბიზანტიისა; სხვა თუ სხვები არ თაკილობენ ისეთი რამ ილაპარაკონ, რომ საქართველოდ გამოჩნდეს რალაც ქუთაისისა და ყვირილის მაზრები თუ მათნი მიდამონი, მოწინააღმდეგეთ მიაწერონ ის, რაც მათ არ უთქვამთ *), შოვინისტობა უეიყინონ იმათ, რომელნიც შეჰხარიათ რუსთაველს თუ მოსე ხონელს **),

*) „Тексты и разыскания по арм.-груз. филологии“ აში წიგნი IX, გვ. 24, შენ. 3) სწერია:... „а въ авторѣ. вслѣдъ за М. Г. Джанашивили, увидѣлъ (ред. Сборн. матер.) уроженца Закавказья и, притомъ, грузина“. მე კი ხსენებულს თხზულებაში არც „წინ“, არც „უკან“, არსად კონტრაც არ დამიძრავს არც უროჟენецის შესახებ და არც გრუვინისა. რა საკადრისია ესრეთი ცილისწაქება! მაკრამ ხსენებული თხზულებისა მე ესლა 3—4 ვარიანტი მაქვს და მათაც მღე იხილაგ ბეჟედი შედარებით „ბიზნტ. მახარებელში“ დაბეჟილისა.

**) „ცნობილმა“ გრენმა, რომელიც მრავალნაირად სასაცილოდ იგდებდა საქართველს წარსულს, სამინისტროს ჟურნალში (1895 წ., № 3) დაბეჟდა „ამირანდარეჯანიანის“ თარგმანი თავისებურ რაგინდარას დაყოლებით. იმავე წლის ივნისში იმავე გამოცემაში ცნობილივე პროფესორის მიერ შეიქო ეს გრენი ამ სიტყვებით: „Спасибо, что авторъ не заразился шовинизмомъ чинимыхъ поклонниковъ „національныхъ красотъ“ грузинской литературы“. ვინ არაან ეს შოვინისტები? ნუთუ ყველა ქართველებთან ერთად თვით ბროსცკ, რომელიც ამირანდა-

ქართულ ენას მიუჩინონ, — თუნდაც სხვათა პირით, — მხეცთა და კაცთა შორისი ენის ადგილი *). და ყველა ეს ერთადერთ გონჯად დაფარულ აზრით: — ერთი დაამდაბლონ, რომ მეორე აამაღლონ, ან კიდევ უარესი — ერთის სადმე შექცებით მეორე უმეტეს შეიქოს. ჩვენზე სწორეთ ასეთ შთაბეჭდილებას ახდენს სომეხ-ქართველთა ფილოლოგიის კითხვათა ერთობილად გამოსული უთვალავი, ხშირად, უნდელი მასალა.

ამ მასალას ჩვენ როგორმე გავაცნობთ მკითხველებს და აქ კი ჯერ ჩამოვაგდებთ მოკლე ლაპარაკს იმ საბლაუქოზე, რომელიც კარგი დამახასიათებელია მთელის ამ ჯურა კვლევა-ძიებისა.

მე-X საუკ. ხელნაწერში (№ 95) მისა, გადამწერი ქართველი პატარაია თავის შემწედ იხსენიებს ქართველებსეუ გაბრიელ ჭსკაველს, გაბრიელ ხორგას, კუტალით ღვინის მიმრთმევეს ივანე გაცვეთილს. ეს გრძელი წარწერა, ზოგი რამ გამოკლებით, მოყვანილია ჩვენს წიგნში „ქართული მწერლობა“ (გვ. 135 — 136), რომლითაც პროფეს. მარტი ხშირად სარგებლობს (იხ., მაგალ., მისი „Предварит. отчетъ.....“ გვ. 14). მაგრამ მით აღარ უსარგებლნია, როდესაც დასქირებია „ჰსკაველის“ გასაშუკრება. ბედათ, ჟორდანიას კატალოგში, რომლის კორექტურას, სამწუხაროდ, თვით ავტორი არ განაგებდა, შე-

რეჯანიანს ქართულ ნაწარმოებად ჰხადის? ვფიქრობთ, არავის და მით უმეტეს პროფესორს არ შეშვენის ესევეთარი უგერგილობა მთაყილოს, ისიც მხოლოდ იმის გამო, რომ ქართველობა შესტრფის თავის მგლანთა მამადმთავარს, უკვდავ რუსთაველს თუ მისებრ ღიღს ხონელა.

*) „Gatzevrias доказывалъ ту мысль, что груз. языкъ буд-то имѣетъ огромный интересъ, именно какъ образецъ несовершеннаго — аглутинативнаго — лингвистическаго типа, будто изученіе груз. языка намъ открываетъ какіе-то особые первичные факты, важные въ общей лѣтвистикѣ для уясненія связи между человѣческой рѣчью и языковыми задатками животныхъ“. ეს თვითონაც არა სჯერათ, მაგრამ უშენიშვნოდ ბეჭდავენ და ავრცელებენ კიდითი კიდე! ამის შემდეგ რაღად უნდა გვიკვირდეს, რომ უსტარნიც

ხვედრია ჰესკავილი ჰესკაველის მაგიერ *) და ამ ჰესკაველს კი მოუგონებია მარრისთვის სომხური ჰესკ—თავთავი, ვიღ—ცოცხი, ხოლო კუტალია სომხურ ჩამომავლობისად გამოუცხადებია და ორთავენი კი ტაო კლარჯეთის არმენიზმებად, იმ ტაო და კლარჯეთისა, რომელთაც იგი სომხეთის ჩრდილო ოლქებად სთვლის („არქაიუნ“, გვ. 6), ოლქებად, საცა ჯერ ისევ მეცხრე საუკუნეში, შეათეშიაც კი ქართველ ბერებს თურმე სომეხ-მოსახლენი გარს ერტყნენ (იქვე, გვ. 22), მისადევრად (района), რომელიც ოდესღაც სომხური იყო, მაგრამ მე-XI საუკუნეში კი თითქმის (!) სრულიად ქართული შეიქმნა (იქვე, 21). აი რა ყოფილა სომეხ-ქართველთა საფილოლოგიო კითხვათა ერთობა! რასაც ეს „ერთობა“ ღაღადებს, იმას თვით იგეთი ნაციონალისტი, როგორც არის მ. ქორენელი, არ ამბობს, ვინაითგან იგი მარრის „სომხეთის ჩრდილო ოლქ კლარჯქს“ თავის Георг. ში საქართველოს ტერიტორიად ჰრაცხს. მაგრამ ამაზე კვლავ. ახლა ისევ ჰესკაველს დავუბრუნდეთ.

გეოგრაფიულ სახელის თავში ჰეს დასმით ინატება ის, რაც რუსულში დაბოლოებით იქნა: ჰრომი=ромеецъ, ჰინდი=индиецъ, ჰერი=еретанецъ და ასრევე ჰესკაველი=скавелецъ

ქართულს „სიყვარულის ენას“ (Зиссерманъ, Двадцать пять летъ на Кавказѣ, I, გვ. 279) ძალღერს უწოდებენ!

*) უფორდანიოს კატალოგოდაც მარრს უნდა სცოდნოდა, დედანში ჰესკაველი ეწერა თუ ჰესკაველი, რადგან ხსენებული ხელნაწერი (№ 95) მას ხელში ჰქონდა ამ რამდენიმე წლის წინად მუზეუმში მუშაობის დროს.

მომეყეს აქვე ჩემი უახსენელი წაკითხვა პატარაის მთელა: შენიშვის (№ 95, გვ. 1222):

„დიდება შენდა საშეაო წმიდაო, დაესრულა წამება წმიდათა მარწმეთა საკითხავები. თავი: ღმ.“

კურთხეულხო ერხო მომავალხო, რომელნი ჩვენსა შემდგომად ეოქად ხართ,

ჰირველ ოდეს ამას წიხნს დაეიწვე, ესრე შედგა გულსა, ვათა დეათა წამება და ცხორება ოდენ დაწერო და მით გაესრულა და ვისარკე დიდითა შრომითა და გულსმოდგინებითა ვქებუ დედა

(სკა-ველი. ეს სახელი ახლაც არსებობს იმერეთში*). აი ეს არის ეტიმოლოგია ამ სიტყვისა და არა „თავთავ-ცოცხი“!

მაგრამ თუნდაც ტექსტში წერებულიყო ჰსაკავილი გინა ჰსაკავილი, ამით განა დამტკიცდებოდა პატარაიას მეგობრის გაბრიელის სომხობა? ნუთუ რომელიმე წყალობიანცი, ხუციანცი, ხატისიანცი და სხ. ქართველებად უნდა გამოგაცხადოთ მხოლოდ მისთვის, რომ მათი გვარები ქართულ მასალისგან შესდგებიან?!

სომხურ-ქართულ ფილოლოგიის კითხვათა ერთობას რას ჰმატებენ ამისთანა გამოუსადეგარ მასალაზე ახლებულავებული დასკვნები?

და ესთენ ვზოვე, ვერდარ შემედლო ძებნაჲ. შერძე ესჲ მამათა შო-
წამეთაჲ, რომელი ჰარხაღს არა ეწერა, იშხნით მოვიდე და მით გა-
ესსწულე.

და ესე ცხორებანი დედათა და ღუთის მოყვარეთა მამათანი მიწუებით ამას ქუემოსა კერძსა მოვაქციენ; თუმცა ჰირველ გამეკონა, თავსა ზელა მამათა მოწამეთაჲ კმდა. განა დედათა წამებითა და ცხორებითა ოდენ ვლამოდე გასრულებასა, და მას შინა მოვსტეო, შე-
მინდგეთ.

ჭირნი კულა დიდნი მინახვან—ღნ დაგაჯეროს—სული გაბრიელ ხატარაისა მოიგსენეთ წმიდათა ღოცვათა თქუენთა.

გაბრიელ ჰსაკაველი და გაბრიელ ხორვაი დიად დამიდგეს თან.—ღნ შეუწდგენ ცოდვანი—:ოდეს მიმპირდის, მათ მიეჭმართი, ზურაი მცინან.

იოვანე გაცუეთიღმან კუტაღაითა დჯნოჲ მომართაჲ“.

ყოარდ. კატ. ში აქედგან დაბეჭდილია მხოლოდ 8 სტრიქონი და მათში 15-ადე შეტდომია: წამება—წამებაჲ, ცხორება—ცხორებაჲ, და—და მით გაესსრულო, ცხორება—მოწამეთაჲ, შემედლო—შემედლო, დამიდგეს—დამიდგეს: მიემართი—მიეჭმართი, დჯნოჲ—დჯნოჲ, ჰსაკაველი—ჰსაკაველი, კუტაღაითა—კუტაღაითა და სხ.

*) ვთხოვ მკითხველს შეგვატყობინოს, რომელს საზოგადოებაში ცხოვრობენ აწინდელი ჰსაკაველები, რომელთა გვარი ეხლანხან იმერეთში დამოსულ შემოწირულების სიაშიაც შეგვხვდა.

არაფერს. სამწუხარო მხოლოდ ის არის, რომ ამისთანა „მეცნიერება“ უფრო აბნელებს, ვიდრე ანათლებს ორ მოკირანახულე ერის მეზობლობისა და წარსულის შესწავლის საქმეს.

VIII

ჰირკანია-ყუბა-ალანეთს გაიგზავნა მისიონერები და არა საქართველო-აფხაზეთს.

1905 წელს ნ. მარშმა გამოსცა წიგნი ამ სათაურით: „Крещение армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ святымъ Григоріемъ“ (Арабская версия).

სულ ახალი აზრები, რომ წმ. გრიგოლს (IV ს.) მოენათლოს ნინოსაგან ბერძნების დედლების ხელათ დანათლული ქართველები და იუსტინიანეს დროს მხოლოდ (VI ს.) აფხაზის ეფერატას მიერ გაქრისტიანებული აფხაზები!

მაგრამ „არაბულ ვერსიას“ რომ ვუყურებ, იქ არც საქართველოა, არც აფხაზეთი, არამედ ჯურჯანი (=ჰირკანია, კასპიის ზღვის სამხრეთ ნაპირზე მდებარე გურგანი), დარუბანდის მხრის აბაზ-პუსხუა-ყუბა და მერე ალანეთი (ჩრდ. დალისტნის იქითი მხარე).

და ისიც, არაბული ტექსტი ამ ქვეყნების გაქრისტიანებას კი არ ამბობს, არამედ მხოლოდ მისიონერების მუნ გაგზავნას ქრისტიანობის საქადაგებლად და ერის მოსაქცევად. ასე რომ მარშის წიგნს ამაოდ გაკეთებული აქვს ზემოაღნიშნული სათაური, რომელიც, ტექსტის მიხედვით, ასე უნდა შეიცვალოს:

„Крещение армянъ св. Григоріемъ и посылка миссіонеровъ въ сѣверную Персію (Джурджанію — Гирканію), Кубу и Аланію“.

თვით ეს „არაბული ვერსია“ არის თარგმანი აგათანგელისა (VIII ს. მარრით) და ეკუთვნის (მარშის სიტყვითვე) მე-X საუკუნეს. აგათანგელოსი კრინტსაც არა ზრავს გრიგოლის მიერ ქართველებისა და აფხაზების მოქცევის შესახებ,

(ნ. გ. აღონც, Арменія въ эпоху Юстиніана, გვ. 327). ამის შესახებვე კრინტს არა ძრავენ სომხების შწერლები მ. ქორენელი, უხტანესი. ეს უხტანესი ჩამოსთვლის 30 საეპისკოპოსო ეპარქიას, რომელიც დააწესა წმ. გრიგორიმ, და მათ შორის არ არის არათუ საქართველო და აფხაზეთი, არამედ მარჩის მიერ „სომხეთის ჩრდ. ოლქად“ გამოცხადებული „ქლარ-ჭქ-იფ“.

ამ ავთანგელის ნაწერიც იმასვე ამბობს, რასაც თვით „არაბული ვერსიის“ ტექსტი და არა მისი რუსული თარგმანა ნ. მარჩისა. ვიდრე გავიცნობდეთ მარჩის ამ არაბ. ვერსიის თარგმანს, საჭიროა აქვე მოვიყვანოთ თვით ავთანგელის სიტყვები, განსხვავებულად (და დამახინჯებულადაც, ეტყობა) თარგმნილი „სომხ-ქართველთა ფილოლოგიის კითხვათა ერთობის“ მეთაურთაგან.

მარჩით:

И такимъ образомъ (св. Григорій) раскидывалъ и распро-
странялъ дѣло проповѣди и
благовѣщенія по всей армян-
ской землѣ отъ края до края,
отъ города Саталы до области
Халтіа, до кларджовъ, вплоть
до предѣловъ маскутовъ († гун-
новъ), до аланскихъ вратъ, до
каспійскихъ предѣловъ (вратъ)...
(Крещ..., გვ. 175, შგბ.).

რომელი მართალია:

1. მარჩის „до области Халтіа“ თუ აღონცის „мимо Халдіи“?
2. მარჩის „до кларджовъ“ თუ აღონცის „мимо Каларджіи“?
3. მარჩის „вплоть до предѣловъ маскутовъ“ თუ აღონცის „до исхода предѣловъ Мосхіи“?

აღონცით:

Разлилось (христіанство) по
всей Арменіи отъ края до края,
отъ города Саталы мимо Халдіи,
мимо Каларджіи, до исхода пре-
дѣловъ Мосхіи, до воротъ Алан-
скихъ, до границъ Каспіи... (Ар-
менія въ эпоху Юстиніана, გვ.
327).

4. მარტის ხალტა, აღონცის ხალდი, თუ ტექსტის *խաղატი* — ხალტი?

5. მარტის მასკუტი, აღონცის მასხი (?!) თუ ტექსტის *მასკუტი* — მასკუთი ი?

ჩვენ ვერ ვიტყვი, თუ ძველ ავტორების ნაწერების ამგვარს წამებას ანუ ჯავახიშვილურ ქართულით რომ ვთქვათ — „წვალებას“ მოითხოვდეს „სომეხ-ქართველთა ფილოლოგიის კითხვათა ერთობა“, იმას კი გადაჭრით ვიტყვი, რომ ხსენებულს ადგილს ავთანგელი აღნიშნავს სწორედ წმ. გრიგოლის ცდას ქრისტიანობის შესატანად კასპიის ზღვის ნაპირა ქვეყნებში ჰირკანია-გილანიდამ ყუბა-დარუბანდამდე, საცა მასკუტები ცხოვრობდნენ, და იმასაც იქით აღანიამდე; მისივე მოწმობა გვეუბნება იმასაც, რომ წმ. გრიგოლს თუ მისს მისიონერებს ფეხიც კი არ მიუყარებიათო არათუ საქართველოსთვის, არამედ კლარჯეთისთვისაც: ამას გრიგოლის მიერი ქრისტიანობა ასცილებია (*мимо Каларджия* გაუვლია!).

ახლა მოვიყვანოთ თვით არაბულ ვერსიის ნათქვამი.

არაბ. ტექსტით:

გრიგოლი გზავნიდა (ეპისკოპოსებს) სრულიად სომხეთის ქვეყანაში, ჯურჯანსაც, დრზუი-თსაც, აღანებშიაც და ადამიანი (= ინსან) ჯურჯანი, რომელიც მასთან ერთად მოვიდა სებასტიით, სახელით იბირ-ბზხუა, ჰყო იგი მიჭრაპოლიტად და გაგზავნა, რათა დაადგინოს ეპისკოპოსები ყოველს ჯურჯანს... იგი იყო დიაკვანი და მხილველი, ოდესაც გახსნეს ±0 (სებასტიელ) მოწამეთა ნაწილები.

„...აფხაზს გაგზავნა სოფრო-

მარტით:

Григорій... разсылал ихъ (епископовъ) по всей армянской землѣ, и въ Грузію, и въ страну Дрзвить, и въ аланамъ. И взялъ онъ одного грузина изъ тѣхъ, кто пришелъ съ нимъ изъ Севастіи, по имени Ибиръ-б-зхуа, сдѣлалъ его митроц. и отправилъ съ тѣмъ, чтобы онъ ставилъ епископовъ надъ всей Грузіей...

ნი, ალანეთს თომა...

„და როგორც ქმნა წინაღ,
ისე გაგზავნა ქვეყანასა გილან-
თა, აბხაზთა...“

აქ „გურუზია“ არსად ჩანს. მას არაბთა მწერლები ეძახ-
დნენ ჯუზიპა—ჯურუბ—ჯურზან—ჯურზინ—ქურიჯი! (Hist. de
la Gé, 1, გვ. 281, შენ. 2; Карауловъ-ის არაბთა მწერლე-
ბის თარგმანი Снорникъ-ში, გამოც. 29, 32 და 38).

„არაბულ ვერსიის“ (მე-X ს.) ჯურჯან-ი კი მუდამ იხმა-
რება გურგან—პირკანად და აბხაზ-ი კი ყუბად—და ამის არე-
მარედ (იხ. იქვე კარაულოვის თარგმანში და აგრეთვე კიპერ-
ტის რუქებსა და მისივეწიგნში Lehrbuch der alten geographie,
გვ. 67).

აღ-შეუკადდასი (დაიბ, 947 წ.) ჩამოსთელის ქვეყნებს: ბა-
ბულაბუბ (—დარუბანდი)—აბხაზ—ყაბალა (უღინების ქვეყანა-
ში)—შაქქი (ნუხი). აბხაზ მდიდარი ქვეყანაა და მისი ქალაქე-
ბიც (Снор., 38, გვ. 5, 7). ბერზენჯილამ შემახიამდე 2 გა-
დასავალია, შარვანამდე 3, აბხაზამდე 2. ჯურჯანის ზღვა იგი-
ვე ხაზარის ზღვაა (იქვე).

მასუაი († 956 წ.): მტკვარი მდინარებს ტფილისზე და
ქალაქ სუღდაბილზე ჯურზანის (—საქართველოს) ქვეყანაში
(იქვე, გვ. 33).—ზღვა ჯურჯანისა. მე, თვითონ მიცურავნია
ამ ზღვაზე ჯურჯანის ნავთსადგურ აბასკუნილამ ტაბარისტანის
ქვეყანაში და სხ. ადგილებში (იქვე, გვ. 39).

ასრე განარჩევენ. არაბთა სხვა მწერლებიც ჯურჯანს ჯურ-
ჯანისაგან (იხ. იმავე გამოცემებში).

მართალია, ორიოდ ადგილას „არაბულ ვერსიაში“ ჯურ-
ზანიც, სწერია, მაგრამ ეს უნდა იყოს თვით ავთანგელოს
მთარგმნელის უცოდინარობის ბრალი, ან იგეთივე სიმრუ-
დე, ვით „ჰსკაველი“ ჰსკავილის მაგიერ და ანუ პირდაპირ
სიყალბე სომეხ-ქალკიდონიტისა, რომელსაც კარგად ახასიათე-
ბენ თვით მარკის სიტყვები: „უაღმატებულესი ყურადღება
სომხებისადმი. ტირიდატის გამოსახვა ლეგენდარულ გამოხა-

ტულობით და ჩამოკვეითება ქართველთა, ლაზთა (აბხაზთა) და ალვანთა (ალანთა) მეფეებისა მეორეხარისხოვან სარბიელზე აგრეთვე ცხადად გვიჩვენებენ, რომ ავტორი (ავათ. თხზულე-ბისა) ყოფილა სომეხი, მაგრამ სომეხი ქალკილონიტი, დამწერი თვისის თხზულებისა, გასაგებია, სომხურს ენაზე“ (Крещ., გვ. 182).

განმარტება ლა უნდა, რომ ამგვარ გამზვიადებლებს ჯურ-ჯანი მოსჩვენებოდეთ ჯურზანად, ყუბა აფხაზეთად, საქართველო სომხეთის მიწად!

მაგრამ რომ წინააღმდეგობა აიცილოს, მარრი აპოკრი-თის (არაბული ვერსიის) აბხაზად სთელის ლაზებს, და იმავე აპოკრიტში მოხსენებულს „დრზკიტს“ აშობინებს,— თავისს სამ-ასოიან ლინგვისტიურ თეორიის სასწაულთმოქმედებით.— ლაზიკეთს და აქედგან კი გაუჭირვებლად იზადება ყრმა ლა-ზი! მაგრამ ესრეთი სასწაული არა სჯერა თვით მისს მოწადე-მეცნიერს აღონცსაც. მისით დრზკიტ-ი, არც აქეთ, არც იქით, ყოფილა ჩვენი ღუჭუჭკეთა და გრიგოლს ეპისკოპოსები გაუ-გზავნია არა ჯურჯანს. აბხაზს (ყუბას), ალანს, არამედ „გრუ-ზიას, ღურზუკს და ალანს“ (იქვე, გვ. 328).

ცხადად ჩანს, რომ სომეხ-ქართველთა საფილოლოგიო კი-თხვათა ერთობის დამფუძნებელნი აპოკრიტის აზრს კი არ მიჰ-ყვებიან ამა თუ იმ ადგილების ძებნაში, არამედ მასში მოხსე-ნებულ სახელების გარეკან მსგავსებას: „დრზკიტ-ში“ ზენია და ლაზი გამოდის, „დრზკიტ“-ი ეხმაურება ღურზუკს და ეპისკოპოსსაც აქეთ გზავნიან!

ეს სწორედ ახალი სამ-ასოიან თეორიის ლინგვისტიური „წვალღება“ და სხვა არა-რა. მაგრამ ამაზედ უმდარესი „წვა-ღება“ არაა თვით იბირბზხუაში „იბერებ-სქუას“ აღმოჩენა, ვითომ „ივერთა შვილის“. საიდგან სადაო, წმინდაო საბაო, როდესაც არაბნი ქართველებს იბირად და მით უმეტეს იბი-რებად არას დროს არ უწოდებდნენ!

ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით მარრის ამ ახალ თეორიის— ვითომ იბირებად თავდაპირველად წოდებულიყვნენ მეგრელები

—დარღვევას, ვინაითგან თავისთავად ცხადია, რომ მე-XI საუკუნეში პირველად ხმარებაში შემოსული „იმერს“ ვერ წარმოშობდა 65 წ. ქრ. წინაღ ჯაბადებულს „ივერს“, ისიც სახელწოდებად არა „იმერთა“, არამედ „ამერთა“ და ვერც გააჩენდა სახელს „ბერძენი“, ვინაითგან ამ სახელის გაშორება არ შეიძლება სახელისაგან ფრანგი—ბრანჯი—ბრაჯი ამას გარდა იშვიათი ნიშნავს არა ეთნოგრაფიულ სახელს, არამედ გეოგრაფიულს: იმერ-ხევი არის კლარჯეთში, იმერ-ხევი ქართლში და არც ერთი კი ივერს არ წარმოადგენს. ამოა აგრეთვე, სვან.-მეგრ.-ში ვითომბერძნულისებურ ბაჰ—პაჰა, საფტინ—საბატონი, სტამანის აღნიშნვით რაღაც ეკლესიურ განსხვავების ძებნა იმერთა (მარრის ივერთა) და ამერთა შორის, ვინაითგან ამგვარი ბერძნ.-ქართ. საერთო სახელები ამერეთშიაც ბევრზედ ბევრია, მაგ. დეკანოზი (ხევს. ქურუმი), დიაკონი, ოლარი, ებისკოპოზი, ანგელოზი, პარასკევი, კვირა, ომფორი და სხ. და სხ. ამას გარდა, ისიც საეჭოა, რომ მეგრულ-სვანური ბაჰ—პაჰა (მღვდელი) უდრიდეს ბერძნულს პაპას, რომელიც მღვდელს არ ნიშნავს (იხ. ბერძნულ-რუსული სრული ლექსიკონი გრაცინსკისა). არა ნაკლებ ამოა სევასტიელ 40 მოწამეთა კვალის ძებნა მარტვილში, ვინაითგან ყველა და ყოველივე ჩვენ მიგვიყვანს ისევ იმავე აბხაზ-დარუბანდისკენ, საცა ჩვენ, გრიგოლის მიერ გაგზავნილთა კვალის მიყოლით ვპოვებთ სებასტიელ 40 მოწამეთა ტაძარსაც (Труды V арх. епѣсѣда, I, გვ. 83). გრიგოლის შეილის შეილის გრიგორისის სასაფლაო ნიშნაც, აშენებულს იქ, საცა აწამეს იგი ბარბაროსება (იქვე, გვ. 438). აქვე, დარუბანდს უნდა ვეძებოთ დრზკუთი ანუ დურ-სკუთი—კარი სკვითთა. საფლელი გზა იმ კასპეზისა და მასკუტებისა, რომელთა მოსაქცევად, როგორც იკნობების ქორენელი, ზრუნავდა წმ. ნინოც, იმ სკვითებისა, რომელთა ქვეყანას არაბნი იხსენიებენ აბხაზად, ხოლო ქორენელი—პასხად და პუსხად და ამ პსხუების მოსანათლავად წმ. გრიგოლი, ჩანს, გზავნიდა იბირ პსხუას, ანუ ობრულ=

აბარულად (ავარულად) რომ ვთქვათ, დ'იბირ-ჰსხუას, ჰსხთა მოძღვარს, მოლა-მოძღვარს.

მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, არ ვიცი, რად უნდა ვენდოთ თვალდახუჭულად იგეთ საეჭვო აპოკრიტს (ავათანგელის არაბულ ვერსიას), ისიც დაწერილს მე-X საუკუნეში ვილაც გამზვიადებელის მიერ, როდესაც გვაქვს მრავალი სომხური, ბერძნული და ქართული უუძველესი დროის წყაროები, რომელნიც საქართველოს მოქცევას სულ სხვანაირად გადმოგვცემენ? ნუთუ ქართველ ისტორიკოს ლეონტიმ (VII—VIII საუკ.) საქართველოს ამბები უფრო ნაკლებ იცოდა, ვიდრე მე-X საუკ. უვიც გამზვიადებელმა?

მაგრამ არათუ ამ არაბულ აპოკრიტის ცნობა, არამედ მარის მიერ ჩვენი მეზობლებისთვის რაღაც უპირატესობის მინიჭებაც ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში კავკასიას—ეწინააღმდეგება ისეთ შეურყვეველ ფაქტებს, ვით მრავალ ქართულ ტაძრებისა და ქართულ ქრისტიანულ სიტყვების არსებობა მთელს კავკასიონს დაღისტნიდგან მოკიდებული იალბუზამდე.

დაშთენილა ქართულ წარწერიანი ტაძრები დაღისტანს (დათუნასი ხუნძახს, სხვა კიდევ წახურს, აღსართანის ციხე ლაგოდხის თავს და სხ.), საჩჩინოს (თხაბაერდის საყდარი, საცა მჰჰი წელს ეპისკოპოსად იჯდა გიორგი), ყაბარდოს (ჯვრის მონასტერი), ოსეთს (ნუზალისა და სხ. საყდრები), ჩერქეზს (იალბუზის ძირში). კიდევ ზოგიერთ ამ ხალხების ენებში სახელები დღეებისა: ორშუთ (ორშაბათი), ხიშაბათ (სამშაბათი), ფერესკინ, ფარასკი (პარასკევი), შოთ (შუოთ), შამათ (შაბათი), კირა (კირინ-დე)—კვირა, კვირა-დღე; კვლავ სიტყვები: მოძღორ (მოძღვარი), მარხოჲ (მარხვა—ინგ მარხოჲ), ჯუარ—ჯურე (ჩერქეზ)—ძუარ (ჯუარი), ხუცაჲ—ლუცარ—ჰუთა—თჰა (ლუთა; შეადარე კიდევ ხუც(ეს)ი და სხ.

ასეთს და ამგვარს სომხურ ფაქტებს ჩვენ ვერ ვპოვებთ ვერსად, ვერც კავკასიელთა ენებში და ვერც მათს სამშობლოში, თუმცა, შეიძლება, სომხური *ჟაქი* (დიაკვანი) ენათესავენბოდეს ავარულს დ'იბირ.

IX

პროფესორ მარრის „არქაუნის“ გამო.

ბ. მარმა 1905 წელს დაბეჭდა წიგნი ამ სათაურით: „Архаунъ, монгольское названіе христіанъ, въ связи объ армянахъ-халхидонитахъ“.

ამ წიგნში მხოლოდ რამდენიმე უკანასკნელი ფურცელი მიძღვნილია „არქაუნისთვის“, დანაშთენი კი უკავია იმის ბეჯით გამოკვევას, თუ რომელი ნაწილი საქართველოსი სომხეთისა იყო, ანუ თუ სომხების მიერ გაბრწყინებულიყო.

ჯერ „არქაუნის“ შესახებ.

შინახულა მონგოლთა მფლობელების აქტები და ბრძანებანი, გამოცემულნი 1256, 1264, 1270, 1276 და სხვა წლებში, ვიდრე 1309-მდე. მათში იხსენიება არქაუნ-ერქეუნ-არქაონ-არქაიუნ. ნამდვილი მნიშვნელობა ამ სიტყვისა მეცნიერებს ვერ გაუგიათ. ზოგის აზრით მონგოლები აგრე უწოდებდნენო ქრისტიან მღვდლებს, ზოგის განმარტებით — მღვდ.-მონაზონებს, ზოგის შეხედულებით — ქრისტიანებს საზოგადოდ, ზოგის თქმით არქაუნ — არქონ არის იგივე ბერძნული *αρχον* და მისგან წარმოებული მაჰმადიანთა „ახუნდ“-ი. თვით მარრს კი ყველა ეს შეცდომად მიაჩნია: „არქაუნ“ უნდა იყოსო სომხური სახელი მელქიტებისა (ქალკიდონიტებისა) სომხურ სიტყვიდამ არქაუნი — მეფური და მონგოლებმა მათ შორის ძველი დროითგანვე (VIII საუკ.) მოსახლე სომეხ-ქალკიდონიტების სახელი არქაუნ, შეიძლება, მერე ყველა ქრისტიანებს დაარქვესო.

ესრეთი დასკვნა ჩვენ ვერ გვეჯერება. ჯერ ერთი, რომ თვით სომხური *արქაი* არის იგივე ბერძნული *archai* — მთავრობა, მეფობა და ამიტომაც, ალბად, თვითონ მარრივე არაბულ არქუნ-ს (Крещ..., გვ. 124) ყველგან „архонтъ городъ“-დ სთარგმნის და მეორეც კიდევ, რომ მარრს, არ ვიცით რა მიზეზით, ქართული უუძველესი და, თითქმის, კითხვის გადაწყვეტი წყაროები სრულიად არ მოუხსენებია თავისს გამოკვლევაში.

მანგუ ყაენმა (1251—1257) დასავლეთისკენ 60,000 მეომრით გამოგზავნათვისი შვილი ულუ-ყაენი (==ჰულაგუ). მან დაიჭირა ქვეყნები ხორასნიდამ საქართველომდე და მთელი მცირე-აზია. მთელი ეს მიდამო 4 სა-ნოინოდ (ნოინი—ბერძნ. იპატოსი) გაყო და თვითონ აღარბადაგანს სახელმწიფო ტახტზე დაჯდა. ამ დროს მანგუ გარდაცვლილიყო და მთელის იმპერიის ყაენად ყარაყორუმში დამჯდარიყო მისი შვილი ყუბულყაენი. ამ დროს ულოს წინაშე მოვიდნენ ყაენთა შვილები (ქოუნ-ნი) ხარჯის ასაკებად. ნიკოლოზ კათალიკოსმა ნახარა, რომ საეკლესიო შემოსავალი მცხეთისა, მონასტრების და საეკლესიო მამულების დამცველი აღარავენ იყო, „რამეთუ წარჩინებულნი ამის სამეფოსანი თვისისა ქვეყნისათვის ზრუნვიდეს“, ადგა და თვითონ ეახლა ულუ-ყაენს. დაინახარა ყაენმა ეს „ანგელოზთა მობაძავი მოღვაწე და ძლიერი მართლმადიდებელი“, „ღანკვირდა წესსა და ხილვისა შესახედვისა მისისასა, რამეთუ არა მეცნიერ იყო ნათესავსა ქრისტიანეთასა თუნიერ არქანთა და პატივისცა პატივითა დიდითა“ (ქართლ. ცხ., 380).

ცხადია, თუ არქვანი (==არქაიზნი) სომხური სახელი ყოფილიყო ძველადგანვე აზიაში მოსახლე სომეხ-ქალკიდონიტებისა და მერე მათგან ყველა ქრისტიანებისა საზოგადოდ, მონგოლთა ყაენი ქართველ-ქალკიდონის (მართლმადიდებელ ქართველის) დანახვაზე ვერ იტყოდა დღემდის, „არა მეცნიერ ვიყავ ნათესავსა ქრისტიანეთასა თვინიერ არქანთა“.

არქაიზთა, ჩვენის ფიქრით, არის იგივე არქა-იონი, ე. ი. მთავარი იონი, ბერძენი. ჯერ ეხლაც აზიაში ჩამომავლობას სარწმუნოებით აღნიშნავენ. ყველა მაჰმადიანი—თათარია. უწინაც ასრე იყო: ბიზანტიელის შეხედულობით, ყველა მართლმადიდებელი ბერძენი იყო. ა. რამბო ამბობს (L'Empire grec au dixième siècle): „ბიზანტიაში მნიშვნელობა ჰქონდა არა ენას და გვარტომობას, არამედ ნათლისღებას: მარტო ნათლისღება ბარბაროზსაც უხსნიდა მმართველობისა და ეკლესიის კარს“. ამიტომაც, ვინც მართლმადიდებლდებოდა აღმოსავლეთ-

ში, ყველას ბერძენს უწოდებდნენ. მაგ., არაბთა მწერლები, ვით **Bar Hébraeus**, არქაიონად უწოდებდნენ გაქრისტიანებულ თათრებს (ბროსე. *Hist. de la Gré.* გვ. 561). არაბთავე მწერალი შერიფ-ედ-დინი თვით ქართველებს უწოდებს ირქაუნებად. 1395 წელს ლანგთემური წავიდაო ქართველ ნაციას ირქაუნებში, აიღოო ფოლადეთი და შევიდაო ბელაქანს (ბროსე, *Addit.*, გვ. 389). აბოს ცხოვრებაში (დაწ. IX ს. დამდეგს) იმერეთი აფხაზეთიდგან ტრაპეზუნამდე (ა)ონთა მეფისად სწერია (გვ. 19).

დარჩენილა ცნობა შესახებ, როგორც პირისა, რომელნიც თვისს სახელს ტიტულად უმატებენ იმავე „არქაიუნს“ — არქვანს და რომელნიც შუამავლობას სწევდნენ მონგოლთა ყაენებსა და დასავლეთის მეფეებ შორის. ამგვარი იყო, მაგალ. საბადინ-არქაუნი, რომელიც არღუნმა პაპის წინაშე გაგზავნა 1288 წ. („არქაუნ“, გვ. 66) და ამგვარივე ქართლ. ცხოვრების (გვერდი 394) ენუქ-არქუნი, „კაცი მართალი და პატივოსანი, სჯულითა ქრისტეს ჯურისა თაყუანისმცემელი“, კაცი, რომელმან „უთავსდება ყაინს, რათა არა ევნოს დავითს (მეფეს) და ძესა მისსა გიორგის, რომელიც თვით მივიდა დავითის წინაშე, შეჰფიცა და წარიყვანა ძე მისი გიორგი. შევიდეს ტფილისს და მუნ მოეგებნეს ყოველნი მთავარნი და ერისთავნი საქართველოსანი. მცირე ხანს ქალაქში დარჩნენ და მერე წავიდნენ ურდოს. იქ ენუქ-არქვანი დიდად დაეხმარა დავით მეფეს და მის მეცადინეობითვე ტახტი დაუბრუნდა (ქართ. ცხ., 394—396).

ახლა კლარჯეთისა და ჰერეთის შესახებ.

წინად ჩვენ გვეგონა მართო დილეტანტები სწერენ, რომ არაგვი, მტკვარი, იორი, აღაზანი და ქოროხი სომხეთის მდინარეებიაო და ბორჯომიც სომხეთის მიწა (**B. A. Абаза** *Исторія Арменіи*. СПб., 1888; **Гр. Джаншиевъ**. *Перл. Кавказа*. Москва. 1890). ახლა გამოჩნდა, რომ თვით მარიც თურმე ამასვე ამბობს ცოტა რამ გამოკლებით.

იგი სწერს:

თავდაპირველად სომეხთ ეკლესია ქალკიდონური იყო. შემდეგში არა-ქალკიდონური რომ შეიქმნა, ქალკიდონურობა მაინც სრულად არ მოიხპო. მერვე საუკუნეში სომეხ-ქალკიდონებსა და სომეხ-არაქალკიდონებს შორის ცხარე ბრძოლა იყო. მეცხრე საუკუნეში სომეხ ქალკიდონები სომხეთში გაბატონებას ესწრაფოდნენ. ამ დროს ჩრდ.-დასავლეთი სომხეთი ოლქებითურთ კლარჯქ (!) და ტაიქ (!) უკვე მათს ხელში იყო. ქალკიდონობას აქ მხურვალე შემწეობას უჩენდნენ არათუ ბერძნები, არამედ ქართველნიც. ამ ქვეყნის მფლობელი ბაგრატიონები უკვე ქალკიდონები იყვნენ (ხუ.უუ წოდ.სმუკ არა-ქალკიდონებიც იყვნენ ეს ბაგრატიონები *)?) და ეს არა მცირედ შეველოდა ქალკიდონობის გამარჯვებას ამ მხარეში. სიენიეთისკენაც გზას იკაფავდა ქალკიდონიტობა საქართველოდამა და ალბანიიდამ. ალბანიაშიაც იშლებოდა ბრძოლა ქალკიდონებსა და არა-ქალკიდონებ შორის და არც ისინი და არც ესენი არ ინდობდნენ ალბანიის (?) ნაციას. ქართველობა ქართველების გაბატონების გზას ამზადებდა, არა-ქალკიდონობა — სომხებისას. დასავლეთი მისი ნაწილი, ასე ვთქვათ, ქართული ალბანია, მართლაც, კიდევ გაქართველდა (!), ეს ძველი ოლქი ტერეთი, მერმეთ კახეთის საზღვრებში შევარდნილი. მაგრამ აქაც, ტერეთშიაც ქვეყნის დაშენებაში ქართველებს უსწრეს სომხებმა, ასე რომ ქართველდებოდნენ სომხები (!), საკუთრივ გასომხებული (!) ალბანელნი, ოუ (!) დავით გარეჯელის ცხოვრების ერთს ჩვენებაზე დავაფუძნებთ მთელის ქვეყნის ეთნოგრაფიულ ხარაქტერისტიკას, როგორც ამას სჩადის ბროსე თავის Hist. de la Géorgie-ის Introduction-ში. გარეჯელის ცხოვრებაში დაწვრილებით მოთხრობილია შემთხვევა „ბარბაროზის“ ბუბაქარის მოქცევის შესახებ: ამას წმიდანი სომხურად ელაპარაკებოდა (გვ. 7). სომეხ-ქალკიდონების დენაციონალიზაციის შედეგებით საქართველო გამდიდრდა (შოასმინეთ!) ორის

*) ქვავახაზულობა და ვაკვირვებითი ნიშნები ყველგან ჩვენია.

ფრიად ნაყოფიერის, ქართველთა კულტურულ ცხოვრებაში პირდაპირ ბრწყინვალე ოლქით — ტაო-კლარჯეთით. აქ, მდინარე ქოროხის ხეობაში, მერვე (!) საუკუნითგან გაძლიერდნენ არტანუჯელი ბაგრატიონები. ვინ არიან ბინადარნი ამ მისადევრისა (района), დღეს ჩვენ ეს არ გვიანტერესებს. ალბად, რომელიმე (!) გვიარტომი ლაზთა ანუ მეგრელთა (ლაზნი და მეგრელნი ძმური მონათესავენია ქართველებისა), მაგრამ მე-VII საუკუნეში კი ეს ქვეყანა იყო სომხური (!), ყოველ შემთხვევაში სომხური ელფერი (!) ჰქონდა და აქ ყვაოდა, სჩანს (!), სომხური (!) ქალკიდონობა. ეს კუთხე (ტაო-კლარჯეთი), ოდესღაც სომხური (!), მე-XI საუკ. თითქმის (!!!) სრულად ქართული შეიქმნა... მხოლოდ VIII—IX საუკუნეში (!) ქართველებმა აქ იწყეს შენება მონასტრებისა, დაიწყეს აქ დამკვიდრება ჩოხოსან ქართველებმა სომეხთა დაქვრივებულ შენობებში, რომელთაგან უმრავლესი(?!!) ისევ შერჩათ სომხური სახელები. და ამ ეპოქაშიაც, მე-IX მე-X საუკუნეებშიაც კი, ქართველი ბერები გარშემორტყმულ იყვნენ თუმცა ერთმორწმუნე, მაგრამ უცხო მოდგმა სომეხ მცხოვრებლებთაგან“ (არქაუნ, გვ. 2, 3—6, 17—22).

სულ სხვას გვეუბნებიან არსებული წყაროები და მათ მიხედვით დ. ბაქრაძე სწერდა: „არქეოლოგიურ ფაქტების მოწმობით ანაფითარი კვალი სომხეთის ბაგრატიდებისა არსად ქოროხის ხეობაში არა ჩანს არც მე-X საუკუნეში და არც მის წინა“ (ვახუშტი, გვ. 110); „არქეოლოგიურმა შესწავლამ ტაოსამ მოგვცა შეურყეველი ფაქტები, რომელნიც გვიმტკიცებენ, რომ აქ ახსად არ არის არც ერთის საუკუნის კვალი სომხეთის მფლობელობისა“ (იქვე, 138, შენ. ბაქრაძისა).

მაგრამ ბაქრაძესა და დანარჩენ ქართულ წყაროებს, თუნდ სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებასაც, რა დაეჯერება, ესენი უთუოთ ან ყალბნია და ან ნაციონალურს ჰანგზე დაწერილნი! აი, სულ სხვაა სომხური წყაროები. ან ასურული თუ არაბული! იმათგან ზოგიერთი თუნდ გრენისებრ მთხუპნელი იყოს, მაინც მისი ნათქვამი ქართულზე უკე-

შმარტესი იქნება! მაგრამ ამისთანა რა საკადრისია, ჩვენ უკეთესს ავტორიტეტს მივმართავთ მარრის ნათქვამის შესამოწმებლად. იმ დროს (VII—VIII ს.), როდესაც მარრით სომეხ-ქალკიდონიტობა ყვაოდა ქოროხის ხეობაში, მ. ქორენელი სწერს: „ივერიაში შემდეგი ქვეყნებია: 1. კლარჯ, 2. არტაჭან, 3. შაგშეთ, 4. ჯავახი, 5. სამცხე, 6. აჭარა, 7... თორნის-ხევი, მანგლიაც-ფორ, ქვიშა-ფორ, ბოლნო-ფორ,... ტრელი, კანგარი, ტაშირი, აჩაი, გუანი, ერისხი, კუდიტი, კოსხი, საცხუმეთ, ხანიცხ, ტიფლის, შამშუდე, მცხითა (Арм. геогр., 39—40).

სულ სხვა კითხვაა, თუ ქორენელს ასე რად „უწვალე-ბია“ ეს ქართული სახელები, ის კი ცხადია, კლარჯეთი თუ სომხებით დასახლებული ყოფილიყო და მით უმეტეს გაბრწყინვებულნი, ქორენელი არ დამალავდა ამას, რადგან მას მომატება უფრო უყვარს, ვიდრე დაკლება!

მაგრამ ქორენელისა თუ ბერძნულ-ქართულ წყაროების ცნობა რა არის იმისთანა საბუთების წინაშე, ვით სომხურ-სახელიანი მონასტრები კლარჯეთში და, მაშასადამე, სომეხი მცხოვრებნიც იქაურობაში.

აი თუნდ პალესტინა და წმ. ქვეყნები საზოგადოდ — განა სულ მთლად ქართველებით დასახლებული არ იყო, რომ იქ ქართველებს ჰქონდათ 22 ქართული მონასტერი-საყდარი! პეტრე-ივერმა რომ „დააქვრივა“ მაიუმის კათედრა, განა მთელი ეპარქია ქართველებით მჭიდროდ დასახლებული არ დასტოვა! მარტო ანტონი კათალიკოზმა, ნერსე კათალიკოზივით სამშობლოდგან გაძევებულმა, ნოვგოროდიდგან სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ იქ არც ერთი ქართველი არ დასტოვა! ამა, ნერსე კათალიკოზი (635—643) ასრე რად მოიქცეოდა: მართლმადიდებლობისათვის დამხობილმა და საქართველოს მიერ შეწყნარებულმა (643 წლიდამ 651 წლამდე), მერე ისევ მიწვეულმა სამშობლოს (650—661), მთელს ქოროხის ხეობაში დააქვრივა მრავალი მონასტერი, რომელთაგან უმეტესს ისევ სომხური სახელი შერჩა, და ათჯერ იმაზედ ბევრი აქ დასტო-

ვა სომეხ-ქალკიდონიტები, რომელთაც მალე სომხურიდამ დაუთარგმნეს ქართველებს უამრავი წიგნი, და გააბრწყინეს-რა და გაანათეს მთელი ტაო-კლარჯეთი, ჩააბარეს იგი წიგნებიანა ყბა-ღია ქართველებს და ისე კი რომ თავისთვის არც ერთი წიგნი აღარ დაიჭოვეს და ახლა მარრი მათსავე მათ ქართულიდამ უკანობლივ უთარგმნის!

ჩვენ ერთი რამ ვერ მოგვირიგებია მარრის ნათქვამთან, ეს—იმავე ქორენელის ცნობილი დახასიათება (თ. LXXVIII) თანამედროვე სომეხთა მოწინავე წოდებისა და კაცებისა. თუ ქორენელის ხსენებულს დახასიათებაში სიმართლის ნატამალი მაინც არის, როგორ შეიძლება დავიჯეროთ, რომ ერთმა და იმავე ხალხმა სხვის მამულსა და სხვის წიგნებზე უფრო მეტი შნო და ნიჭი გამოიჩინოს ვიდრე თავის მამულსა და თავის წიგნებზე, როგორ შეიძლება სხვა ააყვავოს, გააბრწყინოს უმეტეს თავის თავისა? ამას ჩვენ ვერ ვიჯერებთ, რადგან ჰგავს ზღაპარს შესახებ იმ ბერისა, რომელმაც ქართველებს სრული ანბანი „გამოუგონა“, თავისებს კი ფრიალ ნაკლული.

დიდებულ და ნიჭიერ ერს სადღა სცალოდა ჩვენ გასაბრწყინებლად იმ დროს სწორედ, როდესაც შინ მოსვენებას არ აძლევდნენ სხვა და სხვა მტარვალნი, არ აცლიდნენ ფრთა გაეშალა, თვისი ბუნებრივი ნიჭი გამოეჩინა, თვისი ქვეყანა გაებრწყინა.

(სომეხთა შვენიერი და ერთ დროს ძლიერი სამეფო) 433 წელს გაიყვეს სპარსებმა და ბერძნებმა. ამას მოჰყვა სპარსთა მარსაჰნობა (433—632), შემდეგ მოვიდა ბერძნთ კურატჰაჰა-ტობა (632—702), მერე დამასკოს ხალიფთა ოსტაჰანობა (702—1021) და ანის დარბევის შემდეგ არფასარანის მიერ 1064 წ. დიდის სომხეთის უკანასკნელ მეფე კაკიკმაც სული განუტევა 1079 წელს. „სომეხთ მეფენი, მტერთ სისხლთ მჩქეფენი, ღმერთმან არ ღირსყო უფლებათასა“, ამბობს შავთელი).

რაიც შეეხება „პერეთის სომხების გაქართველებას“ და „ალბანიის ნაციას“, მაზედაც ცნობებს მოკლებულნი არა ვართ. პროკოპი კესარიელი († 565 წ.) სწერს: „აზიის ივერ-

ნი ცხოვრობენ კასპიის კარებთან. ეს კარები მათ ჩრდილოეთის მხრითაა. ივერთ მარცხნივ დასავლეთისკენ ლაზიკაა, მარჯვნივ აღმოსავლეთისკენ სპარსთა ქვეშევრდომი ხალხები“ (დესტუნისის თარგმანი, გვ. 56). პლინიუსით: მთელ ვაკეზე მტკვრის მიყოლება ცხოვრობენ ალბანელნი, მერე ივერნი. ამათ შუა ალაზანია, რომელიც კავკასიონიდან გამოდის და ჩადის მტკვარში (ჰანის თარგ., გვ. 117). მაშასადამე ალაზანს გამოლმა მთელი ივრის ხეობა განჯის გამოსწვრივ კუთხიდან (აქ ალაზანი ერთვის მტკვარს) და მტკვრის გამოყოლება ქვეყანა ყოფილა ჩვენი ივერია, რომლის სახელი შვენიერად შეუნახავთ სახელებს: „ივერა“, „ივრის-ხეობა“. და 29—79 წლებში, როდესაც ცხოვრობდა პლინიუსი, ალბანელთა სამეფო, მისივე ცნობით, მიუწევდა კასპიის ზღვამდე და ამ ზღვის მათ კუთვნილ ნაწილს ერქვა „ალბანიის ზღვა“. დარიალის ყელს, რომელსაც აბაზა სომხეთში შემავალ კარად აცხადებს, პლინიუსი ივერთ კარად აღწერს (გვ. 109). ნინოს დროს ალაზანი აღარ იყო ივერ-ალბანიის მიჯნად. გორგასლის მეფობაში ალბანიას ნუხიდგანა და თუშეთიდგან მიყოლება კავკასიონის მწვერვალამდე და ხუნძახამდე ჰპართავდა ამ მეფის ერისთავი. მეხუთე საუკუნეში ივერიის აღმოსავლეთ მიჯნად ითვლებოდა ხალხი ნუხის მაზრისა (კალანკატვაწი, გვ. 86). შეექსე საუკუნეში მთიელთა გაქრისტიანებისთვის მუშაობდა აბიბოს ნეკრესელი. მეშუადე საუკ. გასულს ალაზან გაღმა მთებში დამოგზაურობდა არჩილ მეფე († 718 წ.), იქ აშენებდა ციხე-სოფლებს და დაბა კაკში (=კაკი=კახი) მთაზე ააშენა კასრის-საყდარი (ამავე დროის წმ. ნისიმეს ცხოვრებაში კასრად იწოდება თროგლოდიტურ შენობათა მავგარი კასრივით მიწაში ამოყვანილი სახლ-მღვიმე; კასრის-საყდრის ეზოშიაც ქვითკირით გაკეთებულია ასრეთი კასრ-სახლი, რომელსაც გვერდით უზარმაზარი ქვევრი უდგას). მერვე საუკუნიდგან მთელს კახეთში უკვე ისხდნენ ქორიკოზები და მერე მეფეები. ერთმა ამათგან —ახსართანმა (მე-XI ს.) ააგო ძლიერი ციხე ლაგოდენის თავს კავკასიონის ლელეში და მასზედ მისი აშენების ამბავი წააწე-

რა ქართულის ანბანით ქართულს ენაზე (იხ. ვახუშტის გეოგრაფიაში ჩვენ მიერ შეკრებილი ქართ. წარწერები, ნაპოვნი ძველს ალბანიაში, შენიშ. 267 და სხ.). ქალკიდონის კრების (451 წ.) შემდეგ სომხობა რომ გამოეყო მართლმადიდებლობას (ქალკიდონობას), სერეთის ქართველებიც არა-ქალკიდონიტებს მიეკედლნენ და ესე იყო. თითოორიოლა შემთხვევას გარდა, მე-**X** საუკუნემდე, როდესაც იგინი დინარ დედოფალმა ქალკიდონობას შემოუერთა (საფიქრებელია, არა ყველა აქაური ქართველობა, ვინაითგან მათ შთამომავლობათაგან ბევრნი არა-ქალკიდონები არიან დღესაც, მაგალ., სიღნაღსა და მის გარემო სოფლებში).

და რომ „ეს“ ალბანელი და ეს ივერნი ერთს ნაცისა შეადგენდნენ, ამას მოწმობენ არათუ მარტო ქართ. მათიანე, კახთ წმიდანების ცხოვრება, იქაური გეოგრაფიული სახელეები, ერის ენა, ზნე-ჩვეულება, არამედ თვით ისტორიკოსი ტაციტიც, რომელიც ამბობს (*Annales*, VI, 34): „ივერნი და ალბანელი თავიანთ თავს თესალიელთა შთამომავლად სთვლიან და ამბობენ, რომ აზონმა, შოიტაკა-რა მედუა და გაიჩინარა მასთან შეილები, მის (მედუას) მამის აიეტის სიკვდილის შემდეგ მოვიდა კლახიდის თავისუფალ ტახტის დასაქერად“. ეს ცნობა ტაციტისა (ცხ. 56—117 წ. ქრ. შ.) ფრიად საყურადღებოა, ვინაითგან თვით კოლხების ტომისანი, როგორც იუწყება ქრისტეს წინა დროის მწერალი ჰეკატე (ჰან, გვ. 8), იყვნენ აგრეთვე მოსხნი (=მესხნი), ე. ი. იგივე ქართველნი, რომელთაც 65 წლ. ქრ. წ. ეწოდათ იბირნი, ალბად, (იბირიან-აბაშ-ბარათა-ორბელ-გუგუნავათა გადმოსახლებისა და მათ მფლობელობის გავრცელების გამო კახეთილამ ჭოროხის თავამდე.

თვით ბარბაროზ ბუბაქარის ამბავიც ვერაფერი საბუთია. „თუ ბროსეს დაეუჯერეთო“, ბრძანებს პატივცემული მარრი. „თუ“-ზედ აშენებული დასკვნა ცქრეთის სომხობის შესახებ რა სარწმუნოა? მაგრამ ბროსე ამასაც არ ამბობს.

გარეჯელის ცხოვრება იუწყება, ვილაც ბარბაროზი ბუ-

ბაქარ გარეჯის მთებში სანადიროდ გამოვიდა და მლოცველ დავითს ზედ-წაადგა და დავითი სომხურად დაელაპარაკა ამ ბარბაროზსაო. ბროსეს კი ეს ასე გაუზვიადებია: „Quand S. David Garedjel arrivait dans le Cakhet au VI s., il y trouvait un seigneur arménien (Hist. de la gè., Introd., p. X). მკითხველმა თვითონ განსაჯოს, თუ რაოდენი სიძარტლეა ბროსეს თარგმანსა და დასკვნაში: სომეხი მთავარი ნახაო!

ბარბაროზი ბუბაქარ დავითს შეხვდა მის გარეჯაში მისვლის დასაწყისშივე. თუ ბუბაქარ მართლა სომეხი ყოფილიყო, იგი ამ დროს (VI ს. გასულს) საეჭოა ყოფილიყო „ბარბაროზი“, ე. ი. არა-ქრისტიანი, მეტადრე თუ ნახარაიცი (მთავარი) იყო. სომეხი კი არა, ალბად, იგი იყო აქ გადმოხვეწილი ავართაგანი ვინმე, იმ ავართაგანი, რომელნიც გამოჩნდნენ იუსტინიანეს მეფობაში და თავზარი დასცეს როგორც იმპერიას, ისე კავკასიას კასპიის ზღვითგან შავ ზღვამდე საქართველოთურთ. როგორც იუწყება ერეკლე II („ივერია“, № IV, 1884), მეფე გურამმა († 600 წ.) იგინი შეირიგა, მათი ბრბოები დაასახლა კავკასიონის დელე-ყურებში, ხოლო მათნი წარჩინებულნი კი თვით საქართველოში დააბინა. ერთი ამათგანი, შეიძლება, ყოფილიყო ეს ჩვენი ბარბაროზი, რომლის სახელი ბუბაქარ აგრეთვე არა ადგილობრივია: თამარის დროს სხვა ბუბაქარი ანუ ბობქარი კასპიის ზღვის იქითილამ მოვიდა. ალბად, დავითმა, თვალი მოჰკრა-რა თავზე წამოდგომილ უცხო ბარბაროზს, იფიქრა მოსული სომეხი იქნებოდა და სომხურად დაელაპარაკა და სომხური კი დავითს უნდა სცოდნოდა, როგორც შუამდინარელს. ამ ბარბაროზის მოსვლამდე გარეჯაში ბევრნი სხვანიც მოდიოდნენ კახეთილამ სანადიროთ აქაურ მთებში, საცა მრავალი ნადირი იყო

ბარბაროზ ბუბაქარის ჩამომავლობის ამგვარს ჩვენს გან-

*) იმგვარი სახელება, ვით ბუბაქარ, იშვან, ხაყან, შატ, ბოსტანი, იადგარი და სხ. ჩვენში შემოიტანეს თურქებ-ავარებმა და ბირიან-აბაშებმაც ალბად.

მარტებას მხარს უჭერს აგრეთვე ლეგენდა იმავე დავით გარე-
ჯელის თანამოღვაწის იოსების მიერ ალავერდის ტაძრის აშე-
ნების შესახებ. მოთხრობა სრულიად ჭერთნაირია, გარდა მათ-
ში მოქმედ პირებისა. ბარბაროზ ბუბაქარის მაგიერ ლეგენდა-
ში სწავსკითხვამ მოსული მტარვალი ალავერდი—ხანია, შაჰა-
ბაზის მოხელე (იხ. „ივერია“, 1887, № 91). შეადარე:

გარეჯ. ცხ.

დავით გარეჯელი ხელ-აშერო-
ბით ღოცულობს გარეჯის მთებში.

კაკაბს ფეხდაფეხ მისდევს ბარ-
ბაროზი ბუბაქარ.

კაკაბი კალთაში უვარდება დ.
გარეჯელს.

ბუბაქარი კაკაბის დათმობას
სთხოვს დავითს. იგი არ უთმობს.

ბუბაქარი, განძინებულად, აღ-
მართავს ხმაღს მადლა, რომ და-
არტყას დავითს, მაგრამ ხელი ჭა-
კრშივე უშეშდება.

დავითის ღოცვით იკურნება
ბუბაქარის ხელი და იგი ქრის-
ტიანდება და დაუთმს შვედის გა-
მჭკაბუღლების გამეგვეთაში.

როგორც ვხედავთ, აქ მარტო მსგავსება კი არ არის,
არამედ სრული იგივეობაა, მხოლოდ არა სჩანს, კახეთის ბე-
რი რომელს ენაზე შეეუბნა სპარსელს ალავერდისხანს. რომ და-
ლაპარაკებოდა სპარსულად, განა უფლება გვექნებოდა გვეთ-
ქვა კახეთში თავდაპირველად სპარსები ცხოვრობდნენ და მე-
რე გაქართველდნენ, თუ ალავერდელის ცხოვრების ერთს ლე-
გენდარულს ჩვენებაზე დავაფუძნეთ მთელის ქვეყნის ეთნო-
გრაფიული ხარაქტერისტიკა?

ვფიქრობთ, არქაუნის გამო აღძრული კითხვები აჩქარე-
ბულად გადაწყვეტილია და მათ ჯეროვან გასაშუქებლად სა-

ლეგენდა ალაგ. აშენებ.

წმ. ბერი ხელაშურობით ღო-
ცულობს ალაზნის პირას.

კაკაბს ფეხდაფეხ მისდევს ალა-
ვერდი ხანი.

კაკაბი კალთაში უვარდება წმ.
ბერს.

ალავერდი კაკაბის დათმობას უბ-
რძინებს ბერს. იგი უარს ეუბნება.

ასრევე ემართება სწორეთ ალა-
ვერდისაც.

ბერის ღოცვით იკურნება ალა-
ვერდის ხელი და იგი ემხრობა
კახელებს და შუსრს ავლებს სპარ-
სთა ღაშქანს.

ჭიროა ხელახალი გულდასმითი შრომა ქართულ მასალების მიხმარებით.

X

რა საჭირო იყო უნდელი მახალის გამოლაგება.

უუწმინდეს სინოდს მარტო მოახსენა მრავალი უგბილი მასალა (Черк. Вѣдом., 1907, № 3 და № 4). ორიოდ მაგალითი:

გვ. 116: საქართველო — დგოლია სომხეთში, ბერძნულის შესგავსებით. ჭუაგს მეფუკა (царекъ), რომელიც უაენს ემორჩილება.

გვ. 117: დასაფლეთ საქართველოს ტომებმა, უფრო ღრმად შემთვისებლებმა საქრისტიანო სიტუეისა დგოდეს, ანუ უაგელ შემთხვევაში უფრო მონათესავე ენაზე (?!), წინ წამოაყენეს მხეე მოქმედნი, რომელთაც თავის უკან მიიყოლიეს ქართლელები და კახელები ჰაღესტინას, სინას, უღუმბოს და ბოლოს აათნს, შავშთან და ეგელგან დააფუძნეს ქართული სამონასტრო ახალშენები.

გვ. 121: უფრო უძველესია ქრისტიანობა ივერიაში — დასაფლეთ საქართველოში, სადა მე-VIII საუკუნემდე საღვთისმშასურთა ენა იყო ბერძნული (გვ. 117). ამ ივერიას, დასაფლეთ საქართველოს, რეალურად შეეხება თქმულება ნინო განმანათლებელზე.

გვ. 122: თუ მოუხეშავ-კომიკურ ქართლ. ცხოვრების ნამბში შესსებ ვახტანგ გორგასარის მიერ ბერძენ ებისკ. მიქელისა არის თუნდ რამე ისტორიულ სიმართლის ნაწილი, მაშინ ანაქონიზმისა და ვახტანგის ლეგენდარულ ჰეროების განპოტოვებით თქმულება შეიძლება დაურუნოს დასაფლეთ საქართველოს სინამდვილეზე.

გვ. 121: ივერიას, დასაფლეთ საქართველოს შეეხება რეალურად თქმულება შესსებ განმანათლებელის ნინოსი და ასეც (!!!) გადმოგვცემს თეოდორიტი... ვით რუფინისა, განმანათლებელი აქ უბრალო ტუკვა. ლეგენდარულია ამ თქმულებაში კოსტანტინე დიდის მიერ გამოგზავნა ეპისკოპოსისა.

გვ. 111: საქართველო ბართლომე მოციქულის სამოქმედო წილია. ამ გადმოცემას ხელს აწვდის სომხეთიდან სირიული წყა-

რაკები (?!), რამულების სიტყვით მოციქ. ბართლომეს მოექცევა შინაგანი სომხეთი, ე. ი. სირიელის თვალთხედვით, ჩრდილოეთი მისი ნაწილი საქართველოთურთ (!!!).

საქართველოს საყდარი (და მისი კათალიკოზ-პატრიარქი) დაქრნობილი იყო ოთხს სიმტიცეზე, რომელნიც იყვნენ ანდრია, წმ. ნინო, ივერია-მცხეთა, ვახტანგ გორგასალი (კათალიკოზის დამადგენელი). ეს სწამდა მსოფლიო ეკლესიას და ამით ამყობდა საქართველოს ქრისტიანობაც. მარრმა, დამყარებულმა სხვა და სხვა აპოკრიტებზე, ამას ძირი გამოუთხარა და გამოუთხარა არა თავისს კაბინეტში, საცა მას, როგორც ყოველს სხვა მკვლევარსაც, ნება აქვს თავისებურად იძიოს საქართველოს წარსული, არამედ უწმინდეს კრებულის წინაშე, საცა ასე თუ ისე უნდა გადაწყვეტილიყო ქართული საკათალიკოზო კითხვა. ძირი მით გამოუთხარა, რომ სრულიად დაივიწყა, სად იყო და რად იყო, არ გაიხსენა შოთას ბრძნული სიტყვები—ზოგჯერ თქმა სჯობს არა თქმასა, ზოგჯერ თქმთაც დაშავდებისო,—და საქართველოს საყდარს გამოაცალა ოთხივე სიმტიცე—ანდრია, ნინო, ივერია-მცხეთა და ვახტანგა და მათ მაგიერ წამოაყენა ბართლომე, ვილაც ტყვე ქალი, იმერეთი და ვილაც მითიური მეფე!

რა საჭირო იყო ამდენ უნდილ მასალის მოხსენება და აღნიშნვა უუწმინდეს კრებულის წინაშე, რა საჭირო იყო გახსენება, რომ საქართველო იყო „ადგილი სომხეთში“, ივერია იყო იმერეთი, ტყვე განმანათლებელის ამბავი რეალურად შეეხება იმერეთს, აქ იყო ბართლომე და არა ანდრია, რა საჭირო იყო ამდენი უგბილობის დეკვა, უნელებელის გახსენება? ან გახსენება თუნდ კიდევ იმისა, რომ საქართველო იყო ქვეყანა „ბერძნულის მსგავს ენით?“ განა მარს თვითონ კი სწამს ესა? განა თვითონ მარრი არ არის, რომ თავის ლინგვისტიურ სამ-ასოიან თეორიის ძალით ამტიცებს ქართული არიულ-ბერძნულისა კი არა, სემიტურ ენების მონათესავეა? მაშ თუ არა სწამდა და ესე იყო, რაღად მიჰ-

ქონდა ესეთი უნდილობა უუწმ. სინოდის წინაშე? ნუთუ უუწმ. კრებული დაიჯერებდა იმას, რაც თვითონ მარს არა სჯეროდა?!
თუ ივერიისთვის კათალიკოზს სთხოვდით, უნდა გელაპა-
რაყნათ მხოლოდ იმაზედ, რაზედაც ეს კათალიკოზობა ემყარა
და ესვენა და არა რაღაც ისტორიულ აბრაკადაბრაზე, რაიც
ამ კათალიკოზობას ბუნებრივ ბალავარს უშლიდა, უნგრევე-
და, უფხვრიდა.

თქვენს კაბინეტურ ნაკრებ-ნაზრახ-ნაგონს რა ადგილი
ჰქონდა იქ, საცა სწყდებოდა კითხვა: მიეცეს თუ არა კათა-
ლიკოზი საქართ. საცა მართლმადიდებლობა ეცემა, დაბუნდებოა?
და აი რა შთაბეჭდილება იქონია ამ „მეცნიერულ“ მო-
ხსენებამ დამსწრეებზე.

პროფეს. ბუტკევიჩი: „მარს გადაუწყვეტია, ძირეული
ცვლილება მოახდინოს ყველა იმაში, რასაც აქამდე ჭეშმარი-
ტებად იძლეოდენ ისტორიკოსნი საქართველოს ეკლესიისა“
(*II. B., № 3, გვ. 143*).

პროფ. გლუბოკავსკი: „Тутъ (მარის მოხსენებაში) на-
чинается новая партія въ другомъ діанозѣ, а мой слухъ
уже привыкъ къ старой мелодіи объективнаго ученаго вир-
туоза... Въ каноническомъ обоснованіи и предрѣшеніи проф.
Марръ пока не склонилъ меня на свою сторону. (*იქვე, № 4,
გვ. 149*).

დეკ. ვასტორგოვი: „Въ выслушанномъ докладѣ мы ви-
димъ, что требовать автокефали, какъ чего-то должнаго и
обязательнаго, грузины не могутъ“. კითხვის გადაწყვეტა მა-
ინცა და მაინც კანონიერის თვალთხედვით კი არ შეიძლე-
ბოა, სავალდებულო უფლების მოსაზრებით კი არაო, არამედ
მხოლოდ ეკლესიურ სიკეთის თვალთხედვით (*№ 4, გვ. 118*).

ამაზე უარესი შთაბეჭდილება იქონია ჩემზე ხსენებულ
მოხსენებამ და, ჩემის ფიქრით, საყვედურის ღირსნი არიან ის
ქართველნი, რომელთაც პროფესორი მიიწვიეს კრებაზე მის
მოხსენების ვითარების გაუცნობლად.

XI

ქართული ნამდვილიც უალბად ჩნდება.

„ქართლის მოქცევის“ მე-13-ე თავში მისი დამწერი იაკობი ამბობს: „ჩვენ მოვჭერით (ზე მცხეთაში) და ზოვიტანეთ. . იყო ხილვამ მისი (იაკობის და მის თანაშემწეთა მიერ მოჭრილ ხისა) მშვენიერ და სულ ჰამო, ვითარცა ვიციოთ ხისა მისთვის ალვისა“.

„თუ მოსჭრეს და მოიტანეს“, განაგრძობს ი. ჯავახიშვილი (Пропов. дѣят. ап. Андрея и св. Нины въ Грузіи, გვ. 84), და ამ მოქმედებაში მონაწილეობას იღებდა იაკობი, მაშ რიდას მაქნისიაო „ვითარცა სმენით ვიციოთ?“ იგი თვალით-მხილველი იყო და არავითარი საჭიროება არ მოითხოვდა, რომ სმენით გაეგო. მაშასადამე, თქმულება პატიოსან ჯგერის შესახებ შეუძლებელია ეკუთვნოდეს იაკობს და მისი სახელი, როგორც ავტორის, უსაფუძვლოდ ნაჩვენებია ცხოვრების სათაურში“.

ჯავახიშვილს ვერ წარმოუდგენია, რომ შეიძლება ხე, მდგომარე განმარტოებით სადმე კლდეზე, მოსჭრა, მისგან ჯვრები გააკეთო, მის ფოთლების შრიალი და სურნელოვანება იგრძნო, ხალო მის სამკურნალო თვისებაზე სრულიად არა იცოდე-რა იმის მეტი, რაც სმენით გაგიგია მონადირეთა თუ მავალ კაცთაგან. და ეს ხომ ასეც იყო ნამდვილად.

იმავე ხის შესახებ იაკობის თანამედროვე მირიანი სწერს: „და ოდეს მაუწყა (წმ ნინომ) აღმართებაჲ (ჯგერისა), წარვაელინენ ხურონი ძიებად ხესა, და ვითარ ჰოვეს ხს ერთი მარტოჲ მდგომარც კლდესა ზედა, რომლისადა არა მიხებულ იყო კელი კაცისაჲ, არამედ მონადირეთაგან სმენით გუქსმისა სასწაული ხისაჲ მის, რამეთუ ოდეს ირემსალა ეცის ისარი, მიივლტინ ბორცსა მასა ქუეშს, რომელსა ზედა ღვა ხს იგი, და სწრაფით ჰამნ თესლსა მას მის ხისასა ჩამოცკნებულსა და სიკუდილისაგან განერის. ესე მითხრან და ვიყავ დაკრავებულ.

ამისთვის მოვკუთეთ მე ხს იგი და შევექმნენ მისგან სამნი ჯუარნი... და აღვაშენე...“ (მოქც. ქართლ., გვ. 69—70).

შეიძლება-ლა განა ამის შემდეგ ვთქვათ, იაკობს სმენით არა გაეგონა-რა მცხეთის ალვის ხის შესახებო? არა, არ შეიძლება. ეს ერთი. მეორეც ისა, რომ მცხეთის სასწაულოთ მოქმედი ხე, ჩვენის ფიქრით, უნდა იყოს სახე იმ ლეგენდარულ ალვის ხისა, რომელიც ორმუზდმა (800 წლ. ქრ. წ.) დარგო კასპიის ზღვის პირად იქვე ცეცხლისთვის ტაძრის აგების შემდეგ და რომლის კვარცხლობეც წააწერა—მეფე გოსტაშაბმა *) შეიწყნარა ჩემი ახალი სჯულიო და ირწმუნაო. მის შემდეგ ცეცხლის თაყვანისმცემლობა მოედო აზიას და საქართველოშიაც, როგორც მახლობელს და მეზობელს ქვეყანაში, შემოვიდა.

324 წელს ისრევე სარწმუნოების ცვლა წარემართებოდა საქართველოში, ვით 800 წელს ქ. წ. სპარსეთში: მაშინ გოშტაშაბი იცვლიდა სჯულს, ახლა მისი „შთამომავალი“ მირიან მეფე; იქ ალვისხის ფესვებზე აწერდნენ ახალი სჯულის გამარჯვების ამბავს, აქ ხის ფესვებში ეძებდნენ ქრისტიანობის სიმტკიცეს კვართს, მაშინ ცეცხლს უგებდნენ საყდარს, ახლა დაურეტელს ნათელს იესო ქრისტეს, იქ ცეცხლით იწმინდებოდნენ, აქ ნათელით ინათლებოდნენ.

ამიტომაც, საკვირველად არ უნდა მიგვაჩნდეს, რომ მცხეთის ხეს მოეგონებინოს მისი მამადმთავარი, კასპიის ზღვის კიდეზე დარგული აფჯის ხე ორმუზდისა. ამიტომვე ვფიქრობთ, რომ იაკობი მცხეთის ხეს ადარებს სწორეთ იმ ორმუზდის ალვისხეს, რომლის შესახები ამბავი გადმოცემით უნდა სცოდნოდათ მცხეთაში, ამ მზის (არმაზის) სათაყვანო ქვეყანაში.

„იგი (მცხეთის ხე) სულჰამო და ხედვად შეუენიერ იყო.

*) ქართ. ცხოვრებით ეს იყო არა გოშტაშაბი, არამედ ქაიხოსრო, რომელმან „აღაშენა ადარბადაგანს სახლი სალოცავი სჯულისა მათისა“ (ქართ. ცხ., 26).

მაშინ ძირსა ზედა აღჰმართეს კარსა ეკლესიისასა სამხრეთსა და ჰბერვიდა წყალთაგან ნიავი და შალვიდა ფურცელსა ხისა მისგან და ანძრევლა რტოთა მისთა, და იყო ხილვად მისი შვენიერ და სულ ჰამო, ვითარცა სმენით ვიციით ხისა მისთაჯ ადვისა“ (გვ. 56). ქვეგახაზულობა, ვიმეორებთ, ჩვენის ფიქრით, შეეხება სწორეთ ორმუზდის ალვის ხეს. შეადარეთ:

პირველი რჯული გაუშეეს, იგ ცეცხლსა ეთაყვანესა.

გოსტაშაბ წიგნი გაწერა ეოგელსა საქიშარესა:

„მეტა გუელსა ჩამიფარდა, თქუენც ესეველით სცეცხლესა“.

გოსტამ რჯულსა მით მიუდგა და იმოწმებს ადვის ხესა.

„ალვის ხეზედა დაწერა, რა იგი ხე გაზრდილიყო...,

მის გარშემო ვარდი სურნელი შემორკულიყო...

შეთავაზა: „სცეცხლეს ხესა ალვის ხეს ეთაყვანებით,

ამ ალვის ხესა მამართეთ.. ლოცვასა... („რასტომიანი“,

გვ. 816; „ივერია“, 1899, № 100).

ასეა თუ ისე, ჩვენ ჯერ არავითარი საბუთი არა გვაქვს აღნიშნულ სიტყვების მიხედვით უარვეყოთ იაკობის ავტორობა მე-13-ე თავისა და მით უმეტეს პსევდოეპიგრაფიულად გამოვაცხადოთ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“.

XII

„ივერიის“ გამო.

ჯავახიშვილი საკვირველ რამეს ბრძანებს „ივერიის“ შესახებ. თავის „ქ. ე. ისტორიის“ მე-19-ე გვ. სწერს: ქართველებს ენათმეცნიერება (?) სამ უმთავრეს შტოდ ჰყოფსო: ერთ შტოს შეადგენენ ქართლურად მოსაუბრენი, მეორეს იბერელნი ანუ მეგრელ-ლაზ-ქანები და მესამეს სევანნი.

იგივე ავტორი იმავე თხზულების მე-49 გვ. განაგრძობს: „იბერლებს ანუ იმერლებს, მეგრელებსა და ქართველებს (ოხაჲ რა კლასიფიკაციაა და!) შორის უნდა ეცხოვრნათ“.

იქ მეგრელ-ლაზ-ქანებია იბერლები, აქ იმერლები!!

წინააღმდეგობა გამოუწვევია იმ ენათმეცნიერებას, რომელსაც პატივცემული ჩვენი მკვლევარი განუკითხველად ენდო-

ბა. ეს ენათმეცნიერება კი ეკუთვნის არა ნაკლებ პატივცემულს ნიკო მარსს. მან შემოიღო ჯგუფები *картескій (?)*, *иверскій (?)* და *сванскій (Основн. табл., გვ. 1)*. იბერად და იბერებად საქართველოს და ქართველებს მათ განსაცვიფრებლად უწოდებენო ბერძნები, და უმეტეს განსაცვიფრებლად მათვე ვირქ-ად ეძახიანო სომხები. ასრეთი სახელწოდება გასაკვირველი არის უფრო სომხების მხრივო, რადგან მათ, როგორც მეზობლებს, უნდა სცოდნოდათ, რომ ქართველები თავიანთ თავს უწოდებენ ქართველს და თავიანთ ქვეყანას—საქართველოს. მაგრამ არც ქართველები რჩებიანო მოვალედ წინაშე სომხებისა, რომელთა განსაცვიფრებლად ქართველები მათ სომეხს ეძახიანო და მათს ქვეყანას სომეხი-ას (სომხეთს) .., რადგან პირველად სომხითს (ბაჩჩაღას მაზრა) გაიცნესო. ესე ერთხელ არ შეემთხვათო ქართველებს: იგინი იონებს ბერძენად უწოდებენო, და ეს კი იგივე იბერიიდან წარმოებული სახელიაო და იბერი კი იგივე იმერი-აო=ჰიმერ—ჰიბერ (*Иперц., 166—168*).

მარბმა თქვა და დამტკიცდა, შეიქმნა ენათმეცნიერება, რომელიც ქართველებს ჰყოფს კარტებად, მერე ივერებად და მერე სვანებად. აღარც წინანდელ ფრიად სახელოვან მეცნიერების ნათქვამის გაკითხვაა საჭირო, აღარც კლასიკურ მწერლების ნასიტყვისა და აღარც ქართულ წყაროებისა!

მაგრამ იქნებ „სომეხი“ იყოს იგივე სომხეთის დედა-პროვინცია სოფენი=სომხ. სოფქ=წოფქ—სომხ. (რადგან ტაიქ=ტაონი, კლარჯქ=კლარჯეთი), იქნებ „ბერძენი“ იყოს იგივე ბრანჯი—ფრანგი—ბრაჟი, იქნებ სვანებმა პირველად გაიცნეს მათი რკინით შეჭურვილი მეომრები და დაარქვეს ბერეჟნი (სვ. ბერეჟ—რკინა, ბერეჟიანი (გვარია)—რკინოსანი, რკინიანი), იქნებ (და აღბათაც, ჩვენის ფიქრით) იბირია არის იგივე (ი)ბირიან—აბაშთა სამფლობელო, იქნება, მაგრამ კმარა, ამგვარ კითხვებს ვინ ჩივის, როდესაც უყურადღებოდ იტოვება ისიც, რომ ივერია ანუ იბერია პირველად იხმარა ჰომპეოსმა 65 წ. ქრ. წ. ამერკეთის მეფის დამარცხების შემდეგ და ეს სახელი მას

აქეთ იხმარებოდა სახელად ამერეთისა განსაკუთრებით და მხოლოდ პოლიტიკურ ერთობა-სიძლიერის დროს, დაახლოვებით 985 წლიდამ იგერად იხსენებოდა მთელი საქართველო, ამერეთ-ამერეთი და თვით ეს უკანასკნელი შემკრებლობითი სახელიც ამერეთ-ამერეთა ხმარებაში შემოვიდა სწორეთ იმავე დროს, მე-XI საუკ.-ში ჰირეკლად, იმერეთი კი აფხაზეთ-ტრაპიზონამდე იმ დღიდგან, რა დღესაც აღმოანათა ისტორიულ ცისკარმა, იწოდებოდა მხოლოდ კოლხიდად (ფაზიანად, ეკრეტიკად) და მერე ლაზიკად და ეს კოლხნი, როგორც იუწყება ჰეკატე (VI ს. ქრ. წ.), იყვნენ მონათესავენი მესხთა, მაშასადამე იმავე ქართველთა, რომელთა უმთავრესი მკვიდრობა რახან იყო ამერეთში—ქართლს საკუთრივ, ამიტომ მთელს ამ დღემის მიწა-წყალს იმპირით ამპირამდე დაერქვა საერთო სახელი საქართლო, ანუ საქართველო.

„ივერია“ კი, ვიმეორებთ, პირველად გაჩნდა 65 წელს და ისიც სახელად ამერეთისა. სტრაბონი (I საუკ.) ივერებს (ამერლებს) განარჩევს კოლხებისაგან (იმერლებისაგან), შემდეგ პლინიუსიც (29—79 წ. ქ. შ.), ტაციტიც (56—117), კლავდიოს პტოლომეოსი (120—170) გრადუსებით აღნიშნავს კოლხიდის (იმერეთის) და ივერიის (ამერეთის) ადგილმდებარეობას, ამიან მარცელინი (დაიბ. 331 წ. ქ. შ.) აგრეთვე განარჩევს ივერიას კოლხიდისაგან, სტეფანე ბიზანტიელიც (500 წ. ქრ. შ.), პროკოპი კესარიელი († 565 წ. ქ. შ.) არათუ ივერიის მიწას გაარჩევს კოლხიდის (ლაზიკის) მიწისაგან, არამედ თვით მათ ქრისტიანობასაც. „Азіатскіе иверы, амбозс иѣи, обитають у самыхъ Каспійскихъ вратъ. Отъ нихъ налѣво къ западу Лазика, направо къ востоку народы подвластные персамъ. Ивиры—христіане и лучше всѣхъ извѣстныхъ намъ народовъ хранять уставы христ. вѣроисповѣданія“ (Дестунисъ, 56). მერე ლაზიკის (იმერეთის) აღწერაშიაც ამბობს (იქვე, გვ. 285): „...для лазовъ, которые болѣе всѣхъ народовъ привержены къ христіанской вѣрѣ, исповѣданіе же персовъ совершенно еѣ

ПРОТИВОПОЛОЖНО“. იოსებ ფლაგიოსი (I ს. ქრ. შ.) ამბობს, ჩვენს დროს თობელებს სახელი იბირად შეეცვალათო. ერის ჩვეულებრივ სახელის გამოცვლას შესძლებდა მხოლოდ რაიმე დიდი შოვლენა, პოლიტიკური ზედმოქმედება რომელიმე უჩვეულებრივო ძალისა. და ამგვარ ძალად კი ჩვენ ვთვლით, როგორც უკვე ვთქვით, (იბირიან-ჯამბაკურიან-გუგუნავათა გადმოსახლებას აღმოსავლეთ საქართველოში და მათ მიერ თვისის პოლიტიკურ უფლების გავრცელებას მთელს საქართველოზე. ვერა (ტფილისში), ივრისხეობა, სა-ბარათა-შვილო (ბარათაშვილები ბირიანები იყვნენ), აბაშა (იმერეთში), სა-გუგუნაო (გურიაში) და სხ. ამგვარი სახელები, ვფიქრობთ, გვიჩვენებენ იბირიან-აბაშ-გუგუნავათა დასახლებულ ადგილებს, ხოლო იგეთი სახელები ქართველთ (მცხეთის) მეფეთა, ვით ფარნა-ჯამი, ბაკური, მირიანი და სხ., იმავე ბირიან-ჯამ-ბაკურიანების სახლის გამთავრებას საქართველოში, იმ ძველ დროს, როდესაც შატბერდის ქრ. ცნობით აზომ არან-ქართლიდამ მოიყვანა მცხეთას 18 სახლი (100000 სული) და აქ გამეფდა, იმ არან-ქართლიდამ, რომელიც უნდა ყოფილიყო საგართიას (საქართიას), დაშენებულს კოლხეთის მეფის ქალის მედეას და ამის შვილის მიდის მიერ, ქვეყანას, საცა მეფობდა (იხ. დილარიანი) დიდი ხელმწიფე ფარსმანი, თაყვანისმცემელი ნაციონალურ ღმერთების არმაზ-ზადენ-გაიმ-გაცის, იმ ღმერთების, რომელთა სახელები დღესაც ისმის გაჩიანის, არმაზ-გორის და ზედაზნის სახელწოდებებში. მე იმასაც ვფიქრობ, რომ შემდეგში ახალი ისტორიულ-ფილოლოგიური მასალა მოგვცემს შეურყეველ ცნობას, რომ ჯან-ბაკურიანები ანუ ჯან-ბაკურიანები—ქენ-ბაკურიანები არიან არათუ მარტო ბარათაანნი, ორბელიანნი, აბაშნი, გუგუნავანი, არამედ ბაჭრათ — ბაგრატიონნიც, რომელთაც თვისის დამკვიდრების შემდეგ ზემო-ქართლს, მიათვისეს იქაურობას თვისი წოდებაც ქენი—ქანი—ზანი—ზანავი—ჯანივი, სწორედ ისე, ვით მათ განაყოფ (ი)ბირიანებმა მიათვისეს თვისი სახელი (იბირია, ივერია) ქვემო-ქართლს, და ამ ქენის ჭინასთვის (სინდეთი, ჭინ-

დეთი) მიმსგავსების გამო წარმოსდგა თქულება, რომ ანდრია მოციქ. მივიდაო სინოპს „ჭინდისა ზღვის კიდელ“ (ზემო, გვ. 49) და მცხეთაში მყოფი წმ. ნინოც თავის თავს სთვლიდაო ჭინდოეთს (ზემო, გვ. 53). სიტყვით, ჩვენ მოველით რომ ფარნავაზიანებს (ქვემო ქართლის, ივერიის მეფეებს მე IV ს. ქრ. წ.) და ბაგრატიონებს (ზემო ქართლის მთავრებს და 590 წ. ქ. შ. ზემო-ქვემო ქართლის მეფეებს) ახალი კვლევა-ძიება ერთის სახლის მეფეებად გამოაცხადებს, ღვიძლ ძმებად, რომელთა შორის დინასტიური ბრძოლა დასრულდა მხოლოდ მე-XII საუკუნეში ბაღვაშ-ორბელიანთა აკლებით.

XIII

ქართულ ენის „სემიტურობისა“ და სხ. კითხვების გამო.

ა. ქართ. ენის პროფეს. ალტერმა რომში (ჯერ ისევ ირაკლის მეფობაში) და მერე ბროსემ და ცაგარელმა პეტერბურღში ქართულ ბიბლიის შესწავლის შემდეგ გამოაცხადეს, ქართ. ბიბლია (საღმრთო წერილი) ბერძნულის პირიაო.

მარრი კი რა ხანია იუწყება—ქართ. საღმრთო წერილი სომხურიდამ თარგმნილიაო. თავის აზრის დასამტკიცებლად მას ჯგერჯგობით მოჰყავს მცირედი მასალა, ანუ, თუ მართალი გნებავთ, ესა და ის ვითომ სომხური სიტყვა ქართ. ბიბლიაში.

ჩვენის მხრით ჩვენც შემთხვევა გვქონდა გავცნობოდით ქართულ უუძველეს დროის სახარებების და ძველი აღთქმის ზოგიერთ წიგნების ტექსტს და შეგვედარებინა იგი სომხურ, ბერძნულ და ლათინურ ტექსტებთან და თან შეგვემოწმებინა მარრის ნათქვამი შესახებ ქართულ წიგნების თარგმნისა სომხურიდამ. ამ შრომამ ჩვენც მიგვიყვანა იმავე ალტერ-ბროსე-ცაგარლის დასკვნამდე. მარრის საბუთები ამ დასკვნის გასაბათილებლად ისე მჩატეა, რომ ლაპარაკად არა ღირს. საგულისხმოდ მრავალ ათასიდამ ერთი მაგალითი. № 98—IX ს., № 28—ურბნ., № 484—ეფთვ. ვარ.: „და დირესა (დვირესა—გიორგი მთაწ.) თუალსა შინა (შიდა—ურბნ.) შენსა არა განიცდი“ (მათე, 7, 3). ეს სომხურ 887 წლისაში ასეა: „და შენსა თუალსა

ღირეს არ ხედავ“ (*ს. ჯ. ღიამ აკანაყ ვაქერანაყ იჯ თხანანა*—
ესევეა ეს ფრაზა სომხ. 1882 წ. გამოცემაში, მაგრამ ვენეტიკურში „ტესანეს“—ხედავ მაგიერ გვხვდება *ნამარესა*—ნშმარეს—ინიშნებ). მთელი მუხლი:

„ანუ რაჲსა ხედავ... არა განიცდი“
,,ძი ტესანეს... ვოჩ ტესანეს“ (887 წლ.)
,,ძი ,, ... ,, ნშმარეს“ (ვენეტიკ.)

ბერძ. ,,ტი დე ვლების... უკ კატანოის“=განიცი.

მუხ. 4: ,,მაცადე (მიხენე—ურბნ.) და“=სომხ. ,,თოღ“
(,,და“ არ არის სომხურში და თოღიც წარმოსდგება ზმნიდამ
თოღნელ—*пускать, пустить* და უდრის უფრო ქართ. ტოვე-
ბა). ,,ღირე თუალსა შინა (შიდა—ურბნ.) შენსა“=სომხ.: ,,ში-
და შენსა თუალსა ღირე იმყოფის“ (*ს. ჯ. ღიამ აკანაყ ვაქერან ღაყ*).

მ. 5: ,,იხილო წუელი (წოკლი—ურბნ.) აღმოღებად“=
სომხ.: ,,იხილო აღმოღებად წუელი“ (*საყხუგესა ზანხე ვაქერან*.
—ეს ფრაზა ასრევეა ქართ. გიორგი მთაწმინდისეულში). ,,აღ-
მოიღე პირველად ღირე თუალისაგან შენისა“. ასრევეა ბერძნ.
კორინდულში (VIII საუკ.), ლათინურ თედორე ბეზასეულში
(*ejice primum trabem...*), სომხ. ვენეტიკურსა და 1882 წლ.
გამოცემაში (887 წლ. მოხეულია), ხოლო ბერძნულ ბექდურ-
სა და ტიშენდორფისეულში ასეა: ,,აღმოიღე პირველად თუ-
ალისაგან შენისა ღირე“ (ეკბალე პროტონ ეკ ტუ ოფთალომუ
სუ ტინ დოკონ).

მ. 6: ,,სიწმინდესა (სიწმიდესა—ურბნ.) ჩემსა ძაღლთა“.
,,ჩემსა“ არ არის ლათინურ-ბერძნულ-სომხურში (*აჲრეიჲჲ*.
ჯანყ).

ვიმეორებთ, უამრავია ამისთანა მაგალითები, უამრავი კი
არა, მთელი საღმთო წერილის ტექსტი მასში არსებულ სახე-
ლებითურთ ასეთ განსხვავებისაგან შესდგება. ერთი კი ცხად-
ზედ ცხადია, რომ ქართველებს იმთავითვე საღმრთო წერილი
უთარგმნიათ ბერძნულ ანტიოქიურ და ალექსანდრიულ დედ-
ნებიდამ; ამათგან ქართველების თვალში უპირატესობა რო-
მელს ჰქონდა, ახლო მომავალი გვეტყვის.

ბ. ამ 20—25 წლ. წინად ფრიად გაცხოველდა შესწავლა რუსთაველისა და მის დროის სხვა მწერლებისა. იბეჭდებოდა მხატვრული „ვეფხისტყაოსანი“, მისი თავისუფალი მოთხრობა, მისი გამოკვლევები, სახალხო გამოცემები. ყველანი შეჭხაროდნენ თავის დიდ მოსანს, სიამაყეს.

მარამა გამოაცხადა — „ვეფხისტყაოსნის“ სპარსული დედანი უნდა იყოსო ინგლისის სამეფო ბიბლიოთეკაში დაცული სპარს. ხელნაწერი „შაჰრიარნამე“. ტყუილი გამოდგა. ყმაწვილი არ დაბადებულყო და აბრამს არქმევდნენ.

გ. შემდეგ გაცხოველდა მ. ხონელის შესწავლა, მის „ამირან-დარეჯანიანის“ გამოცემა, მის შესახებ კვლევა-ძიების ბეჭდვა.

მარამა გამოაცხადა (გმირების სახელების გარჩევის შემდეგ) „ამირანდარეჯანიანი“ სპარსულიდამ თარგმნილიაო. რუსთაველი, თვით მ. ხონელი, ბროსე და სხ. კი ამბობდნენ, „ამირანდარეჯანიანი“ ქართ. ნაწარმოებიაო.

ახლა ჯავახიშვილმა გამოაცხადა: დამტკიცდა „ამირანდარეჯანიანის“ სპარსულობა, აღმოჩნდა მისი დედანიო.

გადის მას აქეთ 5—6 წელიწადი და ეს დედანი არსადაა. რა საჭირო იყო აჩქარება! თევზს ჯერ იჭერენ, მერე აფასებენ. გამოაჩენდით და მერე ილაპარაკებდით!

დ. მეცნიერება ბოლო დროს იმ აზრს დაადგა, რომ ქართ. ენა ეკუთვნის ცალკე ივერიულ ჯგუფსო.

მარრი ჯერ მგონი სტუდენტი იყო, რომ გამოაცხადა ქართ. ენა სემიტურიაო და ეხლა ხანს კიდევ გამოსცა წიგნი ამ სათაურით: „Предварительное сообщение о родствѣ груз. языка съ семитическими“. თვისის აზრის დამტკიცებას იგი ხელდაეს მორფოლოგიაში, ფონეტიკასა და სიტყვათა ძირებში, რომელნიც სემიტურივით სამსოიანიაო, იშვიათად ორასოიანი, ერთასოიანობისკენა თუ მრავალასოიანობისკენ გადახრა კი აიხსნებაო ქართ. ხმების შემდეგი დროის ისტორიით. ჯერხნობით თითქმის ათასი ძირის იგივეობის აღნიშნვა შეეძქელიო.

ჩვენ ჩავათვალიერეთ მის მიერ ხსენებულ წიგნში მოთავსებული ძირები.

სემიტ შამს (ძირი შმს) СОЛНЦЕ. ამას მარრი უტოლებს ქართ. მზე-ს. მზე კი სამასოიან ძირისა არ არის, არამედ ერთისა: ინგ. ზჟაჟ--მზეჟ--მეგრ. ზჟაჟ--სვ. შაჟჟ--ლაზ. შჟჟჟ, ინგ. ზაისმა==მზის მადღმა, ზაისნი--მზიანი. ძირია ზ==ჟ (აქ შ, ჰ მიმღეობის იგეთივე ნიშანია, ვით სიტყვებში მთვარე (ინგ. თორეჟ, მეგრ. თუთა==ძველ. თთუე), მნათობი, მტრედი და სხ. მზე თუ რასმე ენათესავება, ენათესავება ისევ ლათინურს სოლ, გერმ. ზონს, ინგლ. sun, თურქ. gün, მით უმეტეს, რომ ამათგან გერმანული „ზონ-ტაგ“ არის იგივე მეგრ. ეჟჟჟ-ხა==ძველი ქართ. მზის-დღე, (გერმ. „ზონ-ტაგ“-ს შეად. თუთაშ-ხა==ძვ. ქართ. თთვარის-დღე).

შფრ (სემიტ.)—ЛАСКАЛЪ, ქართ. ეფერა—ЛАСКАЛЪ ЕГО (!!). სიტყვის ძირი არის ფერ-ი, ფელ-ი. სად ფერი (ЦВѢТЬ), სად ეფერა, ისიც კიღევ ЛАСКАЛЪ!

შდღ—ВРѢПКІЙ, СИЛЬНЫЙ, ქართ. დიდი—ჰდიდ-ი (?)—ლიადი—ჰიდადი (?)—ВЕЛИКІЙ, ВЕЛИЧЕСТВЕННЫЙ. ამაო შედარებაა. ძირი მარტო დ-ა: დაა (დია კარგი)—ინგ. დაა ანუ დაა-და (ლიად). დიდი იგეთივე გამეორებაა მარცვალის დი, ვით დიდდიდი სიტყვის დიდი.

შქრ—ქერი. და ქერი კი არის იგივე ბერძნული კრითი და იგივე ქართული ქრთილი. ამათითურთ ქართულ-ბერძნულში პურეულობის სახელები ერთი და იგივეა: Puros—პური, oruza—ოზა (მეგრ.)—ზრინჯი, zumi—ცომი და სხ.

მარრი სემიტ. ძირს შბთ უტოლებს ქართ. ბადე, ბუდე, ფაცერი. გორგიჯანიძის ლექსიკონით კი ბადეს ეტოლება არა შბთ, არამედ არაბული შრქ (გორგიჯ. ლექს., გვ. 66).

შბხ==სბღ КЛЯЛСЯ==ფიცა—ჰფიცა—ფუცა. მე კი ფიცს ვადარებ ბერძნ. pistewo-ს, peitho-ს (pisunos) რწმუნება, დამტკიცება, მტკიცება.

სემიტ. ჰბღ—дыханіе—ქართ. სული—სველი, სუნი—სვენი (?)—дыханіе (?), запахъ. ჩვენ კი ვხედავთ, რომ სუ-

ლი არის მეგრ. შური=სვ. ქვინ; სულიერი—ქვინიერ. ქართულს „სურნელებაში“ შენახულა იგივე ძველანდელი სურბი—შური, ხოლო შვინვაში იგივე სვ. ქვინ, შვინვიერში—სვ. ქვინიერი: სული ძველად სჯ-ადაც ითქმოდა. სუნი უფრო უახლოვდება სვ. ქვინ=ქან. სული=სური=შური შეადარე არიულს ძველინდიურს *asura*—ცხოველი სული, ცხოვრების სული, სურბიელი (*lebendig, lebensgeist*. შლეიხერის კომპენდ., 194, 355).

უაზთფ ფასთო-დ არ გამიგონია, ფართედ კი იტყვიან ხოლმე და ეს კი არის წმინდა არიული სიტყვა. შეადარე: ძველინდიური *prthu, prathu*—ძველ ბაკტ. *perethu*—ბერძნ. *platus*—გერმ. *breit*—ფართო (ა. შლეიხერ, *Compendium*, 2, 67).

სემიტ. ჰბნ—СЫНЪ—შვილი. „შვილის“ ძირი არის მართო შ: შობა—შევ—შვა—შო. და შვილი მხოლოდ ვნებით მიმდებარა: შვილი=შული, ვით წერული=წერილი. იგი უფრო ეტოლება არიულს ძირს *su*—შობა, ჩენა

იშონა=იშოვნა არასდროს არ ნიშნავს „*нѣкъв. родилъ, произвелъ себѣ*“!

სემ. ჰმჟ—СВЕКОРЪ—ქართ. სიმაჟრი=სიმაჟ-ერ-ი—სიმაჟ-რი—სიმაჟრი—სიმაჟ-(ე)-რ-ი.

ეს სიმაჟრა წარმოსდგება მამა-დამ ისევე, ვით დედა-დამ სიდედრი. აქ ფესვი არის მართო შ, რადგან სვ. მუ=მეგრ. მუმა=ქართ. მამა; ასევე „დედაში“ მართო დ-ა: სვ. დე=დი=დედე=მეგრ. დიდა=ქართ. დედა=დედა (რადგან გვაქვს დედა=დედის-და, დია (დია-სახლისი). მამა, დედე იგეთივე გამოვარებაა, ვით სომხ. ტე-ტერ.

ქართ. აჯ—აჯ—უჯ მდებრობითი სქესის დაბოლოებაა: მამალ ი, დედალ-ი. ნამდვილად კი სვ. ლი არის ქართ. ა, მეგრ. რე, ე: მამა—ა კარგი—ა
მუმა—რე ჯგირი—(რ)ე
მუ—ლი ეზარ—ლი.

მამაჟ-ში აჯ კი არ არის დაბოლოება, არამედ ლ-ი და მამა, როგორც ვთქვით, არის მამა (სევანურში უნდა ყოფილიყო მუ+მუ).

მარჩის ზოგიერთი სემიტურთან „თანაბარი“ ძირები პირდაპირ ჰგვანან სიტყვებით თამაშს: შავი—მაგი, წაფე—მაფე. შეადარე: buq-i буря (?) изъ mveq (яфет. mvq—mwq, сем. mwq); banali волось изъ manali; ბერწი—მერწი—მეშტი (??); ბელატი—მელატი—მელოტი; ტყუბი—ტყუმი; მზე მჰჰ ზმეჰ (??), ფართო—ფასთო, მსახური—სმახვერი.

ესრეთი ტეხვა, პრეხა, წნეხა ქართ. სიტყვებისა ჩვენ ვერას გვაჯერებს. ამნაირად ადვილად დამტკიცდება ქართულისა და თუ გინდ კატრულ ენის მონათესაობა.

ქართული ენა ჩვენ ჯერ შეცნინეულად არ ვიცით, პ. ქარაია მხოლოდ იგნებს მას. ვიღრე ეს ცოდნა არ გვექნება, დიდი სიფრთხილე გვმართებს სხვადასხვა თეორიების დადგენაში. ქართულ-კოლხური ძველი ენაა, მას მეზობლობა ჰქონდა მსოფლიოს უმთავრეს ხალხების ენებთან. ფინიკიას, ასურეთს, ეგვიპტეს, სპარსეთს, საბერძნეთს, რომს, არაბეთს, თურანს (თურქეთს) და სხ. ხალხებს ქართველებთან მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ, პოლიტიკური და კულტურული. ამიტომაც, არა კმარა მარტო ქართულის ენის შესწავლა მის სიგრძე-სივანე-სიდიდით, საჭიროა იმის გაგებაც, რაა მასში საერთო ხსენებულ ხალხების ენებთან. ამას ყველას დაახლოვებით მაინც რომ შევიგნებთ, მაშინ მხოლოდ შეგვეძლება ხელი მოვკიდოთ სამონათესაო კითხვის გადაწყვეტას. ჯერ კი, ვიმეორებთ, ჩვენი ცოდნა ქართულისა სუსტია და მცირე, რადგან თვით ქართული მის კილოკავებიანად არ ვიცით. აი ორიოდ მაგალითი. მარჩი სემიტურ wsd=sdw (изголовие) უტოლებს ქართულს სასთაული (სა-სთუ-ვ-ალ ი, —სასტუმალი—სასთუმალი და ანგარიშში აღარ აგდებს იმავე სიტყვის სახეებს სასტული (ინგ.), საართუმალი, საართაული (მთიულ.). ამ ყოფაში როგორ შეიძლება მოვექიდოთ სემიტურ აღნიშნულ ძირს, როდესაც ჯერ შინაობაშიაც არ ვიცით, თუ სად როგორ იხმარება მშობლიური სიტყვა, როდესაც საბაასოა, რომელია ძირი: სთ—სტ, რთ, თუ რთმ—სთმ, მთავარი სიტყვა თავია, თუ სტვა—რთვა, თომა (=თმა) ანუ რთმა? მე ვამბობ, ჯერ ეს

უნდა გაგიგოთ და მერე საქმეს შევეუდგეთ, იგინი კი ამის გაგებამდე თეორიებს გვიღღვენენ! რა ფასი უნდა ჰქონდეს ამგვარ შედარებას, როდესაც თვით შედარებულის ძირიკსთ—სტ—რთ წმინდა ქართულ ჩამომავლობისაა: სთვა—ინგ. სტვა—რთვა.

ამავე ჩვენს ნათქვამს პროვინციალიზმების შესწავლის საქმეების შესახებ ხმამალა ლაღადებს თუნდა იმავე მარრის სიტყვები (Физиол., გვ. 89): „განტუეპოს **ЛИШЬ ПО КОНТЕКСТУ И ВЪ СВЯЗИ СЪ АРМЯНСКИМЪ ПОДЛИННИКОМЪ ПЕРЕВОДИТСЯ МНОЮ ИСКОЛОТЬ**“. უკონტექსტოდაც პროფესორი ადვილად გაიგებდა, თუ გარჯილიყო ინგილ. კილოს შესასწავლად ან და თუნდ ჩაეხედნა იქაურ სიტყვათა ლექსიკონში (გორგიჯანიძე, გვ. 112), რომ განტუეპოს **ИСКОЛОТЬ** კი არ არის, არამედ სცემოს, ტუეპოს, გატეუპოს; ამას გარდა იმასაც გაიგებდა, რომ სომხურ „**ПОДЛИННИКЪ**“-ის **ИСКОЛОТЬ**-ის „ბუჟვალნი პერევილი“ არ ყოფილა ბერძნულიდამ ნათარგმნ ქართულ **ПОДЛИННИКЪ**-ის განტუეპოს.

ე. მარრი ზოგიერთ ქართულ თარგმანს ბერძნულიდამ ბეჭდავს პირდაპირ თარგმნაღ სომხურიდამ. და ამ „თარგმანების“ „დამამტკიცებელი“ საბუთები კი ან საზოგადო, ძველადგანვე ქართულ-სომხურში არსებული სიტყვებია (ქეშმარიტი, პათიოსანი, ვეშაპი, ახოვანი და სხ.), ან მისთვის უცნობი თათრულ-თურქული მასალა, ან ისეთი სიტყვები, რომელნიც სომხურის შეუწყენელადაც იხმარებიან ქართულს ენაში, მაგალ., მზის თუაღი, ურთი-ერთას, გურ კელქაიფების, აღება, ვაგიღ-განრუელი, სურგელნი და სხ.

„Физиолог“-ში სომხურიდამ ნასესხებ სიტყვებად მარრს გამოუტყუადებია ხარკი, სპეტაკი, უტევანი, რემაკი და სხ. (გვ. XXXVII).

თუ ეს სიტყვები ძველადგანვე არ ყოფილიყო გავრცელებული საქართველოში და ქართველ მთარგმნელს პირველად გაეცნო სახისმეტყველის (ფიზიოლოგის) თარგმნის დროს, იგი პათ, უეჭველია, იხმარდა სომხურ ფორმით ჰარკ, სპიტაკ, ვტევან, ვრამაკ. ხარკი ქართველებს პირდაპირ უსესხნიათ არაბ-

თურქულიდამ, რომელშიაც ხარაკი—ხარაჯა—ხარჯია და არა ჰარკი.

უტყვეანი სომხური კი არა, წარმოსდგება ქართ. ტყვიდამ და ნიშნავს ერთის(ზე)ტყვით გასავლელ გზას, მანძილს (უტყვიანი მრ. რ.). არც ისაა მართალი, რომ „პირუტყვი“ **СУГВАЛЬ-НО** იყოს იგივე სომხური ანასუნ, ვინაითგან „ანასუნ“ მართო უტყვი-ა და არა პირ.უტყვი. მარტი ბრძანებს (Крещ., 152) სომხ. მკრატ-ის (მკრატ—მაკრატელი) ძირი არისო სემიტ. კრტ. მაგრამ ეგრეც რომ იყოს, მაინც სომხ. მკრატში, ვით ქართ. მაკრატელში, ჩვენ ცხადად ვხედავთ ქართ. მიმლ. ნიშანს მ, მჰ (თვით ძირიც წმ. ქართულია: კორტნა, კვრეტა, კრეჭა, კვნეტა, კრტენა, კრტნა).

მარტი სწერს (Тексты. IV, გვ. რნდ): „Займствъ слово..: განძი (არმ. **հանձ** —განძ) **сокровище**“. და გორგიჯანიძის ლექსიკონში კი ნაჩვენებია (გვ. 44) არაბული **كَنْز** და სპარს. **گنج**—განძი. გამოდის, რომ ამათგან სესხების შნოც არა ჰქონიათ ქართველებს!

ამაო მარტით **пустой** ნასესხებია სომხურიდამ (Физ., XXXV) და ნამდვილად კი წარმოსდგება სვანურ უარყოფით ნაწილაკის (შა)მა-საგან: ამაო, ამაეო—არაოდ, არარაოდ (ამაო, ამაეო ზნისზედაა, მეგრ. დაბოლოებით).

Физиол.-ში (გვ. 87 და აგრეთვე Текст., IV, გვ. რნდ) მარტი აცხადებს, ბურთი (==ბირთვი) სომხურიდამ ქართულ ტექსტებში შევიდაო და ბურთი არისო სომხ. ბურდ—მატყლი. ჩვენ ვერ ვიტყვივით, ქართველებმა ბურთისთვის რად ამოიჩინეს სომხ. ფასიანი ბურდ—მატყლი, როდესაც თვალწინ ჰქონდათ მშობლიური უფასო ბურდო, რომლითაც დღესაც ხშირად სტენავენ ხოლმე ბურთებს, ვფიქრობთ კი, რომ ბურთი არც მატყლს ნიშნავს და არც ბურდოს, არამედ, როგორც დედამიწის თითქმის ყველა ენებზეა, სიმრგვლეს. ჩვენ ბურთის (სვ. ბულთუ) წარმოებას ვერ ვარჩევთ წარმოებისაგან სიმრგვლის აღმნიშვნელ სიტყვებისა ბრტტი, (—ბურტი, ბურტუის ჯვარი იხსენიება X ს.), ინგ. ბრტო (მრგვალი გორახი) და, გვეონია,

რომ იგი კიდევ ენათესავება ლათ. *pila*, ფრანგ. *balle*, გერმ. *ball*, ინგლ. *ball*—ბურთი. საქართველოში იყო მაგარი მრგვალი ციხე ბირთვისი და გვარი ბირთველი, ესენიც სომხურ მატყლისაგან გაკეთებულ იყვნენ თუ!

ვ. ქართ. წიგნებსა თუ ენაში რაც ევროპიული და, საზოგადოდ, არიული სიტყვებია, სომხურიდამ ნასესხებად ითვლება ზოგიერთისაგან. ნამდვილად კი უსომხებოთაც ქართველებს შეეძლოთ ზოგი-რამ ესესხნათ ბერძნებისაგან, ზოგი რომაელებისაგან, ზოგი სპარსელებისაგან და სხ. სადაა ლოდიკა? დღეს სომხები (არიელები) და ქართველები (არა-არიელები) ერთმანეთის დამოუკიდებლად მრავალ ევროპიულ (არიულ) სიტყვებს ითვისებენ. ნუთუ შემდეგი დროის მკვლევარი მართალი იქნება ამტიკოს ყველა ესეთი აზრული სიტყვები ქართველებს სომეხ არიელებისაგან უსესხნიათო?

მაგრამ მარტო არიული სიტყვები კი არა, ქართულში ძველის ძველადგანვე შემოსული წმინდა თურქული სიტყვებიც, ხშირად, სომხურ ანუ სომხებისაგან ნასესხებად ითვლებიან!

ქართველთა და სომეხთ მეზობლობისა და წარსულის მკვლევარნი საზოგადოდ არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ თურქულ ანუ, სწორეთ რომ ვთქვათ, თურქულ-ქართულ მასალას, და ეს ნასალა კი ისეთი ხასიათისაა და ისე თვალსაჩინოა, რომ მკვლევარს ბევრიც არ ეპრიანებოდეს, მაინც აიძულებს თავისკენ მიახედოს.

თურქულად ანუ, ინგილოურად რომ ვთქვათ, თქოლქურ ენად ჩვენ ვგულისხმობთ არა ოსმალურს და არც მონგოლურს, არამედ მათ წინაპრების ბუნ-თურქულს. ბუნ-თურქები შემოვიდნენ საქართველოში ქრ. დაბ. რამდენიმე საუკ. წინად და, თითქო ღვიძლი მოძმენიო, დასახლდნენ მტკვრის გაყოლება მცხეთიდან მის სათავემდე და ქოროხამდე. ეს თურქები ის თურანები იყვნენ ანუ მათნი შთამომავალნი, რომელთაც სპარსულ-ქართულ გადმოცემის მიხედვით დიდი, პირდაპირ ბუმბერაზული ბრძოლა ჰქონდათ ირანთან, ისეთი სასტიკი ბძრო-

ლა, რომ ყოფილა დრო, თუ საბოლოოდ ვის დარჩებოდა ბურთი და მოედანი, ვისი იქნებოდა წინა-აზია ინდოეთამდე, თურანისა თუ ირანისა.

მათს ბრძოლას აწარმოებდნენ ისეთი გმირები, ვით როსტომი, ზურაბი, ზაალი, რომელთა სასაპარეზო იყო საქართველოს მომიჯნავე არანი და კასპიის ნაპირები.

ეს ბრძოლა დროით-დრო დამცხრალა, მაგრამ სამუდგოდ არ განელებულა. თვით უძლეველი კვიროსიცი კი შემუსრა თურანმა. აქედგანვე მოდიოდნენ თეთალები, მერე ავარები, რომელთაც დაიპყრეს (VI ს.) მთელი კავკასიონი საქართველოთურთ, საცა დასახლდაო მათი დიდკაცობა (იხ. ერეკლეს თავად-აზნ. სიები).

ამასაც რომ დაეუმატათ ცნობა ბირიან-აბაშების 5000 სახლად მოსვლის შესახებ და კალანთკატვანის უწყება (გვ. 135), რომ ბარდავს სპარსეთიდან მოვიდაო 30000 სახლი მიჰრანებისა, ცხადად დავინახავთ, თუ ხსენებული თურანები და მოსულები რა ზომის აზიურ მასალას შემოიტანდნენ საქართველოსა და ქართულს ენაში.

და, მართლაც, მკირეოდენი დაკვირვებაც კმარა, რომ ქართულსა და თურანულში (თურქ.) ვპოვოთ აუარებელი საერთო საკულტურო საუნჯე. აღენიშნავ რავდენიმეს.

ადამიანი: ერი (ინგ. ელი)—თურქ. ელ*), ტომი—თოხუმ (სომხ. ტომ), თესლი (ნათესაობა)—თოხუმ (მარრი კი გვეუბნება (Финиюл., XXXV; Тексты, IV, словарь) ერი და ტომი ქართველებს სომხებისაგან უსესხნიათ!), ხალხი—ხალყ, ხალხ, ადამიანი, კაცი—ადამ (ადამლულ—ადამიანობა), ბელადი—ველად (=ჰლად—გზაკვალის მკოდნე), ოჯახი—ოჯახ (ოჯახ ცეცხლსაც ნიშნავს და წარმოებულია სიტყ. ოდ—ცეცხლი, ოდდამალ—დება, მოდება, ოდუნ—შეშა (ინგ. შიშაჲ, მეგრ. დიშქა).

*) ქართ. ასოებით იბეჭდება ტიპოგრაფიაში არაბულ შრიფტის უქონლობის გამო.

ზირტუყვი: კამეჩი (ქან. გომიში)—გომიშ, ჯომუშ, ჯამუშ, ხარ-კამეჩი—ქალ; ხარი (მეგრ. ხოჯი)—ქუშ, ბულა—ბულა. ყოჩი—ყოჩ, რემაკი (ინგ. ერამუკ)—ერამუკ (უშობელი ფურკამეჩი); ტაიკი—ტაი, ტაიჩა; რადგან ფუჭი—ფუჩ (მარრიკი ირწმუნება (Тексты, IV, СЛОВ.) ტაიჭი სომხურ ტაიკი-იღამ ნასესხებიაო! ჩვენ კი გვგონია, ტაიკი ქართ. ტაიკი-ს დამახინჯება), ფისო—ფიშიკ, ულაყი—ულახ, ულაყი-ცხენი—ულახ-ათ. კარაული (ინგ. კური, კურიკა)—ყულან.

ფრინველი: კრუხი (ინგ. კურტ)—ქურთ; წიწილა, ჯუჯულა (ინგ. ქუქულ)—ჯუჯა, ყორანი—ყარა.

ბაღი, ნაყოფი: ბალი—ბალ, ბოსტანი (X—XI ს. ხელნ.)—ბოსტან, ბუსტან, ბალი—ბალი, ალუბალი—აჟი-ბალი, კაკალი (სვ. გაკ) და ნიგოზი (მეგრ. ნეძი, ლათ. nux)—თურქ. ყაზ. ეს გვხვდება ქართ. გოზინაყში (გოზი + ნაყი), წაბლი (მეგრ. ქობური, უდურ. და წახ. წაბულ)—თურქ. შაბალუთ, თხილი (მეგრ. თხირი, სვან. შდის)—ფინდის, ფინდიყ (ფინ—დის).

საჭმელი: ლავაში—ლავაშ, ჩიხითმა—ჩიღირთმა, ბოზბაში—ბოზბაშ, ბუზბაშ, ტოლმა—დოლმა, ყაურმა—ყაურმა.

წყაღი: არხი—არხ, სუ (წყალი)—სულუ—წყლიანი, სუელი, ნამი—ნამ, (და)ნამული—ნამლუ.

იარაღი, ჭურჭელი: იარაღი—ყრად, გუთანა—ქმთან, ქოთან (ლექ.), ურემი (მეგრ. არაბა)—არაბა, ბარი—ბელ, ჯამი—ჯამ, ბადია—ბადია, ხანჯალი—ხინჩალ, ცელი—ჩაღლუ, ჩაფი—ჩაფ, ახორი (IX—X ს. ხელნაწ.)—ახურ (ინგ. ახურ), მანგანა—მანგანა, ტაბაკი (სვ. ტაბაგ)—თაბახ, კლიტე—ქილით (ქილითტამალ—კლეტა, ქილითტა—კლიტე?)

საცმელი: ჩოხა—ჩოხა, ჩუხა, ფაფახი—ფაფახ, ფაფაყ, ახალოხი (ინგ. არხოლოლ)—არხალულ, ლაფჩინი—ლაფჩინ, ჩექმა—ჩექმა, ქოლგა—ქმლგა საჩრდილობელი (ქმლგა—ჩრდილი), ქამარი—ქამარ, შალღარი—შარვალ, ფლასი (ინგ. ფალას)—ფალას.

მთა: მთა (ინგ. თაჲ, სვ. თანალ)—დაღ; იაღბუზი—ჟღბუზ (=ჟღ-ბუზ=ქედ-მყინვარა). აღბად, მთის მყინვარის თავ-

დაპირვანდელი სახელიც ყაზბეგი კი არ იყო, არამედ ყარ-
ბუზ—თოვლ-მყინვარი.

ადგილი: სვ. ვერ (მიწა)—ჰერ; გზა—გეზმალ (გეზავრობა,
ტარება), ნამგზავრი—გეზან, გეზასი—სამგზავრი, გეზ—იმგზავ-
რე, იარე; „იოლად წასვლა“ ელა გეთმახ (ინგ. გზას წასვლა;
ელ—გზა). ბინა—ბინა, ბინეული—ბინალი, ბინალუ; ბინა-
დარი არის იგივე თურქ ბინალიდირ; დაბინება—ბინალამალ,
ბინა—ყოამალ. თურქ. ბინელო—ბინეული, ბუნებრივი, ბუ-
ნებითი. თვით ბუნებაც იმავე ფესვისაა, რადგან სვ. ბუნაბ—
ბუნება (მარტი კი ირწმუნება (Физиол., XXXVIII) ბუნ, ბნა;
—მკვიდრი, ბინადარი სომხურია!).

შენახა: კოშკი—ქოშკი, თონე (თორნე)—თენდურ, ღირე
(ინგ. ღირაჲ, მე-IX—X ს. სახარებებში ღირე, მერე ღვირე,
მეგრ. ღვირე, სვ. ღირ—თურქ. ღირჲ (ხოლო ღირაგ—ბოძი,
თირ (ინგ. თირ, სვან. ღირ)—ტივი, ხაროხე!, ტახტი—თახტი,
თახთ (თურქ. სიტყვიდამ თახტა—ფიცარი), ქულბაქი (ინგ.
ქულბაჲ)—ქულბა.

სხვადასხვა სიტყვები: ფიქრი (ინგ. ფიქირ)—ფიქირ, იმედი
(ინგ. უმედ)—უმედ, ნაზი—ნაზ (ნაზიკ—წვრილი), დივანი
(იპოლიტეში, X საუკ.)—დივან, დუვან (სამართალი), თარ-
გმანი (იქვე)—თარჯიმან, ბრინჯაო—ფ(ი)რინჯ, ფოლადი—
ფოლად, ფულად, ჰასაკი (იქვე)—იაშ, ჯშ, ნიშანი—ნიშან,
ოხვა (მეგრ. ხვამა—ლოცვა, ოხვამე—სოხვო, საყდარი)—
ოხუმალ—ლოცვა, დასი, დასტა—დესტა, ბოლოქი—ბელოქი
(მარტი კი ბოლოქს სომხურ სიტყვად აცხადებს და თარგმნის
сони (Тексты, IV, გვ. რნდ). ბოლოქი—ბელოქი сони კი
არ არის, არამედ группа, стая, гуртъ, ხოლო ბაჲ—ბევრი,
უხვი, ბოლოლუდ—სიმრავლე, უხვობა), ალი—ჟლავ, ოთალი
—ოთალ, უთალ, ფუნე—ფეინი, ცურვა (ინგ. ცორვა)—სურუნ-
მალ, ცივი—საფუხ, სოფუხ, ქარი—ქალაგ, ჩლაფი (ინგ. ჩი-
ლაფ)—ჩილაფ, კრაქი (ინგ. ჩირალ)—ჩირალ (ავარ. ჩირაქ
სანთელი, კრაქი), ლუსმარი—ნუსმარ, ნალი—ნალ, მყავე

(ინგ. უევეე) — აჟი, ხურჯინი — ხურჯინ; ბედი — ბახტ, ბედ-ნიერი — ბახტავარ, უბადო — ბახტსუზ, ხალამური — სარამულ, თოფრა (ინგ. თორბა) — თორბა, ვახშამი — ახშამ (სალამო), ახშამ-ხორაგ (სავახშმო ხორაგი), და-ნაყრება — ნაპარელამალ (ნაპარ — ნაყრი, საუზმე, კირი — ქირაჯ, ყური — ყულახ, „ყურის გდება“ = „ყულახ ასმალ“; ფუშეა — ფუზმახ, ფუშე — ფუზ. დასუსტება — სუსტალმალ, მკლავი (ინგ. კლავ, მეგრ. კალე, სვ. მკარ) — ყოლ, ნობათი (ინგ. ნაბათი — ნაბათ.

წიგნების სახელები: ზადიკი, იადგარი და გუჯარი წმინდა თურქ. სიტყვებია.

ზადიკს ერქვა აგრეთვე ზატიკი, ზადიგი. იგი წარმოსდგება თურქ. სიტყვიდამ აზატ, აზად — განთავისუფლება, განრინება. აზად(ლ)იგ — საგანსათავისუფლებლო, საგანსარინებელო (წიგნი, ბრძანება და სხ.) ანუ კიდევ განთავისუფლება, თავისუფლობა. ამავე მნიშვნელობით სწორეთ იხმარება ქართულში ზადიკი, რომელიც თვის შორის შეიცავს უმთავრეს დღესასწაულების საგალობლებს და განსაკუთრებით კი საგალობლებს და საკითხავებს აღდგომიდან სულისწმ. მოფენამდე. ამავე სიტყვიდამ გვაქვს აზატი — თავისუფალი და, აღბად, ჩრდ-კავკასიის უზდენი (ინგ. უზდანი) — თავისუფალი კაცი (აზნაური). მარრი კი ამტკიცებს აზატი სომხურიაო!

„იადგარი“ (გვხვდება ქართ. ხელნაწ., IX—X ს.) წარმოსდგება თურქ. სიტყვიდამ იად (ხსოვნა) და იადგარი ნიშნავს სახსოვარს (შეად. სწვდა — ვაჭრობა, სწვდაგარ — ვაჭარი, სოვდაგარი). მასში წმინდანების სახსოვარებია (საკითხავები) და შემდეგში აგრევე იწოდებოდა სიგლები, დაწერილნი რაიმე სახსოვრის, ნაბოძების აღსანიშნავად. ამავე მნიშვნელობით ეხლაც თბილქურში იხმარება იგივე იედიგაზი.

გუჯარი წარმოსდგ. თურქ. სიტყვიდამ გუჯ — ღონე, ძლიერება, ძალა და გუჯალუ — გუჯალუ არის იგივე ქართ. გუჯარი — ძლიერების, სიმტკიცის მქონებელი. ქართლ. ცხოვრება გუჯარს მეშვიდე საუკ. აღნიშნავს.

ადამიანთა სახელები: პაპა — პაპ(სი), ნენა (ინგ. ნანა) — ანა,

ანასი, ნანა(სი), ლეკურ. ნინო—დედა. ხლანი. ,,ყენი მონღო-
ლერი სახელწოდებაა და ამ სიტყვას მე-XIII-ე საუკუნეზე წი-
ნად საქართველოში არ ხმარობდნენო“, მიკეჩინა ბ-ნ ჯავახი-
შვილმა („საქართ.“, № 10, გვ. 11). ვიდრე ამას იტყოდა,
ჯერ უნდა გაეცნო სათანადო მასალები. ყენი არის იგივე
ჟან-ი და იგივე ხაყ-ნი, უუძველესი დროის და უმადლესი ტი-
ტული შუა-აზიის მთაბაროსანთა, ე. ი. იმავე თურან. — თურქ.
უფროსებისა და შემდეგ მხოლოდ მონგოლთა მეფეებისა.

ხაყანი საქართველოში, ხლანი სომხეთში და კაჯან რუ-
სეთში ჩნდება აღრითგანვე: აგრე ისახელებოდა ხაზართ მეფე
(მე-VIII საუკ.) და იქაურივე მეფე ჯიბლუ (V Π ს.). სებეო-
სით (მე-VII ს.) ყენის ურმიზდის (590 წ.) დედა, ხოსრო
I-ის ცოლი, იყო ქალი ხაყანისა, ტეტალთა (თურქთა) მეფე-
სა (სებეოს., 38).

არაბთა მწერალი იბნ-რუსტე (903 წ.) ამბობს: ,,ხაზარ-
თა მიწა ტფილისის ქვეყანამდე უწევს; მათებრ მთავარს იმა
ჰქვიან, ხოლო ხელმწიფეს ხაყან—ხაზარი. ეს იშაცა და ხაყა-
ნიც ებრაელნი არიან (Сннпн. матер., XXXII). კარაულოვის
ცნობით (იქვე, გვ. 53) იშა არის იგივე შე, შა, შეშუ. აქედ-
გან, როგორც უკვე ვთქვით, გავრცელდებოდა იშხანი—იშა-
ხანი. დღესაც დაღისტანში შა ს გაარჩევენ ფადიშასაგან: მათი
აზრით შა არის ნახევარი ხელმწიფე (ვით ყაჯარშა სპარსეთი-
სა) და ფადიშა კი სრული მეფე (ვით ხელმწიფე რუსთა, ოს-
მალთა და სხ.).

ჯიბლუ-ხაყანი რომ შემოესია საქართველოს 40,000 მე-
ომრით და ერეკლე იმპერატორს უშველა ტფილისის აღებაში
(VII ს.), მის შემდეგ აქაურობაში ტრიალებდა მისი შვილი-
შვილი შატი (=შადი). შადს რომ გზავნიდნენო, სამთავრო
უფლებით აღქურცესო, ამბობს კალანთკატვაწი (გვ. 110). შა-
დი(რ) უდრის ქართულს შა-ა. ამიტომ მას ვუტოლებთ სახე-
ლებს Tzathis (955 ლაზთა მეფე), Tzathios (422 წ. იმათივე მე-
ფე), აშოტ ჩორჩანელი=Azatos Zurbanelli, შატ, შატი-ლი, შატ-
ბერი, შატ-ბერდი, (მახლობელი მონასტრების მიჯ (მზის)—ნა-

ზორისა, ხანტისა (სამეგრ. არის კიდევ სოფელი ხანცკი).
გრამატიკა.

	აწმუჲ	თურქ.
ვარიმე	ვორეჲ	ვარ-ამ
ხარი-შენ	ორეჲ	ვარ-სენ
არი	ორე	ვარ
ვარ-თ	ვორეთ	ვარ-უხ
ხარ-თ	ორეთ	ვარ-სიზ
არი.ან	ორე-ნა	ვარ-ლარ
	ორე-რან = რე-ნონი	

წ. უსრ.

ვარიედ	ვორდი	ვარიდ-უმ
ხარიედ	ორდი	ვარიდ-უნ
არიედ	ორდუ (სვ. არდა)...	ვარიდ-ი
ვარიედით	ვორდით	ვარიდ-უხ
ხარიედით	ორდით	ვარიდ-უნზ
არდეს	ორდეს	ვარიდ-ი-ლარ.

თურქ. მრავლობითი ჯარ = სვ. ჯარ (მამა-ლარ მამ-ები),
 სვ. არ (ჩაჲ-არ — ცხენები), = ქართ. ან, ენ, ნენ, ნნ, ნა, ნან,
 ნი (იხ. ქვემო). შეადარე კიდევ:

ფუშვა — ფუზმახ.

ფფუშავ — ფუზიირამ, ფუშავ — ფუზიირ-სენ, ფუშავს — ფუ-
 ზიირ, ფფუშავთ — ფუზიირუხ, ფუშვენ — ფუზიირ-ლარ. — ვფუ-
 შავდი — ფუზიირდუმ, ფუშავ-და — ფუზიირ-დი, ფუშავ-დ-ნ-
 — ფუზიირ-დი-ლარ (ნენ = ლარ). ფუშე — ფუზ? ფუშოს — ფუზ-
 სუნ? ფუშონ — ფუზ-სუნ-ლარ? ვფუშო (= ძველ. ვფუშომეა?)
 — ფუზიმმი? დამფუშველი — ფუზან, დასაფუში — (და)ფუშული
 — ფუზულუ, (და)ფუშულ-ა — ფუზულუფ-დურ, (და)ფუშულ-ან
 — ფუზულუფდუ-ლარ. (და)ფუშულ-იყო — ფუზულ-მიშიდი,
 (და)ფუშულ-იყენ — ფუზულ-მიშიდი-ლარ. ვფუშომეა — ფუზიმ-
 მი? ვარმეა — ვარამმი?

ბრუნვები: ნათეს. ადამ-ინ (შეად. ჩემთვინ, ჩემთვის)
 მიც. ადამ-ა
 აღგ. ადამ-დან (ადამიანი-დან)
 ფიქირ-დან (ფიქრი-დან)
 იჩინ-დან (შინა-დამ)
 ადამ-ქსტა (ადამიან-ზედა)

კიდევ და: ნარ-და (სა-და), ოიან-და (იქი-თა), ბუიან-და (აქა-თა); მენ-და (ჩემდა), სენდა (შენდა), მაგალ., „სენდა ვარ“=შენდა არის, ათასილა—ანასილა=მამაცა—დედაცა, მენ-და—სენდა=მეცა—შენცა, ინსაფლა ვარ, ჰაყილა=სინიდი-სიც არის, ჭკუაც. მეშა-და (ტყეში), ევ-და (სახლში) იჩი (=ში), იჩინდა (შიდა, შიგა, შინათა: მეშა-და=მეშა-იჩინდა =ტყე-და, ტყე-შიდა; იჩი—შიდაობა, შინაობა: „იჩინა გირ-დი“=შინა შევიდა. იჩინდა-შიდა, შინად, შიგ. გედან-და=წასვლა-ში, წასვლისასა. ამიტომაც თვით ქართულში გვესმის სახლ-ში, სახლჩი.

ზჯა=მდე: გელინჯა—მოსულა(დ)-მდე (ინგ. მოსულინჯა, მოსულამდე), გელინჯა—წასვლამდე (წასულინჯა, წასულამდე)-

მრავლ. რ. თავდება ჯარ-ით და ქართ. ებ-ივით ყველა ბრუნვებში მოისევამს მხოლ. რიცხ. ბრუნვების დაბოლოებებს.

	ჰაჰა	სე. ბაბა	ბაბა(სი)	
პაპა-ნი	ბაბა-ლარ	ბაბა-(სი)ლარ		
პაპ-ებ-ის	„ „-იშ	„ „-ინ		
„ „-ს	„ „-ს	„ „-ა		
„ „-იდან	„ „-თე	„ „-დან		
„ „-ზედა	„ „-ჟი	„ „-სტა.		

ნაცვალსახ. მენ—მე, მენა, სენ —შენ (მეგრ.-სევან. სი), ო, ონ — ი, ის (მეგრ. ი, ინა, სე. ალ(ა); ოლარ, ონ-ლარ—ის-ინი, იგ-ინი, ინფი, ალიარ. აქედგან ჩნდება მრ. რ. ნიშანი ლარ=არ=ნან (ნენ): ონ (მხ.)—ონ-ლარ (მრ.), ის (მხ.)—ის-ინი, იშა (მხ.)—ან-ანი, ალ (მხ.)—ალიარ. ქართ. ნენ-საც უდრის ლარ: სუსტდებოდნენ—სუსტალიირდი-ლარ, თრგუნ-ვიდ-ნენ—თავჯალიირდი-ლარ. დაბოლოება ნენ ხშირად გვხვდენ-

ბა ძველ გეოგრაფიულ სახელებში (ხორსანენი, სოფენენი, ორ-
ზიანინი და სხ.), მაგრამ ამის შესახებ იხ. შემდეგს წიგნში
„ვანის მეფეების ნაშთები“.

XIV

სკვითიაში მყოფი საქართველოში ყოფილა.*)

იყო დრო,—დიდი ხანი არ არის მას აქეთ,—რაც ამ-
ტკიცებდნენ ქართლის ცხოვრება ზღაპრული თხზულებათა.

შეთხზული ვახტანგის მიერ მე XVIII საუკუნეში!

მაგრამ ამისთანა ცილის წამებამ თავისი დრო-ჟამი მოი-
ქაშა, რახან გამოჩნდა ამ ქართლის ცხოვრების დამამტკიცე-
ბელი ძველი მათიანე „მოქცევა ქართლისა.“

ეს მათიანე, გადმოწერილი უუძველეს დროის დედნიდამ
ბერაის მიერ მეთათე საუკ-ში, გამოიცა 1890 წელს.

და ქართლ.-ცხოვრების მტრებმა, ცოტა არ იყოს, ჩამო-
ყარეს ყურები და ერთი მათგანი კიდევ შეუდგა მტკიცებას,
რომ „ქართლის ცხოვრება“ იწერებოდაო მერვე საუკუნეში
და იქნებ აღრეცო.

შემდეგ საქმეს შეუდგა ივ. ჯავახიშვილი და პსევდოეპი-
გრაფიულ თხზულებად გამოაცხადა თვით ეს „მოქცევა ქართ-
ლისა“ თავის წიგნში „ანდრია მოციქულის და წმ. ნინოს
მოღვაწეობა საქართველოში“ და მის რუსულ თარგმანში
«Проповѣдн. дѣят. ап. Андрея и св. Нины въ Грузіи».

„ანდრას მიმოსვლის“ შინაარსს ზღაპრული ხასიათი აქვს და
არაკს უფრო მთავრებს კაცს“, იწმენება ჯავახიშვილი (გვ. 47).

„ანდრია პირველწოდებული არც რადის არ უთავილა კავკასი-
აში სწორედით და კერძოდ საქართველოში“ (გვ. 48).

„ანდრას მიმოსვლა და ქადაგება ივერიაში მხოლოდ თქმუ-
ლება, ისეთი თქმულება, რომელსაც ისტორიისთვის არავითარი
მნიშვნელობა არა აქვს“ (იქვე).

რატომ? იმიტომ რომ:

*) „საქართ“. № 9-დამ იხეკდება მკირეოდენ ცვლილებით:

ამ „მიმოსვლის“ შესახებ ქართველებმა მეცხრე საუკ-დე არა იცოდნენ რა (გვ. 48)

და მხოლოდ ამ საუკუნეში ვინმე ბერძენმა ნიკიტა ჰაფლაგონელმა (+890 წელს) შეთხუზა, რომ ანდრიამ იქადაგაო ივერიაში (გვ. 40)

„უნდა ვიფიქროთ რომ ექვთიმემ (+1028 წელს) მაშინ თითონ პირველად გაიგო და აუწეს თავის ძმობას შესახებ ანდრიას საქართველოში მიმოსვლისა“ (გვ. 42 და რუსულის გვ. 1071), და ეს ცნობა ათონიდან საქართველოში შემოვიდა, უცხად გაფრცხლდა და ფაქტად მიიხიეს (გვ. 44).

თუ ეს მიმოსვლა მართალი ყოფილიყო, რატომ მის შესახებ (ნიკიტა პოფლაგონელამდე) არაფერია ცნობა არ დარჩაო საქართველოში და ან არა სთქვეს-რა მსოფლიო მამებმაო, იმ მამებმა, რომელთაც დაგვიტოვესო მოციქულების მიმოსვლის შესახებ ცნობებიო. ამ მამათაგან ყველაზე უძველესი დროისა ორიგენი გვეუბნებაო, რომ ანდრიამ იქადაგაო მხოლოდ სკვითაში, ამასვე იმეორებსო ევბერი (+449 წ.), დოროთეოსით ანდრია ქადაგებდაო ბითინიას, პონტოს, ფრაკიას; ეპიფანეც (VIII—IX-ს.) გვეუბნებაო, რომ ანდრია ბოსფორს მოვიდაო, სიმონ კანანელის კილოზანი (ფუსკუმა?) მაჩვენესო, მაგრამ თვითონ ეპიფანე აფხაზეთში არ ყოფილაო, რადგან არ ამბობსო, რომ ნიკოპსში სიმონ კანანელის საფლავი ვნახეო (გვ. 110).

იმისთანა პირველ ხარისხოვან კითხვის გადასაქრელად, ვით ანდრიას მოღვაწეობა საქართველოში, საჭირო იყო მეტი დაკვირება და მეტი მასალის შემოკრება, ქართულ წყაროების გულდასმით შესწავლა, კლასიკურ მწერლების ნაამბობის ზედმიწევნით გაცნობა. პატივცემულ ივ. ალ. ჯავახიშვილის წიგნში კი ამას ვერ ვხედავთ ჩვენ.

ზემოხსენებული ორიგენი (გარდაიც. 254 წელს), რომელმაც დასწერაო 6000 თხზულება, ამბობს: ანდრიამ იქადაგაო სკვითაში.

რომელი იყო ეს სკვითია და ვინ იყო სკვითი?

„სკვითი“ ბერძნების შეხედულობით ისეთივე სახელი იყო ძველ დროში, ვით „ბარბაროსი“, მას შემკრებლობითი მნიშვნელობა ჰქონდა. სკვითად იგინი უწოდებდნენ კასპიის ზღვის იქითა მხრის ხალხებსაც, მაგალ., მასაგეტებს, არეზისა და ფაზისის ხეობის მკვიდრთაც, კავკასიონის გადაღმა ჩრდილოეთის ოკეანემდის გაფანტულ ერებსაც; საზოგადოდ კი ჩრდილოეთის ყველა ხალხებს და მათ შორის ქართველებსაც სკვითად იხსენიებდნენ. აი ამის სამოწმი.

სტრაბონი ამბობს: ბერძნების ძველი დროის ისტორიკოსები ჩრდილოეთის ყველა ხალხებს სკვითებად ანუ ელტოსკვითებად უწოდებდნენო (6, 2; ჰანის თარგმანი, გვ. 77).

აპოლონდორით (140 წ. ქრ. წ.) პრომეთეოსი (ამირანი) მიჯაჭვულია კავკასიონზე, რომელიც სკვითთაშა (ჰან, 52), და ამ მთის ძირში იყო Kutais-polis=ქუთაისი.

ლუცი ამპელითაც (380 წ. ქრ. შ.) კავკასიონი სკვითთაშა.

პლუტარხი (II საუკ. ქრ. შ.) ამბობს: ფაზისი (=რიონი) სკვითთაშა (ჰან, 153).

ეს ცოტაა კიდევ.

იგივე სტრაბონი ამბობს, რომ ივერნი ბარსა და მთაში ცხოვრობენო, მეზობლობენ სკვითებსა და სარმატებსო და მათი მეგვარტომენი არიანო (XI, 3, 3).

კალლიმახით (260—230 ქრ. წ.) ხალიბნი (ქართვ. ხალხი) სკვითთა მოდემისანი არიანო (ჰან, 43).

ნიმფადორ სირაკუზელის სიტყვით ტიბარენნი (ტაბალე-ბი) სკვითთა გვარმოდგმა (იქვე, გვ. 207).

ამაზედ ცხადი რა იქნება?

მაგრამ იქნება გსურთ გაიგოთ უფრო უცხადესობა, მაგალ., შეიტყაოთ თუ, სახელდობრ, ვინ იყვნენ ეს „სკვითთა მოდემის ტიბარენნი“ (იგივე თობელნი=ტაბალნი)?

აბა დაუუგდოთ ყური იოსებ ფლავიოსს (37—100 ქრ. შ.): „თობელისაგან წარმოსდგნენ თობელნი, რომელნიც ჩვენს დროს იწოდებიან ივერად“ (Antiqit. 1, თ. 6), ამასვე იმეო-

რებენ მეოთხე საუკუნის მოღვაწენი ევსტათი ანტიოქელი (*Лат-
тышевъ 1, 700*) და თეოდორიტე კვიპრელი (*იქვე, 773*).

და ორიგენიც სწერს (მესამე საუკ.): ანდრიამ იქადაგაო
სკვითაში. დანარჩენმა მამებმა უფრო გარკვევით სთქვეს:

დოროთეოსმა (არა აღრე 4 ს.): ანდრიამ იქადაგა ბითვი-
ნიას, პონტოს, თრაკიას და სკვითას, მერე მივიდა დიდ ქა-
ლაქ სებასტიას (==ბიქვინტას), საცა მდინარებენ ფსარი და
ფაზისი (*А. Лопухинъ. 1, ტ. 1, 759*)

ფსარი==აფსარი აფხაზეთის სხელია, ხოლო ფაზისი რიო-
ნია და ხან ქოროხი.

იგივე ცნობა ანდრიაზე გამეორებულია ქართ. ხელნაწე-
რებში (*№ 95, 103, 222* და სხ.). ამათგან *№ 103*-ში მო-
ყვანილია ბასილი კესარიელის (*329—379*) საკითხავი და
მასში ანდრიას ქადაგებული ქვეყნები ამ რიგად ჩამოთვლილია:
ბითვინია, პონტო, თრაკია, რაკონელთა ქვეყანა, სებასტიელ-
თა ქალაქი დიდი (==ბიქვინტა), „სადაცა აფსირაელთა ბანა-
კია.“ უფრო სარწმუნო ცნობებს ანდრიაზე იძლევა ზემო
(*49—53*) დაბეჭდილი მოთხრობა, იოანე ანჩელი ხომ პირდა-
პირ უგალობს მოციქულს: „ანდრიაჲ, თავი მოციქულთა,
პირველ წოდებული მოწაფე მეუფისა დიდისა, იდიდებოდენ
ყოველთაგან უღალთა ღაღათა კლარჯეთისათა: იერაპოლით
მოვიდა და „ხატი ესე საშინელი (ანჩის სატი) ჩუენ მოსავთა
მისთა მოგვანიქა“ (*ჩვენი Описание рукоп. церк. музея,
გვ. 312*).

დავით და კოსტანტინე მთავრების ცხოვრებაში აწერია:
„ვითარცა გვისწავიეს ესე ძუეელთა უწუებათაგან, იყუნეს წმინდანი
ესე მოწამენი დავით და კოსტანტინე განათლებულ ემბაზითა
ქადაგებულისა ანდრიას და სიმონ კანანელიასათა. რამეთუ მათ
უქადაგეს „ქრისტე ქართველთა შორის ზირველ ნინოს მოსე-
ლისა“ (*ხელნაწ № 176, გვ. 267 ბ; სამოთხე, გვ. 324*).

ეს წმინდანები ეწამნენ მეშვიდე საუკ. გასულს და ივ.
ჯავახიშვილი კი ირწმუნება მე IX—XI საუკ დის არ იკოდ-
ნენ ანდრიას მოგზაურობის ამბავიო!

მაგრამ რას ვკითხულობთ? ალბად ეს „ცხოვრება“ ყალბია! შეიძლება. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში საჭირო იყო ანდრია პირველწოდებულის“ ავტორს ამის შესახებაც ეთქვა ორიოდ სიტყვა და ეცნობებინა მკითხველისათვის, რომ ამგვარი «ყალბი» თხზულებაც არისო ქართულს ენაზე. თორემ რასა გავს მისი მტკიცება, რომ ქართველებმა მეცხრე საუკუნემდის არა იცოდნენ რაო, თვით ექვთიმე მთარგმნელმა (+1028 წ.) ალბად პირველად გაიგო, მაშინ როდესაც მოწამეთა ცხოვრება ანდრიას აქ ყოფნას ამყარებს „ძველ უწყებაზე“!

ან-და რა ვიცით, რომ ეს „ძველი უწყება“ დღეს თუ ხვალ არ ამოცურდება სამალავიდან ისე, ვით ამოცურდა ქართველთა საამაყო „ქართველთა მოქცევა“, „მდაბითაგანის“ ყულთარსლანის დიდგვარიანობა (იხ. ქვემო) და სხ.

ანდრიას მიმოსვლა საქართველოში (ბერძნ. სკვითიაში) ჩვენ „ზღაპრად“ კი არა, უქვეველ საქმედ მიგვაჩნია არა თუ მარტო ზემოაღნიშნულ უწყებათა მიხედვით, არამედ სხვა მოსაზრებითაც.

მოციქულების ხანაში საქართველო ფრიად ძლიერი სახელმწიფო იყო, ისეთი ძლიერი, რომ მის მეფეს ეჭირა აგრეთვე სომხეთიც, და მის ძლიერების გამო დიდებული რომის იმპერია თავისთვის სასახლოდ სთვლიდა ქართველ მეფის მეგობრობას, მისთვის ანდალმის დადგმას თვით მეომრობის ღმერთის ბელლონის ტაძარში რომს, ციხის აგებას ივერთ მეფისთვის, რომ „მეგობრობდა კეისარს და რომის ერს“.

რა დასაჯერებელია, ქრისტეს მოციქულები შესულიყვნენ სომხეთს, ალბანას, სპარსეთს, ინდოეთს, პონტოს, კაპადოკიას (ისიც დასახლებულს ქართველის გვარტომბით!), სკვითიას (იგულისხმება რუსეთი) და თვით სომხეთის მპყრობელ და რომის მეგობარ მეფის ქვეყანაში კი არც ერთს ფეხი არ შემოედგა!

ეს ერთი. მეორეც, როგორ შეიძლებოდა ანდრია სკვითიაში მისულიყო, რომ საქართველოს ნიადაგისთვის ფეხი არ

დაეღა, ზე ხო არ გადააფრინდებოდა! ნავითაც რომ წასულიყო, ისევ ტრაპიზონს ვერ ასცილდებოდა და ტრაპიზონი ხომ იმავ კოლხთა (ქართველთა) ქალაქი იყო!

მაგრამ რა საჭიროა ჩვენთვის ყველა ეს კითხვები. ანდრია იქნებ არც კი იყო ჩრდილოეთ სკვითიაში, ეს კი, როგორც დავინახეთ ზემო აღნიშნულ სამოწმებით, ცხადზედ ცხადია, რომ ანდრია სამხრეთ სკვითიაში (საქართველოში) ყოფილა და აქ შემოსულა, ქართულ წყაროების ჩვენებით, ტრაპიზონის მხრიდან და პირველად უქადაგნია სწორეთ იმ არემარეს, საცა ცხოვრობდნენ ბერძნების სკვითინები (კსენოფონტე, VI, 7, 18) და მაკრონები ანუ ტიანები, ესე იგი ქანები.

ვიმეორებთ, ანდრია არა თუ არ იყო საქართველოში, არამედ არ შეეძლო არ ყოფილიყო და რომ არ ყოფილიყო, სხვა მოციქული მაინც აუცილებლად შემოვიდოდა ამ მაშინდელ მძლავრს და ერთა შორის დიდ მნიშვნელობის მქონელ სახელმწიფოში. მისი მოგზაურობა, როგორც მოსალოდნელი იყო და როგორც შეეფერებოდა მოციქულის მისიის სიდიადეს, ქართველებმა თვით შემოსეს დაწვრილებითი, ხანდახან თვით არა-საჭირო ცნობებით: ყოველი წმინდანის ნამოქმედარს მოსდევდა ხოლმე გადაქარბებული მოთხრობა. ეს ყველგან ასრე იყო.

ბ. ჯავახიშვილი ასრე ასრულებს თავის წიგნს: „კრიტიკული განხილვა წყაროებისა, რომლებშიაც შენახულა მამაპაპური გადმოცემა შესახებ ქრისტიანობის დამყარებისა საქართველოში, საჭირო იყო აუცილებლად, ერთის მხრით, რომ მოგვეზადა ნიადაგი მერმენდელ სამეცნიერო შრომათათვის ამავე კითხვის შესახებ, და, მეორეს მხრით, რომ შეცდომები აეცდინათ იმ ისტორიკოსებს, რომელნიც მატინეს სიტყვების განმეორებას აღარ კმარობენ და სხვა და სხვა საეკლესიო, ზღაპრულ თქმულებებზე ამყარებენ თავიანთ, ხშირად, დიდმნიშვნელოვან საკითხების შესახებ კვლევას“. — აქ რუსულს გამოცემაში აქსონი ჩვენც გადმოგვკრავს მამაპაპათა

ზღაპრულ თქმულების დაჯერებისთვის (ქართულში კი არ გვიხსენიებს!)

სწორე გითხრათ, მამაპაპათა „ზღაპრობას“ ჩვენ, ხშირად, უფრო ვუჯერებთ, ვიდრე ზოგიერთ სწავლულების მეცნიერებას. ბ. ჯავახიშვილის „ანდრია პირველწოდებული“ კი ხომ, როგორც დაინახეთ, ვერავის გზას ვერ გაუკვლევს და ვერც შეცდომას ააცდენს, ვინაიდან თვით იგი უფრო სხარტულას ჰგავს, ვიდრე მეცნიერულს გამოკვლევას.

სხარტულით არ შეიძლება მამაპაპათა მრავალსაუკუნოვან რწმენა-გადმოცემის სხვერტა, სხეპა, გაქარწყლება.

XV

ევსტათის წამებისა და უმეფობის გამო ისევ *).

ჩვენს შეკითხვაზე პატივცემულ ჯავახიშვილმა გაგვცა პასუხი.

სჯობდა კი არ გაცეცა: ვერც არა გამოარკვია-რა და ზედაც ჩვენი პირადობის შელახვა მოინდომა კვლავ.

1. „ჯანაშვილი თავის ოცნებასა და უფრო ქარის წისქვილებს ეომება, ვიდრე მე“, არწმუნებს ს:ზოგადობას ჯავახიშვილი (საქართ., № 10, გვ. 13, სვ. 2).

უომროდ ჯავახიშვილს ვერა წარმოუდგენიარა და რასაც დასწერს, თუ „ბალი, აღა“ არ მოახსენე, მაშინათვე სეტყვა-სავით მოგაყრის მრავალ უკადრისობას, ვით: „ქარის წისქვილებს ეომები“, „აბდა უბდას მოჰყოლიხარ“, „სიყალბეა“, „ქორება“!...

სამწუაროდ, ეს ახალგაზრდა მკვლევარი ამგვარივეა ქარა მართა ჰოლმეიკაში, თვით საქართველოს წარსულის შესწავლაშიაც, მხოლოდ იმ განსხვავებით კი, რომ თითქმის ყველა უცხოელ მწერლებსა და წყაროებს მონუად ენდობა და ეურ-წაურებით ეკადება ჩვენებურებს. წაიკითხეთ ჯავახიშვილის ცალმხრივი და ცალფეხის ისტორიოგრაფია, რომელსაც იგი ეძახის „ქართველ ერის ისტორი-

*) ეს წერილი შეუწყნარებელ კორექტურულ შეცდომებით დაბეჭდა «ნიაში» (№ 8).

ას“, და სრულიად დარწმუნდებით ჩვენი ნათქვამის სიმართლეში. ავტორს მასში კრინტიც არ დაუძრავს ანდრეას მიმოსვლის შესახებ, ქრისტიანობას მიღებისთვის სულ 24 სტრიქონი უწიდადებია, ისიც წმ. ნინოს სახელის უხსენებლად, და სხ. და სხვ. ნინომ მთელი ახალი ხანა შექქმნა და იგი, თურმე, ტუვე-ქალის მეტი არა უოფი-ლა! და ესეც მხოლოდ მისთვის, რომ თვით ავტორს უაღბად მიაჩნია ის, რაც უაღბად მისაჩნევი არ არის...

ჩემს შეკითხვაში მე იოტის ოდენი სიმრუდე და სიყალბე არ შემიტანია.

ა. რომელ წელს ეწამა ევსტათი?

ბ. რომელ წელს გაძეფდა გურამი?

გ. რამდენ წელს გასტანა უმეფობამ?

ანუ როგორც ვწერდი: „590 წელს და არა 544-ს და არც 888 ს,“ და სრულიად აზრად არა მქონია ჯავახიშვილის წიგნის „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორიის“ გარჩევა თავით ბოლომდე, თუმცაღა, დავუმატებთ ეხლა ჩვენ, ამ წიგნის ერთ თავში (თ. მერვე) ის, რაც შეეხება „მდაბიოთაგანს“ ყუთლოუარსიდან, უნდა შეიცვალოს თანახმად და შესაფერად ჩვენის შესწორებისა (იხ. ქვემო).

ვიმეორებთ კვლავ, ჩვენ არც „ქარის წისქვილებს“ ევო-მებით და არც მათ მეწისქვილებს, არამედ ეძიებთ მხოლოდ ქეშმარიტებას და ამ ძიებაში თუ საღმე ვცდებით, ეს არა განზრახ და ნებისით და არც სიყალბის ჩადენის ჟინით, არამედ იმიტომ, რომ თვით მუშაობას დასდევს შეცდომა. არა სცდებიან მხოლოდ მკვდარნი, უსაქმურნი.

2. „ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა 544—5 წ. მოხდა და არა 590 წელს, როგორც ჯანაშვილს ჰგონია,“ ირწმუნება ჯავახიშვილი („საქართ.“, № 10; გვ. 12, სვ. 1).

არა მე მარტო ვგრე „მგონია.“

ვახუშტიმ ევსტათი ეწამა სტეფანოზის მთავრობაში (600—619 წ.)

ბრძესეთი ევსტათი ეწამა ხოსრო II ფარავის მეფობაში (590—628), იმ დროს, როდესაც ქართლში პატიახშობდა არშუ-შა და კათალიკოზობდა სამოელი (Hist de la Gé., გვ. 227).

ბაქრადით ევსტათი ეწამა ხოსრო II-ის გამეფების მეათე წელს, ე. ი. 600 წელს (ვახუშტი, გვ. 111, „საქართ. ისტ.“ გვ. 191)

საბინით 589 წელს (იხ. „სამოთხე“).

ჟორდანას საფუძვლიან გამოკვლევით „ამავე ხანებში“ (ქრონ., 1, გვ. 56).

ყველა ამ ავტორებს ბზე ხომ არ უხონხიათ და ღო ხომ არ უხვრეტიათ, რომ ევსტათის წამება 544—5 წლებისთვის არ მიუკუთვნებიათ?!

ესენიც „ქარის წისკვილების“ მებრძოლნი თუ არიან, რომ ჯავახიშვილი ამათგან არც ერთს არ იხსენიებს თავის თარიღის (==544—5 წ.) დადგენაში და ამათ აზრსა და შეხედულებას ამ საგნის შესახებ ანგარიშს არ უწევს.

თ ჟორდანია გამოსთქვამს საყურადღებო აზრს, რომ ევსტათის მოსვლის შუათე წლად უნდა ითვლებოდესო დრო არა ხოსრო II-ის გამეფებიდგან სპარსეთში (590 წ.) არამედ მის გამთავრებიდგან ბარდავს (ქრ., გვ. 56). ეს აზრი უსაფუძვლოდ არ გვეჩვენება, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ხატზე ევსტათი ახალგაზდა ვაშაკად გამოსახულია და თვით მის „ცხოვრებაშიც“ ცხადად არ არის ნათქვამი, რამდენს წელს დაჰყო საქართველოში; აღნიშნულია მხოლოდ, მოვიდაო ხოსროს მეფობის მეათე წელს, მებაშობა ისწავლა, მერე გაქრისტიანდა, ქრისტიანი ქალი ცოლად შეირთო, შეასმინეს აქაურ სპარსებმა ქართლის მარზაპნის არვანდის წინაშე, ამის ბძანებით ექვს თვეს*) იჯდა ციხეში, მერე არვანდი სპარსეთს დაბრუნდა, სამი წლის ამის შემდეგ მისი მაგიერი ვეჟან ბუზმილი მოვიდა და იმავე წელს აწამა.

ევსტათის მოსვლიდამ მის წამებამდე კარგა ხანს უნდა გაეგლო, ამიტომ რომ მწამებელი (ვეჟან ბუზმილი) ეუბნებო-

*) «ექვს წელს» (ბროსე—საქართველოს ისტორია, გვ. 104). მაგრამ შეცდომა უნდა იყოს: ჩვენ ხელში მყოფ წყაროებში ყველგან ექვსიოდე თვე სწერია.

და: გონს მოდი და „ნუ ქურცი ზამ ცოლსა შენსა და ობოლ შვილთა შენთა“ (სამოთხე, გვ. 321, № 176, გვ. 123, № 170, გვ. 119).

რომ, ვითომ, ეგსტათი სწორეთ 544—5 წელს წამებულა, ამის დამტკიცებას ჯაეახიშვილი ასტურელ გრიგოლის მარტვილობშიც(ეძებს და ბძანებს: „მასში პირდაპირ აღნიშნულია, რომ ხოსროს (აგქსინი იგულისხმებს ხოსრო I-ეს) მეფობის მეათე წელს მოგვებმა მეფეს ქრისტიანების დევნის ბძანება გამოაქვეყნებინებს. მაშასადამე (!) ეგსტათი მცხეთელიც სწორედ (!) ამ დევნის გამო უწამებიათ“ (საქართ. № 10, გვ. 12, სვ. 1).

ამგვარივე ბძანება ყაენმა კობადმაც გამოსცა ჯერ ისევ 520—1 წლებში (იხ. პროკოპი კეს, გვ. 56), მაგრამ ქრისტიანები ამის გამო არავის ამოუწყვეტია. ეგსტათი კი იმიტომ აწამეს, რომ სჰარსი იყო და ქრისტიანობა მიიღო.

მეგვარტომენი უჩიოდნენ ეგსტათის:—სპარსია, ქრისტიანობა მიიღო და ჩვენ რჯულს აგინებსო. უფროსმაც მრისხანედ უთხრა ეგსტათის: „არავინ გიტევოს ქრისტეს მსახურ ყოფად!“ მასთან ერთად კიდევ სხვა შვიდი სპარსი გაქრისტიანებულ იყო, უფროსმა უბძანა თავის მოხელეებს:

„თუ ვინმემ ამათაგანმა აღიაროს მამული რჩული, განუტვეთ, და თუ რომელმან მამული რჩული არა აღიაროს, იგი საპყრობილესა შინა მოკუედინ“ *) (№ 176, გვ. 178; სამოთხე, გვ. 314).

სამაყულა რჯულის არ გამოცვლა დაეკანონებინა სწორედ ხოსრო II-ს.

მე-VII საუკუნის ისტორიკოსი სებეოსი ამბობს, ხოსრო მეორემ ასრეთი განკარგულება გამოსცაო: „ცეცხლის თა-

*) ეგსტათისთან ერთად გაქრისტიანებულ სპარსთაგან ზოგთ მოიცილნესრა მარზანის მუქარა „რომელმან აღიაროს, იგი ვაცხოვნო და რომელმან არა აღიაროს მამული რჩული, საპყრობილესა შინა მოკუედინო“, უფარტყვეს ქრისტე და უღთოება აღიარეს (№-170, გვ. 112; №-176, გვ. 178; სამოთხე, 314).

ყვანის მცემელს არ შეეძლოს გაქრისტიანება, ქრისტიანს—
წარმართობა. ყველა მტკიცედ იყოს თავისი რჯულზედ, ხო-
ლო ვინც თავისი რჯულზედ არ დადგება და უვარს ჰყოფს ამ
რჯულს, მოკლულ იქმნება“ (სებეოსი. *Исторія Иракла*,
გვ. 50.)

ესრეთი განკარგულება ხოსრო II-ემ, ალბად, მოახდინა
ჯერ ისევ მაშინ, როდესაც მთავრად იყო ბარდავს, ამ მაშინ-
დელ შუა-გულს სამ ქრისტიან სამეფოთა შორის (ქართლისა,
ალბანიისა და სომხეთისა) და, ალბად, ამ განკარგულებით
ხელმძღვანელობდენ ქართლის სპარსები, რომ ევსტათის უჩი-
ოდნენ ნაციონალურ რჯულის გამოცვლას და მარზაპნებიც,
რომ გადაუწყვიტეს მას წ თავის საპყრობილედ და მერე წამება
და სიკვდილი.

ჯავახიშვილი ევსტათის ცხოვრების „კარგად არ წამკით-
ხავს“ გვიკვირებს, და თვითონ კი როგორ გაუზებირებია ეს
ცხოვრება, სჩანს იქიდგან, რომ აქამდის ვერ გაუგია, რომ
ევსტათი აწამეს ჩაწიონაჯურ რჯულის გამოცვლისათვის და არა
იმისთვის, რომ ოდესღაც ყაენს ხოსრო I-ს (და ყველა სხვა
ყაენებსაც, დავუმატებთ ჩვენ) განკარგულება მოეხდინა შესა-
ხებ ქრისტიანების ღე ხისა (ნეტა რომელი ყაენი არ დევნიდა
ქრისტიანებს!).

ყველა აღნიშნულ ცნობებიდამ ცხადად ჩანს, რომ ევ-
სტათი წამებულა ხოსრო II-ის დროს და არა ხოსრო I-ის მე-
ფობაში. ამას ამტკიცებს ყველა ზემოდ დასახელებულ ქარ-
თველ ისტორიკოსების ჩვენება და აგრეთვე თვით ევსტათის
ცხოვრებისა და სებეოსის ნათქვამი, რომ ჩაწიონაჯურ რჯუ-
ლის გაშმცველს სიკვდილი ჰქონდა გადაწყვეტილიო. ეს ეს-
რეა და ახლა კიდევ კითხვა ის არის, თუ, სახელდობრ, რო-
მელს წელს ეწამა წმ. ევსტათი.

589-სა და 600 წლებ შუა, როდესაც ქართველი ისტო-
რიკოსების სიტყვით ეწამა ევსტათი, საქართველოში იყო სპარ-
სთა მოხელე ვეზანი, რომელსაც ქართლის ცხოვრება იხსენი-

ებს ბარამ (=ბაჰრამ=ვაჰრამ ჩუბინის *) ერისთავად (ქართლ. ცხ., გვ. 163). მაშასადამე, ვფიქრობთ ჩვენ, ეს ვეზანი უნდა იყოს ვეჟან ბუზმილი, ევსტათის მწამებელი. და რადგან ბარამ ჩუბინი სპარსეთში ყენობდა მხოლოდ ერთს წელიწადს (590 წ.) ამიტომ იგი სწორედ ამ წელიწადს გამოგზავნიდა თავისს მოხელეს ვეზანს=ვეჟანს და სწორედ ამავე წელიწადს ეწამებოდა ევსტათი, რადგან ვეჟან ბუზმილმა იგი აწამა თვისის მოსვლის წელიწადსვე.

აი ამ მოსაზრებით ევსტათის წამების წელიწადად ჩვენ დაღვებთ 590 წელს და არა 589 ს (საბინინი), 600-ს (ბაქრადე), სტეფანოზის მეფობას=600 627 წ. (ბროსე) ** და მით უმეტეს 544—5-ს (ჯავახიშვილი).

3. ჯავახიშვილი განაგრძობს (იქვე, გვ. 12; სვ. 1):

„სცდება აგრეთვე ჯანაშვილი, როცა ბძანებს, ვითამც „სწორედ ამ წმიდანის წამების თარიღზე დამოკიდებულია ბაგრატიონთ გამეფების თარიღიც.“ არავითარი დამოკიდებულება არ არსებობს“.

მორჩა და გათავდა! საბუთები?

არა თუ მარტო ევსტათის წამების თარიღს (იხ. ქვემო), თვით შუშანიკის წამების თარიღსაც დიდი დამოკიდებულება აქვს, იმ შუშანიკისა, რომლის ცხოვრება ჯავახიშვილს თითქმის მთელის საუკუნით იმაზე უკან მოუთავსებია, როდესაც იგი ეწამა (ამის შესახებ ცალკე წერილში გვექნება საუბარი, ჯერხნობით კი იხ. ქრონ., გვ. 55, შენიშ. 120 და ჩვენი საქართ. ისტ., გვ. 260).

4. ჩემს გამოკვლევაში „საქართველოს მეფე“ . რ მითქვამს (?) და არც ვირწმუნები (?) , ვითომც საქართველო უმეფოდ იყო 545 წლიდან 888 წლამდე“, ბძანებს ჯავახიშვილი (იქვე, გვ. 12, სვ. 2).

ნუ თუ? მოიხმინეთ:

„მაშასადამე მე-VI საუკუნის პირველ ნახევრიდან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართველოს საკუთარი მეფე არა ჰყოლია“ („საქართ. მეფე და მისი უფლების ისტორია“ ივ. ჯავახიშვილისა, გვ. 4).

*) ვაჰრამ ჩუბინი (კლანტკატავაწი, გვ. 135).

**) ბროსე. საქართ. ისტორია, ლოლობერიძის თარგმანი, გვ. 103.

აკი არ „ვირწმუნებო?“ ეისია ეს „მეშასაღამე?“

ან-ღა კიდევ:

„სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სოულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობისა და უძველეს დროინდელ მეფის უფლებას შორის პირდაპირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ“ (იქვე, გვ. 4).

მართალია, კპარა, მაგრამ როდის შესრულდა ეს 3¹/₂ საუკუნე?

„გაუქმებული ქართლის მეფის უფლება 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს“ (იქვე, გვ. 6).

ირწმუნებით თუ არა?

და ეს თარიღი კი ჩვენით, ე. ი. ჩვენ ხელმისაწვდომ საბუთების ძალით, სწორე არ არის. ამიტომ:

544 წლიდამ „დაახლოვებით“ 888 წლამდე შეფაბდნენ ბაკურ II, ფარსმან VI, ფარსმან VII, ბაკურ III, გურამ ბაგრატიონი (590—600), შემდეგ ორიოდ მთავარი, მერე კიდევ შეყენა მირი 663 წლიდამ, არჩილი † 718 წ., აშოტ დიდი 786 წლიდამ.

ეს აშოტი თვით ბერძენთა წყაროებითაც შეფედ წოდებულია. „ადარნანემ, ივერთ მეფის ასოტის (=აშოტ დიდის) ძემ ქრისტეს მოყვარე რომის იმპერატორის ლეონისაგან მიიღო კურატპალატობის პატივი“ (ჰან, 2, გვ. 25).

არჩილ II-ეს ივერთ მეფედ იხსენიებს მ. ქორენელიც და მას სთვლის თანამედროვედ იმპერატორის თეოდოსი III-ისა (716—717) და ივერთ მთავრის არშუშასი (გვ. 218).

თუ 3¹/₂ საუკუნის უშეფობა 888 წლის ახლო ხანებში შესრულდა, მაშ სად უნდა გადავყაროთ მეფობანი აშოტ დიდისა, არჩილისა, მირისა, გურამისა და სხვა მეფეებისა?

მ. „უფრო მეტად სცდება ჯანაშვილი, როცა გაიძახის... უმეფობა იყო საქართველოში, მაგრამ იყო არა 888 წლამდე, არამედ დაახლოვებით 576 წლიდამ ბაგრატიონთ გამეფებამდე“ („საქართ.“, № 10, გვ. 13, სვ. 1—2).

ვიღრე ამ ამონაწერის შესახებ განვადგომბდეთ ლაპარაკს, საჭიროა მოვისპინოთ ჯავახიშვილის კიდევ ერთი მტკიცება,

ვითომ დამყარებული, როგორც ირწმუნება, პროკოპი კესარიელის ცნობაზე.

ჩქარულში მეფობის უფლება გაუქმდა მაშინვე, რაცა გურგენი თავის შეილითა და სახლობით ბიზანტიაში გაიხიზნა, ე. ი. 527 წელზე უწინ, მაგრამ საბოლოოდ ეს გაუქმება 532 წლის „საუკუნო ზავის“ ხელშეკრულებამ „დააკანონა“ (პროკოპი *Bello persico*, წ. 28 — დესტუნისის 2, გვ. 208; საქართ. № 10, გვ. 13, სვ. 1).

მართალი არ არის.

თვით ეს „საუკუნო ზავის“ ხელშეკრულება ქართველების შესახებ შეიცავს მხოლოდ ამას: „ნება მიეცეთ ივერიელებს თუნდ ღარჩნენ ბიზანტიაში, თუნდ დაბრუნდნენ სამშობლოში“*) (დესტუნისის თარგმანი, გამოც. 1862 წლ., გვ. 117).

არც „დაკანონება“ სჩანს და არც „საბოლოოდ“ გაუქმება!

სად მონახა ჯავახიშვილმა „დაკანონება“, ღმერთმა უწყის.

ცხადად კი სჩანს, რომ „საუკუნო ზავს“ ქართველ მეფეების შესახებ არა დაუკანონებია-რა, მათს უფლებას 532 წლის ხელშეკრულებას არც კი შეჰბეზია. ეს მტკიცდება შემდეგი დამატ.

ბერძენთავე წყაროების ჩვენებით სწორეთ ამ ვითომ „დაკანონების“ მეორე წელიწადს (= 533 წ.) ჩქართველთა შეფე ძამნარსი მთელის თავის სახლობით ეწვია იუსტინიანე კეისარს კონსტანტინეპოლს ზავისა და მფარველობის სათხოვნელად. იმპერატორმა მიიღო მისი წინადადება, მას და მის კარის კაცებს დიდი პატივი მიაგო, მის ცოლს კეისრის მეუღლემ სხვა და სხვა მოსართავეები და ძვირფას ქვებით ნოკედილი სამკაული უბოძა, და ამის შემდეგ იმპერატორმა გამოისტუმრა საკუთარ სამეფოშივე“ (პან, 2, გვ. 17).

თუ 532 წელს „დააკანონეს“, გააუქმეს, ეს 534 წლის ამბავ-ზეიმი რაღა არის?! თუ 532 წელს „გააუქმეს“, 533 წელს ზავის დადება და საკუთარ სამეფოში გამოგზავნა რას მოასწავებს?!

*) აქ თავისით უმატებს პროკოპი: „ბევრნი მათგან ღარჩნენ აქ და ბევრნიც დაბრუნდნენ თავის ქვეყანაში (იქვე).

ან და თუ ესეთი რამ მომხდარიყო, იგივე პროკოპი კესარიელი რალად დასწერდა (არა აღრე 555 წლისა) „Иверы обитают у самых Касп. вратъ, отъ нихъ налѣво къ западу Лазика, направо къ востоку народы *подвластные персамъ*“ და ქართველებსაც „პოდვლასტანად“ როგორ არ გამოაცხადებდა?!

სპარსთაგან ატეხილ აურზაურს ჩვენ განვსჯით ასრე.

თუმცა ყაენებმა, როგორც გვაუწყებს პროკოპი კესარიელი, ქართველებს მოუსპეს მეფის ამორჩევის უფლება 521 წლითგანვე, მაგრამ ქართველებს მათ განკარგულებისთვის, როგორც ბევრჯელ სხვა დროსაც, არავითარი ყურადღება არ მიუქცევიათ და ისევ თავისი მეფეები ჰყოლიათ, ვიდრე ურმიზდ ყაენს (579—590) თავისი შვილი ხოსრო არ გამოუგზავნია ბარდავს მთაწრად რან-მოვაკანისა და ქართლისა და ამ ხოსროს (ქასრე-ამბარვეზს) არ მიუბირებია ქართველთა აზნაურნი მათთვის მრავალ წყალობის დაპირებით და ამით იგინი ღვიძლ მეფისთვის არ გაუორგულებია და არ განუყენებია.

„მეფემან სპარსთამან ურმიზდ მისცა ძესა თვისსა რანი და მოვაკანი, რომელსა ერქვა ქასრე ამბარვეზ. და მოვიდა და დაჯდა და უწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა, აღუთქვა კეთილი დიდი და დაუწერა საერისთავოთა მათთა მამულეზი შვილითი შვილად და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა და განდგეს ერისთავნი თვისთვისად, ხარკსა მისცემდეს ქასრეს ამბარვეზს“ (მარიამ დედოფ. ვარიანტი, გვ. 189, ქართ. ცხ. გვ. 161).

ამისთანა ღალატის შემდეგ ბაკურ მეფის ძენი მიიძალნენ კახეთის მთიულეთში, ხოლო სპარსებმა დაიპყრეს მთელი ქართლი, სომხითი და ასფორაგანი (იქვე). ამ ქვეყნებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ სიენიეთსაც უმატებს (გვ. 34), ხოლო სუმბატის ქრონიკა ამბობს: „სპარსნი უფლებდეს ქართლს, კახეთს, ჰერეთს, სომხითს, საეანეთს, ასპორანგს“ (=გუასპურაგანს=ვასპურაკანს) (სამი ქრ., გვ. 44).

შემდეგ სპარსეთს ჩრდილოეთის მხრიდგან შეესივნენ თურქნი, ხოლო შუამდინარიდგან ბერძენნი. ბარდავიდამ მამის საშველად სწრაფად წავიდა ხოსრო II (ალბად 587 წელს ქართლის მარზაპან არვანდთან ერთად). სპარსეთს გლეჯა და წი-

წენა რომ დაუწყეს ბერძნებმა და თურქებმა, მაშინ „ნელა-
დრე შეეკრბა ქართლი“ (მოქც. ქართლ., გვ. 34), „ერთათ
შეეკრბა ყოველი ქართლი და გამოირჩიეს გურამ (სუმბატის
ქრ., გვ. 44), „შეითქვენს ყოველნი ერისთავნი ქართლისა-
ნი, ზემონი და ქვემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე
ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა უჩინოჲს მეფე... აღასრუ-
ლა თხოვა მათი და მისცა მეფედ... გურამ, რომელი (მანამდე)
მთავრობდა კლარჯეთს და ჯავახეთს“ (ქართ. ცხ., 161; მარი-
ამ დედ. ვარ., გვ. 190).

კეისარმა გურამს კურატპალატობაც უბოძა, ფულიც გა-
მოუგზავნა და სთხოვა ქართველთა და მთიელთა ლაშქრით
შეჰსეოდა სპარსეთს. ეგრე მოიქცა.

იღუპებოდა სპარსეთი, რომ გამოუჩნდა მხსნელი. ამან
დაამარცხა თურქები და მოკლა მათი მეფე. თურქნი უკუნ იქ-
ცნენ. ბერძენნიც შეშინდნენ, დაბრუნდნენ. ქართველთაც უკან
დაიხიეს. გურამი შეუდგა ციხე-ქალაქების მაგრებას, რადგან
სპარსთაგან მოელოდა შურის-ძიებას.

მაგრამ საქმე სხვანაირად დატრიალდა. ურმიზდ ყაენი
უპატიოდ მოექცა მამულის მხსნელ სარდალს ბარამს *), ლაშ-
ქარმა ეს ყაენად გამოაცხადა. ურმიზდს თვალები დასწვეს და
საპყრობილეში ჩაადგეს 590 წელს (იხ. ვებერის საზოგადო
ისტორია).

ბარამმა ხოსრო სპარსეთში აღარ დააყენა და საქართვე-
ლოშიაც, როგორც სჩანს საქმის ვითარებიდან, გამოგზავნა
თავისი ერისთავი ვეჟან ბუზმილი.

ამასობაში ხოსრომ ბერძენთა ლაშქარი მოიყვანა და ბა-
რამი დაამარცხა. ქართველებიც, ეტყობა, ხოსროს მიემხრნენ,
რადგან დაუყოვნებლივ მოკლეს ბარამის გამოგზავნილი ვეჟან
ბუზმილი, მწამებელი ევსტათი მცხეთელისა.

ხოსრომ კეისრის ქალი შეირთო ცოლად. სიძე ყაენს

*) მის შესახებ იხ. აგრეთვე სებელის, გვ. 31 და სხ., კალანტა-ტ-
ვაწი, გვ. 135. საზოგადო ისტორია ვებერისა.

სთხოვა იმპერატორმა: ქრისტიანობის მიღებიდანვე ქართველები ბერძენთ მოაჩილნი არიანო და თქვენ იმათზე ხელი არ გაქვთო. ქართლი ჩვენ შორის მშვიდობით თავისუფალი იყოსო. მე მოუტრავი ვარო ქართველებისა *) და ყველა ქრისტიანებისა“. ხოსრომ გაუგონა კეისარს და „განთავისუფლდეს ქართველნი“ (მარიამ დედ ვარ., 192; იგივე ქართ. ცხ.ში).

ცხადია, რომ ერთად შეკრებილ ქართლს მეფე ამოუტრავია და არა შთაფაჩი. და მით უმეტეს ერისთავი, რომლის არჩევას მცირე ხეობის კაცებიც ეყოფოდნენ.

მეფის უფლებების შესახებ იქვე ნათქვამია ასრე: „ვინათგან შოაკლდა მეფობა შეილთა გორგასლისათა (=ბაკურიდამ 567 წ...), მით ჟამითგან უფლება ეპყრა ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათამდე (=გურამამდე), არამედ დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგან“ (ქართ. ცხ., 163).

„მეფობდა გურამ კურატპალატი კეთილად და უშფოთველად“, ხოლო ქართლის ერისთავნი „ვერ სცვალნა“, რადგან სპარსთა და ბერძენთ მეფეებისგან ჰქონდათ სიგელნი „მკვიდრობისანი საერისთაოთა მათთა“ (იქვე, 164).

ხოლო ყველა ერისთავნი ემორჩილებოდნენ გურამს და არათუ მარტო ესენი, არამედ წინანდელ სამეფო გვარის წარმომადგენელნიც, რომელნიც ისხდნენ უჯარმას და ეპყრათ კახეთი, კუხეთი და ჰერეთი იორითგან.

ემორჩილებოდნენ, მაგრამ ერთბაშად ბაგრატიონებმა ვერ მოუსპვეს წინანდელი უფლება.

ამის შემდეგ ეს ორი სახლი (ხოსროიანთა და ბაგრატიონთა) იბრძოდა, მეფობდნენ ხან ხოსროიანნი (ადარნასე 619—639 წ., სტეფანოზი 639—663 წ., მირი 663—688 წ., არჩილი + 718 წ., ჯუანშერი 718 წლითგან) და ხან ბაგრატიონნი (გურამი 590—600, სტეფანოზი 600—619 წ., ნე-

*) იგულისხმება 298 წელს ბერძენთა და სპარსთ შორის დადებული ხელშეკრულობა, რომლის ძალით საქართველოს მფარველად ითვლებოდა იმპერატორი და იგივე ქართველთ მეფეს ანიჭებდა გვირგვინს.

რსე, აღარნასე + 779 წ., აშოტი (786 წლითგან). ასრე იყო უკანასკნელ ხოსროიანამდე, რომელიც მოკვდა მერვე საუკ. გასულს და ბურთი და მოედანი დარჩათ ბაგრატიონებს.

დინასტია ხოსროიანებისა მერვე საუკუნემდე და ბაგრატიონების სახლი მეხუთე საუკ. ნახევრიდამ და უფრო კი 590 წლიდამ ერთურთში გადახლართულნი იყვნენ მოყვრობითა თუ მრავალგვარ სხვა დამოკიდებულებით, ამიტომ სრულიად უსაფუძვლოდ უნდა ჩაითვალოს მტკიცება ჯავახიშვილისა: „სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სრულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობასა და უძველეს დროინდელ მეფის უფლების შორის პირდაპირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ“ (საქართ., № 10, გვ. 12, სვ. 2).

ამისთანა მტკიცების წინააღმდეგია, ვიმეორებთ, ჩვენება ქართულ წყაროებისა, რომ გურამმა დაიბრუნაო აზნაურებისაგან მითვისებული მეფის უფლება. ამ უფლებას, ვამბობთ, ხოსროიანებთან ერთად დრო-გამოშვებით მმეფობი ბაგრატიონები სავსებით შეითვისებდნენ და მათ გადაშენების შემდეგ (მე-VIII საუკ.) განაგრძობდენ მარტოკა.

XVI

დიდგვარიანი იყო და არა მღაბითაგანი.

ჩვენში ვის არ სძენია ყუთლ-არსლანის სახელი?

მან საქართველოში პარლამენტისებურ წესწყობილების შემოღება განიზრახა.

მიიმხრო ქართველთა დიდებულნი და თავისი აზრი გამოუცხადა თამარ მეფეს.

საგამგებლო კარავი დაიდგა ისნის ველზე, პირისპირ მეტეხისა, საცა იყო თამარ მეფის სასახლე.

ამ კარავში ვიმსჯელოთ, სახელმწიფო საქმეები განვაგოთ, გადავწყვიტოთ და დასამტკიცებლად წარუდგინოთ „თამარს მეფესა და დედოფალსაო“ (ქართლ. ცხ., 281).

ვინ იყო ეს ყუთლ-არსლანი?

ბ-ნ ჯავახიშვილის სიტყვით, იგი „გახლდათ უგვარო და

დაბალ წოდების ჩამომავალი... იქნებ იგი დიდი ვაჭარი იყო, მაინცა და მაინც იგი პლუტოკრატიის წარმომადგენელად უნდა ჩაითვალოს“.

ასრე სწერს ჯავახიშვილი თავის თხზულებაში „საქართველოს მეფე და იმისი უფლების ისტორია“. ნამდვილად კი ეს ყუთლ-არსლანის დიდი ვაჭარი და პლუტოკრატიის წარმომადგენელი არ იყო, არამედ მაშინდელ დროის უპირველესი და უძლიერესი მთავარი, მოთავე ჯაყელთ ანუ ციხიჯვარელთ სახლისა. რომლითგან შემდეგ თამარ მეფისა მალე დროში წარმოიშობნენ მესხეთის ცნობილი ათაბაგები.

ყუთლარსლანს, ვიდრე კარავს დასდგამდა ისნის ველზე. იმდენი ძლიერება ეგულებოდა თვის მარჯვენაში, რომ სომხეთის მეფის მოადგილეობაც ეოცნებოდა.

იგი არ კმარობდა, რომ მეფის კარზე მეკურჭლეთ-უხუცესი (ფინანსთა მინისტრი) იყო, არამედ „აწ თავით თვისით ამირსპასალარად და სომეხთ მეფის ადგილსა ლორეს დაჯდომად გამზადებულიყო“ (ქართ. ცხ., 281).

ამ „ჯორის სახელ ორ-გონება“ კაცის დასამშვიდებლად და მის დაწყობილობის ჩასაშლელად თამარ-მეფემ ამოირჩია ჭაუქლიძე (კარავ ჯაყელი), რომელიც იყო დედა განთქმულ სამძივრებისა, და აგრეთვე ხვაშაქი ცოქელი. ამათ დააწყნარეს განდგომილნი, რომელთაც ალაგეს ისნის კარავი, მეფის წინაშე მივიდნენ და მორჩილება და ერთგულება შეჰფიცეს.

ასეა ეს ქართ. ცხოვრებით.

დღეს ჩვენ ხელთ გვაქვს თვით ყოთლარსლანის და მის მამა-პაპების ხელწერილებიც. ეს ხელწერილები შენახულა მათ საგვარეულო ძეგლში, ცნობილ კორიდეთის სახარებაში მე-VIII საუკუნისა.

სოფელი კორიდეთი აქარაშია და ეკუთვნის ძანსულის საზოგადოებას (ართინის მაზრაში). მასში დღეს 50 სული ქართველია (СВОДЪ СТАТ. 1876 წლ.).

წარწერებს იწყებს ივანე ჭიასძე „ამირსპასაჰლისა ამირახორი“ და ათაგებს ყოთლარსლანი. მათი სახელები:

ივანე ჭიასძე,

ბეშქენ I ივანეს ძე, ერისთავთ ერისთავი თმოგვისა და შემდეგ ჯაყელი, ბროსეთი თავდაპირვანდელი წინაპარი ჯაყელე-ბისა (1045 წლ. ახლ.).

მურვან I ბეშქენის ძე (ერისთავი ყველისა 1070 წლ. ახლ.).

ბექა, ბეშქენ II (+ 1118 წ.).

მურვან II ბეშქენის ძე.

ყოთლარსდან მურვანის ძე, თანამედროვე თამარ მეფისა და მისი მეჭურჭლეთ უხუცესი, შერე „თავით თვისით“ საქართვე-ლოს „ამირსპასალარი და სომხეთის მეფის ადგილას დასაჯდო-მად გამზადებული“.

ი. ჯავახიშვილი კი გვარწმუნებს, ეს პირველ ხარისხოვან-ნი თავადი და მეფის სადარი კაცი გახლდათ უგვარო და მდა-ბალი წოდების ჩამომავალი—ან იქნებ დიდი ვაჭარი და პლუ-ტოკრატიის წარმომადგენელიო.

მდაბიოთაგანი კი არა, ცნობილ ათაბაგების მახლობელი წინამორბედი და წინაპარი!

XVII

100 და არა 8070.

კაცხს იმერეთში ჰყვანდა 8070⁰ ყმა გლეხი.

შიომღვიმეს იჯდა 6,000 ბერი.

გარეჯის უდაბნოებში უფრო მეტი...

ასრე ანგარი შობდნენ ყველანი!

ბროსეს ნათქვამს იმეორებდა დიუბუა, ამის ნაწერს ბა-ქრაძე, მის სიტყვას კონდაკოვი, ტოლსტოი და მათნი მიმ-ყოლნი (ერთს შემთხვევაში—ჩვენც!)

მალლიდამ დაგორებული თოვლის ვუნდა ზევაად იქცევა-ტყუილი ითქვა ამ 60 წლის წინად და დღესაც მიგორ-მოგორავს ევროპა-აზიის არეპარზე.

რაშია საქმე?

კაცხის მონასტერს ეკუთვნის იშვიათი ძეგლი—ტყავზედ დაწერილი სახარება, თვალწარმტაცად მოკაზმული, გადაწერი-

ლი 1059 წელს ეფთვიმე მთარგმნელის გარდაც. 1028 წ.) დედნიდამ.

ეს წიგნი თავდაპირველად აქარის დიდებულ ლავრის ხან-
კთის კუთვნილება ყოფილა, მერე კაცხისტვის შეუსყიდნიათ.
აქედგან კახეთის ალავერდს გადაუტანიათ. დღეს საქართველოს
სამღვდელოების მუზეუმშია (№ 484).

ამ წიგნის ბოლო გვერდზე მსხვილი ასომთავრულით და-
წერილია გუჯარი, ბოძებული კაცხისტვის ძეგის ბაგრატიის მი-
ერ. ეს ბაგრატი (1510—1518) საკუთარის ხელით აწერს:

„ქ. მეფეთ მეფე ბაგრატი ვამტკიცებ“.

მასში სწერია: „არის დიდის კა. ხის მონასტრის გლეხი
ჯომლდ ასი, გაღმა-გამოღმა ზვარი და სათივე კახბერიძის
მზღვრამდე“. ამას ბროსე ასე თარგმნის (იხ. Hist de la Géorg.,
გვ. 354) „გლეხი ეკუთვნის მონასტერ კაცხს რიცხვით 8070,
და სხვა და სხვა მხარეს 100 ვენახი—ზვარი, და საბალახე...“
(Les paysans appartenant à ce monastere de Catzkh sont au nom-
bre de 8070, et divers cotés ilya cent vignoble zouar et des
prairies“).

ბაქრაძეს წიგნში („Кавказъ въ др. памятн. христ.“,
გვ. 80) ბროსეს პირველი ციფირი 8070 გასწორებულია 1080-ად,
დანაშთენი კი ისევ ისე დატოვებულია.

გრაფი ი. ტოლსტოი და ნ. კონდაკოვი თავიანთ „Рус-
скія древн. въ памятн. искусства“-ში (გამოც. 4, გვ. 63)
სწერენ: „О быломъ богатствѣ Кацхскаго монастыря
говоритъ приписка къ одному изъ его старыхъ еванге-
лій (хранящемуся нынѣ въ Алавердскомъ соборѣ) сере-
дины XI вѣка: „Великому Кацхскому монастырю при-
надлежатъ: 1080 крестьянъ, 100 виноградниковъ по сю
и по ту сторону ущелья, сѣнокосы у границы имѣнія
Кахберидзе“.

ადვილად აიხსნება წყარო ამ უშვებლებელ შეცდომისა,
რომელმაც გლეხთა განთავისუფლების დროს არა ერთს მკლე-
ვარს დაუბნია დავთარი, ალბად.

სიტყვა ჯომლდ (=ჯუმოლდ=ჯამად) ბროსეს ჰგონებია რიცხვი ჯო, რომელიც უდრის 8,070-ს, ხოლო იგივე სიტყვა ბაქრაძეს ჩაუთვლია ჩზ-დ, და ცხადი და ნათელი გუჯარი მეფეთ მეფის ბაგრატიისა წაპილწულა!

მხოლოდ ასი გლეხი და არა 8070 და არც 1080!

მხოლოდ ზეარი და არა 100 ზეარი!

XVIII

ივ. ჯავახიშვილის ერთ წერილის გამო *).

„ცნობის-ფურცლის“ № 2466-ში ი. ა. ჯავახიშვილი მეც შემეხო და საქმის გარეშობა ისე არ განმარტა, როგორც ნამდვილად იყო და არის.

ი. ს. გოგებაშვილის-მიერ პროფ. მარრისადმი მიმართულ საყვედურის გამო, რომ იგი „თავის მოწინააღმდეგეებს სამინისტროს ჟურნალში იხსენიებდა შოვინისტებად, მეომარ პატრიოტებად“, ბ-ნი ი. ჯავახიშვილი განმარტავს ისე, რომ, ვითომ, ეს გამოეწვიოს ჩემს წერილს და მერე განაგრძობს: „პრ. მარრმა 1899 წ. (№ 6 საერო განათლების სამინისტროს ჟურნ.) ამირან დარეჯანიანის შესახებ ერთი გამოკვლევა დაბეჭდა, სადაც ამ მოთხრობის მომქმედ პირთა სახელების და დედა-აზრის მიხედვით ამტკიცებდა, რომ იგი ქართველის დაწერილი კი არა, სპარსულიდან უნდა იყოს ნათარგმნიო. ამ დასკვნის დარღვევას ბ. ჯანაშვილი ცუდილობდა („მოსე ხონელი და მისი ამირანდარეჯანიანი“), მაგრამ ისე, რომ მის ნაწერს სწორედ ის „ადვოკატური ვამოსარჩლებითი ხასიათი“ ჰქონდა, რომელიც ასე მოსწონს ბ. გოგებაშვილს“.

სწორეთ აზრებუდი ხაღხი ვართ ქართველები. სულ უველკან რაღაც პოლიტიკის გამოჩენას ვჩაღიშობთ: რომ ჩვენი „მოყვრები“ არ დაფაფრთხოთ, ერთს სადიღს ვუმართავთ, მეორეს დიდებულად წინ ვებებებით, იმას თუქქექს ვუგორდებით, ამას კრძალვით ვე-

*) ვბეჭდავთ ამ წერილს ხელახლა („ცნობ. ფურც.“ 1904 წ., №-ები 2472, 2473), რადგან მახლობელი დამოკიდებულება აქვს ჩვენ მიერ ამ წიგნში აღძრულ კითხვებთან.

პერობით, დანარჩენებს სირინოზის ხმაზე ვუკალობთ და სხ. და სხ. და ამ ჩვენ ზოლიტიკით კი ერთი ბეწვა სარკებლობა არ ხვდება საქართველოს. ჩვენი „მოყურები“ ისეთი „უბუდელების“ ხალხი ჩნდება, რომ უგელგან და უოფელთვის „ბაღი, ალა!“ თუ არ მოახსენებ, მაშინათვე ივაწივა გვეფანტებიან და თუ გუშინ ჩვენს მეგობრობაზე თავს ღებდენ, დღეს ჩვენ ჩასაქოლად ქეებს კრებენ! და საკვირვალის არის, რომ ჩვენ შორისვე ჩნდებიან ისეთები, რომელნიც ამ „მოყურების“ დაფანტვისთვის ჩვენვე გვეკიჟებენ და არა თვით ამ დაშურთხად „უბუდელების“ კაცებს. რად შემოიწვევით მავანი და მავანი, ბრძანებს ერთი, შოფინისტობა მავანს ათქმევინა ჟანაშვილის „წიგნმა“, გაჭკივის მეორე. მე კი ასე ვფიქრობ, რომ მტკიცე აზრის კაცს, წრფელის სიუკარულით საქმის მკეთებელს ვერ განაწვევინებს და ვერ განდრეკს ვერავითარი წინააღმდეგი სიტუვა, ვერავითარი საწინააღმდეგო ბრძოლა და, თუ გინდ, დატინვაც. ქრისტე მესიად რჩება მაშინაც კი, როდესაც ურემალში სტუმენ და სახიერს შინში აფურთხებენ. მაგრამ ამ საზოგადო მოსახრების გარეთიანდაც ჩემს წიგნს „მ. ხონელი და მისი ამირანდ.“ მარნისთვის ოდნავი საბაბიც არ მიუცია, რომ ქართველობისთვის შოფინისტობა ეკიჟინა, ასე რომ ჟანაშვილის ჩემდამო მომართული საფუედური მთელის მისის წერილითურთ თავით ბოლომდის ერთი ახირებული, სწორეთ საადვოკატო რაგინდარა.

ა) პროფ. მარრის კიჟინი „Не слѣдуетъ ликовать и заражаться шовинизмомъ мнимыхъ поклонниковъ национальныхъ красоть груз. литературы“ არ გამოუწვევია, — როგორც ი. ჯავახიშვილი ამტკიცებს, — ჩვენს წიგნაკს „მოლსე ხონელი და მისი ამირან-დარეჯანიანი“: ჩვენი ეს წიგნაკი ცენზურისაგან ნება-დართულ იქმნა 26 მაისს 1895 წელს (იხ. წიგნაკი. ცენზურის ნება-რთვა *), ხოლო მარრის ხსენებული გამოკვლევა, რომლის დარდჟეკას ვითომ ჩვენ ვცდილობდით „მოლსე ხონელი და მისი ამირანდარეჯანიანი“-ში, დაიბეკდა იმა-

* წიგნაკის ბოლო გვერდზე აღნიშნულია „19 აპრ.“, ე. ი. თარიღი (19 აპრილი 1895 წლ.). როდესაც მისი დაწერა დაგვისრულდება და საცენზუროდ დაგვიმზადდება.

ვე წლის ივნისში Ж. М. Н. П. „Персидская національная тенденция въ груз. романѣ „Амирандареджаниани“, июнь, 1895 г.).

მაშასადამე, მარრის ივნისში გამოსულს გამოკვლევას ვერ დაარღვევდა ჩვენი მისში ნებადართული და იმავე თვის გასულს დაბეჭდილი წიგნაკი.

ბ) მარრის ხსენებული წერილი (გამოკვლევა) ერთმა მეგობარმა მოგვაწოდა მხოლოდ იმავე წლის ნოემბერში და თანაც გამოგვიგზავნა საერო განათლების სამინისტროს ეურნალის ოქტომბრის №-რი, რომელშიაც მარრი არჩევედა ხსენებულს ჩვენს წიგნაკს „მოსე ხონელი და მისი ამირანდარეჯანიანი“.

სჩანს, მე არ დამიწყია ბაასი „ამირანდარეჯანიანი“-ის შესახებ, არამედ თვით მარრს. ჩვენს წიგნაკში („მ. ხ. და მ. ა. დარ.“) ხმა-კრინტი არ დაძრულა მარრის არც ერთ გამოკვლევის შესახებ და არც მას უკადრებია ჩვენთვის შოვინისტი. ესე მან უკიეინა ვეგლას, ვინც შეჭხარის მოსე ხონელსა თუ შოთას:

გ) მარრსა და გრენს, რომელსაც, როგორც მარრისავე წერილით შევიტყით, დაებეჭდა თბრობა „ამირანდარეჯანიანი-სა“ (Ж. М. Н. П. мартъ), პასუხი გავეცით ჩვენ მხოლოდ წლის თავზე, მეორე (1896) წლის ივნისს („О происхождении грузинскихъ классиковъ“, „ნოვოე ობოზრენიე“ №№ 4280, 4284, 4285 წ.)

თუ რა საბუთებზე ასვენია ეს ჩვენი წერილი, რა მიუდგომელს კილოზეა დაწერილი ან-და თუ ატყვია მას რაიმე „ადეოკატური გამოსარჩლებითი ხასიათისა“, მკითხველი ადვილად გაიგებს, თუ წაიკითხავს მას (იხ. ქვემო).

მართალი არ არის ჯაყახიშვილი ამაშიაც, რახან ჩვენ არ მივიღეთ ნ. მარრის აზრი (შესახებ იმისა, რომ ამირანდარეჯანიანი სპარსულიდან ნათარგმნი თხზულებააო), უვიცობაზე თავი დავდეთ („გოგებაშვილის სიტყვებიდან კი გამოდის, ვი-აომც სამშობლოს ნამდვილ სამსახურს ის უწევდეს, ვინც ჩვენ წარსულის შესახებ უვიცობას იცავს; მე-XVI—XVIII საუკ

იცოდნენო, რომ „ამირანდარეჯანიანი“ იყო თარგმანი და „მეცხრამეტეში კი დავიწყებიათ. ეს უვიცობაა, სხვა არაფერი“, ამბობს ჯავახიშვილი).

ჯავახიშვილს ძალიან უყვარს სამი სიტყვა—*შეცნაერი*, *ჟგა*—*ცი*, *ჟალბი*. მეცნიერია ჯერ ერთი თვითონ და მერე ისიც, ვინც მარრის ახალ აზრს უმაღვე დაიჯერებს, უმეტარი, ვინც ამ აზრს არ მიიღებს, დაუცდის, დრო-ჟამი ხომ ახალს რასმეს არ გამოაჩენს, თვით მარრს ხომ არ შეაცვლევინებს მისს აზრს (ამგვარი მაგალითები ხშირია მეცნიერებაში).

„ეს უვიცობაა“, „უვიცობას იცავს“ ამის მთქმელს ის კი ავიწყდება, თუ ჩვენ ვამტკიცებთ „ამირანდარეჯანიანი“-ს ქართულობას და მისთვის ვართ „დამცველი უვიცობისა“, მაშ თვით შემდეგნი მეცნიერნიც უვიცნი იქნებიან: ა) მოსე ხონელი, ავქსონი „ამირანდარეჯანიანი“-სა, რომელიც ბოლოვდება ამ სიტყვებით: „აჰა, დასრულდა წიგნისა ამის თქმულობა,—მოსე ხონელისა მიერ ნასიტყუნი საკაცობა და სამხედრო ამბავნი. დაისმინეთ მკითხველთა ყოველთა. ამინ“. (იხ. წ.-კ. ხელნაწერები № 1119, 1188, 1623 და სხ.), ბ) შოთა რუსთაველი, რომელიც ამბობს „ამირან დარეჯანის ძე მოსეს უქია ხონელსაო“, გ) ცაგარელი, ხახანაშვილი, ბაქრაძე, სუტენერი, ჩუბინაშვილი, გ. წერეთელი, მურავიოვი და სხვანი, დამტკიცებულნი, რომ ამირანდარეჯანიანი არის ქართველის ნაწარმოებო და დ) მარი ბროსე, რომელიც სწერს: „...მე-X—XII საუკ. გაჩნდნენ გენიოსისა, რომელთა მეოხებით ქართულმა ენამ მიაღწია უმაღლეს განვითარებამდე: ერთის მხრით—მთარგმნელნი ბიბლიისა და მეორეს მხრით—შემოქმედნი უუდიდებულეს ეპოპეიების ამირანის (დარეჯანიანისა) და ტარციელისა; ეს დრონი უუდიდებულესნი საუკუნენი იყვნენ საქართველოსთვის... სასულიერო მწერლობა გაბრწყინდა საქართველოში ასე დიდებულად. პოეზიის ყვაილების სურნელოვანება მოეფინა ყველა მინდვრებს და შეამკო კავკასიონის ყველა მწვერვალნი. საამოა აქ გავიხსენოთ სახელები რუსთაველისა, მოსე (ხონელისა)...“

გავჩხრიკოთ ხასიათი მათის პოეტურ ტალანტისა და გავარკვიოთ მათნი თხზულებანი, ამდენად რაიგინაღუვნნი! და ეს სურათი მაინც იქნება ისევ ისტორია, ამიტომ რომ ამ თხზულებათა მოქმედნი პირნი—ქართველების გმირებია, გადასხვაფერებულ სახელებით“.

ასე სწერს აკადემიკოსი ბროსე. იტყვივით, სცდებოა. თუ აკადემიკოსი სცდება, ჩვენ გაღანამცა დაზღვეული არა ვართ ამ სენისაგან. ვინც არ მუშაობს, ის არც სცდება. მეტადრე ჩვენს ყოფასა და გარემოებაში, ჩვენს საზრუნავსა და მომჭირნეობაში უცთომლობა სასწაული იქნებოდა...

მაგრამ „ამირანდარეჯანიანი“-ს შესახებ შემდეგ ბაგრატ ბატონიშვილის ცნობისაც ისევ ვეკობთ, რომ სარკინოზთა ყი-საჟ-ჰამზა (=დარეჯანიანი) იყოს სწორეთ მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“.

ა) „დარეჯანიანი“ თარგმანია, გვაუწყებს ბაგრატ ბატონიშვილი. ხოლო ხონელის „ამირანდარეჯანიანი“-ს შესახებ ჩვენ ვწერდით („ნოვოე ობოზრ.“, № 4280): „ენა ამ მოთხრობისა უმაღლესობამდე გაზეებულია, განვითარებული და არ ემჩნევა მას არავითარი ზე-გავლენა უცხო ენისა და ასეთი გავლენა კი ყოველთვის ატყვივია ხოლმე ნათარგმნ თხზულებებს, როგორც, მაგალითებრ, „ვისრამიანს“, თარგმნილს სპარსულიდამ“.

ბ) ბაგრატ ბატონიშვილიც მოკლე ცნობას გვაძლევს. იგი სწერს: „წიგნი იგი, რომელსა ყისაი ჰამზად უწოდენ სარკინოზნი, ამათ ისმაიტელთა ცხოვრებაჟ არს, და მის წიგნისაჟ მტირედი რაჟმე სწილი თარგმანებულ არს ენასაცა ზედა ჩვენსა ქართულსა გარეშეთი კაცთა მიერ,—რომელსა დარეჯანიანად უწოდენ“... თვით იაკობ შემოქმედელს ამ „ყისაი-ჰამზადამ“ („რომელს დარეჯანიანს უწოდენ“) „მცირედი რამ გაღმოუღია“. (Н. Я. Марр. Изъ книги царевича Баграта. გვ. 244—245).

„ამირანდარეჯანიანი“ კი ღიდი წიგნია. თუ იგი ბაგრატის აღნიშნული „დარეჯანიანია“ და ეს უკანასკნელი კი ყი-

საი-ჰამზას ,,მცირედი რაჲმე ნაწილია“, მაშ ეს ისმაიტელთა წიგნი (ყისაი-ჰამზა) უნდა ყოფილიყო ბუმბერაზი რამ წიგნი და არა თვით ,,ამირანდარეჯანიანი“, რომელსაც ბუმბერაზობამდე ბევრი აკლია.

ამას გარდა, ,,ამირანდარეჯანიანიში“ სიტყვა კრისტი არ დაძრულა შესახებ მაჰმადიანთა და ქრისტიანთა გაბასების, კაბკობის.

ყველა ამ მოსაზრებამ და აგრეთვე ბაგრატიისა და შემოქმედელის ცნობებმა შესახებ ყისაიჰამზა დარეჯანიანისა ჩვენ გადაჭრით ვერ დავგარწმუნეს, რომ ეს დარეჯანიანი იგივე ,,ამირანდარეჯანიანი“, და ერთს ჩვენს წერილში შევნიშნეთ: Н. Я. Марру достаточно этих неопределённых данных, чтобы прямо заключить, что этот-то „Дареджаніани“, и есть „Амиранъ-Дареджаніани“ М. Хонели“, და კიდევ: ,,Мы недоумѣваемъ, что могъ взять І. Шемокмедели ,,авторъ сочиненія ,,Преніе невѣрнаго Мухамеда и христіанъ“) изъ ,,Амиранъ-Дареджаніани“ для доказательства правильности догматовъ христіанской религіи и лживости ученія Магомета“.

ჩვენ ამას დღესაც ვიმეორებთ: ,,ამირან-დარეჯანიანი“-ში ამის მოსაგონებელი რამ არ არის და ვიდრე არ აღმოჩნდება ყისაიჰამზას ტექსტი, ადრეა ჯავახიშვილივით ვთქვათ: ,,დამტკიცდა“ დარეჯანიანისა და ამირანდარეჯანიანის იგივეობაო.

ხორად ჩვენში ერთის წიგნის სახელს მეორეს ანათლებდნენ. ამან ჩვენ უკვე შეცდომაშიაც შეგვიყვანა. პატარა ,,დილარიანი“ ნამდვილ ,,დილარიანად“ ჩავთვალეთ და მერმე-კი აღმოჩნდა, რომ ეს პატარა ,,დილარიანი“, ჩვენ მიერ რუსულად თარგმნილი, სულაც არ ყოფილა ნაწილი თვით დიდ ,,დილარიანი“-სა, რომელიც აწ უკვე დაიბეჭდა ჩვენის რედაქციით და კნ. შალიკაშვილის საფასით (800 გვერდამდეა). შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ,,დარეჯანიანი“ არის ისტორია დარეჯანიანისა და მის გმირებისა და აგრეთვე პირველი ნახევარი თხზულებისა ,,ყისაიჰამზა“, ხოლო მისი მეორე ნახევარი—

თვით არსებული „ამირანდარეჯანიანი“, თავისუფლად ან და შემუშავებით გადმოღებული მ. ხონელის მიერ. მაგრამ, ვიშეორებ, ჯერ-ხნობით მხოლოდ შეგვიძლიან ასრე ვიფიქროთ.

მეორეს მხრით, შეგვიძლია აგრეთვე ისიც ვიფიქროთ, რომ თვით მ. ხონელმა, მსგავსად „ყისიაჰამზასი“, თვით შესთხზა „ამირანდარეჯანიანი“ და მასში შეიტანა ცნობები შესახებ სხვა-და-სხვა გმირებისა. ამისთანა მოსაზრების საფუძველს გვაძლევს ჩვენ, როგორც ერთხელ უკვე შევნიშნეთ, ჩვენს ხალხში კიდით-კიდემდე გავრცელებული ხალხური „ამირანდარეჯანიანი“, რომელშიაც უმთავრესი გმირი ამირანი მოხსენებულია თარაქამად (ქურთად?), ქრისტიანად, სომეხ „ტენტრად“, ცხრა ძმა მხარგრძელთა ძმისწულად. ეს მხარგრძელნი ქურთნი*) იყვნენ და საქართველოში გაითქვენ სწორედ თამარ მეფის ჟამს. ერთი მათგანი, ვით ამირანიც, ებრძოდა დიდოელებს, „ამირანდარეჯანიანი“-ში შეიძლება იყოს მოთხრობილი გაზვიადებული ისტორია ახლად გადმოსახლებულ ქურთებისა (მხარ-გრძელებისა).

ვიმეორებთ, ეს კითხვა უნდა გადასწყვიტოს მხოლოდ „ყისიაჰამზა“-ს ტექსტმა. მანამდის კი შეგვიძლიან გავუზიაროთ მკიზხეელს ჩვენი შეხედულება იმის შესახებ, თუ როგორ ჩნდებოდა და ვრცელდებოდა ჩვენს ა-ე-მარცხე ესა და ის კლასიკური ნაწარმოები. ეს შეხედულობა რახანია გამოვთქვით მზრუნველის კრებულში (Сборникъ матеріаловъ, вып. XXIX, გვ. 25): „ძველი დროითგანვე კავკასიის ერთ, მეტადრე ქართველებსა და სომეხებს, კულტურული და პოლიტიკური განწყობილება გვექონია ასურელ-ბაბილოვნელებთან, მიდიელ-სპარსელებთან და თურანელებთან. ყველა ეს ხალხნი ცხოვრობდნენ „აზიურ“ წესზე, თუმცა ხშირად ერთმანეთსაც

*) აჰპატის და სანანის მონასტრების წარწერებში იხსენიებიან „ამირ-კურდ“ სასუნელი, „მთავარი კურდ სუმბატის ძე“, რომელსაც გაწუხლებია აჰპატი. ამას აღვნიშნავ მიოლოდ და არ ვამტკიცებ, რომ ესენი იყვნენ სწორეთ დარეჯანის ძენი.

ემტერებოდნენ ხოლმე. მაგრამ ორთავე შემთხვევაში ყოველი კულტურული შემატება სწრაფად გადადიოდა ერთი ხალხისაგან მეორეს ქვეყანაში და ახალს სამშობლოში კიდი-კიდემდე ვრცელდებოდა. უმეტესი ნაწილი სახალხო რწმენისა, იგავ-არაკ-თქმულობათა, წესი მიწის შემუშავებისა და მიწის შესამუშავებელი იარაღები, წესი სახელმწიფო მმართველობისა და სხ. და სხ. ყველა ამ ხალხებში შესამჩნევად მსგავსი იყო. იგი-ნი ყველანი თავის ცხოვრების ძველს დროს თაყვანს სცემდნენ ცეცხლს, ციურ მნათობებს და უოველგვარ სულთ. გმირი რუსტემი ისევე საყვარელი იყო სპარსთათვის, ვი-უ იგივე გმირი, მაგრამ როსტომი შეიქმნა სახალხო გმირად საქართველოსა და კავკასიაში საზოგადოდ. ამგვარივეა ამ ხალხებში გმირები ნებროთი, ამირანი, ხოსრო, ზურაბ, დილარი, ექიმები ლოყმანი, ჯანაოზი“...

იმავე მზრუნველის სხვა გამოცემაში (Сборн. матер., вып. XXII) ვწერდით: „მე-XI—XII საუკ. ნათარგმნ კლასიკურ თხზულებად აღირიცხებიან როსტომიანი, ვისრამიანი, ქილილადამანა, რომელთა ორიგინალები იპოვება სპარსთა ენაზე. „ვეფხისტყაოსანი“—კი, „ამირან დარეჯანიანი“ და დილარიანი ითვლებიან ორიგინალურ ქმნილებად რუსთაველისა, მ. ხონელისა და ს. თმოგველისა: მსგავსი ნიმუშები სპარსთა მწერლობამ არ იცის, და მათი ენაც, მეტადრე ვეფხისტყაოსნისა და ამირანდარეჯანიანისა უზენაესად განვითარებულია, მის ენას არ ემჩნევა არავითარი ზეგავლენა უცხო ენისა, როგორც ეს ერთის შეხედვითვე ეტყობა აღნიშნულ თარგმნილ თხზულებათა ენას. მაგრამ მარს ყველა ესენიც ნათარგმანებად მიაჩნია *); ..

„ქართველებს ჰქონდათ თავისი ებოქა დიდებისა და ძლიერებისა, ეს იყო X—XII საუკ. მრისხანე სელჩუკების უთფალავ რაზმებმა გაათლეს სპარსთა სამეფო, დაანგრიეს სომხების

*) აქ აღნიშნულია ზემო მოყვანილი აზრი მარსისა შესახებ დარეჯანიანისა ბაგრატიისა და შემოქმედელის ცნობის გამო და ამის შესახებ ჩვენი ზემოვე მოყვანილი სიტყვები.

სახელმწიფო და, დაიპყრეს-რა ბაღდადის ხალიფების იმპერია, მიუახლოვდნენ ბიზანტიის აღმოსავლეთ კარებს. ამავე სელჩუკიანთ სულთნებს, „მპყრობელებს ცის ქვეშეთისა“, სირცხვილს აქმედვდნენ და ამარცხებდნენ დავით აღმაშენებელი, გიორგი მე-III-მე და თამარ მეფე. და ამიტომ, ჩვენ გვგონია, ამ დიდებას, ამ ქველობას უნდა შეექმნა, უნდა ჰყოლოდა თავისი მეხოტბეები. მაგრამ ვამბობთ-რა ამას, ჩვენ არც კი ვფიქრობთ დავამტკიცოთ, რომ ამ მეხოტბეებს ცნობა არ ჰქონოდათ სპარსთა და არაბთა ლიტერატურისა და მათ ლეგენდებისა და არა გადმოვღოთ-რა მათგან... (ჩამოთვლილია, რა უსესხნიათ მათგან ქართველებს, ან რა შეეძლოთ ესესხნათ, გადმოვღოთ)... ვიმეორებ, ქართველი რომანისტები და პოეტები მე-XII საუკ. არ შეიძლებოდა ასცილებოდნენ აღმოსავლეთის მწერალთა გავლენას: მათგან, როგორც ვთქვით ზემო, ზოგი ნაწარმოები თარგმნეს სრულად. ჩვენ კიდევაც გვგონია, რომ რუსთაველი ზოგიერთ წვლილს თავის თხზულებებისათვის იღებდა უდიდებულეს ეპოპეის „როსტომიანიდამ“ (შაჰნამედი); ასე, როსტომსა და ტარიელს ორთავეს აცვიათ ვეფხის ტყაფი, ორთავე ტოლად ძლიერნი არიან, ორთავენი ამარცხებენ ბოროტ სულელებს—დევებს, ქაჯებს, ლექსთა წყობაც როსტომიანსა და ვეფხის ტყაოსანში ერთნაირია... მაგრამ მიუხედავად ამ ქართულ მოტივების სიახლოვისა ერთნაირებთან და მე-XII საუკ. ქართულ საგმირო ნაწარმოებთა მონათესაობისა ამგვარსავე ნაწარმოებთან ერთისა და, საზოგადოდ, აღმოსავლეთისა, ჩვენ ჯერ ვერ ვებდავთ გადაჭრით ვთქვათ, რომ სწორეთ პირველნი ნასესხებია უკანასკნელთაგან. ამ კითხვის საბოლოო გადაწყვეტა შეიძლება მხოლოდ საგმირო ლიტერატურის ძეგლების შეკრებისა და გამოცემას შემდეგ. ხოლო ამ საგმირო ლიტერატურის ნაშთებს, გარდა მრავალ სახალხო თქმულებებისა, შეადგენენ: როსტომიანი, ბეჟანიანი, ომანიანი, ამირიანი, რუსუდანიანი, დილარიანი, ამირანდარეჯანიანი და ვეფხის-ტყაოსანი. ჯერ-ხნობით კი ზოგი-რამ წვლილი შესახებ ერთნელთურანელთა გავლენისა ჩვენ მოვიყვანეთ ჩვენს წერილში

(„ივერია“, 1899, № 97, 98 და სხ.)—„ერან-თურანელთა ტალღა“.

აი, ეს არის ჩვენი პასუხი. ანუ ჯავახიშვილის სიტყვით „საბუთიან პასუხის მაგიერ აბლაუბდა წერილები, რომელნიც იბეჭდებიან ტფილისში“. მე წამოგჩურჩულებთ, აბლაუბდა „პასუხები“ და „წერილები“ მარტო ტფილისში არ იბეჭდება, სხვა ქალაქებშიაც ბევრი ისტამბება. ამ ფათერაკისაგან, წარმოადგინეთ, არ აჩიან დაზღვეულნი თვით დოცენტებიცა და მათნი მოძღვარნიც. ტფილისში კი ბევრი კარგიც იბეჭდება და იმსახურებს არაერთ მეცნიერის ყურადღებას.

შენიშნა. „მოამბე“-ში ჩვენ დაბეჭდეთ (1902—1903 წლ.) წერილი „თამარ ჯეფე და მისნი ისტორიკოსნი“. ამ წერილში (სულ 94 გვ.) მოკიყვანეთ ბლომა შედარებანი და ამ შედარებამ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ორი მსოფლიო გამოყვანილი — მკჷმადიანურა (ტარიელი და ნესტან-დარეჯანი) და ქართუაი (როსტევან და თინათინ). ამ აზრს მტკიცედ ვადგივართ დღესაც და მე პირად დარწმუნებული ვარ, რომ ბოლოს და ბოლოს თვით მეცნიერებაც ამავე აზრს დაადგება. ამგვარ ჩვენ შეხედულობის შემდეგ შეუნდობელ წინდაუხედავობად მიგვაჩნია მტკიცება ერთის მკვლევარისა, რომ, ვითომ, ჩვენც, სხვათა შორის, რუსთაველის პოემის ჭკბა-აიღების საგნად ვპოვებდეთ მარტო თამარ-ჟეფეს. უბრალო მართებულება მოითხოვს, რომ შემდეგი დროის მკვლევარმა წინანდელს ის არ მიაწეროს, რაც არ უთქვამს... სწორეთ საკვირველი ხალხი გვებადება. წაიღებენ შენგან მასალას, ხშირად მზაპზარეულ გეგმებსაც, გახარისხოვნდებიან. გადიდკაცდებიან და ნწ! ვინ ხარ, რა ხარ! ან აღარ გკადრულობენ მოგისხენონ თავიანთ უებრო ნაწერებში (მათ თავიანთი ნაწერები ექვს გარემედ, უუებროდ მიაჩნიათ, აღფად და ომეგად მეცნიერებისა), ან კორი შეგითხოზონ, ან გაზვიადება დაგწამონ. მე კი ჯერ ისევ 1888 წელს ახალ მერცხლებს გამოჩენის ნიშნებს ვხედავდი საქართველოს ტატანებაზე და.. ვიხარებდი. რა ვიცოდი მაშინ, რომ ამ მერცხლების უფროს

ერთის მიზნად გახდებოდა არა დინჯი კვლევა-ძიება, არამედ ქართულ სიტყვებზე ნავარდობა უმთავრესად და ქართველების კრიკაში ჩადგომა განსაკუთრებით...

ებეჭდავ აქვე ჩემს ზემოხსენებულ პასუხებს და ზოგიერთ სხვა შენიშვნებს.

XIX

Грѣнъ объ эпохѣ Тамары *).

Лекція г. Грена, озаглавленная „Эпоха царицы Тамары“ **), скорѣе напоминаетъ намъ сцены изъ Пехеразеды или „Тысячи и одной ночи“, чѣмъ исторію. Но, несмотря на это, мы все же сочли нужнымъ хорошенько проанализировать ее и отмѣтить въ ней всѣ промахи автора, а также указать на то, какъ нашъ изслѣдователь свободно обращается съ фактами и подтасовываетъ ихъ, какъ намѣренно умалчиваетъ о важныхъ хроникахъ и др. актахъ, идущихъ въ разрѣзъ съ его предвзятой мыслью—во что бы то ни было очернить Тамару, умалить значеніе ея и набросить тѣнь на золотой вѣкъ въ исторіи Грузіи.

Въ доказательство справедливости нашего взгляда на работу Грена, намъ приходится слѣдовать за авторомъ шагъ за шагомъ и представить на судъ публики его погрѣшности.

Вступительная часть работы г. Грена начинается такъ же, какъ и всякая сказка; недостаетъ тутъ только обычной сказочной вставки, гласящей: „въ нѣкоторомъ царствѣ, въ нѣкоторомъ государствѣ“ и пр.

Прежде всего прочтемъ это вступленіе.

„Въ окрестностяхъ Тифлиса“, повѣствуетъ г. Грѣнъ, „въ Дидубе, совершался въ 1193 г. (?) шумный праздникъ. Толпы жителей грузинской столицы, цѣпіе и на арбахъ (*не было ли и конныхъ или верховыхъ на шажихъ и мулахъ!*?), цѣлыми вер-

*) ეს ჩვენი შერილი დაიბეჭდა 1894 წ. „ნოვოე თბილისეში“ (№-ები 3712, 3714).

**) „Эпохи царицы Тамары“ напечатана въ газ. „Кавказъ“ за 1894 г. (NN 191 и 192) и, какъ гласитъ примѣчаніе редакціи, есть полный текстъ публичной лекціи г. Грена, прочитанной имъ въ залѣ тифлискаго дворянскаго земельного банка 10-го іюля того же г.

вицами тянулись по берегу Куры (и точно по берегу!), через лѣсъ (откуда это стало известно, что тутъ жюда былъ лѣсъ?), въ загородный дворець. Скрипъ аробъ, крики (?) богомольщиковъ (а не богомольцевъ?), ругань (?) на трехъ языкахъ (?) Кавказа слышались всюду (отчего на трехъ языкахъ, а не на пяти? вѣдь вы утверждаете ниже, что при Тамарѣ въ Грузіи господствовали армяне, осетины, половцы, грузины-дебоширы и всякій сбродъ! Да, наконецъ, почему богомольцамъ вздумалось кричать и ругаться?). Жгучее солнце Тифлиса освѣщало дворець въ Дидубе (развѣ „шумный праздникъ“ въ Дидубе праздновали лѣтомъ?), гдѣ уже гудѣла зурна (неужели, г. Гренъ, не знаете, что зурна впервые введена въ Грузію царемъ Ростомомъ въ XVII вѣкъ и при Тамарѣ о ней и понятія не имѣли грузины?)... За роскошно убранными столами, гдѣ были груды дичи (!), дѣлые котлы чехертмы и плова и гдѣ кахетинское текли обильною рѣкою (?), возсѣдали рядомъ князя Имеретіи и Грузіи (надо было сказать Амеретіи, ибо Грузіей тогда одинаково назывались бассейны Куры, Ріона, Ингура и Чороха), сидѣли подобныя (подобныя?) солнцу Русуданъ и Тамара, а султанъ Хорасава и Ирава съ осыпанной брилльантами саблей служили тамадой“ (султанъ Хорасана, будучи тамадой, вѣроятно, потчевалъ грузинъ шерботомъ! Не такъ ли, г. Гренъ!).

Историческіе факты объ этомъ торжествѣ передаютъ только слѣдующее:

„Вельможи Амеретіи и Имеретіи отправились (въ Осетію) и привезли царю Русуданъ и ея богоизбраннаго воспитанника Давида; прибыли въ дворець Дидубе, что на виду у Тифлиса, и тутъ сыграли свадьбу. пышную и подобающую державѣ и отличію ихъ (Тамары и Давида Сослана). Царица Русуданъ, полная всякой мудрости, распоряжалась: тутъ устраивала все по обычному чину Багратидскаго дома, тамъ дальше устраивала театральныя и цныя увеселенья, чему она научилась, будучи невѣстою дома хорасанскихъ и зракскихъ султановъ. Всѣ веселились. Бѣдныхъ обогатили. Должниковъ освободили отъ долговъ. Сироты и вдовы получили подкрѣпленіе, церкви—иждивеніе на свое процвѣтаніе. Слышны были импровизаціи поэтовъ и пѣвцовъ. Смотрѣли на представленія артистовъ. Было много войска. Затѣмъ пріѣхали (Тамара и Давидъ) въ Тифлисъ и возсѣли на счастливый тронъ“.

Вотъ все, что сохранили намъ лѣтописи о праздникѣ въ Дидубе. Какъ видите, тутъ нѣтъ ни „чехертмы“, ни крика и ругани „богомольщиковъ“, ни хорасанскаго султана, ни всего того, что угодно было сочинить фантазіи г. Грена.

Тутъ же слѣдовало г. Грену ознакомить читателей съ весьма распространеннымъ по всей древней Грузіи устнымъ народнымъ стихотвореніемъ, описывающимъ торжество въ Дидубе въ слѣдующихъ выраженіяхъ:

„Тамара супруга Давида Сослана, сыграла свадьбу въ Дидубе, тамъ, гдѣ церковь. Устроила пиръ и пригласила свое воинство. Для угощенія званыхъ зарѣзала сто овецъ и двѣсти быковъ. Синяя скатерть, разостланная предъ гостями, была длиною въ 100 сажень. Вдовамъ и сиротамъ она раздала много золота и серебра“.

Объ этомъ интересномъ поэтическомъ твореніи г. Грень не говоритъ ни полслова.

Послѣ этого блестящаго вступленія, г. Грень „почуетъ своихъ читателей немного скучною вещь—изложеніемъ источниковъ исторіи Грузіи“. И что жъ? Оказывается, что отъ эпохи Брамбеуса, этого отрицателя лѣтописей и исторіи Грузіи, мы ни на югу не подвинулись впередъ! Оказывается, что и теперь, какъ и во времена блаженной памяти Брамбеуса, „легкомысленные грузины“ (см. „Династія Багратидовъ въ Арменіи“, стр. 113) „грузины дебоши и авантюры“, „грузины, свидѣтели утонченнаго разврата при дворѣ Тамары“ и, наконецъ, грузины, у которыхъ „все, что было грузинское, представляло изъ себя или пайку грабителей, озвѣрѣвшихъ отъ пороковъ и посягательствъ на карманы, или царское войско, содержимое единою добычею“, —повторяю, вотъ эти дикіе грузины, по словамъ г. Грена, до сихъ поръ не имѣютъ своей исторіи, и все сказаніе о прошлыхъ судьбахъ своихъ основываютъ на самомъ подозрительномъ источникѣ—на лѣтописяхъ царя Вахтанга (XVIII вѣка) и сына его Вахушти, компилятора (!) свѣдѣній о Грузіи XVIII в., неотличающагося никакимъ историческимъ критеріумомъ и пользующагося всѣмъ безъ разбору (!!), такъ что „довѣрять лѣтописямъ меле Вахтанга нѣтъ никакой возможности“ *); „что

^{*)} Эта фраза взята нами изъ „Жур. Мин. Нар. Просвѣщ.“ (за 1893 г., ноябрь), гдѣ напечатана статья г. Грена—„Династія Багратидовъ въ Арменіи“ (см. стр. 57).

же касается до современниковъ Тамары—Шавтели и Чахрухадзе. то ихъ сочиненія, кромѣ ученой галиматїи (*что это за птица „ученая галиматїя“, г. Грентъ?!)* да собраній высокопарныхъ фразъ, ничего изъ себя не представляютъ“.

Весь этотъ вздоръ и огульное издѣвательство г. доцентъ университета преподноситъ своимъ слушателямъ и читателямъ послѣ трудовъ Д. Бакрадзе, А. Цагарели, А. Хаханова и др.

Какъ извѣстно, уже давно отпечатаны „Три грузинскія хроникѣ“ (X вѣка, XI вѣка и XVI в.), а также „Новый варіантъ житія св. Нины“ (VIII в.). Хахановъ, разобралъ Картелисъ Цховреба критически и выдѣливъ изъ нея отдѣльныя хроникѣ, составленныя разновременно, въ заключенїи говоритъ:

„Названные источники и постепенно нынѣ открывающіеся убѣждаютъ насъ, что Картелисъ Цховреба не искажала историческихъ памятниконъ, но связывала ихъ болѣе или менѣе искусственно. Въ виду этого, грузинская лѣтопись должна получить въ глазахъ ученыхъ другое значеніе и болѣе справедливую оцѣнку“ (*).

Дм. Бакрадзе еще въ 1887 г. **) блистательно доказалъ всю нелѣпность того мнѣнія, что будто лѣтописи Грузїи сочинены или составлены Вахтангомъ. Свое изслѣдованіе Бакрадзе основываетъ на множествѣ неопровержимыхъ данныхъ и, главнымъ образомъ, на варіантѣ Карт. Цховр., переписанномъ по повелѣнію царицы Марїи (1636—1646 г.), когда Вахтанга еще не было на свѣтѣ.

Далѣе Бакрадзе отмѣчаетъ, что лѣтописи Грузїи (Картл. Цховреба) дѣлятся на два періода, изъ которыхъ первый заканчивается временемъ Георгїя Блистательнаго (1801 годомъ), второй же содержитъ событія послѣдующихъ вѣковъ. Объ исторїи этого *второго періода* Вахушти, сынъ Вахтанга, говоритъ слѣдующее:

*) См. „Источники по введенію христіанства въ Грузїю“ въ I т., 3-мъ вып. „Гревностей восточныхъ моск. арх. общества“ за 1893 г. также—того же изслѣдованіе въ „Журналѣ минист. народ. просвѣщенія“ подъ заглавіемъ „Составъ и источники начальной грузинской лѣтописи“.

**) См. Лц Записокъ Имп. Акад. Наукъ, „Статьи по исторїи и гревностямъ Грузїи“.

„Существуетъ исторія *), приписываемая Вахтангу, сыну Левана, но она составлена не имъ, но только по его приказанію, и она даже не была просмотрѣна имъ“ (см. тамъ же).

Это говоритъ сынъ Вахтанга и говоритъ не о всей лѣтописи (Картлисъ Цховреба), но части ея, заключающей въ себѣ исторію Грузіи съ 1301 г. по конецъ XVII и начало XVIII в.**).

Нашъ же авторъ этого Вахтанга называетъ авторомъ лѣтописей Грузіи—Картл. Цховреба!

Изъ этого видно, что г. доцентъ или не читаль всего вышеприведеннаго о лѣтописяхъ Грузіи, или же читаль, но намѣренно умалчиваетъ о нихъ.

Затѣмъ г. Гренъ знакомитъ своихъ читателей съ географіей Грузіи и утверждаетъ, что

„Дѣленіе Грузіи на эриставства (Маргвиси, Кахети, Хунани, Самшвилде, Цунга, Олархе, Кларджети, Эгриси, Шида-Картли) еще при Фарнаозѣ (302—237) не можетъ принадлежать эпохѣ ранѣ Давида Возобновителя (1089—1125), ибо Маргвиси (квирильскій и кутанскій уѣзды) и Эгриси (Мингрелія), судя по источникамъ византийскимъ, входили не въ составъ грузинскаго царства, но лавистанскаго.

„Въ древнѣйшія же времена, судя по географіи Хоренскаго, Грузія дѣлилась по ущельямъ, какъ и теперь дѣлится горныя грузины“ и пр. и пр.

И тутъ нашъ авторъ обнаруживаетъ полное незнакомство съ существующимъ матеріаломъ относительно затронутого вопроса.

Во-первыхъ, труды Хоренскаго (Исторія Арменіи и Географія Арменіи) не суть произведенія V вѣка, какъ думали до сихъ поръ, но творенія никакъ не ранѣ VII вѣка (Гутшмидъ), а по арменисту Карьеру—даже VIII вѣка ***). Географію Хоренскаго Сень-Мартенъ относитъ къ X вѣку ****).

*) Ее мы ужъ нашли и пожертв. груз. общ. грамотности.

**) Вахушти закончилъ свою „Исторію Грузіи“ 20-го окт. 1745 г.

***) См. *Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Etudes critiques* par A. Carrière, prof. à l'école des langues orientales vivantes. wienne, 1893. О томъ же у Г. Халатянца. Армяпскій эпосъ въ Исторіи Арменіи М. Хоренскаго. Москва, 1896.

****) См. *Mémoires sur l'Arménie*, р. II, предисловіе.

Кромѣ того, существуютъ грузинскіе манускрипты IX, X, XI вв., въ которыхъ ясно указываются и границы Грузіи, и провинціи, на которыя она подраздѣлялась. Такъ, въ Хроникахъ Берая *) (X в.) и Сумбата (XI в.) указываются Картли, Кахети, Герети, Гардабани, Кизики, Тушети, Пхоэти, Мтіули, Эрдо-Тіанети, Самцхе, Джавахети, Тао, Кларжети и пр. въ первой изъ этихъ хроникъ границами перваго мхетскаго царя Грузіи, Азо, современника Александра Македонскаго, названы: съ востока Герети, съ запада—Эгрисъ-цкали (Ингуръ), съ юга—Сомхети (Арменія) и гора Цроли. Тамъ же, въ завѣщаніи царя Миріана († 342 г.), сыну его сказано, чтобы послѣдній извелъ идоловъ со всего Кавказа **). Тамъ же въ числѣ эриставовъ Картліи названъ Нерсе, который въ Житіи св. Або († 786 г.) названъ княземъ Картліи, сыномъ Адарнасе Куратпалата и Эристава ***). Въ той же хроникѣ Берая отмѣчено, что архіепископъ мхетскій Глонокоръ въ то же время былъ и эриставомъ Картліи и Геретіи.

О дѣленіи Грузіи на ущелья говоритъ и гуджаръ XI вѣка, гдѣ сказано: „... Я (Багратъ IV) созвалъ при дворѣ нашемъ преосвященныхъ, эриставъ-эриставовъ, эриставовъ, свѣдущихъ въ дѣлахъ суда азнауровъ *всѣхъ ущельй* верхней и нижней страны“...

Невѣрно и то, будто, какъ говоритъ г. Гренъ, званіе военнаго спасета, вмѣсто эристава, *первое* появилось въ Грузіи послѣ Давида Возобновителя. Въ исторіи Сумбата указывается спасеть, также въ житіи Шушаники, въ житіи Неофита Урбискаго и др. Спасеть еще до эпохи Тамары превращается въ амиръ-спасалара, а Иване Чіасдзе (X—XI в.) себя называетъ амирахоромъ амрспасала.

Неосновательно и то, будто къ эпохѣ Тамары Эгриси и Маргвиси (Аргвети) перестали существовать и будто вмѣсто

*) Берая—авторъ хрестоматіи X вѣка, разыскавшій, какъ онъ самъ говоритъ, древнюю исторію Грузіи и внесшій ее въ свою книгу.

** А покойный Усларъ утверждалъ, что будто грузины названія Кавказа а не знали вплоть до Вахтанга и Вахушти (Древн. сказ. о Кавказѣ, стр. 486).

***) Житіе св. Або составлено сейчасъ же по его смерти (Voyage arch., 1 Par.).

Эгриси появились Одиси. Наоборотъ, въ лѣтописяхъ Грузіи Эгриси и Аргвети постоянно употреблялись да и теперь они продолжаютъ существовать какъ въ литературѣ, такъ и въ устахъ народа.

Несправедливо и то, будто въ эпоху Тамары „пересталъ существовать Одрхе, получившій названіе Самцхе“. Самцхе— это древнѣйшее названіе всей верхней Грузіи, отъ Боржома до верховьевъ Куры и Чороха. Одрхе же—одна изъ крѣпостей въ этомъ Самцхе. То же самое подтверждается данными **Картлисъ-Цховреба**, географіи **Вахушти** и др. источниковъ. Въ **Житіи Давида** и **Константина**, замученныхъ въ 741 г., сказано: „Му-рванъ-Глухой, вступилъ въ Самцхе и разбилъ станъ свой на-виду у Одрхе“. **Вахушти** пишетъ: „Одрхе въ первое время служилъ эриставствомъ и былъ городомъ и крѣпостью эристава до раздѣленія Грузіи на царства, а послѣ того урочищемъ. Теперь же оны въ развалинахъ“.

Раздѣленіе Грузіи на царства было въ 1469 году. Откуда же и какимъ образомъ мѣстечко Одрхе еще въ эпоху Тамары могло превратиться въ Самцхе и названіе крѣпости могло переименоваться въ названіе области?

Далѣе г. **Гренъ** говоритъ, что „Дидо. Пхаечи (?) и Мтіу-лети были вассальными областями Грузіи и лишь номинально подчинялись Грузіи“.

Гдѣ же факты, что это было такъ? Области **Чарталы** (душетскій уѣздъ), **Мтіулы**, **Пхоелы** (а не Пхаечи!), а также **Эрцо**, **Тіанети** и др. приняты христіанство изъ рукъ св. Нины. Съ тѣхъ поръ онѣ составляли нераздѣльную часть Грузіи и для нихъ, сообразно горскимъ обычаямъ и правамъ, **Георгій Бли-стательный** (1318—1346) составилъ особые законы *). Ни откуда невидно, чтобъ эти области лишь номинально подчинялись Грузіи, а не фактически, какъ и прочія грузинскія области. Наоборотъ, даже **Страбонъ** свидѣтельствуетъ, что въ случаѣ тревогъ горцы-иберы набирали изъ своей среды вмѣстѣ

*) Эти законы во всей своей цѣлости вошли въ составъ законовъ царя **Вахтанга** (стг. 81—94). Въ предисловіи своихъ закоповъ **Георгій**, между прочимъ, говоритъ: „Встучили мы въ предѣлы горскихъ народовъ яко безспорное достоиніе царства нашего.. и предъовъ нашихъ“. (Сборн. законовъ **Вахтанга**, изд. 1887 г.).

съ иберами живущими на долянахъ, много миріадъ войновъ *).

Г. Гревъ, говоря о борьбѣ между Георгіемъ и племянникомъ его Димитріемъ изъ-за престолонаслѣдія, утверждаетъ, что будто въ домѣ Багратидовъ не было установлено правильное престолонаслѣдіе, которое, якобы такъ и не установилось до самаго русскаго владычества.

Кажется, въ цѣломъ мирѣ не найдется ни одного королевскаго дома, а тѣмъ болѣе такъ долго царствовавшего, какъ домъ Багратидовъ (590—1800), чтобы среди его членовъ когда-нибудь не происходили смуты изъ-за престолонаслѣдія. Того же не избѣгла, конечно, и династія Багратидовъ **). Старшинству придавалось у грузинъ чуть ли не священное значеніе; грузинскіе *мамасахлис* (pater familias) и *дзасахлис* (mater familias) какъ въ простонародьи, такъ и въ царствующемъ домѣ были въ большомъ почетѣ. Почитаніе въ Грузіи старшаго подмѣтилъ еще Страбонъ, говорящій, что „иберскій народъ дѣлится на 4 сословія и что первый классъ составляютъ лица, изъ которыхъ выбираютъ въ цари самаго старшаго *по родству* и старшинству лѣтъ“. Въ исторіи Сумбата, представляющей намъ эпоху Багратидовъ (съ 595 по 1025 г.), мы опять-таки наблюдаемъ, что престолъ по смерти царя постоянно переходилъ къ старшему сыну его, а если онъ бездѣтенъ, то къ старшему брату. Такой же порядокъ престолонаслѣдія въ Грузіи указываетъ и Вахушти въ своей Географіи. Помимо сказаннаго, и самый фактъ существованія борьбы изъ-за престолонаслѣдія между Георгіемъ и законнымъ наслѣдникомъ престола Димитріемъ развѣ не доказываетъ, что право престолонаслѣдія уже освѣщено было въ Грузіи и что нарушеніе его никому не сходило безнаказанно?

„Въ грузинскихъ лѣтописяхъ,—продолжаетъ г. Гревъ,—находится смѣшной и дикій рассказъ о спорѣ армянъ и грузинъ изъ-за вѣроченія. Для разрѣшенія столь тяжкаго вопроса попросу заперли голодную собаку въ сарай и затѣмъ духовенство вынесло армянскую и грузинскую просфоры, швырнуло ихъ и выпустило голоднаго пса, который съѣлъ армянскую просфору.

*) Ганъ, ст. 67.

**) Бугковъ— Матеріалы для новой исторіи Кавказа съ 1722 по 1803 г. ч. II, стр. 468 и др.

Независть грузинъ къ армянамъ доходила до того, что они однажды въ самый день Пасхи сожгли армянскій храмъ“.

Исторію съ просфорами Д. Бакрадзе считаетъ позднѣйшею вставкою въ Картлисъ Цховреба со стороны какого-нибудь фанатика. Однако, если бы оно было и такъ, какъ перелаютъ лѣтописи, и если бы даже грузины сожгли армянскій храмъ, то это смѣшнымъ и дикимъ было бы съ точки зрѣнія современнаго человѣка, но вовсе непредосудительнымъ по взгляду тогдашняго человѣка-клерикала. Его всеобщей церковной исторіи попадаются еще худшіе примѣры нетерпимости и презрѣнія одной церкви къ другой. Исторія Варѣоломеевской ночи, избіеніе св. крестомъ одного патріарха другимъ, сжиганіе реформаторовъ и учителей церкви и пр. и пр.,—все это общеизвѣстно. А также не безызвѣстно, въ то отдаленное отъ насъ время какую важную роль играло въ жизни народовъ единство церкви *. этой сѣятельницы въ народахъ идеи братства, любви и взаимопомощи. Въ силу такого своего направленія, церковь часто выражала свою нетерпимость къ иновѣрцу и инославцу, и эта нетерпимость даже переходила въ ненависть, которая еще болѣе усугублялась, если между націями существовала исконная вражда. Страшная ненависть между двумя церквями—римской и греческой—на столько общеизвѣстна, что объ этомъ тутъ излишне говорить. Что же касается до отношенія церквей—греческой, грузинской и армянской—другъ къ другу, то и тутъ видимъ мало утѣшительнаго. Твердымъ желаніемъ грековъ и грузинъ было сдѣлать армянъ православнымъ народомъ. Съ этой цѣлью греки даже прибѣгали къ репрессивнымъ мѣрамъ, что и послужило причиною того, что армянскіе католикисы Езръ (629 г.), Нерсесъ III (647 г.) и Захарій (862 г.) приняли православіе **). Армянскій историкъ Асохикъ говоритъ, что импер. Ираклій потребовалъ въ Каринѣ отъ католикасы Езры изложенія вѣры. Армяне, обманутые коварными греками, приобщились вмѣстѣ съ ними св. тайнъ по греческому закону ***). Съ своей

*) А. Рамбо говоритъ, что въ Византіи принимались въ соображеніе не языкъ и національность, но крещеніе: одно лишь крещеніе открывало варвару-неофиту дверь въ управленіе, какъ и въ самую церковь (L'Empire grec au dixième siècle).

**) Эзовъ—Внутренній бытъ др. Арменіи, стр. 80.

***) Асохикъ, стр. 61.

стороны и армяне ненавидѣли грековъ. Абаза свидѣтельству-
етъ, *) что „поводомъ къ разбѣдиненію армянской и греческой
церквей послужили главнымъ образомъ догматическіе споры, по
основаніемъ было давнишнее нерасположеніе армянъ къ грекамъ,
которые сдѣлались имъ ненавистными за свои многократныя
разоренія Арменіи и за почти постоянное безучастіе къ судъ-
бамъ армянскаго народа во время борьбы его съ завоевателями“.
Въ свою очередь и греки съ давнишняго времени ненавидѣли
и не довѣряли армянамъ (Гацитъ). Благодаря такой взаимной
ненависти, и много разъ устраиваемые помѣстные соборы не
сумѣли примирить армянскую церковь съ греко-грузинской. Это
еще болѣе озлобляло грековъ и грузинъ противъ уже ослаблен-
ныхъ армянъ **). Но, къ счастью, такое аномальное отношеніе
другъ къ другу двухъ сосѣднихъ націй сознавалось лучшими
представителями армянъ и грузинъ, и они не разъ принимались
положить конецъ всѣмъ пререканіямъ и распрямъ въ средѣ
тогдашняго клерикальнаго духовенства. Но всѣ старанія ихъ не
привели ни къ чему. Последняя попытка въ этомъ родѣ пред-
принята была при Тамарѣ, но безрезультатно. Историкъ Варданъ
пишетъ: „Иванъ Мхаргдрзели **), благодаря своей преданности
Тамарѣ, измѣнилъ своей вѣрѣ, а старшій его братъ Захарій,
хотя остался при старой вѣрѣ, но желалъ ввести въ армян-
скую церковь нѣкоторыя реформы; такъ, напр., онъ предлагалъ
армянамъ, чтобы дни Успенія Богоматери, Благовѣщенія, Воз-
движенія Креста Господня и пр. праздновались армянами одпо-
ременно съ православными. Однако соборы въ Ави и Лори от-
вергли предложеніе Захарія: „Возможное дѣло“, — говорили на

*) Абаза. —Исторія Арменіи, стр. 108.

***) Lebeau. —Hist. du Bas. Emp. XVI, 219—229; Худобашевъ,
—Историч. памятн. въруч. армянъ, стр. 119—276.

****) Мхаргдрзели (въ переводѣ съ грузинскаго —Долгорукій), по
свидѣтельству Вардана (Всеобщая исторія, стр. 169), происходили изъ
курдовъ: по грузинскимъ источникамъ, прежняя фамилія Мхаргдрзели
есть Джугели, и они первоначально жили въ Курдистанѣ. Званіе Ар-
гутанвизи они получили отъ Аргуна, чаповника при Аргуи-шахѣ
въ 1287 г., за указаніе мѣръ къ обложенію христіанъ тяжелымъ и об-
ременительнымъ налогомъ (см. „Исторію князей и дворянъ, состав-
ленную царемъ Пракіемъ на основаніи древнихъ и новыхъ актовъ и
представленную при заключеніи трактата съ Екатериною II, въ 1783 г.“,
„Пворія“ за 1884 г., N 5, приложение, стр. 30).

соборъ св. отцы, — „если мы примемъ сіе, то впоследствии придется подчиниться и всѣмъ другимъ требованіямъ грековъ и грузинъ“ (**). По словамъ Худобашева, католикосъ Арменіи Абраамъ (VI вѣка) положилъ, чтобъ „армяне, подъ опасеніемъ *собраннымъ проклятій*, съ этихъ поръ прекратили съ грузинами всякое сношеніе какъ *родственное*, такъ и *торговое*“ (**). Такая мелочность всемогущаго духовенства, взаимная ихъ ненависть и петершизмъ стали болѣзью времени, и однажды грузинское войско сказала мусульманамъ: „армянскую церковь мы не отличаемъ отъ вашей мечети“ (**), хотя нужно сказать и то, что то же самое войско неразъ отправлялось въ глубь Арменіи спасать отъ разоренія армянъ и ихъ церкви, какъ, напр. при Давидъ Возобновителѣ, (***) Георгіи III, Тамарѣ и др.

Вотъ эта болѣзнь времени, это недовѣріе православныхъ по отношенію къ григоріанамъ и служило причиною того, что въ сподвижники Тамары изъ григоріянъ попали только одни братья Мхаргрдзели и эти только потому, что одинъ изъ нихъ окончательно перешелъ въ православіе, а другой сталъ, такъ сказать, на подорогѣ отъ григоріанства къ православію. Онъ даже приказывалъ въ присутствіи своемъ служить литургію по обрядамъ грузинской церкви (***)).

Указавъ на вольные и невольныя промахи г. Грена и на его скороспѣлыя сужденія о томъ или другомъ предметѣ, теперь мы постараемся уловить и общую мысль, проводимую въ той же его статьѣ „Эпоха царицы Тамары“.

„Закавказское царство Тамары“, по словамъ Грена, „было царство *мимолетное*, даже *опустошенное* и *обращенное въ пустыню*, но оставившее навѣки память у всѣхъ картвельскихъ національностей (*въ классификаціи народовъ земного шара ильст-*

*) Вардани Великій. — Всеобщая исторія, стр. 169. Вахушти, стр. 210, прим. 171. Вакрадае.

**) Обзоръніе Арменіи, стр. 191, Худобашева.

***) Асохикъ, стр. 193.

****) Арм. историкъ Матвій объ этомъ царѣ говоритъ, что онъ окончательно уничтожилъ силу сельджуковъ, у которыхъ отнялъ Ани и тѣмъ освободилъ арм. св. церковь отъ владычества тирановъ. что день освобожденія этого города былъ днемъ счастья для всего армянскаго рода и пр. (Addition et éclaircissements, Brosset, p. 230—231.

*****) Варатовъ, стр. 87.

на только одна картвельская національность *) , иди вы нашли нѣсколько такихъ національностей?). Вся доблесть въ этомъ царствѣ Артура или Роланда выражалась въ рыцарскихъ поѣздкахъ (!!) и авантюрахъ (?), которые могли совершаться тутъ же... и гдѣ Тамара являлась дамою сердца всѣхъ этихъ рыцарей; но подъ этой блестящей обстановкой скрывались, кромѣ дворцовыхъ интригъ, религіозныя распри, полное разореніе (?) презираемаго (?) народа и *утонченный* развратъ (!!) при дворѣ, создавшій такихъ выродковъ, какъ Георгій Лапа и Русуданъ...**) Грузинское общество уже и тогда (*при Тамарѣ*) носило всѣ признаки моральнаго (?) и физическаго (?) разложенія, такъ какъ утратило единую національную связь (*вѣроятно, съ этого времени и пошло дѣленіе грузинъ на міриады національностей!*) и среди событій у него исчезло всякое понятіе о правѣ (?) и законности (!!!)... Все, что было грузинское (въ грузинскомъ царствѣ), представляло изъ себя или шайку (!) грабителей (!), озвѣрѣвшихъ (!) отъ пороковъ *какихъ?* , или царское войско, содержимое единою добычею... ибо дебоши (!) и авантюры (!) въ Грузіи у феодаловъ и войска не считались за позоръ. ими хвалились“.

Но мало этого. Для полнаго уничиженія и посрамленія славной жевщины, г. Гренъ прибѣгаетъ даже къ клеветамъ и, ссылаясь на какія-то выдумки, кромѣ него, неслыханныя легенды, говорить, что Тамару онъ „рисуетъ женщиной чувственною, развратною“.

Тутъ вевольно напрашивается одинъ вопросъ, а именно: такое нравственно и физически падшее общество, имѣя во главѣ столь же падшую жевщину, какимъ это образомъ дѣлается: а) грозною фанатизированнаго мусульманскаго міра, б) вседержцемъ обширнѣйшаго царства и в) создаетъ тѣ многообразныя и чудныя культурныя факторы, которыми продолжаютъ.

*) См. у Лекомана, Руководство къ древн. ист. Востока, вып. I предисловіе.

** : Если бы даже дѣти Тамары, несовершеннолѣтніе юноши (при смерти матери первому было около 18-и л., а второй—только 16), были выродками, то, называя дворъ Тамары дворомъ „утонченнаго разврата“, какъ вы не припомнили, по крайней мѣрѣ, мудрой грузинской поговорки, гласящей, что „у великихъ родителей иногда дѣти бывають „уродами“?

пытаться и гордиться не одни грузины и о которыхъ имѣются лестные отзывы такихъ авторитетовъ, какъ Фергюссонъ, Гримъ, Дюбуа, Броссе, Кондаковъ, Толстой, Уваровы (графъ и графиня), Павлиновъ, Цагарели, Бакрадзе, Баратаевъ и др..

Эту дилемму г. Гренъ разрѣшаетъ очень просто. По его мнѣнію, всѣ эти подвиги въ грузинскомъ царствѣ совершались не грузинами, а осетинами, половцами и армянами! Да мало этого: оказывается, что, конечно, опять таки по статьѣ Грена, одинъ изъ выдающихся царей Грузіи, а именно отецъ Тамары, до того мало понималъ интересы своего государства, что „пересталъ заботиться о приведеніи въ порядокъ Грузіи и окружилъ себя армянами съ дѣлюю осуществить свою идею—возстановленіе армянскаго царства“.

Разрѣшивъ эту головоломную дилемму такъ оригинально, но въ высшей степени неосновательно, нашъ авторъ ужъ удержу не знаетъ и перепутываетъ всѣ историческіе факты, а именно: а) управленіе центромъ Грузіи предоставляетъ полковнику „генералу“; б) царскими тѣлохранителями назначаетъ полковничью дружину; в) всю государственную власть передаетъ армянамъ; г) полковничьяго хана Athrakha превращаетъ въ Отрока грузина Занкана Зорабалея—въ армянина Зеняна Зорабалея, царицу Тамару, дочь грузинскаго царя,—въ осетинку, епископа Антонія Геловани, назначеннаго на должность кондидели (титулъ еписк. Мартвилл) и мцигнбартъ-ухудеса (глава книжниковъ)—въ католика и въ сванетина Еловани; д) въ женихи для Тамары г. Гренъ хочетъ избрать армянина, но не исполняетъ своего желанія и ищетъ другого человѣка, „во всемъ послушнаго и угождающаго армянамъ“; отыскавши же его, кличъ кличетъ: „что же удивительнаго, если армяне отыскали дѣйствительно туманнаго для Кавказа сына Андрея Георгія, и сдѣлали его своимъ претендентомъ“! Избравъ въ супруга Тамары армянскаго претендента, авторъ за нимъ въ кипчакскій городъ Свинджъ посылаетъ не грузина Занкана Зорабалея, а армянина Зеняна Зорабалея (и подлинно: кто же, какъ не армянинъ, могъ привести армянскаго претендента?!); е) вопаряетъ въ Грузіи этого армянскаго претендента, котораго „ловодить до разврата и цынства не что иное, какъ

боевая (?) жизнь“ (?!); ж) о развратѣ мужа г. Гренѣ заставляет докладывать женѣ противную армянамъ партію—осетинскую; послѣдняя выставляетъ своего претендента Давида Сослана, котораго Тамара сейчасъ же поселяетъ въ своемъ дворцѣ и (конечно, по шучьему велѣнію!) горячо влюбляется въ него (все это сказка: Давидъ Сосланъ и Тамара съ дѣтства же росли и воспитывались вмѣстѣ при грузинскомъ дворцѣ; можно думать, что искра взаимной любви запала въ сердца воспитанниковъ Русудани еще въ юношескіе годы, и эта любовь, изъ года въ годъ разросшись до высокой степени, наконецъ, всесокрушающимъ образомъ обрушилась на Георгія и достигла пѣли—осрамивъ и изгнавъ врага, соединила воедино любящія сердца); з) всю Грузію г. Гренѣ нѣсколько разъ превращаетъ „въ полную пустыню“ (при Георгіи II (1072—1089), Димитріи († 1155), Георгіи III († 1184) и Тамарѣ), а потомъ, послѣ каждаго погрома, „избіенія крестьянъ“ и обращенія Грузіи въ пустыню, заставляетъ грузинскій народъ воскреснуть подобно фениксу египетскому, и тогда „храбрыя и отважныя грузинскія войска, подъ начальствомъ своихъ полководцевъ, опять употребляютъ свои силы, чтобы отбить сосѣднихъ мусульманскихъ владѣтелей, делѣвшихшихъ анархію въ грузинскомъ государствѣ“. Такъ было и при Тамарѣ. „Армяне Мхаргрдзели*) завоевали (грузинскими, конечно, войсками!) Равъ, страну между Курюю и Араксомъ, Ширванъ, очистили всю Арменію, прошли огнемъ и мечомъ по Азербейжану и доходили до самаго Трапезунда“ (гдѣ же тутъ логика? съ одной стороны, Грузія представляетъ изъ себя полную пустыню, грузинское общество пало до разврата, а съ другой—эта же пустынная страна, это падшее общество развертывается знамена свои въ Трапезундѣ, у Каспія, въ Ани, Карсѣ, Ширванѣ!).

Все вышесказанное обнаруживаетъ въ нашемъ исторіи такое невидѣнное ходя историческихъ событій на Кавказѣ вообще и въ Грузіи въ частности. Краткій обзоръ этихъ событій мы помѣстили въ нашей брошюрѣ „Царица Тамара“.

აბაჯი გარეშბი 1904 წ. თავის გაზეთში დაბეჭდა ერთი

*) Хорошими они армянами были, когда носили не армянскую, а чисто грузинскую фамилію Мхаргрдзели (Мхар-грдзели—долгорукий)

უწმაწური წერილი ქართველების წინააღმდეგ. ვურთავ აქვე ჩვენს შენიშვნას, რომელიც დავბეჭდეთ „Тифл. Листокъ“-ში, სათაურით: „Выходка Грена“.

Вчера мы получили № 1-й тощаго, какъ фараоновская корова, «журнала»—«Россия и Азія», вышедшаго въ свѣтъ въ Кіевѣ 13 февраля 1904 года и подписаннаго такъ: «Редакторъ-издатель приватъ-доцентъ А. Н. Гренъ». Въ этомъ мизерномъ листкѣ помѣщено нѣсколько жалкихъ статей, въ одной изъ которыхъ оповѣщается, что листокъ этотъ теперь обновленъ и «имѣеть въ своемъ лагерѣ больше людей идеи» и что при такомъ положеніи вещей требуется только «поцѣлуй экономическаго характера», — нужны деньги, «все равно, представляютъ ли онѣ изъ себя чей-либо *пешкешъ* или что-либо иное, и вотъ мы это получили».

Заручившись такими прекрасными средствами и содѣйствіемъ новыхъ „идейныхъ“ людей, г. приватъ-доцентъ провозглашаетъ, что будетъ «служить лишь идеѣ, какъ бы ни была она тенденціозна (!!!)... и знакомить публику «съ міромъ инородцевъ» Востока.

И вотъ онъ знакомитъ русскую читающую публику прежде всего съ грузинами.

Но какъ?

Г. приватъ-доцентъ Гренъ, въ безсильной злобѣ на автора, давшаго должную отвѣдь его тенденціознымъ лекціямъ по исторіи Грузіи, прочитаннымъ нѣсколько лѣтъ тому назадъ въ зданіи тифлискаго земельного банка, вооружившись лексикономъ авлабарскаго кинто, повѣдалъ міру, что на Востокѣ живутъ грузины, называющіе себя „виреби“ (ослами), что у этого народа и мужчины по сравненію съ женщинами «виришвили» (ослинные сыновья) и что...

Но,—да проститъ читатель,—дальнѣйшихъ шедевровъ руготни, неприличныхъ, нецензурныхъ словъ и выражений кіевскаго приватъ-доцента Грена, расточаемыхъ имъ по адресу грузинъ, мы привести не можемъ, да и не смѣемъ передать, такъ какъ ихъ даже прославленные «приватъ-доценты» авлабарскаго краснорѣчія проносятъ рѣдко—и то конфузясь и краснѣя...

Помнится, этотъ Гренъ, въ дни оны, называлъ себя

„Ивершвили“ и помѣщала разные статьи въ груз. періодическихъ изданіяхъ; теперь же, видимо, наступили времена иныя—пешкешыи, и онъ, приватъ-доцентъ Гренъ, считаетъ выгоднымъ „Ивершвили“ перековеркать въ „Иришвили“.

Человѣкъ, призванный служить идеѣ мира, братства, любви и высокой нравственности, съ кафедры науки поносить и своего оппонента, и весь народъ, глумится даже надъ святыми этого народа, съѣтъ смуту и вражду и вдобавокъ свой неприличный листокъ разсылаетъ тѣмъ, надъ которыми такъ безцеремонно издѣвается, и это дѣлаетъ онъ въ то время, когда для блага нашего обширнаго общаго отечества требуется большее единеніе, братство и солидарность всѣхъ слоевъ общества!..“

ამბობან ჰერალდსაც სასიბო-ბ უფლოაბ „ჩვენებო!“

XX

О происхожденіи грузинскихъ классиковъ (отвѣтъ Марру)*).

Оказывается, что всё до сихъ поръ заблуждались: и Вахтангъ VI, и Броссе и Сутнеръ, и Муравьевъ и Гулакъ. Теймуразъ и Иоселіани, Баградзе и Чубиновъ, Цагарели и Хачановъ,—„Амиранъ-Дареджаніани“ не есть сочиненіе Мосе Хонели, а „Вепхистъ-Гкаосани“—не произведеніе Шота Руставели, и потому не слѣдуетъ ликовать и варажаться „шовинизмомъ мнимыхъ поклонниковъ національныхъ красотъ грузинской литературы“; мало этого, картлосіане были въ большой ошибкѣ, когда они въ продолженіе 7—8-ми вѣковъ вѣрили, что Мосе Хонели представилъ имъ величественную картину борьбы хрстіанской Грузіи съ мусульманствомъ передней Азіи, а Ш. Руставели воспѣлъ Тамару и ея сподвижниковъ, а не нѣкоего персидскаго Шагріеря! Гроша мѣднаго не стоитъ и свидѣтельство самого М. Хонели, который въ концѣ своего труда начерталъ слѣдующія скромныя слова: „Конецъ повѣсти („Амирана-Дареджаніани“)—исторіи о людяхъ и войнѣ, сказанной Мосе Хонели. Да услышите, читатели всѣ. Аминь!“ Ничего не говорить

*) Эта наша статья напечатана была въ изд. Г. М. Тумановымъ газетѣ „Новое Обозрѣніе“ (1896, N-а 4280, 4284, 4285).

намъ также то, что *языкъ* повѣсти „Амиранъ-Дареджаніани“ отъ альфы до омеги доведенъ до *самаго высокаго совершенства* и не обнаруживаетъ никакого вліянія иностраннаго языка, чтó всегда замѣчается во всѣхъ *переводныхъ* сочиненіяхъ, какъ, напримѣръ, въ „Висраміани“, переведенномъ съ персидскаго. Не имѣеть никакого ровно значенія и свидѣтельство Ш. Руставели, утверждающаго, что „героя Амираана Дареджанидзе воспѣлъ Мосе Хонели, а самъ опъ, т. е. Руставели—героя Таріеля“. „Повторяю, ошибаются и эти авторы бессмертныхъ твореній: ибо „оригиналы ихъ произведеній возникли въ персидской литературѣ, въ которой исключительно и слѣдуетъ искать оригиналы какъ романа „Амиранъ-Дареджаніани“, такъ и поэмы „Юноша въ барсовой кожѣ“, этого предмета лирическихъ издѣлій многочисленныхъ, малопонимающихъ ея поклонниковъ“

Итакъ, всѣ ошибаются!

Повѣствованіе Мосе Хонели „Амиранъ-Дареджаніани“ и поэму Руставели „Барсова кожа“, изъ которыхъ первое относится къ началу XII вѣка, а второе—къ концу XII и началу XIII в. всѣ изслѣдователи ихъ, за исключеніемъ г. Марра, считали оригинальными произведеніями М. Хонели и Шота Руставели.

Мнѣнія всѣхъ изслѣдователей „Барсовой кожи“ мы сгруппировали въ нашей книгѣ „Шота Руставели“ (изд. 1896 г.) и потому считаемъ излишнимъ тутъ опять повторить тѣ же самыя мнѣнія; что же касается „Амираана-Дареджаніани“, то объ этомъ произведеніи и вообще о культурѣ Грузіи X—XII вв. Броссе отзывается такъ: *)

„... Появляются (въ Грузіи въ X—XII вв.) гени, которые доводятъ грузинскій языкъ до самаго высокаго совершенства: съ одной стороны переводчики Библіи, а съ другой—*творцы величественныхъ эпопій Амираана и Таріеля*: эти времена были великими вѣками Грузіи.. Если должно судить о степени умственной образованности какого-нибудь народа по литературной статистикѣ, то нѣтъ ничего легче, какъ оцѣнить умственное образованіе Грузіи, литература которой подраздѣляется на

*) См. статью Броссе въ „Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщ.“ за 1838 годъ, X VIII.

богословіе, поэзію и исторію... Духовная литература просіяла въ Грузіи съ такимъ блескомъ... Цвѣты поэзіи наполнили своимъ благоуханіемъ всѣ долины и увѣнчали всѣ вершины Кавказа. Пріятно повторить здѣсь имена Руставели, *Моисея* (читай: Мосе Хонели), Саргиса, Абдуль-Мессіа, Чахрухадзе. раскрыть характеръ ихъ поэтическихъ талантовъ и сдѣлать разборъ ихъ произведеній, *столь оригинальныхъ!* И эта картина будетъ все еще исторія, потому что *дѣйствующія лица* въ этихъ произведеніяхъ—*грузинскіе герои*, подъ вымышленными именами. И эти описанія, блестящія поэтическимъ жаромъ..., излагаютъ по большей части достопамятныя дѣла извѣстныхъ мужей“.

Такъ отзывается о древней культурѣ Грузіи и классическихъ писателей того времени иностранецъ Броссе, членъ петербургской Импер Академіи Наукъ. Неужели и этотъ Академикъ могъ „заразиться шовинизмомъ мнимыхъ поклонниковъ національныхъ красотъ грузинской литературы“?! Очевидно, вѣтъ, но г. Марръ всюду и вездѣ находитъ именно такихъ „мнимыхъ (!) поклонниковъ національной грузинской поэзіи“.

Прошлый 1895 годъ явился чуть ли не эпохой оживленнаго изученія твореній Мосе Хонели и Шота Руставели. Въ этомъ году появились слѣдующія изслѣдованія и сочиненія: *Грона*—„Грузинская повѣсть объ Амиранѣ, сынѣ Дареджана, и остатки сказаній о немъ въ картвельской народной литературѣ“ (№ 3 „Журн. Минист. Народн. Просв.“); *Марра*—„Персидская національная тенденція въ грузинскомъ романѣ «Амирандареджаніани» (№ 6 того же журнала), *его же*—„Мосе Хонели да миси Амиранѣ-Дареджаніани, перили М. Джанашвилиса“ (№ 10 того же журнала); *Халанова*—„Грузинскій поэтъ XII вѣка Шота Руставели и его поэма „Барсова кожа“ (отдѣльный оттискъ изъ того же журнала; *его же*—«Очерки по исторіи грузинской словесности» (въ концѣ этой объемистой книги помѣщенъ подробный пересказъ «Амирава-Дареджаніани»); *Джанашвили*—„Мосе Хонели и его «Амиранѣ-Дареджаніани» (брошюра эта вышла въ свѣтъ въ іюнь мѣсяцѣ 1895 г.); *его же*—„Шота Руставели» (составлено въ 1895 г., а изд. въ 1896 г.); *А. С—ли*—„Поддѣльныя мѣста въ „Баровой кожѣ“ (начало этой статьи появилось въ ноябрьскомъ № журнала «Моамбэ», въ которомъ

печатаніе ея пока продолжается) и С. Павловичи—«Мнѣніе Н. Марра объ «Амиранъ-Дареджаніани» («Иверія», № 161).

Оставивъ въ сторонѣ г. А. С—ли, такъ какъ его почтенный трудъ не входитъ въ планъ настоящей замѣтки, мы скажемъ нѣсколько словъ о работахъ другихъ авторовъ.

Означенная выше статья Грена есть пересказъ повѣсти «Амиранъ-Дареджаніани», въ которомъ (пересказѣ) тамъ и сямъ мы находимъ и собственные сужденія г. Грена, въ родѣ того, напр., что «какъ и всѣ грузинскіе романы, повѣсть объ Амиранѣ носить на себѣ всѣ признаки персидскаго вліянія, можетъ быть, даже въ нѣкоторыхъ мѣстахъ переведена съ персидскаго, но во всякомъ случаѣ иранскій ея оригиналъ намъ остается неизвѣстнымъ». При этомъ г. Гренъ считаетъ нужнымъ отмѣтить, что, по его мнѣнію, подобные романы и переводы ихъ могли появиться въ Грузіи по покореніи Тамарою культурнаго царства ийранъ-шаховъ, лежавшаго у Главнаго кавказскаго хребта, между рѣками Алазанью, Курою и Каспійскимъ моремъ*). Далѣе онъ говоритъ: „Неизвѣстному (?) поэту, котораго грузинская литература называетъ Шотою Руставели, а можетъ быть, и цѣлому ряду рапсодовъ, удалось создать цѣлую сентиментальную поэму „о человѣкѣ, одѣтомъ въ барсовую кожу“... „Тутъ есть и рассказы о персидскомъ Феридунѣ-Придовѣ, и лица, носящія чисто мусульманскую окраску, и національные герои, какъ Нестанъ, дочь (?) Дареджана“ (стр. 1—3). Какое значеніе можетъ имѣть такой пересказъ, каковъ пересказъ повѣсти Мосе Хопели, сдѣланный г. Греномъ, объ этомъ мы скажемъ впоследствии.

Г. Хахановъ свой пересказъ „Амирава-Дареджаніани“ заканчиваетъ общаніемъ, что подробный разборъ романа и сопоставленіе его съ устнымъ сказаніемъ онъ помѣститъ во II части своего труда. Однако мы теперь же можемъ знать мнѣніе Хаханова о Мосе Хопели и его романѣ изъ одной его статьи, помѣщенной въ прошломъ году въ „Иверію“ (№ 161), и изъ его изслѣдованія «Грузинскій поэтъ XII вѣка Ш. Руставели и его поэма „Барсова кожа“. Въ нихъ онъ ясно высказываетъ

*) Культурное (!) царство это было покорено Давидомъ Возобновителемъ (+ 1125 г.).

свою мысль насчетъ оригинальности повѣсти „Амирапъ-Дареджаніани“, творца которой присоединяетъ къ числу талантливыхъ романистовъ царствованія Тамары.

Остается г. Марръ. Но прежде, чѣмъ привести мнѣніе г. Марра о твореніяхъ М. Хонели и Ш. Руставели, познакомимъ читателей съ его критическими замѣчаніями относительно нашей брошюры „Мосе Хонели“, вышедшей одновременно съ изслѣдованіемъ нашего автора—„Персидская національная тенденція въ груз. романѣ Амирандареджаніани“.

Въ своей брошюрѣ мы, идя по слѣдамъ Броссе и др., въ сущности, ничего новаго не говоримъ, если, конечно, новымъ не считать нѣсколько положеній и доводовъ касательно повѣсти Мосе Хонели, и то высказанныхъ нами въ условной формѣ. Издавая свою брошюру, мы желали только обратить вниманіе грузинской читающей публики на классическое произведеніе М. Хонели, которое до того оставалось въ рукописныхъ экземплярахъ. Какъ же отнесся къ нашей посильной работѣ г. Марръ? Послѣдуемъ за нимъ шагъ за шагомъ и познакомимся съ его критическими приѣмами, тѣмъ болѣе, что все высказанное имъ здѣсь даетъ полную характеристику его взглядовъ на этотъ предметъ.

1. Одинъ изъ вышеозначенныхъ пересказчиковъ повѣсти „Амиранъ-Дареджаніани“ въ концѣ своего пересказа говоритъ: „Слѣдовъ христіанства въ повѣсти А. Д. *) не замѣчаемъ, и слово „аминъ“ въ концѣ ея, вѣроятно, является позднѣйшимъ прибавленіемъ переписчика“. Г. Марръ, не замѣчая, что у этого самаго пересказчика слово „аминъ“ встрѣчается и въ концѣ повѣсти, и въ концѣ 7 главы ея (повѣсть А. Д. состоитъ изъ 12 главъ), и приведя означенныя слова пересказчика, восклицаетъ: „Это, конечно, не подлежитъ сомнѣнію“. Мы же въ своей брошюрѣ процитировали изъ нея нѣсколько мѣстъ въ доказательство того, что слово „аминъ“ въ повѣсти А. Д. является не только въ концѣ ея, но и въ серединѣ много разъ (стр. нашей брошюры 27, 43).

2. Мы говоримъ, что груз. легенда объ Амиранѣ и сказа-

*) Литерами А. Д. далѣе будемъ означать повѣсть „Амиранъ-Дареджаніани“.

віе о Прометей родствєнны. Марръ же твердитъ: „правда, но только въ одномъ эпизодѣ“. А между тѣмъ мы нигдѣ не утверждали, чтобъ обѣ эти легенды были родствєнны во всѣхъ частяхъ.

3. На 13—14 стр. нашей брошюры сказано, что о популярности повѣсти А. Д. свидѣтельствуєтъ и Картлисъ-Цховреба (лѣтопись Грузіи), въ которой читаемъ: „Для царицы Тамары слѣдуетъ найти такого мужа, какимъ былъ для Хварешаны Амيرانъ, для хазарской Мзе Мзечабукъ“ (а въ А. Д. представлена подробная исторія женитьбы Амيرانа на Хварешанѣ, Мзечабука на хазарской Мзе).

Марръ же замѣчаетъ: „Въ заблужденіи находитесь Джана-швили, когда въ пользу популярности романа „тогда“, т. е. въ XII вѣкѣ, указываетъ на знакомство съ романами тѣхъ редакторовъ груз. лѣтописей, которые *болѣе близки къ намъ, чѣмъ ко времени Моисея Ховели*“ (стр. 326).

Ужъ сколько разъ твердили міру, что лѣтописи Грузіи „Картлисъ-Цховреба“ суть сводъ разновремененно составленныхъ отдѣльныхъ хроникъ и что имѣется „Картлисъ-Цховреба“, переписанная Георгіємъ по повелѣнію царицы Маріи и для нея самой и въ *то время*, когда указываемые Марромъ „редакторы“ еще не рождались. Стоитъ только прочесть 318 страницу неотредактированнаго еще нераждавшимися Вахтангомъ и Вахушти варіанта грузинскихъ лѣтописей Маріи,—чтобы увидѣть, какъ заблуждается самъ профес. Марръ.

4. На 5 стр. брошюры я, приводя нѣсколько фамилій героевъ повѣсти А. Д., въ примѣчаніи говорю, что „фамиліи Бадридзе и Саварсимидзе и теперь существуютъ въ Грузіи“.

Марръ же пишетъ: „Въ романѣ встрѣчаются имена Саварсимидзе и Бадридзе: это, оказывается (?)—древне-грузин. фамиліи (!), потому-де романъ съ этими именами—груз. произведеніе (!); на какомъ же основаніи? А на томъ, что „*такія фамиліи и теперь существуютъ въ Грузіи*“.

Во всей этой тирадѣ намъ принадлежать только вопросительные и восклицательные знаки, все же остальное плодъ фантазіи Марра.

5. „По нашему предположенію, напишемъ мы, А. Д. написанъ въ христіанскомъ духѣ; въ повѣсти встрѣчаются фразы:

„Господь да сдѣлаетъ безконечнымъ величіе царствованія нашего нынѣ и во вѣки. Аминь“, „клянусь Богомъ живымъ“; въ ней появляются историческія лица—Амиръ Мумль Багдадскій, Абұлъ-Касимъ и пр., которыя извѣстны и по житіямъ груз. святыхъ и по „Картлисъ-Цховреба“.

Марръ же говоритъ: „по мнѣнію Джанашвили, романъ написанъ въ христіанскомъ духѣ, доказательствомъ (!) чего служитъ упоминаніе (!) Бога и не разъ“ (?). См. выше стр. 128).

6. Далѣе г. Марръ продолжаетъ: „Герой романа, увѣряетъ (!) насъ Джанашвили, дѣйствуютъ на Кавказѣ и въ сосѣднихъ странахъ! А Аравія? Багдадъ? Абиссинія? Индія? Китай? Неужели и эти страны также прилегали къ Кавказу? Оказывается (?), это все аллегорія“ (!).

Мы же говоримъ (стр. 35—44): „Амиранъ и его друзья дѣйствуютъ въ сосѣднихъ государствахъ: въ Аравіи (Грузія?), Дидоетіи, Хазаретіи, Каджетіи, въ морскомъ царствѣ, въ царствѣ дченовъ, Гаманетіи“. Тутъ же приводимъ нѣкоторыя свѣдѣнія о царствѣ кадзовъ *), хазаровъ, дидо; при этомъ говоримъ, что царство дченовъ, вѣроятно, есть удѣлъ Орбеліановыхъ, извѣстныхъ подъ именемъ *Дченовъ* и *Дчень-Бакуровъ* **). Гдѣ же тутъ „увѣряетъ насъ“? Гдѣ „аллегорія“? Наоборотъ, вездѣ у насъ стоятъ слова: „вѣроятно“, „можетъ быть“ и т. п.

Правда, не здѣсь, но въ другомъ мѣстѣ своей брошюры мы говоримъ объ аллегоріи, но не въ томъ значеніи, въ какомъ желательно понимать г. Марру. У насъ сказано: „Мы думаемъ, что въ книгѣ „Амиранъ-Дареджаніани“ въ аллегорической формѣ изображена борьба христіанской Грузіи съ арабами, персами и турками. Герои М. Хонели борются съ девами, драконами, змѣями, львами, волками, великанами, съ бѣлокожими, чернокожими и краснокожими народами“ (стр. 4).

*) Относительно „кадзовъ“ мы въ примѣчаніи къ своей брошюрѣ предположительно говоримъ, что, можетъ быть, упоминаемые Помпоніемъ Мелой (15—60 г. по Р. Х.) „кыджіи“, сосѣди гиркановъ иберовъ (см. „Извѣстія римскихъ и греческихъ писателей о Кавказѣ“, Гага, стр. 97), суть „каджіи“ Мосе Хонели и исторіи Грузіи.

**) Что царство дченовъ не есть Индія, это подтверждается и К. Паткановымъ въ его 29 примѣчаніи къ „Исторіи монголовъ по армянскимъ источникамъ“ (см. I вып., стр. 89).

Тутъ же цитируемъ мѣсто изъ „Житія“ груз. святыхъ, гдѣ сказано, что „подъ медвѣдемъ вообще разумѣется персидское владычество въ Вавилонѣ, подъ львомъ—господство сарацинъ (арабовъ) въ Багдадѣ вавилонскомъ, что волки суть еретики, козлята—служители дьявола, а ягвята, телята и телець—истинное стадо Христово“.

Говоря такъ объ интересующемъ насъ сочиненіи, мы имѣли въ виду аналогичное явленіе и въ европейской литературѣ того времени, т. е. эпохи М. Хонели, Ш. Руставели и Данте. Къ аллегорической формѣ изложенія прибѣгали не одни грузинскіе поэты XI—XIII вв., но и европейскіе современники ихъ. Такъ, въ исторіи литературы древняго и новаго міра *) читаемъ: „Господствующимъ вкусомъ времени Данте были *аллегоріи*. Самъ Данте употребилъ также аллегорію, чтобъ дать въ своей поэмѣ вѣрный очеркъ всего достойнаго изученія, всѣхъ мѣшій, всѣхъ вѣроисповѣданій и цѣлой исторіи своего времени (стр. 50)... Въ его распоряженіи была только одна поэтическая форма—аллегорія, которую поэты того времени употребляли всякій разъ, какъ только выходили изъ сферы поэзіи миннезенгеровъ (стр. 61)... Данте спѣшитъ взойти на вершину холма (государственнаго счастья), но барсъ (Флоренція) и левъ (Карль Валуа) преграждаютъ ему путь; левъ и волчица тощая, лукавая и алчная (курія римская) отгоняютъ его въ тотъ край, гдѣ погасаетъ послѣдній лучъ солнца“ (стр. 67).

Такая аллегорическая форма изложенія могла господствовать и въ поэзіи христіанской Грузіи, страны, которая, по свидѣтельству арабскаго писателя Массуди, обитаема была „великимъ христіанскимъ племенемъ джурдзоровъ“—картвельцевъ (см. Hist. de la Géorgie, I., 286, п. 2), и которая поддерживала самыя оживленныя сношенія съ Византіей со второй половины X вѣка, при посредствѣ Иверскаго аѳонскаго монастыря. Однако, несмотря на это, мы были слишкомъ осторожны, чтобы утверждать, что это было именно такъ. Свое мнѣніе мы высказали только въ формѣ предположенія (см. „Мосе Хонели“, стр. 4).

*) „Исторія литературы древн. и новаго міра“, составл. по Г. Шерру и др. источникамъ подъ редакціей А. Милюкова.

Что же касается Абиссиніи, Индіи, и Китая, то о нихъ во всѣхъ шести рукописяхъ А. Д., изъ которыхъ одна переписана въ 1776 г., никакихъ свѣдѣній вѣтъ насчетъ того, чтобы хоть одинъ изъ героевъ повѣсти А. Д. когда-нибудь вступалъ въ означенныя страны съ *целью дѣйствовать въ нихъ*. Что таковыхъ свѣдѣній не могли найти также и Гренъ и Марръ въ тѣхъ рукописяхъ, которыми они пользовались при составленіи своихъ работъ, въ этомъ насъ убѣждаетъ разсмотрѣніе статьи г. Марра „Персидская національная тенденція въ груз. романѣ Амيرانдареджаніани“, къ чему мы и переходимъ.

Толкованіе именъ и фамилій Героевъ и героинь повѣсти „Амиранъ-Дареджаніани“ составляетъ существенную часть изслѣдованія г. Марра. И потому прежде всего приходится ознакомиться съ тѣмъ, какъ онъ, вмѣстѣ съ Греномъ, читаетъ эти имена и фамиліи.

Саварсимидзе: *) по Грену—„сынъ Саварсима“, по Марру—„Саваръ-Симидзе“ (№ 6, стр. 355), и „Саварсимидзе“ (№ 10, стр. 327).

Амиранъ Дареджанидзе: по Грену—„А., сынъ Дареджана“, по Марру—„Амиръ Андареджанъ“, или „Амиранъ, сынъ Дареджана“.

Нестанъ-Дареджанъ: по Грену—„Нестанъ, дочь (?) Дареджана“ (**), по Марру—„Нестъ Андаре джананъ“.

Бадри Таманидзе: по Грену—„Б. Іеменецъ“, по Марру—„Б. Таманидзе“ (іеменецъ).

Клосъ Косидзе: по Грену—„К., сынъ Коси“, или „К. Косевичъ“.

Амириндо: по Грену—„Амириядо (индійскій эмиръ), по Марру—„Амириндо“ (индіецъ).

Ибадъ Абаши: по Грену—„И. Абаши“, или абиссинецъ, по Марру—„Абашъ“ (абиссинецъ).

А. Бадридзе: по Грену—„А., сынъ Бадра“, или „А. Бадревичъ“.

*) Варсими (отъ *ṽzṣṣo*—сван. варс—борода) значитъ брадобрѣй и отсюда совершенно законно образовалась форма са-варсими, а затѣмъ и фамилія Саварсимидзе.

*) См. 3 стр. вышеуказаннаго труда Грена.

Г. Газнели (გაზნელი): по Грену—„Г. изъ Газны“, по Марру—„Г. Газнели“ (газвиець).

Также вмѣсто Парсаданидзе, Рабишинидзе, Робакидзе, Абрамидзе, Надирадзе, Нисрели, Асурели и пр. у Грена читаемъ: Парсадановичъ, Рабишиновичъ, Рабаговичъ, Абрахамовичъ, Надировичъ, Ассирійскій, Египетскій.

Болѣ этого можно ли исковеркать и извратить имена и фамилии героевъ, тѣйствующихъ въ классическомъ твореніи М. Хонели! Очевидно, гг. доценты не повимають, когда вмѣсто Бадридзе пишутъ «сынъ Бадра», а вмѣсто Каосъ Косидзе— «Каосъ, сынъ Коси, или Косевичъ». Не понимая духа груз. языка, гг. доценты фамилію превратили въ отчество, позабывъ, что не всякій Косидзе можетъ быть Косевичемъ, или сыномъ Коси, и не всякій Бадридзе—сыномъ Бадра или Бадревичемъ. Вотъ наглядный примѣръ. Существовалъ у грузинъ историкъ Димитрій Бакрадзе. По методу гг. доцентовъ, этого историка должно величать такъ: Димитрій, сынъ Бакра! А между тѣмъ мы знаемъ, что этотъ Димитрій былъ сынъ Захарія, или Захарьевичъ, а не Бакраевичъ.

По мнѣнію г. Марра, „не только всѣ имена героевъ А. Д. иностраннаго происхожденія, но даже такое имя, какъ Іосифъ, употреблено въ иноземной формѣ, принятой у народовъ, исповѣдующихъ исламъ (*Усип, Іусиб*), а не въ существующей уже издревле и распространенной въ Грузіи формѣ „Іосеп“ (№ 6, стр. 364).

Во-первыхъ, имя Іосифъ магометане произносятъ не какъ Усипъ или Іусибъ, а какъ Юсуфъ, т. е. такъ, какъ это имя попадаетъ въ коранъ Магомета *), и, во-вторыхъ, еще нужно доказать, что имя героя повѣсти А. Д. Усиби тождественно съ именемъ Іосефъ (=др.-греч. Ιοσηφ) Вотъ, напр., извѣстный Г. Е. Церетели доказываетъ, что имена легендарныхъ героевъ Усуни (*Усипи, Усиби*, по вариантамъ) и Бадри (въ А. Д. тоже Бадри) въ переводѣ съ грузинскаго означаютъ: Бадри—*полная луна*, а въ переносномъ значеніи—*сильно-бланный*; Усуни—*горный укропъ*, а въ переносномъ значеніи—*чистый, прозрач-*

* „Коранъ Магомета“, перев. съ арабскаго языка на французскій, а съ французскаго на русскій К. Николаевымъ, стр. VIII и XVI.

ный *)». Мы, конечно, не раздѣляемъ такого толкованія сл. усупи (псал. X в., пс. 50,7), ибо оно соотвѣтствуетъ русскому *иссоп* (псал. 50,9), латинскому *hussoro* (псал. 51,9).

Равнымъ образомъ абсурдно, когда «Нисреля» гр. доценты называютъ египетскимъ, «Абаша»—абиссинцемъ, „Амириндо“—эмиромъ индѣйскимъ или индѣйцемъ, ибо герои М. Ховели такювыя прозвища могли получить совершенно случайно, хоть, напр., потому, почему Паскевичъ сталъ называться „ариванскимъ“, а Дибичъ „задунайскимъ“. Паскевича-Эриванскаго нельзя же превратить въ ариванца, Дибича—въ жителя задупайскихъ странъ, Суворова въ итальянца, а моего прекраснаго друга Амриндо въ эмира Индіи **)

Точно также ошибочно, когда *Газнели* переводятъ словами: «газнѣецъ», «изъ Газпы». Дѣло въ томъ, что у грузинъ съ древнѣйшаго времени принято часто фамилію замѣнить именемъ того города или мѣстности, гдѣ подвизался или откуда происходилъ тотъ или другой дѣятель. Такъ образовались, напр., прозвища: *постовъ*—Руставели, Ховели, Шавтели и пр., *св. мужей*—Авонели (авонскій подвижникъ Георгій, перелататель св. гн. на груз. языкъ), Давидъ Гареджели (одинъ изъ 13 сирійскихъ отцовъ, подвизавшійся въ Гареджійской пустынѣ), Синели (груз. подвижникъ на Синаѣ) и мн. др.; *епископовъ*—Кумурдоели, Анели, Опязели, Бедіели и т. д.; *царей*—Армазели 87—103 по Р. X.), Дургулели (царь Осетіи. въ XI вѣкѣ по Р. X.); *фамиліи* нынѣ здравствующихъ грузинъ Моздокели, Саванели, Коривелели, Калмахели и пр. Итакъ. совершенно ясно, что имя героя повѣсти А. Д. нельзя превратить въ „газнѣца“, или жителя „изъ Газпы“, точно такъ же, какъ нельзя, напр., грузина Георгія Авонели считать авонцемъ, грекомъ, грузина Синели

*) Г. Церетели—„Мѣны Кавказа на груз. почвѣ“ (изв. „Кавказъ“, 1892. NN 73 и 74).

**) Кстати, тутъ же отмѣтимъ, что грузинское имя Индо буквально значитъ въѣрился, заслужилъ довѣріе (в-инде, инде, индо) и употребляется или въ сложеніи съ другими словами или самостоятельно: Индо (имя мужичны), Индошвили (фамилія), Индочабуки (имя, буквально витязь—Индо), Амриндо (имя), Амриндошвили (фамилія), Индуса (имя селенія въ Самцхе). Hindi—Грузія, Черное море (см. выше стр. 53).

—синайцемъ, сирійца Давида—гареджійцемъ, грузиномъ, груз. епископа Авели—авійцемъ, или жителемъ изъ Ани, армяниномъ.

Впрочемъ, и въ томъ случаѣ, если мы героя А. Д. Газвели (გაზველი) будемъ считать „газнійцемъ“, или жите емъ „изъ Газны“, то и это не послужитъ въ пользу мнѣнiя, будто тутъ разумѣется именно житель столицы газневидовъ, и не какой-либо грузинъ изъ Газны (გაზნი), ибо здѣсь, въ уцельѣ Рехули въ Горійск. уѣздѣ), въ мѣстечкѣ Газна (გაზნა), обиталъ древнѣйшiй грузинскiй родъ Газвели, изведенный въ 1625 году со-сѣдными феодалами (см. брошюру Пл. Гюселіани—„Мамеба“, стр. 6).

Но мало этого: оказывается, что наши изслѣдователи не знаютъ, что словами „Абаши“ и „Абашети“ грузины называютъ не только абиссинца и Абиссинію, но и индiйца и Индію. Такъ, въ грамотѣ Орбелиановыхъ сказано, что переселился въ „Грузію (еще за мн. вѣковъ до Р. Х.) изъ Абашетіи Виріанъ-Абашъ съ большимъ скопищемъ улуса. Эта Абашетія, конечно не Абиссинія, а страна Индiи, сопредѣльная съ Персіей. По „Картлисъ-Цховреба“, царь В. Горгасалъ проникъ въ Абашетію изъ Сяндетіи, откуда прибылъ въ Грузію и абаши.

Итакъ, мы видимъ, что фамилія Абаши довольно древняго происхожденiя, а между тѣмъ г. Марръ, приписывая почти всѣ имена героевъ повѣсти А. Д. персидскому происхожденію, говоритъ: „Въ позднѣйшей Грузіи персидскiя имена распростра-нялись частью изъ популярныѣхъ переводовъ съ персидскихъ романовъ, частью вслѣдствіе все болѣе и болѣе устоявшагося вліянiя Персіи“ (№ 10, стр. 327).

Но мы видимъ, что и въ древней Грузіи попадались имена, каковыя носятъ и нѣкоторые изъ героевъ повѣсти М. Хонели, такъ, напр., у Хонели одинъ изъ героевъ, какъ видно изъ пересказа г. Грена, названъ Каосомъ Косидзе. По хроникѣ X вѣка и по „Картлисъ-Цховреба“, подъ тѣмъ же именемъ царствовалъ въ Грузіи одинъ изъ царей—Каосъ, въ 72—87 по Р. Х. Что же касается имени Коси и происшедшихъ изъ него фамилій Косидзе и Косишвили, обитающихъ нынѣ въ Бакетіи, то и подобное имя встрѣчается въ Грузіи въ 65 году до Р. Хр. По свидѣтельству Плутарха (50—120 по Р. Хр.). команду-

щимъ аябанскими войсками противъ Помпея былъ „братъ царя по имени Косисъ“.

Задавшись мыслью во что бы то ни было доказать персидское происхожденіе твореній М. Хонели и Руставели, г. Марръ прибѣгаетъ еще къ большимъ натяжкамъ: имена героевъ Мзечабукъ, Дариспанидзе и пр. онъ производитъ съ персидскаго. А между тѣмъ Мзечабуки по-грузински значить солнце герой (чабуки по-свански произносится въ формѣ чабигви), при чемъ „мзе“ часто приставляется къ словамъ для выраженія понятій красоты, доблести, совершенства и пр. Такъ образовались имена и слова: Хварамзе (=хвара+мзе). *Мзевинари* (солнце+кто+такое), *Мзкала* (солнце+женщина), *Каламзе* (женщина+солнце), *Мзечабуки* *) (солнце+герой, юноша), *Мзевѣи* (птица), *Мзедрделоба* (долгоденствіе), *Мзекетилоба* (счастье, букв. — солнце+доброта), *энамзеоба* (краснорѣчіе, букв. — языкъ+солнце), *мзечврита* и пр. Г. Марръ же говоритъ, что въ имени Мзечабукъ „Мзе—солнце—можетъ быть нѣсколько вольнымъ (а не совершенно произвольнымъ?) переводомъ ге графическаго названія Хорасана, которое означаетъ *восходящее солнце*, востокъ, и Мзечабукъ въ такомъ случаѣ явился бы героемъ этой области“ (!).

Но интереснѣе всего марровское толкованіе имени и фамиліи героя Сепе-Двали Дариспанидзе. Г. Марру ни-почемъ, что „сепе“ (სეპე) есть грузинское слово, употребляемое и самостоятельно и въ сложении съ другими словами, каковы: „сеисквери (просфора), сепепури, сепетцули **“ (царская гвардія, царедворецъ), Сепешвили, Сепе (собств. имя мужчины), что изъ „двали“ образовались древнѣйшія названія Двалети, Двалитвиалеби, Двали фамилія) и пр. Г. Марръ же Сепе-Двали читаетъ такъ: сепе+давле, а Грель—Сейфудавле, въ полной же формѣ, по Марру, выходитъ Сепе+давле+дар+Испанъ, т. е. „мечъ государства въ Испаніи“.

Итакъ, вотъ что вышло изъ Сепе-Двали Дариспанидзе! Что скажете послѣ этого, если выщется другой лингвистъ.

*) Мзечабуками назывались многіе изъ атабековъ самцхійскихъ.

***) Это слово въ этомъ же значеніи употреблено Моисеемъ Хоренскимъ въ его исторіи Арменіи (стр. 83).

который имя моего хорошаго пріятеля *Дариспани* сочтетъ русскимъ выраженіемъ—„даръ Испаніи“ п его самого объявитъ испанцемъ!

Въ № 12 газеты „Театръ“ (за 1890 г.) г. Марръ говоритъ, что въ каталогѣ лондонской королевской бібліотеки значится персидск. рукопись „Шагріеръ-наме“. „Если этотъ „Шагріеръ-наме“, продолжалъ повѣствовать Марръ, „не окажется грузинской „Барсовой кожей“, то нужно искать другое „Шагріеръ-наме“, ибо Таріель, змя героя „Барсовой кожи“, есть переведенное на грузинскій языкъ имя перса: по-персидски говорится „Шагріеръ“, что означаетъ царя. Нестанъ-Дареджанъ тоже имя персіянки: по-персидски произносится Нестандаре-джахан, т. е. нѣтъ въ мірѣ (подобной), но въ устахъ грузинъ принимается произвольно и сокращенную форму Нестанъ» (См. также статью Марра въ № 6 „Журн. М. Н. Пр.“, за 1895 г., стр. 353).

Неудивительно, что человекъ, который оригинальное грузинское имя Мзечабукъ силится уподобить «Хорасану», а Хварешану, супругу Амираана, считаетъ одноименною съ именемъ того же Хорасана (см. № 6, стр. 362), Таріели превращаетъ въ Шагріера, а изъ искусственно сложенныхъ обрывковъ и лоскутовъ именъ «Нестана-Дареджана» и «Амираана Дареджанидзе» составляетъ цѣлыя персидскія выраженія: Нест+андаре+джанъ, Амир+андареджанъ *) (отчего же и тутъ не джананъ?).

Мнѣ представляется однако, что имя груз. героя *Амир-р-ни* (кавказскаго Прометей) имѣеть родство съ именами др.-груз. царей и дѣятелей (Миръ, Миріани (Миреани), Амридзе), и, оно можетъ быть даже есть, множ. ч. отъ абхаз. *амра* — солнце.

Что же касается „Барс. кожи“, мы сами доказываемъ (см. выше стр. 132) что въ ней представлены два міра—*грузинскій* (Тиватина и Ростеванъ) и *магометанскій* (Таріэли и Нестанъ-Даредж), но несмотря на это, мы видимъ однако, что многія

*) Подобное образование словъ изъ состава различныхъ понятій у грузинъ носитъ специальное названіе «зма» и употребляется для забавы. Броссе такую игру «словами» называетъ единственною въ этомъ родѣ.

имена ея героевъ чисто синаксарныя, а иныя б. м. даже простыя груз. прозвища. Такъ, напр., *Таріэли* (= *Тарія*) м. б. значить „водитель“, „скиталецъ“, отъ гл. *тареба*—ходить, скитаться; *Астандили* есть тотъ же Тандила. Имена *Нестанъ*, *Дарія* и мн. др. попадаются въ пергамент. греко-грузинскихъ синаксаріяхъ X—XI вв. Такъ, напр., въ перг. рукописи церк. музея (№ 222) попадаются имена святыхъ Дарія (19 марта), Неставъ (24 апр.), соответствующія грузинскимъ Дарія—Даро—Дарико—Дариджанъ—Дареджанъ—Даруджанъ, Нестанъ—Нестаръ и пр. Что Неставъ-Дареджани не есть „Нестъ-Андареджанъ“, видно и изъ хевсурской легенды, въ которой она же названа не Нестандареджаномъ, а Дарцанъ-Дареджаномъ («Иверія» 1888, № 230). Въ томъ же памятникѣ (№ 222) пмѣются свѣдѣнія о персидскихъ мученикахъ и мученицахъ, напр., о Гуландухтѣ (3-го іюля), а полное житіе ея помѣщено также въ груз. пергам. сборн. X-го вѣка (№ 95 церк. муз.). Въ томъ же X вѣкѣ мать груз. царя Баграта III (980—1014) носила тоже самое персидское имя Гурандухтъ. Не однимъ грузинскимъ (стр. 158, примѣч. 2) именемъ является вышеупом. (стр. 158) имя Индо (или *Индо*—чабуки, АмирИпло), носителя котораго Марръ и Гренъ объявляютъ «индійскимъ эмиромъ», но и общехристианскимъ. Память *Инды* праздн. 2 и 31 декабря (см. синаксарь церк. муз. № 222, перев. съ греч. въ началѣ XI вѣка; кромѣ того, обширное сказаніе о св. Индѣ Никомидійскомъ и 20,000 вмѣстѣ съ нимъ истребленныхъ Максиміаномъ (конецъ III в.) христианъ можно видѣть въ сборн. церк. музея за № 188 (стр. 121—172), а о другомъ, константинопольскомъ *Индѣ* (VII в.) въ *метафразѣ* того же музея (№ 129, стр. 191—199) *словно языкомъ М. Хонели* повѣствуется:

„...მივემოთვენიო გზათა და აღგილთა რათმე ძნელთა და უდაბნოთა, რომელთა ზედა იყო ქალაქი დაშენებული და მტკიცედ ზღუდითა განმაგრებული; რომლისა კართა ზედა გარდაჰკდა ცხენისაგან კაცი იგი შუემადგომელად სახელდებული, და ცხენი იგი თავისი გამოაბა ხესა და მიეახლა ბქეთა და ძლიერად ჰრეკდა, რამეთუ ისწრაფდა შინა შესლვად. და ვითარცა განუღეს მას ბქე იგი, ვიხილეთ სიმრავლე ჰინდოთაჲ, რომელნი ფრიადისა მხიარულებისაგან ჰკრთებოდეს და

ჩუენდა მომართ მომავალნი და მგებვარნი მესიტსა შეუვრდებოდეს; ამისსა შემდგომად თანა წარიყვანეს იგი და მისთანა მე საწყალობელი, და მიგვძღუს შეყვანებად სახლსა რასმე ფართოსა და საჩინოსა, ხოლო იყო სახლსა მას შინა რეცა ჩემებით სიმრავლე სანთელთაჲ აღნთებული, ამას თანა დაფრიადიცა საყდართა თითო სახეობაჲ განწყობილი მას შინა და იმიერ და ამიერ დიდი შემკობილებაჲ იხილვებოდა და შორის მწყობრისა მის საყდართაჲსა იყო სხუაჲ საყდარი უმაღლესი, რომელსა ზედა მჯდომარე იყო ჰინდოჲ ერთი ძნად სახილველი და მის წინაშე მდგომარე იყო სიმრავლე ჰინდოთა შავთაჲ, არა აღვილი აღსარიცხულად. ხოლო პირველი და მთავარი ჰინდოთაჲ მათ სიტყვთ ხოლო უბრძანებდა და ევრეთ განყენა წინა მდგომელი თვისნი მარჯუნით და მარცხენით და მხოლოდ მესიტსა ოდენ უბრძანა მიახლებაჲ თვისი, რომელი იგი მივიდა და დავარდა ქუეყანასა ზედა და თაყუანისცა ჰინდოსა მას. მაშინ ჰინდომან ყდ საშინელმან უბრძანა მიახლებაჲ თვისი მესიტსა მას და შეიტკობ და მოიკითხა იგი. ამისსა შემდგომად მეგობრად და განცხადებულად საყუარელად თვისსა ქადაგებდა საწყალობელსა მას და ჰკითხვიდა მიზეზსა მუნ მისლვისასა... და ვთქუ: მონაჲ ვარ მე ურისა ჩემისა იჯ ქრისტესი“. ესე რაჲ ვთქუ, მყის სიტყუასავე ჩემსა თანა უჩინო იქმნა ჰინდოჲ იგი, წარწყმდა საყდრები და არღარა იყო ლამპრები, ხოლო წინა მდგომნი იგი ჰინდონი განქარებვასა მას თანა მთავრისა მათისსა ივინიცა აღოტყევებდეს კმათა უშუტრთა და საღმობით და ტირილით მგოდებელნი უჩინო იქმნნეს. მიერითგან არღარა იყო ქაღაჭი, არცა სახლები, არღარა იპოვებოდა ჩემთანა მისრული იგი მესიტი, არამედ ყოველნივე მეყსა შინა უჩინო იქმნნეს...“

Здѣсь *Индю* означаетъ не индѣйца, а эѳіюца. Такъ это слово (*Индю* и даже *Индюэти*) употребляется и въ груз. Псалтиряхъ IX—XI вв. Ср.

Пс. 71, 9:

Греч. *Ενθρίον αυτου* propesountai *Aithiopes*

მის წინაშე პირველად ინდონი შეუვრდენ.

Пс. 73, 14.

Греч. Vroma laois tois Aithiopsi.

საკმელად ერსა მას ჰინდოეთისასს.

Выисто груз. „индови“ въ русск. Псалт. стоять „жители пустынь“ (изд. 1892 г.), „дикіе“ (изд. Рос. Библ. общ. 1822 г.), а вм. „индоэтисаса“—„пустыни (Еѳіопскимъ) (изд. 1892 г.), „пустыни“ (изд. 1822 г.).

Слѣдовательно, думаемъ мы, будетъ неосновательно и неубѣдительно, если на основаніи этимологическаго матеріала собственныхъ именъ станемъ доказывать персидское происхожденіе того или другого романа и поэмы, ибо эти имена, даже явно персидскія, могли попасть въ эти романы и поэмы изъ мѣсяцеслова и синаксарія или др. книгъ Свящ. Писанія.

Впрочемъ, мы не настаиваемъ на этомъ. Если бы даже имена всѣхъ героевъ и героинь твореній М. Ховели и Руставели носили персидскія имена, то и въ томъ случаѣ, на основаніи только этихъ именъ, никто не сталъ бы доказывать персидское происхожденіе „Амирава-Дареджавіани“ и „Барсовой кожи“, какъ нельзя доказывать испанское происхожденіе «Донъ-Жуаля» Байрона, греческое происхожденіе „Житиѣ св. Евфимія Аѳонели“, гдѣ встрѣчаются одни только греческія имена: Георгій, Евфимій и пр. У г. Марра же въ его статьѣ «Персидская національная тенденція въ груз. романѣ »Амиран-дареджавіани», кромѣ произвольно угодобляемыхъ грузинскихъ именъ съ персидскими, почти никакихъ другихъ доказательствъ нѣтъ, если не считать таковыми тѣ, изложенію которыхъ онъ удѣляетъ изъ 14 стр. своего труда только около $\frac{3}{4}$ страницы (№ 6, стр. 364).

Г. Марръ говоритъ, что въ романѣ М. Ховскаго (!) тамъ и сямъ попадаются черты мусульманскаго быта, какъ то: «назначеніе будущей женѣ извѣстнаго приданаго» (*ничего говорить, что это—общая черта всѣхъ народовъ*), «обычай дѣлать приношенія въ пользу неимущаго класса» (*тоже, конечно*), „многоженство также обыкновенная (?) вещь въ этомъ произведеніи: женатый уже на индійской царевнѣ (Хорешану, которую выше нашъ авторъ считалъ одноименною съ Хорасаномъ, теперь воцаряетъ надъ Индіей!) Амиранъ женился еще на владѣтельницѣ

Балха; въ повѣсти попадаетъ персидская фраза „іек чешмем несте“, т. е. „нѣтъ у меня моего и одного глаза“. Амиранъ, по словамъ Марра, „не былъ арабъ, но былъ персъ, жилъ около (?) Багдада и оборонялъ честь своей родной страны“ (№ 6, стр. 355—356).

Во всѣхъ нами изученныхъ рукописяхъ А. Д. сказано, что Амирани сначала (въ молодости) женился на Хварешанѣ, а потомъ (по окончаніи своихъ дѣяній) на владѣтельницѣ Балха. Ни откуда не видно, чтобы Амиранъ былъ женатъ на балхской царевнѣ при жизни первой жены. Въ одной рукописи (№ 1623 общ. грам.) сказано, что Амиранъ жилъ 120 лѣтъ. Человѣкъ, который прожилъ столько лѣтъ, могъ похоронить не одну жену. Кромѣ того, *многоженство* не можетъ быть сочтено опредѣлителемъ происхожденія многоженца. Димитрій, царь Грузіи, не былъ арабомъ, хотя былъ троеженцемъ. Что же касается другихъ чертъ мусульманскаго быта, указываемыхъ въ повѣсти А. Д., то и въ нихъ нѣтъ ничего страннаго: М. Хонели, писавшій „исторію о людяхъ и войнѣ“ и представившій намъ разныхъ героевъ, дѣйствовавшихъ въ Дидоетіи, Хазари, въ царствѣ дченовъ, арабовъ и др., естественно могъ отмѣтить тѣ или инныя черты быта многообразныхъ народовъ, въ томъ числѣ и мусульманъ конечно, и даже для вѣщей важности употребить персидскія и инныя выраженія, какъ это нерѣдко дѣлаютъ и другіе грузинскіе хроникеры „Картлисъ-Цховреба“, въ которой попадаются не только отдѣльные слова, но и цѣлыя фразы, иногда и тирады на языкахъ персидскомъ, монгольскомъ, турецкомъ и т. д. Не самъ ли г. Марръ въ своихъ трудахъ иногда вставляетъ фразы французскія или персидскія? Однако, нельзя же сказать, что всѣ таковыя статьи его написаны французомъ или персомъ.

Означенная персидская фраза встрѣчается въ IV гл. А. Д., при описаніи похода Амира на и его друзей въ Дидоетію. Вступленіе Амира на кавказскія горы вызвано было тѣмъ обстоятельствомъ, что друзья его Бадръ *, Іаманидзе, Индочабукъ

* И въ повѣсти А. Д. (см. IV главу въ хрестоматіи Чубинова, стр. 64), и въ народныхъ легендахъ Бадръ названъ братомъ Амираша Дареджанидзе.

и Носаръ Нисрели были уведены въ плѣнъ девами Бакбакомъ и Хязаракомъ. Передъ плѣнениемъ Носара Нисрели, на городъ его напало безчисленное множество *татаръ* *), но онъ ихъ всѣхъ перебилъ и отправился на помощь къ Бадру Іамавидзе. По дорогѣ въ руки его попался человекъ, который говорилъ на персидскомъ языкѣ и еще на какомъ-то другомъ, котораго, однако, не поняли ни Носаръ Нисрели, ни его друзья. Говорящій на этихъ двухъ языкахъ человекъ умолялъ Н. Нисрели и его товарищей пощадить его, и говорилъ такъ: «Не убивайте меня, *всякая религія исповѣдуетъ Бога* (սոքոսն Բոչոսն ճմբոսն Եջն **). Зову самого Бога въ ходатаи (Յոբճոբմեղծը . что я великую службу сослужу вамъ». Этотъ двуязычный человекъ-то послужилъ причиною того, что Носаръ Нисрели и его друзья попали въ плѣнъ врагамъ. На помощь плѣннымъ отправился Амирапъ.

„Мы,—разсказываетъ одинъ изъ соучастниковъ похода Амирапа Дареджанвидзе,—встрѣтили большія скалы и пещеры. Изъ скалы вышелъ Дядо и сказалъ: „Привѣтъ твоему прибытію, Амирапъ!“ А Амирапъ ему: „Скажи, братъ, кто ты?“ Дядо отвѣтилъ: „Я былъ царь дидойцевъ, но девы изгнали меня, войско мое перебили, а я остался одинъ“. Ему замѣтили: „Когда ты оказался такимъ жалкимъ, что осрамилъ царство, лучше было бы, если бы и ты погибъ!“ Дядо доложилъ Амирапу): „Отцынѣ, куда ни пойдешь, сумѣю сослужить тебѣ службу. Если ты хорошій витязь, дай слово, что по службѣ моей вернешь мнѣ мое отечество“. Амирапъ изволилъ сказать: „Клянусь именемъ Всевышняго Бога, дамъ тебѣ“. За царемъ дидойцевъ послѣдовали и мы. Мѣстность была скалистая, ущелье глубокое. На скалѣ вздымалась еще другая крутая скала, въ которой было множество змѣй и людей. Амирапъ всѣхъ ихъ перебилъ. Отсюда мы шли еще 3 дня и встрѣтили плачущую жевщину. На вопросъ: „О чемъ ты плачешь?“ Она отвѣтила: „*Вы нашей вѣры*; припомнила я, какъ девы похитили Бадра и

*) См. III главу повѣсти „Амирапъ-Дареджаніани“.

**) Изъ этой фразы становится яснымъ, что человекъ, который объяснился по-персидски, исповѣдовалъ не ту же вѣру, какую исповѣдовали Носаръ Нисрели и его товарищи.

меня взяли въ плѣнъ. Съ того времени я нахожусь здѣсь, съ этими дьяволами. А теперь прикажите, и я подамъ вамъ обѣдъ“. Мы согласились. Она повела насъ къ скалѣ, въ которую завета Амирана, а входъ въ скалу заложила громаднымъ камнемъ. Мы остались сваружь. Женщина эта, оказывается, тоже была деви. Въ скалѣ былъ одноглазый человѣкъ, который имѣлъ также одноглазого сына. Писльбднй сказалъ отцу своему: „Отецъ, я знаю, что ты убьешь Амирана, позволь мнѣ, я убью его“. Амиранъ схватилъ за ногу этого маленькаго деви и со всею размаху швырнулъ его въ лицо отца-деви и убилъ. Потомъ бросился на Амирана отецъ-деви, но Амиранъ преодолѣлъ его, извлекъ ножъ и вонзилъ ему прямо въ глазъ. Деви крикнула: „Не убивай, твое молодечество, „чаш исто“ *). Амиранъ тутъ же уложилъ и злоумышленницу-женщину—деви, и, отворявъ двери, впустилъ насъ въ скалу“.

Далѣе передается, что Амиранъ и его друзья вмѣстѣ съ царемъ дидойцевъ перебили множество враговъ, убили Хазарана, освободили заключенныхъ въ крѣпости плѣнниковъ Бадра Таманидзе и Носара Нисрели и, очистивъ всю страну отъ неприятелей, утвердили въ ней царя дидойцевъ, а сами вернулись обратно съ большей добычей. По дорогѣ на Амирана и его друзей напали и арабы, но ихъ побѣдили и обратили въ бѣгство.

Изъ всего этого развѣ не видно, что Амиранъ и его сподвижники были *не одной вѣры*: съ человѣкомъ, который говорилъ на *персидскомъ* языкѣ и еще на какомъ-то другомъ,—съ враждебной женщиной-деви, которая желая обмануть Амирана и его друзей и погубить ихъ, сочла нужнымъ назвать себя *одной вѣры* съ нимъ,—наконецъ, съ воинствомъ, которое завоевало Дидоегю и изгнало царя ея, а друзей Амирана заключило въ темницу? Если Амиранъ и его сподвижники тоже были магометане, то что могло побудить человѣка, говорящаго по-персидски, умолять Носара Нисрели и его товарищей не

*) Изъ 5 рукописей, разсмотрѣнныхъ Марромъ, въ двухъ читается *iek* чашмемъ исте, въ другихъ же—чаш (чашим, чашмъ), исте (исте); въ хрестоматіи Чубинова та же фраза вычотана такъ: „чаш исто“, въ рукописяхъ же общества грамотности читается: „чашма исто“ (№№ 1623, 1188).

убивать его, намекая на то, что *всякая религія исповѣдуетъ* Бога, а женщину-деву, для достиженія своихъ козней противъ Амрана, прикидываться «вашею» и говорить, что «*вы нашей стъры*». Наконецъ, что Амранъ и его друзья были не магометане и не арабы—это видно изъ того, что на нихъ учинили нападеніе татары и все аравійское войско (см. конецъ IV главы А. Д. въ хрестоматіи Чубинова, стр. 68).

Не для предрѣшенія вопроса о національности Амрана Дареджанидзе и исповѣдываемой имъ вѣры, а для того, чтобы дать матеріалъ специалистамъ къ разгадкѣ поставленнаго вопроса с вѣроисповѣданія Амрана и его друзей, тутъ же приводимъ слѣдующее сказаніе многочисленныхъ версій грузинскихъ легендъ объ Амранѣ-Дареджанидзе, или Дару-Джанашвили. Изъ числа этихъ версій самое важное значеніе для насъ имѣетъ легенда, записанная Ѳ. Разикашвили (см. «Иверія» за 1889, №№ 241, 244 и др.) въ Пшаво-Хевсуріи, гдѣ, какъ въ замкнутой странѣ, и языкъ грузинскій, и древнія легенды остались внѣ вліянія книжной литературы. Въ означенной легендѣ Амранъ себя называетъ курдомъ—*таракама* (№ 244, 1889 г.), *армяниномъ* тевтромъ (№ 241, тамъ же) и внукомъ 9-ти братьевъ Мхаргрдзелей. Тутъ читаемъ:

„Девять братьевъ Мхаргрдзели алгетскую рощу растоптали; Амранъ же, оставшись безъ братьевъ и дядей, убилъ себя“ (№ 244).

Кромѣ того, во всѣхъ легендахъ Амранъ себя называетъ *христіанномъ* и крестнымъ сыномъ Христа Бога; также всѣ легенды, и особенно же вышеуказанная пшаво-хевсурская, имѣютъ весьма много общаго съ повѣстью М. Хонели «Амранъ-Дареджаніани», что мы отмѣтили въ своей брошюрѣ «Моше Хонели» (стр. 9—12). По «Всеобщей исторіи» Вардана Великаго и по груз. источникамъ, Мхаргрдзели (Долгорукіе) были изъ курдскаго рода, переселившагося сначала въ Арменію, а потомъ, по паденіи ея—въ Грузію. По вѣроисповѣданію Мхаргрдзели были армяно-григоріане, и только позднѣе одинъ изъ нихъ, Іоане, принялъ православіе.

Еще одно, послѣднее, замѣчаніе. Г. Марръ порицаетъ насъ, когда мы въ своей брошюрѣ указываемъ на нѣкоторые явные слѣды христіанства въ повѣсти А. Д., и хвалить Грена, ве-

заразившагося «шовинизмомъ мнимыхъ поклонниковъ національныхъ красотъ грузинской литературы». А между тѣмъ у самаго этого «незаразившагося» Грена сказано, что въ романѣ А. Д... «высказываетъ (Амиръ Мумля) замѣчательную (!) фразу: „если бы я былъ царемъ, то сдѣлалъ бы тебя своимъ *викариемъ*“ (стр. 16).

Сомнительно, чтобы г. Грень въ рукописи, по которой онъ пересказываетъ содержаніе повѣсти А. Д., встрѣтилъ гдѣ нибудь слово «викарій». Во всѣхъ рукописяхъ, находящихся въ нашихъ рукахъ, мѣсто, гдѣ, по увѣренію Грена, онъ встрѣтилъ слово «викарій», читается такъ: თუ ხელმწიფე ვიყო, ნაცვალს გარდაცხადო შენათ. „Если я государь, возмездіе воздамъ тебѣ“.

Правда, слово „нацвали“ значитъ и помощникъ старшины, но тутъ оно означаетъ именно возмездіе, подарокъ, взаимное одолженіе; въ значеніи же „викарія“ это слово не употребляется никогда и ни въ какомъ случаѣ.

Вотъ еще другой поразительный примѣръ непониманія или, лучше сказать, коверканія грузинскаго языка. Г. Грень сложное, но единое имя Нестанъ-Дареджанъ дѣлитъ на двѣ части, при чемъ Нестанъ считаетъ дочерью Дареджана (см. его статью, стр. 3), т. е. выходитъ, что Нестанъ (она же Нестанъ-Дареджанъ) родила самое себя!

Другіе примѣры того, насколько силенъ Грень въ знаніи грузинскаго языка, мы отмѣтили выше, когда представили образчики исковерканныхъ имъ грузинскихъ фамилій и именъ.

Г. Маррь въ своей статьѣ „Мудрость Балавара“ (напечат. въ „Запискахъ восточн. отд. имп. русск. арх. общ.“, т. II, вып. I, стр. 165—174) приводитъ фразу: სიბრძნე ბალავარის თქმული მამის ისაკის ძის სოფროს პალესტინელისა, и переводить ее такъ: „Мудрость Балавара, сочиненіе (!) *отца* (!) *Софрона* (!) Палестинскаго, сына (!) Исаака“. А между тѣмъ въ указанной грузинской фразѣ весьма ясно сказано: „Мудрость Балавара, сказанная *отцемъ Исакиемъ*, сыномъ Софрона Палестинскаго“.

Какъ видите, г. Маррь заслугу сына (Исаакія) приписалъ отцу (Софрону) и отца превратилъ въ сына!

На 22-й страницѣ того же своего труда г. Маррь фразу — და მიწყვდი იგი ჯურღმელსა საშინელსა და იხილნა ხენი, რომელსა ზელა აღდა—переводить такъ: „и загналъ его въ страшный ко-

ლოდეც, гдѣ онъ увидѣлъ деревья (въ колодцахъ-то!), на которыхъ и взлѣзъ“. Правда, слово „джургмули“ иногда переводится и въ значеніи колодца, но въ данномъ случаѣ оно употреблено въ настоящемъ своемъ значеніи пропасти, глубокаго и широкаго рва, водостока (*ქუბ-ღმელი, ხიდმა, ხეცა წყალი იქურება, იქანება, იხ. იქუნება*).

Маррь, желая огоршить насъ, въ своей замѣткѣ допускаетъ несовозможные намеки по поводу эпитафия нашей брошюры (*ძმნო, პატრიოთ მიეპართოთ თვალნი და ხხ.*) и, вообще, какъ видно, заботится не о томъ, чтобы исправить ошибки слабыхъ, и поощрять сильныхъ, но о томъ, чтобы „разнести“ почему-либо неоправдившихся ему лицъ, обвиняя ихъ въ „шовинизмѣ мнимыхъ поклонниковъ національныхъ красотъ“. При чемъ, дѣлая все это, онъ думаетъ не о томъ, насколько его слова соотвѣтствуютъ дѣйствительности и самое главное— насколько они выясняютъ ту истину, отстаиваніе которой составляло *prim desiderium* его писанія.

XXI

Картл.-цх. объ образованіи груз языка.

„Акакій (груз. поэтъ Акакій Церетели) или не читалъ *грузинскихъ летописей*, или странно ошибается“, говоритъ Н. Маррь („Новое Обозр.“, 1898, № 4894). „когда утверждаетъ, что будто въ грузинскомъ текстѣ стоитъ фраза: „грузины говорили всегда по-грузински“, и будто замѣна грузинскаго армянскимъ принадлежитъ армянскому переводчику“.

Далѣе Н. Маррь приводитъ грузинскій текстъ съ своимъ русскимъ переводомъ, гласящимъ: „До сего времени языкъ картлосидовъ (т. е. грузинъ) былъ *армянскій*, на какомъ и бесѣдовали; когда же перечисленные выше несмѣтные чуждые племена собрались въ Грузіи, тогда грузины оставили *армянскій языкъ*, и отъ (смѣшенія языковъ) всѣхъ этихъ племенъ образовался грузинскій языкъ“.

Такъ напечатано и понято *это* мѣсто покойнымъ академикомъ Броссе“,—замѣчаетъ г. Маррь и тутъ же для „обстоятельности“ прибавляетъ, что „Первый разъ въ нѣкоторыхъ грузинскихъ рукописяхъ (летописей) слово „армянскій“ замѣнено словомъ „грузинскій“. но онъ, г. Маррь, находитъ, что „неумѣст-

ность этого «исправленія» очевидна, такъ какъ при такомъ чтеніи мы получаемъ фразу: «до сихъ поръ языкъ картлосядовъ былъ грузинскій, и тогда не имѣетъ смысла говорить въ концѣ сообщенія объ образованіи впервые грузинскаго языка впоследствии. Независимо отъ этого, объ армянскомъ языкѣ говорится вѣдь еще разъ: «грузины оставили *армянскій языкъ*», на которомъ, значить, говорили они раньше, и на этотъ разъ во всѣхъ (!!) рукописяхъ рѣчь объ оставленіи грузинами именно армянскаго языка.

„Какъ видятъ читатель, *Грузинскія лѣтописи* два раза удостовѣряютъ (!!) то, что такъ *непринужденно* отрицаетъ Акакій. Трудно представить что-либо болѣе прескорбное“.

Мы не будемъ касаться того вопроса, кто именно исказилъ и извратилъ первоначальныя преданія „Грузинскихъ лѣтописей“, но не можемъ оставить безъ исправленія оппобочность утвержденія почтеннаго Марра, сообщающаго, что „*во всѣхъ рукописяхъ* рѣчь объ оставленіи грузинами именно армянскаго языка и что фактъ этотъ „Грузинскія лѣтописи“ *два раза удостовѣряютъ*“.

Мы недоумѣваемъ—къ числу „*всѣхъ рукописей*“ относится ли и *до-вахтанговскій* вариантъ „Грузинскихъ лѣтописей“ Румянцевскаго музея? *) Если относится, то какъ разъ тутъ-то и не слѣдовало его замалчивать, а нужно было передать публикѣ и то, что въ этомъ вариантѣ говорится объ интересующемъ насъ предметѣ.

Говорится же въ немъ слѣдующее:

აქამდე ქართლისიხთა ენა იყო შხალად ქართული, რომელსა ზოანკიდეს, ხალა ოდეს შემოკრბეს ესე ურბიყენი ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართველთაცა გარყენეს ენა თჳსი, და ამით ყოველთა ნათესავთაჲს შეიქმნა ენა მოართული.

Перев.: До этихъ поръ языкъ картвельцевъ былъ только картвельскій, на которомъ и говорили; когда же собрались въ Картліи (въ Грузіи) эти безчисленныя племена, тогда и картвельцы исказили языкъ свой, и отъ всѣхъ этихъ племенъ (читай: языковъ) образовался языкъ украшенный **).

*) О вариантахъ «Картанъ-Цховреба» (Лѣтописей Грузіи) до-вахтанговскаго періода см. „Исторію Грузіи“ Д. Бакрадзе, стран. 42—45

**) Слово შორბული (мортули)—украшенный, наряженный—если бы

Эта легенда «Грузинскихъ лѣтописей» Румянцевскаго музея помѣщена въ „Исторіи Грузіи“ Дм. Вакрадзе (см. стр. 63), который тутъ же замѣчаетъ, что „съ вариантомъ „Грузинскихъ лѣтописей“ Румянцевскаго музея согласны и нѣкоторые другіе варианты тѣхъ же лѣтописей“.

Какъ видитъ читатель, въ только-что приведенной легендѣ объ образованіи груз. языка нѣтъ никакихъ указаній ни объ армянахъ, ни объ ихъ языкѣ.

XXII

К а т а б а н и.

Въ спискахъ якобы «заимствованныхъ грузинами съ армянскаго армянскихъ словъ» весьма часто красуются не только слова груз. корня, но и чисто тюркскія, какъ бегара (отъ тат. бек, бер), болукһи=тат. бѣлукһ (см. выше стр. 97), джаза, таичи—тат. тай, таича (см. стр. 96) и пр. Иногда въ эти списки вносятся слова, которыхъ никогда не было въ груз. языкѣ, напр., юһ (Тексты и равьск., IV, словарь), которое, кстати сказать, само тоже тюркскаго происхожденія (арм. юһ=татар. яһ—масло). Очень часто въ такихъ спискахъ арм. словами объявляются даже слова европейскихъ языковъ, какъ, напр., *кatabani*.

Это слово употреблено въ груз. Физиологѣ VIII—IX вѣка, изданномъ Марромъ какъ переводъ съ армянскаго. Въ этомъ изданіи груз. текстъ (VIII—IX в.) напечатанъ не въ порядкѣ древняго автора, а онъ подогнанъ подъ букву армян. текста списка 1223 года. Такъ: 3-ья глава начата не фразою, какъ въ текстѣ, *эбъ 3330* (стр. 4), а конечнымъ предложеніемъ 2-ой главы, съ чего начинается въ армянскомъ 3-ья глава (стр. 4); 4-ая гл. въ груз. начинается не съ 4-ой гл. арм. текста, а съ 5-ой съ слова *эбъ 3330* (стр. 6), а весь текстъ напечатанной Марромъ 4-ой главы въ оригиналѣ груз. Физиолога отнесенъ къ 3-ей главѣ. Такія же отступленія допущены и дальше: 5-ая гл. обозначена 6-ой, 6-ая пошла за 7-ую, и т. д. вплоть до 30 главы, которая въ изданіи Марра превратилась въ 34-ую.

стояло въ формѣ *ბოჴლი* (були), тогда эту фразу нужно было перевести такъ: „образовался языкъ сложный“.

Кромѣ того, въ грузинск. текстѣ допущены и др. отступленія, напр., измѣнено правописаніе иныхъ словъ, тамъ и сямъ сдѣланы вставки, не вездѣ правильно прочитаны слова. Напечатано:

მზისა ვმ. მზის, ქნდ ვმ. ქყნდ, ვინა ვმ. ვინ (стр. 1)
 ლეკოვო ვმ. ლეკო, მძენარც ვმ. მძვნარც (стр. 4), იწოდებთან ვმ. იწოვლებთან (5), რსა ვმ. რლსა, ემსგავსინ ვმ. ემსგავსნიან (6), რაჲჲე ვმ. რაჲ(სა)ჲე (7), გვსხნნა ვმ. გვცნნა (10), თნ ვმ. თქნ (11), თოვალ(თ) ვმ. თოვალსა ჩინი (?), მოკოვდის ვმ. მოკოვდის (16), მივიდეს—მივიდის (18), შოვა—შოვვა (19), განოვტევენთან ვმ. განეტევენთან (21), დამომარცოვლნის ვმ. დამომარცოვლნის (22), საყოვრძნესა რი(სა) ვმ. საყოვრძნესა რი (22), მიემთხვს ვმ. მიემთხვის (38), შემდგომად ვმ. შედგომაჲ, ეკრძალე ვმ. ეკრძალო (38) и т. д.

Исправленія большею частью не выдерживаютъ никакой критики. Изъ უტრძენი образуется საყოვრძნე, საყოვრძნსა и только потомумъ საყოვრძნე, საყოვრძნესა, какъ исправляетъ Марръ (также изъ ბერძენი образ. საბერძენო и потомумъ только вульгаризмъ საბერძნო). Точно также იწოდებთან (вм. იწოვლებთან) только поздн. вульгаризмъ, какъ и формы მოკოვდა, მოგვი ვმ. дрвნი. მუკუდა. მუგუი.

Специалистъ во всякомъ случаѣ не можетъ довольствоваться подобнымъ изданіемъ; древній текстъ слѣдуетъ печатать безъ всякихъ отступленій отъ рукописи.

Что же касается слова катабани, объ немъ мы имѣемъ наилучшія свѣдѣнія въ груз. источникахъ.

На 15 стр. Физиолога сказано, что კახარი კატაბანი მერგვაჲ არს—оцагръ есть катабани меремаке. Въ арм. Физиологѣ (XIII в.) нѣтъ слова катабани, но Марръ всеже помѣщаетъ его въ спискѣ арм. словъ (Физ., XXXVЦ).

Почему-то Марромъ неиспользованы имѣющіеся на груз. языкѣ и др. памятники, въ которыхъ тоже самое слово употреблено какъ титулъ греч. чиновника; неиспользовано Марромъ также и сообщеніе извѣстной русской Лаврентьевской лѣтописи, въ которой подъ 1066 годомъ повѣствуется о присылкѣ курсунскими греками своего *котопана* къ Ростиславу Владимировичу.

„Терминъ *котопанъ*“ (Лавр. лѣтописи), пишеть уважаемый В. Латышевъ (Визант. Времен., 1895, т. II, в. 1—2, стр. 188), „естъ транскрипція греч. титула *о сатерапо* (=лат. *capitaneus*), обозначаващаго обыкновенно, какъ видно изъ приводимыхъ Дюканжемъ (Gloss. Grec) *цитатъ*, верховнаго правителя области или города“.

Утвержденіе Дюканжа—Латышева какъ нельзя лучше подтверждается груз. источниками, въ которыхъ означенный терминъ транскрибированъ и въ греч. формѣ—*катабани* и въ латинской—*кацатани* (отъ *caput*).

Въ Хрон. Сумбата Давитисдзе (XI в.), Бартл.-Цх. (изд. Броссе, стр. 217, и вариант. Маріи, стр. 358) читается, что въ 1025 году вернулся Багратъ изъ Константинополя, гдѣ онъ былъ заложникомъ. Сопровождалъ же его до границы Грузіи „*катабани Востока*“ и когда онъ простился съ Багратомъ и пустился въ обратный путь, встрѣтилъ его, *катабана*, императорскій чиновникъ (=мандатуръ) съ приказомъ вернуть обратно въ Константинополь Баграта. Катабанъ погнался за Багратомъ, но, не догнавъ его, вернулся обратно этотъ *капатанъ*, сказавъ царскому мандатуру: „Я не въ силахъ его вернуть, если можешь, верни ты самъ“.

Ясно, какъ Божій день, что груз. *катабани*—*капатани* (=русск. *котопанъ*) не можетъ быть несуществующимъ арм. *катабаномъ*, наоборотъ, терминъ этотъ, имѣя латинское происхожденіе, какъ и груз. *мандатуръ* (=mandator), есть просто титулъ греч. правителя пограничной области, или вождя пограничнаго военнаго табора, отряда.

И такіе «армянымы», оказывается, могутъ служить надежною посылкою для доказательства армянскаго происхожденія груз. Физиолога!

XXIII

Тамара Великая и Тамара греческая.

Оказывается, греческіе историки, въ числѣ ихъ и И. И. Калфогду, Тамару Великую считаютъ гречанкою, дочерью Андроника I Комнена († въ 1185 году). Принять такую басню за истину равносильно тому, если бы мы, напр., стали утверждать, что солнце не солнце, а луна. Грузанскій лѣтописецъ—

современникъ, составитель исторіи Тамары, ее называетъ единственною дочерью Георгія III Дмитріевича. Въ грамотахъ, данныхъ ею и сохранившихся до-нынѣ, она именуется себя Багратиономъ, дочерью Георгія III, то-же самое говорятъ и грамоты, данныя ей вельможами и епископами, а также и надписи на храмахъ, построенныхъ великою царицею Грузіи; но мало этого, всѣ монеты ея царствованія имѣютъ такую надпись: „Царца августѣйшая, слава міра и религіи, Тамара, дщерь Георгія, послѣдовательница Мессіи. Да прославить Богъ побѣды ея“ (Баратаевъ. Нумизматическіе факты Грузинскаго царства, Монеты Тамары).

Таковы факты неопровержимые, истинные. И послѣ всего этого современныя намъ греческіе историки, повторяемъ, все жъ утверждаютъ и увѣряютъ своихъ читателей, что Тамара Великая была гречанка! Но это насъ нисколько не удивляетъ: все хорошее древніе греки считали эллинскимъ, а худое—варварскимъ, полагая, конечно, что „варвары“ (не эллины) ничего хорошаго создать не могутъ, что творить прекрасное есть исконное достояніе эллинскаго гена.

Оказалось же, что изрядная часть той древней культуры, которую греческіе писатели называли «эллинскою», создана не эллинами, а на эллинскую почву пересажена съ хеттскаго востока. (Покойный историкъ П. К. Усларъ пишетъ (Древнѣйшія сказанія о Кавказѣ, 384): „Геродотъ говоритъ, что всѣ имена боговъ заимствованы греками у египтянъ, за исключеніемъ немногихъ, въ числѣ которыхъ находятся Діоскуры. Названіе ихъ, конечно, есть чисто греческое, но понятіе о нихъ, безъ сомнѣнія, заимствовано изъ другихъ древнѣйшихъ религій отдаленнаго востока“. Самую статую бога *Арея* Діоскуры привезли въ Грецію изъ Колхиды (Періегетъ, III, 9, 7), гдѣ было и святилище богини Аины (*ib.*, 24, 7)). И современные намъ греческіе историки, видимо, еще не освободились отъ предразсудка о превосходствѣ эллиновъ и варварствѣ прочихъ націй, иначе они не могли бы, вопреки вышеприведеннымъ вѣскимъ и неопровержимымъ даннымъ, возбудить вопросъ о греческомъ происхожденіи Тамары Великой, царицы, которая во всѣхъ созданіяхъ своихъ рукъ, во всѣхъ государственныхъ актахъ себя называетъ Багратиономъ, дочерью

царя Георгія и царицы Бурдуханы и которая, вдобавокъ, въ фресковыхъ изображеніяхъ представляется вмѣстѣ съ отцомъ своимъ Георгіемъ и матерью Бурдуханою. Очевидно, греческіе историки не довѣряютъ источникамъ грузинскимъ, какъ, вѣроятно, „варварскимъ“, а свою «исторію» основываютъ на сказаніяхъ византійскихъ писателей, которыхъ, какъ увидимъ ниже, они не поняли или не хотѣли понять.

1. Калфоглу говоритъ, что Андроникъ Комненъ прибылъ въ Грузію въ 1183 году къ зятю своему царю Давиду Ш, который на Тамарѣ, дочери Андроника, женился раньше, въ 1165 году. Но изъ достовѣрныхъ источниковъ видно, что Давидъ Сосланъ женился на Тамарѣ Георгіевнѣ не въ 1165 году, когда ей, кстати сказать, было всего 9 лѣтъ, и не «раньше» этого времени, а послѣ изгнанія ея перваго мужа, въ 1192 году. Кромѣ того, мужъ Тамары былъ не третьимъ Давидомъ, а пятымъ. Можно полагать, что если какой либо царь Грузіи, именуемый Давидомъ, былъ зятемъ Андроника Комнена, то такимъ могъ быть только Давидъ IV Дмитріевичъ, процарствовавшій всего шесть мѣсяцевъ (въ 1155 году). Грузинскіе источники не говорятъ, на комъ была жената этотъ Давидъ, братъ Георгія, отца Тамары Великой, но утверждаютъ, что онъ оставилъ малолѣтняго сына Дмитрія, который, какъ извѣстно, погибъ (въ 1177 году) въ борьбѣ съ дядею Георгіемъ, и престолъ достался Тамарѣ Великой.

Греческіе источники, какъ видно изъ статьи Калфоглу, указываютъ, что у Андроника Комнена была дочь, Тамаръ; она могла быть женою Давида IV и матерью царевича Дмитрія, и эту вдовствующую царицу Грузіи Тамаръ византійскіе источники могли смѣшать съ Тамарой Великой.

2. Картлисъ цховреба сообщаетъ (стр. 272): «Прибылъ въ Грузію къ царю Георгію Ш (1156—1184) Андроникъ Комненъ съ своею женою-красавицею, со своими дѣтьми и сыномъ своей сестры. Онъ былъ сынъ дяди императора Мануила (1143—1180), царя Запада и всей Греціи. Его приняли съ подобающими его происхожденію почестями, подарили ему города и крѣпости въ смежности съ владѣніями ширванскаго и приморскаго князя Агсартана».

Этотъ Андроникъ, по реестру грузинскихъ дворянскихъ

фамилій, считается родоначальникомъ князей Андрониковыхъ, прибывшихъ въ Грузію въ 1144 году.

Эту дату (1144 г.) можно считать годомъ прибытія въ Грузію Тамары (Θамари) Андрониковны. если она, какъ сообщаютъ греческіе писатели, была супругою Давида (IV), а также и годомъ прибытія родоначальника князей Андроникашвили, который, какъ царскій родственникъ, изгнанный изъ своего отечества, могъ получить помѣстія въ Кахетіи, тамъ, гдѣ потомки его обитаютъ и до сего времени. Прибытіе же въ Грузію самого Андроника, по изслѣдованію Броссе, падаетъ на 1167 годъ.

3. Этотъ Андроникъ былъ сынъ Исаака Севастократора. Жизнь Андроника, —говорить Веберъ (VI, 431), —была обильна приключеніями, какъ романъ. Братъ его Іоаннъ бѣжалъ къ туркамъ, отрекъся отъ христіанства и за измѣну родинѣ и вѣрѣ получилъ руку дочери султана. Самъ Андроникъ, человекъ отважный, пріятливый, коварный ѣ порочный, вдавался въ такія приключенія, что жизнь его —рядъ фактовъ, удивительнаѣ которыхъ мудрено выдумать воображенію сказочника. Попадъ въ плѣнъ къ туркамъ, выучился ихъ языкъ; возвратившись на родину, держалъ себя подозрительно, его бросили въ тюрьму, гдѣ томился 12 лѣтъ; наконецъ изумительнымъ образомъ бѣжалъ изъ тюрьмы въ Кіевъ, оттуда опять вернулся въ Константинополь; его назначили правителемъ Кипра; онъ успѣшно воевалъ съ киликійцами и вскорѣ возбудилъ противъ себя гнѣвъ императора Мануила, бѣжалъ въ Іерусалимъ, гдѣ женился на Θεодорѣ, вдовѣ Балдуина Ш, короля іерусалимскаго. Императоръ посылалъ убійцъ умертвить его, но онъ вмѣстѣ съ Θεодорою и двумя дѣтьми, родившимися отъ нея, бѣжалъ къ султану Нуреддину, потомъ переѣхалъ къ малоазійскимъ туркамъ, смертельнымъ врагамъ имперіи. Его отлучили отъ церкви. При одпомъ изъ его набѣговъ Θεодора съ дѣтьми попала въ плѣнъ и ее отправили въ Константинополь. Андроникъ выказалъ раскаяніе и съ него сняли отлученіе. Императоръ разрѣшилъ ему жить въ Иное, прекрасномъ понтійскомъ мѣстечкѣ. Въ стремленіи къ власти онъ попираетъ всѣ обязанности чести, родства и благодарности, а въ волокитствѣ всѣ законы нравственности. Онъ обольстилъ двухъ принцессъ, родственницъ; но кмѣ того

у него было множество любовницъ: актрисы и танцовщицы составляли цѣлый гаремъ кругомъ него. Вотъ этотъ Андроникъ. побывавъ въ Кіевѣ, Іерусалимѣ, Дамаскѣ, Багдадѣ и Персіи, въ 1167 году прибылъ въ Грузію, гдѣ, очевидно, онъ хотѣлъ найти союзниковъ, чтобы привести въ исполненіе свою завѣтную мечту.—воцариться въ Византіи. Изъ Грузіи онъ отправился къ малоазійскимъ туркамъ и поселился въ Ёловѣ (Гиббонъ, V, 374).

4. 24-го сентября 1180 года умеръ императоръ Мануиль. Смертью его начался періодъ смутъ, эпоха ужасовъ. Андроникъ оставилъ Колону и прибылъ въ Константинополь. Его провозгласили императоромъ. Воцарившись, онъ казнилъ вдовствующую императрицу Марію, а малолѣтняго ея сына Алексія удавилъ тетивою лука. Волненія и смуты увеличились. Толпа, схвативъ Андроника, приступила къ его истязанію: она вырвала у него зубы и волосы, выколола одинъ глазъ, отсѣкла одну руку, посадила на верблюда и стала водить по улицамъ Константинополя; послѣ этого повѣсили его за ноги промежъ двухъ столбовъ, изъ которыхъ на одномъ стояло изображеніе волка, а на другомъ изображеніе свиньи.

Воцарился Исаакъ Ангелъ (1185—1195), человекъ бездарный, трусъ и развратникъ, тратившій огромныя суммы на пиры съ пошлыми пріятелями и пріятельницами, комедіантами, фокусниками и продажными женщинами. Народъ изнемогалъ подъ бременемъ налоговъ. Болгары и валахи успѣли отпасть отъ имперіи, они создали свое болгаро-валахское царство. Въ 1195 году Исаакъ Ангелъ былъ схваченъ роднымъ его братомъ Алексіемъ, ослѣпленъ и брошенъ въ темницу. Крестовослцы готовились къ 4-му крестовому походу, и они хотѣли двинуться въ путь изъ Венеціи чрезъ Царьградъ. Востокъ тоже волновался. Малоазійскіе турки сильно тѣснили грековъ. Тамара Великая тоже была недовольна Алексіемъ, который, нуждаясь въ деньгахъ, ограбилъ грузинскихъ монаховъ. Грузинское войско двинулось въ Понтъ и, завоевавъ Трапезундъ, Лимнію, Синопъ, Керасундъ, Китору, Ираклію и мѣстности Пафлагоніи и Понта, отдало (въ 1204 г.) Алексію Комнену, который во время террора въ Константинополѣ бѣжалъ въ Грузію вмѣстѣ съ другими Комненими.

Такъ это было по лѣтописямъ Грузіи, которымъ не противорѣчить и современникъ, Михайль Хопіать. Онъ пишетъ: «Тамара предоставила племяннику своему средство покорить посредствомъ войска иверійцевъ Трапезундъ, Лимнію и посредствомъ флота Керасундъ, Иной, Синопъ, Кедрось, Амастрисъ и весь Понтъ, кромѣ Самсуна». Это было въ 1204 году.

Михайль Хопіать этого Алексія считаетъ племянникомъ Тамары, а Михайль Панаретъ Тамару называетъ теткой Алексія.

Этою «теткой» могла быть Тамара Георгіевна, если ея дядя Давидъ IV былъ женатъ на Тамарѣ Андрониковнѣ, да еще и потому, что Багратионы вообще были въ родствѣ съ императорами византійскими, *) но если бы даже Хопіать и Панаретъ подъ „теткою“ разумѣли гречанку Тамару Андрониковну, то и это не послужило бы доказательствомъ того, что эта именно Тамара и была Тамарою Великою: Тамара въ 1204 году могла находиться при дворѣ Тамары и въ томъ случаѣ, если она и въ самомъ дѣлѣ была вдовствующей супругой Давида и въ томъ случаѣ, если вмѣстѣ съ другими Комненами прибыла въ Грузію послѣ растерзанія ея отца въ Константинополѣ. Въ обоихъ случаяхъ она, находясь въ Грузіи, должна была содѣйствовать подготовленію почвы, дабы вернуть императорскій престолъ законному наслѣднику, Алексію Комнену.

Такъ это и было.

М. Джананивилі.

*) Багратъ IV († въ 1072 г.) былъ женатъ на греческой принцессѣ: дочь его Марія была замужемъ за императоромъ Михайломъ (1071—1078), который, чтобы скрѣпить союзъ съ Комненами, выдалъ за Исаака Комнень Прину, племянницу своей жены Маріи, которую былъ усыновилъ Алексій I Комнень (1080—1118); Екатерина, дочь Давида Возобновителя († въ 1125 г.) была замужемъ за сыномъ Анны Комненой (Hist. de la Géorgie, I, стр. 360, примѣч. Броссе; Н. Скальциновичъ. Византійское государство и церковь въ XI в., стр. 111).

შენიშნული შეცდომები:

I თარგმანებისა	თარგმანებთან
II ვიამ	წვინამ
VII შავი წითლითა	შიავი წითლითა
XXXIII ყ: ლაკვნთა	ვ: ლაკვნთა
XXXX—XXXXVIII	XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV,
(კაბად. აღნუსხვა)	XLV, XLVI, XLVII, XLVIII
1—46 შეცდომები	იხ. გვ. 46
62 სომრულე	სიმრ. ძველის გადამწერისა
72 არც ერთი წიგნი	ორჯერ ერთი წიგნიც
93 ვერ ვარჩევთ	ვერ ვარჩევთ (მსგავსად ძველის ავტორისა (Фнз., 22), რომელიც ძღარბის შესახებ სწერს: „გრძლადი მომრგუ ალე არს ბირთვის სახე ხატი-თა“)
97 ტივი, ხარისხე	ტივი, ძელი
99 955	555
147 რომელიც	რომელიც იმავე წელს
„ произносятся	произносятся
158 Hindi... (стр. 53)	Hindi... (см. выше стр. 53 и ниже стр. 163)